

AUTORI

BISERKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ
ANKA MIŠETIĆ
GERAN-MARKO MILETIĆ
SANJA BUBLE
JOŠKO BELAMARIĆ
IGOR BELAMARIĆ
DARKA BILIĆ
ANA ŠVERKO
AMBROZ TUDOR
KATRI LISITZIN
ALEŠ MLAKAR
GOJKO BERLENGI
MAJA NODARI
IVO KUNST
NEVEN IVANDIĆ
NEDA TELIŠMAN-KOŠUTA
MAROJE MRDULJAŠ
NIKOLA BOJIĆ

UREDNICI

MAROJE MRDULJAŠ
MIRA STANIĆ

ISBN 978-953-56949-5-3
ISBN 978-953-56949-6-0

BAŠTINA KAO POKRETAČ RAZVOJA:
DUBROVAČKI IZAZOVI

ZAVOD ZA PROSTORNO
UREĐENJE DNŽ
DNEA
PLATFORMA 9,81

ZAVOD ZA PROSTORNO UREĐENJE DNŽ
DNEA
PLATFORMA 9,81

BAŠTINA KAO POKRETAČ RAZVOJA: *DUBROVAČKI IZAZOVI*

BAŠTINA KAO
POKRETAČ RAZVOJA:
DUBROVAČKI IZAZOVI

Naslov	Autori studija / tekstualne građe (slijedom navođenja izvornih studija)
Baština kao pokretač razvoja: Dubrovački izazovi	dr. sc. Biserka Dumbović Bilušić dr. sc. Anka Mišetić dr. sc. Geran-Marko Miletić
Izdavač	mr. sc. Sanja Buble dr. sc. Joško Belamarić Igor Belamarić dr. sc. Darka Bilić dr. sc. Ana Šverko dr. sc. Ambroz Tudor mr. sc. Katri Lisitzin dr. sc. Aleš Mlakar mr. sc. Gojko Berlengi dr. sc. Ivo Kunst
Za izdavača	dr. sc. Neven Ivandić mr. sc. Neda Telišman-Košuta Maroje Mrduljaš Nikola Bojić
Suizdavač	Suvremene i panoramske fotografije Željko Šoletić
Urednici knjige i autori koncepta	Povijesne fotografije Dubrovnika Franz Thiard De Laforest, Hrvatski državni arhiv, identifikator: HR-HDA/S - 12203
Autor uvodnih tekstova i priređivanje teorijskog pojmovnika	Obrada fotografija Marija Matijašec
Maroje Mrduljaš	Tisk Sveučilišna tiskara, Zagreb
Provredba izrade knjige	Naklada 500
Platforma 9,81, Split	ISBN 978-953-56949-5-3 ISBN 978-953-56949-6-0
Koordinatorica izrade knjige	CIP zapis dostupan u računalnom Skupnom katalogu hrvatskih knjižnica pod brojem 580493060.
Miranda Veljačić	Dubrovnik, 2019.
Lektura i korektura	
Maja Trinajstić	
Prijevod teorijskog pojmovnika s engleskog jezika	
Željka Miklošević	
Dizajn	
Maša Poljanec, Oaza, Zagreb	
Suradnica za dizajn	
Ivana Borovnjak, Oaza, Zagreb	
Izrada kartografskih prikaza	
(autorska kartografija i grafička interpretacija kartografskih prikaza izrađenih u studijama)	
Irena Bakić i Sonja Halapir / Antika, Zagreb	

Napomena: Tekstualna građa je ekscerptirana iz navedenih studija i montirana prema viziji dvoje urednika o sažimanju cjeline projekta "Baština–Pokretač razvoja, područje Dubrovnika i Boke kotorske – zajedničke aktivnosti u primjeni novih metodologija u zaštiti prirodne i kulturne baštine te upravljanju njome". Čitatelja se upućuje da posegne i za izvornim integralnim studijama.

Proslov, 7 O knjizi, 15

1. DUBROVNIK: PROBLEMSKI KONTEKSTI, 21
 - 1.1. Dubrovnik u globalnim tokovima, 24
 - 1.2. Baština i koncept povijesnoga urbanog krajolika, 27
 - 1.3. Prostor kao resurs: krajobraz i urbanizacija, 30
 - 1.4. *Slow-urbanizam* i *Fast-urbanizam*, 33
 - 1.5. Nekretninski pritisci, 38
 - 1.6. Identitetски pritisci, 42
 - 1.7. Gentrifikacija i suburbanizacija, 46
 - 1.8. Značajke i povijest razvoja turizma u Dubrovniku, 52
 - 1.9. Turistički brend Dubrovnika, 55
 - 1.10. Turistifikacija, njene posljedice i pitanje odgovornosti, 60
 - 1.11. Muzealizacija pogledom – fiksiranje atraktivnog i brisanje nepoželjnog, 68
 - 1.12. Fenomen "grada na dlanu", 75
 - 1.13. Utjecaj turističke industrije na šиру percepciju i aktiviranje baštine, 77

2. KATALOGIZIRANJE PROSTORA DUBROVNIKA, 119

- 2.1. Uzorci teritorija, 123
- 2.2. Urbanističko-arkitektonski artefakti, 140
- 2.3. Fortifikacije, 151
- 2.4. Nematerijalna kultura, 162

3. KRITIKA INSTITUCIONALNIH OKVIRA I NAPREDNA NAČELA PLANIRANJA, 209

- 3.1. Integralno planiranje i traženje balansa, 212
- 3.2. Karakterizacija, vrednovanje i strategije zaštite krajolika, 216
- 3.3. Integralni pristup planiranju krajolika, 220
- 3.4. Analiza odnosa PPDNŽ prema krajobraznim vrijednostima, 222
- 3.5. Dubrovnik kao dobro svjetske baštine, 226
- 3.6. Nositelji iznimne univerzalne vrijednosti (OUV), 228
- 3.7. Prostorno planiranje i HIA, 231

- 3.8. Interaktivni odnos planiranja i projektiranja, 239
- 3.9. Obrat planerskih paradigmi: definicije negradivih područja, 242
- 3.10. Koordinirano upravljanje turističkim razvojem, 245
- 3.11. Modeli participacije i kolaborativno planiranje, 249

4. NAZNAKE POŽELJNOG RAZVOJA DUBROVNIKA, 273

- 4.1. Reteritorijalizacija, 277
- 4.2. Unapređivanje zaštite i upravljanja baštinom, 281
- 4.3. Održivi razvoj turizma i načela njegovog obogaćenja, 306
- 4.4. Turistička politika, 313

Pojmovno kazalo, 343

Kazalo priloga, 345

Kazalo fotografija, 346

PROSLOV

“Dubrovnik je nastao na onom mjestu ovoga našeg planeta na kojem je čovjek, shvativši prirodu oko sebe i prirodu u sebi, ostvario njihov savršen spoj, suprožetost u ljubavi, suradnju koja ne prestaje. Nebo je tu ugledalo svoj upis na zemlji, voda je našla svoju pravu žedu, a plamen svoje lice za vječnu ozarenost; zemlja je otkrila svoj zaštićeni vrt, čovjek svoju mjeru, a mjera svoj uzor.” – zapisuje u svom *Otkrivanju Grada* pjesnik Luko Paljetak. U obilju definicija posebnosti, jedinstvenosti i drugačijosti, u bezbroju dešifriranih pokušaja koji su ostajali tek zabilježenim (od notara revnog i gradu posvećenog) rasvjetljavanja njegova svjetla i, napokon, u gotovo vječnom slijedu zanosnih prizivanja njegova sklada – Grad se opirao bezbrojem svojih obličja, lica i maski. Kao kakva nerješiva razbrajalica koja provocira i prizivlje svoju odgonetku koja je, istovremeno, i nerješiva nova zagonetka. Tek oznaka vremena koju je davno neznani netko, možda i nesvjesno, ugradio u šifru svoje nerješivosti. Zaustavljen u trenutku koji će oduševiti promatrača, otvorivši svoje povijesne tragove na radost pasioniranih povjesničara i ponuditi novu svoju pojavnost utopljenu u svakodnevnicu koju prate, jer izbora nemaju, njegovi stanovnici.

U svakom gradu živi jedan drugi grad. Otima se, taji, skriva, ali postoji. Po svemu drugačiji od onoga uslikanoga, razgledničkog, videnog i zabilježenog, urezanog u memorije svakoga tko jednom prošeta njegovim ulicama i susretne se s ljepotom njegovih poljana. Taj drugi grad “izranja iz nekog drugog vremena i nekog drugog prostora”. Ogledajući se u zrcalnim odrazima vlastitog vremenopisa. Ući u taj grad znači suočiti se s novim, drugačijim iskustvom. Osjetiti obavezu da se o njemu progovori. Sagleda. S njim ogleda. Preispita. Svjesno sudjelujući u tom prividu.

Dubrovnik je danas u komplikiranoj i složenoj situaciji. Obogaćen neprocjenjivom kulturnom baštinom s upisanim povijesnim vrijednostima koje ga čine mudrim i skladnim s njegovim prizorištima, koja nas zatiču i uvijek iznenađuju i, istovremeno, suočen s aktualnim mijenjama svakodnevlja koje zatiču njegove stanovnike. Spremne na preispitivanja tradicijskih zagovora i na nove izazove, ali i zatečene brzinom i posljedicama koje moraju živjeti. Društvena zbilja grada definitivno je (i bez prava na povratak) okrenuta turizmu i u stalnoj borbi sa, možda neželjenim, temeljnim samodefinicijama: je li ostao turističkom atrakcijom pred kojom je budućnost ili je tek destinacijski prostor ugodnog života skučenih obzorja i definirane sutrašnjice. Otvorena su brojna pitanja, mnoga već davno naslućena, a mnoga nova koja se umnožavaju svakom novom sezonom, onom turističkom uzavrelom, i onom zimskom utihnjulom.

Ono što je sigurno, Dubrovnik i njegova okolica traže uspostavljanje ravnoteže između svojih vrijednosti, povijesne okrenutosti, baštinskog uzdarja, sadašnjosti i budućnosti. Da bi bio i ostao onakvim kakvim ga želimo i hoćemo.

U obilju proturječnih dijagnoza i zagovora jedino što je zajedničko jest da je vremena sve manje. Ali onih koji to vrijeme mijere još je uvijek dovoljno. Ima ih. Neki od njih i u ovoj su knjizi, rekli bi "libru koji brine" o skladu duše grada. Kakvi su njegovi razvojni procesi, ostvarivi i dohvataljivi ciljevi opstanka njegove, i metaforički i doslovno, očaravajuće ljepote, izazovi su koji okupljaju teoretičare, znanstvenike, stručnjake raznih profila i, ako ništa drugo, traže njihova očitovanja.

Ova knjiga upravo je, moglo bi se reći, jedan od mogućih odgovora. Zapisanih i potpisanih s reprezentativne liste sudionika projekta *Baština – pokretač razvoja*. Sve objavljene studije, svaka na svoj način, daju, različitim optikama sagledane, analize aktualnog stanja i naznake budućnosti Dubrovnika s fokusom na ulogu i značaj baštine u razvojnim procesima. Cijenimo da je to, uz objavljene tekstove, fotografije, široko formatne panorame i druge sadržaje, grafički atraktivno, zanimljivo, potrebno, pa i preporučljivo štivo koje će lako naći čitatelje. Zainteresirane i znatiželjne, kao što je bio slučaj sa sudionicima i akterima ovog projekta, kojima nije svejedno, baš kao što je bio i temeljni sukus projekta o kojem svjedoči ova knjiga.

Davor Mojaš

Nevjerojatna lakoća zanemarivanja očiglednih činjenica dovela je do ovog projekta koji se čini aktualnijim danas nego kada je nastao. Danas se u Dubrovniku, pa i drugdje u Hrvatskoj i šire, suočavamo s teškim pitanjima: tko se bavi svjetskom baštinom, zašto se njome bavimo na način kao da o toj problematici nitko ništa ne zna, zašto nitko ne podigne glas o potrebi zaštite povijesnoga urbanog krajolika, zašto u zakonima ne postoji uredeni sustav zaštite povijesnih cjelina? Ta pitanja ukazuju na to da smo zaboravili važnost očuvanja kulturnih dobara, njihovu vrijednost i značaj za budućnost. Ona su postala sasvim očigledna i kritična prilikom izrade prostornog plana Dubrovačko-neretvanske županije kada smo se suočili s osjećajem nemoći da se učini bilo što po navedenim pitanjima unutar važećega zakonodavnog okvira. Tada se još nije moglo sasvim jasno dokučiti je li ta nemoć posljedica greške ili namjere, da bismo danas, nakon odredenoga vremenskog odmaka, shvatili da je srž problema ipak sustavno zanemarivanje.

U jednom razdoblju u zakonu koji regulira prostorno uredjenje bilo je istaknuto da je očuvanje i zaštita prirodne i kulturne baštine od nacionalnog interesa. Republika Hrvatska je uredno potpisala i ratificirala svjetske i europske konvencije i povelje o zaštiti baštine (od konvencije o EU krajobrazima i Barcelonske konvencije do povelja iz Burre, Bolognje i drugih), ali kako to nisu direktive, riječ je tek o deklarativnim izražavanjima podrške. Zemlje potpisnice obavezuju se ugraditi konvencije ili povelje u zakone, ali kako nisu predviđene sankcije za neprovodenje ili izostanak implementacije, ništa stvarno nije zaživjelo.

U posvemašnjoj zrcali pojmove nije bilo razvidno gdje je to Europska unija smjestila prostorno uredjenje. Direktivama s oštrim sankcijama uredila je zaštitu okoliša, a u regionalno planiranje je poticajima unijela život, ali su obje domene odvojene od prostornog planiranja. Postalo je očigledno da je prostorno planiranje u toj novoj podjeli ingerencija najlošije prošlo. Na kraju je rečeno da se europska administracija ne miješa u prostorno uredjenje pojedine države članice. Pod utjecajem EU i uslijed izostanka želje za sustavnim rješavanjem planiranja u Republici Hrvatskoj došlo je do kidanja prirodne povezanosti regionalnoga, okolišnog i prostornog planiranja. Regionalno i okolišno planiranje započelo je svoj neprirodni paralelni život, a prostorno planiranje, kojemu se pridružila do krajnjih granica zanemarena kulturna baština, izgubilo je utrku i potisnuto je u drugi plan.

Prostorno planiranje kojeg se sjećamo bilo je na zavidnoj razini, a također i zaštita i očuvanje prirodne i kulturne baštine kojima RH obiluje te koji su značajni i vrijedni nacionalni resurs. Tako se nekada sustavan, sveobuhvatan i interdisciplinaran proces pripreme i izrade prostornog plana sveo na iscrtavanje pukih želja pojedinih struktura na vlasti uz poštivanje okolišnih

značajki vezanih za prirodnu baštinu i ekološku mrežu, a kulturna baština postala je teret koji se kroz prostorni plan, uz punu potporu institucija koje se time bave, potpuno zanemario.

Pod direktivama EU zaštita okoliša i prirode kroz zakone, pravilnike i uredbe je do detalja uspostavljena. Prostorno-planerskom logikom i kulturna baština trebala bi biti dio okoliša te kroz resorni zakon biti jednako tako uređena. Međutim, vidjeli smo da se ovako organiziran sustav kulturne baštine bez direktive EU ugasio. Čak je i status zaštićenih svjetskih lokaliteta baštine dovezen u pitanje jer su investitori kojima je svjetska baština bila mamac za ulaganja pokušali omalovažiti i čak dovesti u pitanje univerzalnu vrijednost lokaliteta.

Upravo primjer Dubrovnika pokazuje zašto je dobro uživati status svjetskog lokaliteta baštine. Pored gospodarske važnosti koju pruža, važnost lokaliteta bila je i ključna u prepoznavanju agresije na RH tijekom Domovinskog rata. Ali tko se brine o tom lokalitetu, je li sve učinjeno da bi se taj lokalitet i dalje održao te očuvala njegova iznimna univerzalna vrijednost?

Općenito prevladava doživljaj da se netko brine o svjetskoj baštini, ali nama kao stručnjacima za prostorno planiranje ta je tema ipak izmicala iz ruku. U tom kontekstu, prva asocijacija je UNESCO koji nudi niz modela upravljanja i zaštite tih lokaliteta, ali konkretna obaveza svake zemlje članice. Primjer *buffer zone* Dubrovnika je indikativan. Nakon što je misija UNESCO-a predložila obuhvat *buffer zone*, Ministarstvo je predložilo nešto sasvim drugo i ostaje pri tom prijedlogu, čak i nakon što dobiva odbijenicu od UNESCO-a. Dakako, UNESCO smatra da je pametnom bilo dosta reći jedanput da nešto ne valja. Neće UNESCO zaštiti baštinu nego će je, ako se iznimna univerzalna vrijednost lokaliteta naruši, jednostavno izbrisati s liste.

Postalo je jasno da jedino prostorno planiranje može pružiti podršku kulturnoj baštini, kako u zaštiti tako i u očuvanju, ali da još uvek postoje ozbiljne prepreke jer Zakon o prostornom uređenju i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara nisu uskladjeni. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara ne prepoznaje termine koje je Republika Hrvatska potpisala da će poštovati; ne zna za plan upravljanja, *buffer zonu*, obavezu izrade konzervatorskog plana i slično, a Zakon o prostornom uredenju ne zna da je potrebno održavati i štititi povjesne cjeline kako one svjetske baštine tako i one ambijentalne, kako cjeline tako i krajolik. Za razliku od baštine, za zaštićene prirodne vrijednosti ustanovljen je postupak zaštite, proglašenja i izrade prostornih planova, a planovi upravljanja su obaveza iz sektorskog zakona.

Povjesne cjeline u Zakonu o prostornom uredenju su izgrađeni dijelovi gradevinskog područja za koje se uopće ne smije predvidjeti izrada prostornog plana, a kada bi to i bilo moguće, tada nema vrste plana koja bi mogla obraziti takvu cjelinu. Danas je domet urbanizma legalizacija nelegalne gradnje

i urbana sanacija takvih oštećenih prostora i "urbanizam čestice". S druge strane, ne dozvoljava se prepoznavanje specifičnosti u prostoru, urbana revitalizacija, rekonstrukcija, planiranje po sustavu matrice postojećih povijesnih urbanih cjelina čuvajući krajolik, pisanje odredbi koje bi očuvale specifičnosti prostora i slično.

Upravo su navedeni problemi usmjerili rad na EU projektu *Baština – pokretač razvoja*. Taj nas je rad obogatio, upoznali smo nekoliko vrsnih stručnjaka koje smo angažirali da se zajedno s njima suočimo s nedostatkom brige za baštinu te da i oni svojim dalnjim djelovanjem šire spoznaje i utječu na početak sustavne brige i izmjene zakonodavnog okvira. Bio nam je cilj osvijestiti specifičnosti i vrijednosti prostora u kojem živimo, senzibilizirati stanovništvo i političare, stručnim i znanstvenim bavljenjem svjetskom baštinom potaknuti način sagledavanja i zaštite lokalnih vrijednosti te prostorno-planerskim dokumentima zaštiti i usmjeriti gradnju kako baštinske vrijednosti ne bi bile devastirane.

Izuzetno smo ponosni što nas je župan Dubrovačko-neretvanske županije Nikola Dobroslavić podržao u nastojanju i provedbi ovog projekta koji je bitno utjecao na izradu Županijskog prostornog plana. Taj plan sada obavezuje i ostale planove na izradu potrebnih studija koje će, bez obzira na zakone, učiniti korak prema implementaciji EU konvencija i povelja prema zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

Moram naglasiti da ovo nije bio tek jedan odraden projekt, nego je to bio prijelomni trenutak našega profesionalnog bavljenja prostornim planiranjem. Naš je rad postao vidljiv i prepoznat, pa nas pozivaju na stručne skupove kako bismo pokazali i predstavili rezultate, što sa zadovoljstvom i činimo. Želja nam je da Korčula i Ston dobiju planove upravljanja, a njih da slijede i druge važne povjesne cjeline u Županiji. Želja nam je da općine i gradovi sagledaju svoj prostor i utvrde specifična vrijedna kulturna dobra te ih zaštite prostorno-planskim dokumentacijom, da se izrade konzervatorski planovi za sva povjesna područja i još mnogo toga.

Projekt "Baština – Pokretač razvoja, područje Dubrovnika i Boke kotoriske – zajedničke aktivnosti u primjeni novih metodologija u zaštiti prirodne i kulturne baštine te upravljanju njome" provodio se u sklopu programa prekogranične suradnje između Hrvatske i Crne Gore, u sklopu komponente II. Instrumenta za predpristupnu pomoć EU (IPA). Projekt je trajao 23 mjeseca od 10. ožujka 2013. do 10. veljače 2015. godine, s osnovnim geslom "Zajedničke prekogranične aktivnosti u primjeni novih metodologija na zaštiti i upravljanju prirodnom i kulturnom baštinom". Ukupan proračun projekta bio je 554.983,26 eura. Proračun za realizaciju aktivnosti u Crnoj Gori bio je 293.945,05 eura, a u Hrvatskoj 261.038,21 eura.

Opći cilj projekta bio je doprinos uspostavljanju suradnje između institucija za zaštitu prirodne i kulturne baštine u Hrvatskoj i Crnoj Gori, kroz zajedničke programe, edukaciju, prenošenje znanja i aktivnosti na podizanju razine svijesti.

Specifični ciljevi projekta bili su unapređenje suradnje i umrežavanje zainteresiranih strana na polju zaštite, planiranja i upravljanja prirodnom i kulturnom baštinom zajedničkim aktivnostima na primjeni novih metodologija, povećanje profesionalnog znanja te povećanje svijesti građana o tome kako se baština može koristiti kao pokretač razvoja.

Najveće zahvale idu Županu DNŽ Nikoli Dobroslaviću bez kojeg ovaj projekt ne bi bilo moguće realizirati i ugraditi u prostorni plan. Nadalje, za ovaj poduhvat zahvaljujemo partnerima, suradnicima, izrađivačima studija, autorima izložbi, voditeljima radionica, izrađivačima brošura, tehničkim osobama, institucijama koje su nas podržale, kolegama, građanima, prijateljima i obiteljima...

Posebno bismo istaknuli partnere s crnogorske strane i to nevladine udruge Expeditio i Napredak koje su svojim znanjem u provođenju projekata te pozitivnim emocijama, željom i voljom da zaštite svoj prostor nadahnjivali i još uvijek nadahnjuju. Oni svojim primjerom pomažu da se korigiramo te s njima i dalje surađujemo i razmjenjujemo iskustva.

Knjiga je posvećena našim najmilijim kojima u zalog ostavljamo brigu za baštinu sa željom da je pak svojim najbližima prenesu onaku kakvu su je naslijedili. Osobno, ove empatijske stranice posvećujem svom unuku kojem od malena usađujem ljubav za Grad koji je svojim promišljenim skladom, ljepotom i brigom za javne prostore doprinio jedinstvenoj impresiji koju svijet prepoznaće kao svoju baštinu. Vrijednosti koje nitko, ama baš nitko, nema pravo ugroziti.

Marina Oreb

O KNJIZI

Dubrovnik se danas nalazi u složenoj, pa i polariziranoj situaciji. S jedne strane nalazimo dojmljivu kulturnu baštinu, ali i aktualni život Dubrovnika, sa složenim potrebama i aspiracijama građana te aktivnom institucionalnom i izvaninstitucionalnom kulturnom proizvodnjom koje doprinose osvremenjivanju identiteta grada. S druge strane, industrija turizma ima presudan utjecaj na ekonomiju, urbane dinamike i društvenu stvarnost Dubrovnika i regije. Iako se industrija turizma presudno oslanja na baštinu, otvoreno je pitanje na koji način usuglasiti ekonomsku logiku, zaštitu baštine, vitalnost grada i stvaranje novih socio-kulturnih vrijednosti? Kakvim modelima i sustavima upravljanja turizmom i prostorom valja težiti kako bi se osigurala dugoročna ravnoteža između tih često proturječnih zahtjeva? Je li ovo zadnji trenutak u kojem možemo pronaći operativne kriterije koji će poslužiti kao jasna osnova za razvojne procese, naročito po pitanju upravljanja prostorom kao ireverzibilno potrošnim resursom? Sva ta pitanja su i teorijska i praktična, a odgovori na njih presudno ovise o razini kritičkog mišljenja svih aktera u lokalnoj sredini koji se trebaju odrediti prema vlastitoj budućnosti.

U pokušaju da se odgovori na ta i druga pitanja, proveden je interdisciplinarni projekt "Baština kao pokretač razvoja", punog naziva "Heritage – Driver of Development, Dubrovnik and Boka Kotorska Region." Projekt je sačinjen od šest studija koje su radene sukcesivno, u tri glavne faze. Naglašenje interdisciplinarne i kompleksne studije rađene su nakon što su dovršene studije specifičnijega, fokusiranijega tematskog okvira. No ta podjela teško može biti pravocrtna, kao što i dinamika rada nije uvijek omogućila neposrednije interakcije istraživača. Utoliko se pokazala potreba za sintezom saznanja projekta kako bi bilo moguće postaviti znanstveno-stručne, ali i operativne osnove za analizu aktualnog stanja te naznake budućnosti Dubrovnika s fokusom na ulogu baštine u razvojnim procesima.

S obzirom na to da su sve studije javno dostupne na internetu¹, njihova migracija u knjiški oblik mogla se postaviti kao zasebni projekt i žanrovske eksperiment s medijem reprezentacije znanstveno-stručnog rada. Temeljem pažljivoga komparativnog čitanja studija, izrađena je struktura knjige koja slijedi logiku definiranja problemske osnove, dijagnosticiranja i inventarizacije aktualnog stanja, ispitivanja raspoloživih instrumenata te predlaganja konkretnih koraka i nudenja naznaka budućnosti. U tu strukturu upisan je tekst koji se sastoji od fragmenata pojedinačnih studija, a čijim se nizanjem formiraju tematske cjeline nove strukture. Na taj način preciziran je problemski okvir, spoznaje studija su premrežene, integrirane i međusobno se podupiru ili su,

¹ Kronologija projekta, kao i sve studije dostupne su na: <http://www.zzpudnz.hr/BASTINA.aspx>

u pojedinim situacijama, u polemičkom odnosu. Takva metoda bliska je postupcima u procesu digitalnog "rudarenja teksta" (*Text mining*) – kategorizaciji, klasterizaciji, ekstrahiranju koncepata i entiteta, te relacijskom modeliranju odnosa između njih.

Tekst knjige sastoji se od tri kategorije: bazne razine teksta, novo napisanih uvoda u poglavlja te uredničkih komentara i teorijskog pojmovnika.

– *Bazna razina teksta* sintetička je kombinacija individualnih studija gdje se segmenti individualnih studija linearno nižu u kontinuitetu. Pritom se zadržava oznaka ishodišta pojedinog segmenta putem kratice.

Redom su to:

- *BAŠ/baština* za studiju "Identifikacija i valorizacija prirodne i graditeljske baštine područja Dubrovnika u prostornom kontekstu"
- *TUR/turizam* za studiju "Utjecaj promjene autentičnog kulturnog krajobraza Grada Dubrovnika kao važnog elementa identitetskog sustava na brend i imidž Grada te na uspješnost turističke destinacije"
- *KRA/krajolik* za studiju "Identifikacija i valorizacija prirodnih i kulturnih krajolika pilot-područja grada Dubrovnika"
- *TER/teritorij* za studiju "Identifikacija i valorizacija prirodnih i kulturnih krajolika pilot-područja grada Dubrovnika"
- *PPK/participacija* za studiju "Provedba participacijskog procesa na pilot-području Dubrovnika"

– *KAT/katastar* za studiju "Analiza katastra Dubrovnika 19. stoljeća s transkripcijom upisnika građevinskih čestica te izradom baze podataka".

Za svako od četiri poglavlja raspisan je *uvodni tekst* koji pomaže u razumijevanju tematske strukture knjige te proširuje problemski okvir svakog poglavlja.

Smisao radikalne reartikulacije teksta koju ova knjiga donosi jest povećanje prohodnosti kroz rezultate studija te usmjeravanje prema ključnim temama i vrijednostima koje studije zagovaraju. Metoda kolažiranja dovela je do neizbjježne fragmentacije teksta, kao i do promjena ili diskontinuiteta izvorne naracije studija. Bez većih doradivanja "šavova" prelazi se iz jedne istraživačko-znanstvene metode, pa i jednog stila pisanja u drugi. Zauzvrat, više je potencijalnih dobitaka. Smanjena su ponavljanja i preklapanja koja su neizbjježna kod separatnih studija, potenciran je interdisciplinarni pogled, a stavovi i spoznaje dovedeni su u bližu vezu. Tako se unutar novoga teksta javljaju sinergije, ali i polemike između različitih pozicija, a knjiga razvija sintetsku naraciju (jednu od brojnih mogućih) kroz čitav projekt.

Svako poglavlje ilustrirano je suvremenim fotografijama koje dokumentiraju fizičko stanje, procese i događaje u prostoru.

Poseban sadržajni sloj su separatni prilozi – široko formatne panorame koje fotografiju iz ilustrativne uloge pomiču prema analitičkom alatu te

u sinergiji sa slojevitim kartografskim prikazima omogućuju cjelovito razumijevanje dubrovačkog teritorija. Kartografski prikazi su ili novoizrađeni, ili su nastali na temelju karata izrađenih u sklopu studija. Kako bi se zadržala konzistentnost, sve korištene fotografije snimio je Željko Šoletić, poznati dubrovački autor koji već dugi niz godina dokumentira Dubrovnik i regiju.

Knjiga je fizički podijeljena u dva dijela. Prvi dio sadrži tekstove i fotografije, dok su u drugom nalaze panoramske fotografije, fotografske usporedbe starog i suvremenog stanja te analitičke karte. Tim razdvajanjem omogućeno je paralelno praćenje teksta i vizualnih priloga.

U konačnici, dana publikacija je kondenzat opsežnog projekta "Baština kao pokretač razvoja" koja zasigurno nije mogla obuhvatiti sve nijanse zasebnih studija. Publikacija sažima vrlo različite teorijske i metodološke perspektive, no "projektirana" je primarno iz perspektive planiranja i upravljanja prostorom. Iako knjiga nije dominantno preskriptivna, njena primarna namjena jest pružanje osnove za određivanje kriterija daljnjega prostornog razvoja u trenutku kada se čini da je održivost čitavoga dubrovačkog ekološkog i urbanog sustava dosegla svoje limite.

STUDIJE IZRAĐENE U SKLOPU PROJEKTA "BAŠTINA KAO POKRETAČ RAZVOJA"

KOMPARATIVNA ANALIZA ZAKONSKOG OKVIRA NA POLJU ZAŠTITE I UPRAVLJANJA PRIRODNOG I KULTURNOG KRAJOLIKA HRVATSKE S PREPORUKAMA, ARHICON D. O. O. ZAGREB, BISERKA BILUŠIĆ DUMBOVIĆ

PROVEDBA PARTICIPACIJSKOG PROCESA NA PILOT-PODRUČJU DUBROVNIKA: INSTITUT IVO PILAR, ZAGREB, DR. SC. ANKA MIŠETIĆ, DR. SC. GERAN-MARKO MILETIĆ

ANALIZA KATASTRA DUBROVNIKA 19. STOLJEĆA S TRANSKRIPCIJOM UPISNIKA GRAĐEVINSKIH ČESTICA TE IZRADOM BAZE PODATAKA PODRUČJE GRADA DUBROVNIKA U FRANCISKANSKOM KATASTRU: NEIR D. O. O. SPLIT, MR. SC. SANJA BUBLE

IDENTIFIKACIJA I VALORIZACIJA PRIRODNE I GRADITELJSKE BAŠTINE PODRUČJA DUBROVNIKA U PROSTORNOM KONTEKSTU: INSTITUT ZA POVIJEST UMJETNOSTI, ZAGREB, DR. SC. JOŠKO BELAMARIĆ, IGOR BELAMARIĆ, DR. SC. DARKA BILIĆ, DR. SC. ANA ŠVERKO, DR. SC. AMBROZ TUDOR

IDENTIFIKACIJA I VALORIZACIJA PRIRODNIH I KULTURNIH KRAJOLIKA PILOT-PODRUČJA GRADA DUBROVNIKA: KATRI LISITZIN, ASR/MSA, MR. SC. KATRI LISITZIN, DR. SC. ALEŠ MLAKAR, MR. SC. GOJKO BERLENGI, MR. SC. MAJA NODARI. KARTOGRAFIJA: NIKA CIGOJ SITAR; AUTORICA DIJELA O POVIJESNOM RAZVOJU DUBROVNIKA: MAJA NODARI

UTJECAJ PROMJENE AUTENTIČNOGA KULTURNOG KRAJOBRAZA GRADA DUBROVNIKA KAO VAŽNOG ELEMENTA IDENTITETSKOG SUSTAVA NA BRAND I IMAGE GRADA TE NA USPJEŠNOST TURISTIČKE DESTINACIJE: INSTITUT ZA TURIZAM, ZAGREB, DR. SC. IVO KUNST, DR. SC. NEVEN IVANDIĆ, MR. SC. NEDA TELIŠMAN-KOŠUTA, MAROJE MRDULJAŠ, NIKOLA BOJIĆ

1. DUBROVNIK: PROBLEMSKI KONTEKSTI

24 — 27	55 — 60
1.1. DUBROVNIK U GLOBALNIM TOKOVIMA	1.9. TURISTIČKI BREND DUBROVNIKA
27 — 30	60 — 68
1.2. BAŠTINA I KONCEPT POVIJESNOGA URBANOG KRAJOLIKA	1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODGOVORNOSTI
30 — 33	68 — 75
1.3. PROSTOR KAO RESURS: KRAJOBRAZ I URBANIZACIJA	1.11. MUZEALIZACIJA POGLEDOM – FIKSIRANJE ATRAKTIVNOG I BRISANJE NEPOŽELJNOG
33 — 38	75 — 77
1.4. SLOW-URBANIZAM I FAST-URBANIZAM	1.12. FENOMEN "GRADA NA DLANU"
38 — 42	77 — 82
1.5. NEKRETNINSKI PRITISCI	1.13. UTJECAJ TURISTIČKE INDUSTRIJE NA ŠIRU PERCEPCIJU I AKTIVIRANJE BAŠTINE
42 — 46	
1.6. IDENTITETSKI PRITISCI	
46 — 52	
1.7. GENTRIFIKACIJA I SUBURBANIZACIJA	
52 — 55	
1.8. ZNAČAJKE I POVIJEST RAZVOJA TURIZMA U DUBROVNIKU	

Danas, više nego ikada, nijedan grad ili teritorij ne možemo sagledavati kao izolirani i fiksirani entitet sa samo jednim dominantnim značenjem. To ne vrijedi više niti za način na koji sami stanovnici percipiraju svoj okoliš, a još manje za razumijevanje višestrukih ekonomskih, infrastrukturnih, informacijskih i drugih tokova koji utječu na globalne pozicije gradova. Naročito je to slučaj s turizmom, ali, naoko iznenadjuće, i s percepcijom baštine. Nove tehnologije donose i nove industrije povezivanja produkata i usluga s potrošačima, poput *Airbnb* ili *Ubera*, a toj kategoriji treba pribrojiti i društvene mreže. (Šokantno je da servisi koji su danas dio svakodnevice i koji temeljito utječu na ekonomske, ali i urbane tokove izrazito mladi: *Airbnb* je osnovan 2008., a *Uber* 2009. godine, dakle unutar jednog desetljeća.) Te industrije su nova i propulzivna ekonomska grana, ali i generator identitetskih vrijednosti odnosno metavrijednosti. Praktički svaki korisnik i potrošač u prilici je direktno ili indirektno utjecati na ocjenjivanje proizvoda i na njegovu uspješnost. I dok je veza umreženog društva s turizmom sasvim jasna, i baštinske vrijednosti izložene su informacijskoj plimi u kojoj ključne identitetske vrijednosti mogu biti dovedene do trivijalnosti, ali potencijalno se mogu formirati i novi identiteti ili razotkriti prikriveni, a važni slojevi. No vrijeme ubrzanja virtualnih fenomena ne vodi i prema fizičkim usporavanjima, nego ih prati i ubrzani rast fizičke mobilnosti kroz jeftine/*low-cost* avio-kompanije (u novije vrijeme pojavljuju se i *ultra low-cost* avio-kompanije), ekspanziju kruzerskog turizma i unaprednje svih oblika prometnih infrastruktura, čime dolazimo do značajnog povećanja kapaciteta i dostupnosti fizičke protočnosti i umreženosti. U "epohi tokova", fizičkih i virtualnih, postavlja se pitanje što oni sa sobom odnose, a što donose, ostaje li nešto čvrsto iza njih? Uspostavljaju li se novi odnosi, veze i doživljaji fizički fiksnih entiteta? Mogu li tokovi ostavljati iza sebe trajne socio-kulturne tragove i doprinositi lokalnosti? Suvremeni istraživači priznaju da je turizam jedan od vodećih fenomena globalizacije, ali ističu kako se djelovanje globalizacije odvija paralelno i drugim tokovima: medijskim, ekonomskim, političkim... Utoliko treba pažljivo ocjenjivati u kojoj je mjeri određeni proces i utjecaj na okoliš posljedica turizma, a koliko proizlazi iz drugih globalizacijskih procesa.

Dubrovnik i dubrovačku regiju danas opterećuju problemi s kojima se suočavaju gradovi čije urbane dinamike, ekonomija, pa i identiteti bitno ili presudno ovise o turizmu baziranom na kulturnom nasljeđu. Barem od uspona masovnog turizma 1960-ih godina, uočava se složenost odnosa između turizma i povijesnih ambijenata te se traže modeli u kojima bi se ostvarila kakva-takva ravnoteža između aspiracija neizbjježno invazivne ekonomije turizma te održanja prostorno-identitetske ekologije baštinskih ambijenata.

Ta potraga za “ekonomijom ekološkoga” i “ekologijom ekonomskoga” često je konfliktna, no također je i činjenica da turističko bez baštinskoga, ali i baštinsko bez turističkoga danas teško može opstati. No čini se da u novije vrijeme dosežemo granice traženja te ravnoteže, a pitanje “ekonomije ekološkoga” i “ekologije ekonomskoga”, dakako, primarno je političko pitanje.

Dugogodišnje polemike oko budućnosti Srda jasan su primjer polarizacije i konfliktnih pretenzija koje su, usprkos kontinuiranoj prijetnji zaposjedanja toga izuzetno osjetljivog prostora, ipak dovele do ohrabrujućih rezultata: poopćavanja stručne diskusije o pitanju javnog dobra i posljedičnoga političkog aktiviranja građana u dijalog o prostoru, te stručnih rasprava i studija koje su iz različitih perspektiva i s različitih pozicija pokušale sagledati učinke nove kolonizacije te “krune grada”. Dakako, i brojna su druga područja također izložena investicijskim pritiscima, kontaminirana neprikladnom izgradnjom, no slučaj Srda u simboličkom smislu odista sažimljje ključno pitanje: Kome pripada grad, uključivo i pravo na nabolje vedute? Druga žarišna točka diskusije o Dubrovniku jest pitanje gentrifikacije i turistifikacije povijesne jezgre i opadanje njenog vitaliteta te utjecaj ekonomije turizma na cijelokupni identitet, pa i mentalitet grada.

U svrhu razumijevanja dosega i složenosti problematike odnosa Grada, identiteta i turizma, potrebno je razjasniti neke od temeljnih pojmoveva i fenomena kako bi se postavila osnova za detaljnije analize te prijedloge poželjnih razvojnih scenarija. U ovom slučaju polazimo od prostora, shvaćenog kao ekonomski resurs, kulturna kategorija, ali jednako tako i okvir u kojem se odvijaju složeni i dinamički socijalni procesi i s njima vezani identiteti.

1.1. DUBROVNIK U GLOBALNIM TOKOVIMA

S kontinuitetom života od antičkih vremena do danas, Dubrovnik ^{TUR 44.} uzima istaknuto mjesto na karti europskih i mediteranskih urbanih središta. Dubrovnik najveći intenzitet bujanja ekonomskog i kulturnog života doživljava u razdoblju u kojem su gradovi važni dionici europskoga političkog prostora i nositelji kulturnog i civilizacijskog razvoja. Iako se tijekom cijele svoje povijesti nalazio na rubovima velikih imperija, država i kultura između kojih je posredovao i s kojima je bio u pregovaračkom odnosu, Dubrovnik² je uvijek uspijevalo zadržati svoju autonomiju, pa

² Lazareti, koji su nekad služili kao karantena, dobar su primjer baštine i dio “povijesnog identiteta” koji svjedoče o kulturi razmjene i posredovanja.

i autentičnost. Kako je rubna ili granična pozicija ujedno i mjesto visokog intenziteta susreta kultura i političkih previranja, upravo je ta posrednička i rubna uloga upisana u kulturu i urbanu fisionomiju Dubrovnika².

Današnja pozicija Dubrovnika i njegov identitet i dalje su snažno uvjetovani različitim globalnim tokovima, ali u kontekstu u kojem je međuodnos prostor – vrijeme drastično izmijenjen i prema konceptu američkoga geografa Davida Harveya karakterizira ga prostorno-vremensko sažimanje. Dubrovnik je postao zvučna turistička destinacija, a zadržavanje turista u gradu i okolini izuzetno je kratko. Upravo zbog naglaska na gradskoj jezgri, tj. povijesnoj slici zbog koje gosti dolaze iz najdaljih krajeva svijeta, prosječan ostanak u gradu je sveden na nešto više od tri dana. Putnici s kruzera ostaju još kraće i pri tome predstavljaju ogroman pritisak na urbani prostor, posebno na staru gradsku jezgru.

Za razliku od nekadašnjih ekonomskih i kulturnih trajektorija u kojima je Dubrovnik istovremeno bio i prolazna i polazišno-završna točka, danas se u Dubrovniku malo toga zadržava u socio-kulturnom, ali i ekonomskom smislu. Vremena ima tek za najnužnije, tj. za fotografiranje jedne od ikoničkih gradskih veduta zbog koje većina turista i dolazi. Iako ga smatramo destinacijom, Dubrovnik je više tranzitna točka.

Samim tim, identitet Dubrovnika ne bi trebalo promatrati isključivo kao autentični klaster baštinske topografije, već sekvencijalno, kao točku u nizu koji spaja više različitih destinacija sličnog tipa na jednom daleko širem prostoru. Za mnoge posjetitelje identitet Dubrovnika ne počinje na vratima od Ploča ili pak na mostu dr. Franje Tuđmana, već često prije, primjerice na jednom od venecijanskih mostova. Venecija je, naime, startna točka mnogih kruzerskih ruta, a već sljedeća postaja je Dubrovnik. Nakon čitavog dana provedenog u Veneciji, tisuće turista navečer odlazi ponovno u brod, a već sljedećeg jutra, prvi markantni prizor su stare dubrovačke zidine i ulice, jednako pretrpane kao i one venecijanske³. Zbog putovanja suvremenim prijevoznim sredstvima poput kruzera ili zrakoplova, čiji su ambijenti sasvim generički i međusobno zamjenjivi, samo putovanje izmiče iz svjesnog doživljaja te spaja identitete dvaju mjesta u doživljaj jedinstvenoga mediteranskog urbanog imaginarija.

Čini se da upravo ovakav globalni *fluks*, koji struji kroz grad s apsolutnim fokusom na staru gradsku jezgru, postaje sve dominantnija odrednica

³ Rute koje kreću iz Venecije većinom ili zahvaćaju hrvatski dio Jadranske obale, uključujući i Dubrovnik, ili preko Dubrovnika nastavljaju prema Grčkoj i Turskoj. U prvom slučaju, pogled na Grad pozicionira se unutar ‘nacionalnog’ identiteta, dok u drugom slučaju, specifični identitet skreće na mediteransku putanju s ostalim destinacijama u nizu.

identiteta Dubrovnika i u očima turista, ali i u očima stručne javnosti, a posebno u očima lokalne zajednice. Mnogi se slažu da teško kontrolirani protok kroz jasno definiran i vrlo ograničen urbani prostor sa sobom odnosi brojne urbane i identitetske vrijednosti. Pitanje je što taj protok donosi, tj. ostavlja Gradu zauzvrat, ne samo u ekonomskom, već i socio-kulturnom smislu.

Geografska se pozicija Dubrovnika iz vremena njegovih vrhunaca, dakako, nije promijenila. No suvremeni turistički tokovi pomakli su Grad s pozicije "kreativne periferije", kako je taj kulturni prostor definirao hrvatski povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman, ali ga istovremeno nisu ni bitno kulturološki primaknuli centru. Štoviše, kvaliteta cjelokupnoga *outputa* dubrovačkog kulturnog prostora je regresirala. Ako je povjesna perifernost kreirala jedinstvene kulturne vrijednosti hibridnih stilskih sloganova, suvremena je izmještenost iz povjesnih relacija centar – periferija istu vrijednost bacila u drugi plan, uključivši romantizirani totalitet povjesnoga grada u hibridni tok globalnog turizma.

PROSTORNO-VREMENSKO SAŽIMANJE

David Harvey navodi pet vrsta djelovanja prostorno-vremenskog sažimanja. Prvi je naglasak na nepostojanosti i efemernosti proizvoda, mode, koncepata, vrijednosti, tehnologija i drugog..., a njega karakterizira suvremeni konzumerizam i njegove pogubne posljedice po okoliš. Drugi je naglašavanje trenutačnosti i odbacivosti, što je Toffler nazvao društвom potrošne robe (*throwaway society*) (1970). Lako se mogu odbaciti ne samo materijalna dobra nego i vrijednosti, životni stilovi, odnosi, privrženost mjestu. Treći je poticanje kratkotrajnosti ili, kako to uočava Jean-François Lyotard, sve počiva na privremenom ugovoru – sve je teže razmišljati o dugoročnoj konzervaciji tamo gdje se sve prosuđuje s obzirom na sadašnjicu. Četvрto su znakovi ili predodžbe koje najviše oprimjeruju prostorno-vremensko sažimanje. Svjetska industrija proizvodi i na tržište plasira predodžbe ne samo za svoje proizvode, nego i za ljudе, državne vlasti, mjesta, sveučilišta itd. Vlada neobična prolaznost i neobično su brojne različite predodžbe koje u recentnijim godinama uključuju i predodžbe prirode i prirodnog. Peto, pojedine od tih predodžbi, koje izrastaju iz prostorno-vremenskog sažimanja obuhvaćaju proizvodnju simulakruma: replika koje su realnije ili hiperrealnije od izvornika. Danas se gotovo sve može reproducirati, pa naizgled i autentične antičke građevine." → John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 177.

PROSTORI TOKOVA

"Putnici u željezničkom prometu, vozači automobila i avionski putnici zasigurno su junci modernog doba. Društvena organizacija dugih putovanja je ono što karakterizira modernost... moderna društva su jedinstvena po razmjeru tokova kratkoročnog kretanja... Dvije stvari je potrebno naglasiti; prvo da je dezorientiranost globalnog prostora djelomično proizvod masovnih globalnih tokova turista i drugo da takvi tokovi ometaju samu smisao čovjekova domа. Na koji se način u tom slučaju mogu pripisati ili razviti prostorna značenja tamo gdje prostor tokova... nadomješta prostor mesta?" → John Urry: *Consuming Places*, Routledge, 1995., str. 164–165.

DVORSTUKI EFEKT TURISTIČKE FOTOGRAFIJE

Fotografija je dovela do povećanja kontradiktornosti u odnosu između turizma i okoliša. Povećala je atraktivnost posebne vrste nezagađenih krajolika te stoga i zahtjeve za njihovom zaštitom ili konzervacijom; s druge strane, iste je krajolike narušila povećanjem broja i koncentracije posjetitelja od kojih svi žele zabilježiti posebno znamenite prizore i vidike. → John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 176.

1.2. BAŠTINA I KONCEPT POVIJESNOGA URBANOG KRAJOLIKA

BAŠ U europsku teoriju i praksu pojam *heritage* – baština postupno je ušao 1970-ih godina zamjenivši prijašnji koncept 'povijesnog spomenika',⁴ označujući izvorno "ono što je bilo ili što može biti naslijedeno, svako dobro, a naročito posebno područje koje se razvija pravom naslijedivanja"⁵, zamjenjujući prijašnji pojam *cultural property*.⁶ Zanimljivo je pak da je u hrvatskom zakonodavstvu 1990-ih 'kulturno dobro' postupno istisnuto prijašnji pojam 'spomenik', dočim se danas 'baština' koristi više u generalnom i metaforičkom, često pomalo neodredenom izražavanju.

U važnom dokumentu *Recommendation of the European Conference of Ministers Responsible for the Preservation and Rehabilitation of the Cultural Heritage of Monuments and Sites* (Preporuke Europske konferencije ministara odgovornih za zaštitu i obnovu kulturnog nasljeđa spomenika i lokacija), proglašenom u Bruxellesu 1969. godine, pojam *heritage* već je nadređen pojmu *monument* (spomenik), a bit će međunarodno usvojen 1972. godine kada je UNESCO donio *The Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural*

⁴ Povijest pojma na pregnantan način dana je u tekstu: *Architectural Heritage: as Culture and Cultural Policy in Europe 1960s-1990s, Culture, Nation and Community, Whose Buildings are They?* (www.helsinki.fi/hum/nordic/strath/.../heritage). Takoder: Raymond Weber: *Editorial. European Heritage*. No. 3, 1995, str. 1; <http://culture.coe.fr/Infocentre/pub/eng/epe>. O procesu razvoja ovih pojmoveva svjedoči Venecijanska povelja (1964.) u kojoj se rabe pojmovi 'historical monuments and sites', ovako se objašnjavajući: Koncept povijesnog spomenika ne obuhvaća samo pojedinačni arhitektonski rad nego i urbane ili ruralne cjeline u kojima se raspoznaće postojanje određene civilizacije, značajniji razvoj ili povijesni dogadjaj. To ne vrijedi samo za najznačajnija umjetnička djela, nego i za skromnije radove iz prošlosti koji su s protokom vremena dobili kulturni značaj. *The Venice Charter*: http://www.icomos.org/docs/venice_charter.html.

⁵ The Oxford English Dictionary. Vol. 5 Oxford University Press, 1970., str. 242.

⁶ The Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (The Hague Convention), with Regulations for the Execution of the Convention, as well as the Protocol to the Convention and the Conference Resolutions, 14 May 1954.

Heritage (Konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine). Do velike raširenosti uporabe pojma dolazi u prvom redu zbog porasta međunarodne solidarnosti u zaštiti svjetskih dobara (spomenimo Abu Simbel, poplavu Arna u Firenzi itd.), ali i naglog rasta novih socioekonomskih trendova koji su baštinu stavili u fokus. Nakon gospodarske krize s početka 1970-ih i 1980-ih razvija se prava *heritage industry* temeljena na komercijalizaciji novog vala povijesne nostalгије koja sve što je lijepo i vitalno projicira na staro i povijesno,⁷ uvodeći u europsko društvo nove načine provođenja slobodnog vremena i kulturne potrošnje. To nas konačno dovodi do pojma ‘kulturnog turizma’ – danas brzo rastućega europskog tržišta.

Arhitektonska baština je u isto vrijeme prepoznata kao jedna od najvažnijih spona zajedničkoga europskog kulturnog identiteta i kao nadasve važan čimbenik gospodarskog razvijatka “koji je iz tog identiteta u stanju ostvariti profit i kreirati nova zapošljavanja, stimulirati lokalne regionalne ekonomije...”⁸

Prema definiciji UNESCO-a, urbana konzervacija nije ograničena na zaštitu pojedinačnih građevina jer arhitektura nije samo građevina, već dio urbanizma i pejzaža, ostvarena misao o oblikovanju životnog prostora. Prepoznavanje dobre arhitekture iz različitih razdoblja uči nas da su svi graditeljski slojevi jednakovrijedni. Temeljem kritike Atenske povelje o restauraciji povijesnih spomenika iz 1931. godine, prvoga važnijeg međunarodnog dokumenta koji se odnosi na zaštitu graditeljskog nasljeđa, usvojena je globalna strategija za zaštitu kulturne baštine koja predstavlja pomak od isključivo povijesnog i arhitektonskog pristupa prema više antropološkom, multifunkcionalnom i univerzalnom. Time se dodatno osnažio značaj historijskog i prostornog konteksta za povijesnu gradevinu ili spomeničku zonu, koja nije izolirana jedinica, već je dio živog organizma. Odnos spomenika prema mjestu u velikoj mjeri označava njegovu vrijednost. Arhitektura se, dakle, promatra samo kao jedan od elemenata urbanog okruženja, što urbanu konzervaciju čini višežnačnom disciplinom, a kriterije vrednovanja spomenika dodatno zahtjevnima. Prema suvremenom shvaćanju urbane konzervacije, ona predstavlja srž urbanističkog planiranja.⁹

World Heritage Convention (Konvencija svjetskog nasljeđa) iz 1972. preporučila je ujedinjenje konzervacije i suvremenog razvoja putem prihvatanja

“opće politike s ciljem da se kulturnoj i prirodnoj baštini osigura važno mjesto u životu zajednice i da se zaštita baštine integrira u sveobuhvatnu prostorno-plansku dokumentaciju”. O potrebi za ujedinjenjem strategija konzervacije i urbanističkog projektiranja počelo se tek odnedavno intenzivnije razgovarati u stručnim krugovima, što je u jesen 2011. rezultiralo UNESCO-ovim prijedlogom definicije “povijesnoga urbanog krajobraza” (*Historic Urban Landscape* – HUL). Valorizacijom širokog prostora grada kao kulturne baštine, zaštićena spomenička zona ne percipira se više unutar strogo definiranih granica, nego kao posljedica širega urbanog, kulturnog i geografskog konteksta s kojim je nedjeljivo vezana. Takav pristup, koji ne negira dosadašnje konzervatorske doktrine, nego ih želi integrirati s razvojnim strategijama gradova, neminovno zahtijeva puno složeniji sustav upravljanja od dosadašnjega.¹⁰

Povijesni urbani krajolik uključuje topografiju, geomorfologiju i prirodne fenomene; izgrađeni okoliš, povijesni jednako kao i suvremeni, infrastrukturu, javni prostor, prostorne sadržaje i organizaciju, kao i vizure i druge elemente urbane strukture. Jednako tako taj širi pristup uključuje i društveno i kulturno djelovanje i vrijednosti, ekonomski procese i nematerijalne dimenzije baštine, kao izraze različitosti i identiteta.¹¹

Urbana konzervacija ne promatra spomenik kao arhitektonsku cjelinu izdvojenu iz konteksta, već kao dio urbanog okruženja. Spomenik je, dakle, živa baština, povezana s prostornim kontekstom uzročno-posjedičnim vezama i međusobnim utjecajima, jednakovrijedna ne samo u svakom materijalnom sloju, već i u svakom trenutku i aspektu svoga postojanja.

Povijesni urbani krajolik je rezultat slojevitosti i isprepletanja kulturnih i povijesnih vrijednosti tijekom vremena. Izvan poimanja ‘povijesne jezgre’, on sadrži širi urbani i geografski kontekst i promatra ga kao sustav odnosno cjelinu. Pristup ‘povijesnoga urbanog krajobraza’ (*Historical Urban Landscape*) grad analizira i interpretira kao prostorno-vremenski kontinuum. To je alternativna metoda podjeli grada na pojedinačno zaštićena područja, koja tako postaju geto kulturne baštine.

O jedinstvu prirodne i graditeljske baštine Dubrovnika svjedoče i sami povijesni slikovni prikazi, na kojima je Dubrovnik redovito prikazivan kao cjelina s masivom Srđa, gruškim zaljevom, Rijekom dubrovačkom i Lokrumom.

⁷ David Lowenthal: Our Past before Us. Why do We Save It? London: Temple Smith, 1981, str. 216; www.helsinki.fi/hum/nordic/strath/.../heritage

⁸ The European Commission. Investment in Culture: An Asset for all Regions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European communities, 1998., str. 5.

⁹ Dostupno na: <http://whc.unesco.org/en/activities/638> [pristupljeno: svibanj 2013.]

¹⁰ Francesco Bandarin, Ron van Oers: The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century, Wiley-Blackwell, 2012.

¹¹ Točka 10 prednacrta preporuke HUL-a. Dostupno na: <http://whc.unesco.org/en/activities/638> [pristupljeno: svibanj 2013.]

Jedan od zornih primjera je prikaz Dubrovnika G. B. Fabrija iz 1736. godine, s prikazom prije potresa 1667. godine, na kojem je prikazan zajedno s Gružem i Rijekom dubrovačkom, podno Srda.

Spomenički identitet Dubrovnika nije, dakle, zatvoren unutar granica lokaliteta svjetske baštine. Usporedba nekadašnjih veduta Dubrovnika s današnjim stanjem ne govori samo o njegovoj osjetljivosti na vizualne promjene, već i o važnosti očuvanja višeslojnog karaktera prostora kroz formalne i funkcionalne aspekte. Premda je dubrovački krajobraz još uvijek sačuval prepoznatljiv karakter, propustom obnavljanja i naglašavanja njegovih baštinjenih kvaliteta s jedne strane, i nekritičnim intervencijama s druge, u jednom se trenutku može nepovratno izgubiti posebnost i uništiti vrijednost čitavoga dubrovačkog prostora i njegova dijela zaštićenog kao lokalitet svjetske baštine.

TRI PRISTUPA KONZERVACIJI

Konzervacija je višezaoran pojam čije implikacije po okoliš nisu jasno određene. Postoje najmanje tri vrste konzervacije. Jedna od njih naziva se estetska konzervacija – konzerviranje okoliša prema prethodno određenim konceptima ljepote i uzvišenosti, koncepti koji često ovise o usporedbi s danim okolišem. Drugi koncept je znanstvena konzervacija – konzervira se s obzirom na trenutno znanstveno uvjerenje o onim elementima fizičke okoline koji su vrijedni očuvanja i načina na koje bi se ti elementi trebali zaštiti. Treći koncept je kulturna konzervacija – konzervira se specifičan uzorak života onih koji žive u određenom području i sprečavaju se vanjske intervencije. Problematično je što različiti koncepti mogu biti u vrlo oštroj međusobnoj suprotnosti, a što posebno dolazi do izražaja kada postoji veliko povećanje potražnje za posjetima iznimno atraktivnih okoliša. → John Urry: Consuming Places, Routledge, 1995., str. 186–k187.

ČITANJE PRIRODE

Čitanje prirode je naučeno, a proces učenja uvelike se razlikuje u različitim društvenim te različitim društvenim skupinama pojedinog društva. Naravno, postoje ekološke katastrofe, ali one ovise o specifičnoj konfiguraciji društva i "njegovog" okoliša. Pod konfiguracijom se ovdje podrazumijeva odnos između određenog društva i "njegovog" okoliša, te način na koji je različitost kulturno konstruirana unutar tog okoliša. → John Urry: Consuming Places, Routledge, London, 1995., str. 174.

1.3. PROSTOR KAO RESURS: KRAJOBRAZ I URBANIZACIJA

Razvojni i drugi pritisci utječu na transformacije prostora i krajobraza Dubrovačko-neretvanske županije i Dubrovnika. Pri tome je važno razumijevanje šireg konteksta jadranske Hrvatske i urbanizacijskih procesa s kojima je suočena. Urbanizacijski procesi ističu se kao kvantitativno i po učincima najvažniji faktor promjena obalnih krajobraza. Urbanizacijski procesi proizvode barem dva važna učinka na krajobraz. Prvi

PKK
85.

je rezultat prenamjene zemljišta u gradevinsko unutar užega obalnog pojasa (litoralizacija), često na način da se ugrožavaju zatečene vrijednosti. Drugi učinak je da urbanizacija i litoralizacija istovremeno znače napuštanje tradicionalnih ruralnih naselja u zaledu i na otocima što vodi u zapuštanje i nestajanje vrijednih kulturnih krajobraza i konačno gubitak prostornog identiteta većeg dijela (ruralne) jadranske Hrvatske.

Potrebe lokalne zajednice odredivale su odnos prema prostoru i njegovu potrošnju odnosno antropogenu prenamjenu. Prostor je prema tome dugo bio prije svega životni prostor odnosno resurs koji se trošio za rješavanje životnih potreba ljudskih zajednica na određenom teritoriju. Iako su sekundarne rezidencije poznate iz rimskog doba, a kultura ladanja je za vrijeme Dubrovačke Republike materijalizirana brojnim ljetnikovcima (u specifičnim varijantama nalazimo ih i drugdje u Dalmaciji), ipak je tek od 19. stoljeća korištenje sekundarnih rezidencija kao oblik heterotopičnog ponašanja postalo masovnije. Ovaj fenomen postaje sve prisutniji u urbanim društвima koja su bila dovoljno razvijena da dijelu građana osiguraju višak sredstava i višak slobodnog vremena. Jedna od manifestacija ovog tipa ponašanja, koja uskoro postaje nova potreba, jest i razvoj turizma. Ekonomija slobodnog tržista je u ovom fenomenu vidjela priliku za zaradom, pa kao posljedica ove promjene i novog trenda turistički atraktivni prostori prestaju biti samo životni prostor zajednica koje ih stalno nastanjuju i dobivaju sve više novu, dodatnu funkciju. Od druge polovice 20. stoljeća ovi prostori postaju roba na tržištu i ulazna sirovina kroz koju se želi oploditi kapital, najčešće nekretninskim projektima koji uključuju sekundarno stanovanje (pojam nekretninskog poslovanja je širi i može uključivati gradevine namijenjene različitim djelatnostima, a u ovom tekstu se on koristi primarno za nekretnine namijenjene sekundarnom ili povremenom stanovanju).

Osnovna sirovina za ovaj ekonomski sektor je prostor na što atraktivnijim lokacijama. Vrijednost krajobrazno atraktivnih lokacija u okolišu očuvanim područjima, posebno onih na obali, enormno raste. Dosadašnji razvoj hrvatskog dijela Jadranske obale pokazuje da njen temeljni teritorijalni kapital čine izvorne prirodne datosti, prije svega toplo, arhipelaško more s brojnim izuzetnim prirodnim i krajobraznim vrijednostima, koje je svojim položajem dostupno glavnim turističkim emitivnim tržištima zapadne i srednje Europe. Zajedno sa slojevitom kulturno-povijesnom baštinom čine izuzetnu atraktivsku osnovu za razvoj turizma. Razumljivo je stoga da je hrvatsko obalno područje postalo predmet izraženih investicijskih interesa, posebno u periodima ekonomske konjunkture, kada raste potražnja za nekretninama i jačaju pritisci za prenamjenom i urbanizacijom atraktivnih obalnih zemljišta.

Svaki je grad, pa tako i Dubrovnik, "živo tkivo" u stalnom procesu trans-

TUR 34. formacije. Imajući na umu izrazito dinamičan rast turističkog prometa na užem području Dubrovnika u proteklih petnaestak godina, jasno je kako upravo turizam snažno utječe i na velik broj društvenih i prostornih transformacija koje Grad proživljava u novije vrijeme. To se zasigurno odražava i na njegov identitetski sustav, osobito što dinamičan rast turističkog prometa uvelike utječe na brojne aspekte života na cijelom području Grada, posebno na život unutar njegove povjesne jezgre¹².

PKK 111. Razumijevanje i kreativna interpretacija lokalnoga kulturnog konteksta jedini osiguravaju skladnost budućih intervencija u prostoru. Upravo to je temeljni razlog zašto je baština nekog teritorija, pored vrijednosti koju ima po sebi, pored vrijednosti kao identitetski temelj zajednice koja živi na tom teritoriju, ujedno i bitan gospodarski kapital tog teritorija.

KRITIČKE STUDIJE TURIZMA

Studije turizma moraju biti kritičke. Ta kritičnost je izuzetno važna u disciplini u kojoj su mnoga istraživanja bila usko povezana s potrebama uskog raspona njihovih korisnika: turističkom industrijom i raznim razinama državne uprave. Samo putem kritičnosti može se dostići nepristranost. Održivi turizam barem je preusmjero ciljeve istraživanja i doveo važne teme u optiku istraživača, ali tako nastala literatura je snažna u zagovaračkoj poziciji, no nedostaje joj dublje razumijevanje koje nudi perspektiva kritičkih društvenih znanosti. → Gareth Shaw, Allan M. Williams: *Tourism and Tourism Spaces*, Sage publications, London. Thousand Oaks. New Delhi, 2004., str. 275

IDENTITETSKI SUSTAV GRADA

Pojam ‘identitetski sustav grada’ u hrvatskom kontekstu razrađuje Feđa Vukić povezano s problematikom konceptualiziranja, razvoja i oblikovanja komunikacijskih strategija gradova koji primarno služe u turističko-marketinške svrhe. No Vukić ispravno primjećuje da te akcije trebaju biti utemeljene u lokalnoj kulturi te razumjeti socijalne i društvene procese ako žele nadići “dizajnerski” pristup, koji prakticiraju *mainstream* marketinške i konzultantske agencije. Ujedno na pristupu identitetu ili brendu grada dobro se uočavaju inherentne kontradikcije i konflikti oko temeljnog pitanja kome pripada grad te, poslijedično, tko su titulari njegovog oblikovanja. “Grad [je] mjesto stalne identitetske razmjene između pojedinca i zajednice, između Ja i Mi, odnosno između identiteta osobe i ideje o gradu. Razvoj demokracije i zamisao o participaciji u razvoju grada... danas stvara platforme za nove pristupe u poimanju identiteta grada...

¹² Pod utjecajem sve veće turističke potražnje, ali i rasta cijena nekretnina u povjesnoj jezgri brojenih stanovnika smanjio se u razdoblju od 1963. do 2006. godine s 5489 na 1241. Izvor: Antonije Đukić i Senta Jerković: Neki suvremeni sociogeografski procesi u povjesnoj jezgri grada Dubrovnika, Sveučilište u Dubrovniku, 2008. Današnje procjene ukazuju da se broj stalnih rezidenata povjesne jezgre sveo na oko 800 osoba.

Pojmovna oznaka ‘identitetski sustav’ koristi se u tekstu kao supstitut za pojam ‘brend’ i ‘brendiranje’ kako bi se cijelovito zaokružila kritika te prakse kojom se, često nepri-mjereni, tehnike vizualnog označavanja proizvoda i usluga primjenjuju na zajedni-ce ljudi u prostoru.” → Feda Vukić: Grad kao identitetski sustav: Prema metodi sustavnog projektiranja identiteta zajednice, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013. Upravo su akcije projektiranja ‘identitetskih sustava gradova’, a koje je pokrenula industrija turizma, potaknule i ojačale interdisciplinarna istraživanja te kompleksniji, pa i društveno korisniji pristup toj problematiči. U brojnim projektima, od akademskih istraživanja, socioloških studija do dizajna vizualnih identiteta gradova i županija ili njihovih turističkih zajednica u Hrvatskoj se zadnjih godina sve više zagovara i kulti-vira sinergijski pristup u kojem se oko tema ‘identitetskih sustava gradova’ okupljuju stručnjaci raznih profila, od sociologa, preko teoretičara kulture, do eksperata za turizam, dizajnera i arhitekata. Uz niz projekata Fede Vukića, jedan od primjera takvoga istraživačkog pristupa jest priprema natječaja za vizualni identitet Turističke zajednice DNŽ koji je za Hrvatsko dizajnersko društvo pripremio Damir Bralić sa suradnicima, a potpomognuto njegovim sudjelovanjem u radu na aplikaciji Dubrovnika za Europsku prijestolnicu kulutre (EPK) 2020.

BROJ STANOVNIKA U DUBROVAČKOJ JEZGRI

Procjene realnog broj stanovnika unutar dubrovačke jezgre znatno variraju. Prema zadnjoj socio-demografskoj studiji dovršenoj 2017. godine, a koja je rađena specifičnom metodologijom u suradnji znanstvenika – istraživača i samih građana, u jezri živi 1557 stanovnika u 568 kućanstava. → Sanja Klempić Bogadi, Jana Vukić, Ognjen Čalđarović: Život u povjesnoj jezgri Dubrovnika: sociološko-demografska studija, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Filozofski fakultet, Zagreb; Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, 2018.

1.4. SLOW-URBANIZAM I FAST-URBANIZAM

Što čini identitet specifične dubrovačke baštine? U kakvom je ona da-nas stanju; u kojoj mjeri se koristi u sadašnjem razvoju; kako je tretiraju novi planovi? U srži tih pitanja – a riječ je o samo nekim upitnicima koji se nadvijaju nad Dubrovnikom danas i sutra – leži prije svega definiranje odnosa turističke privrede prema baštini. Turizam se doživljava kao nužnost – kao naša sudbina! Možemo mu pripisati nebrojene mane: uzrokovao je depopulaciju povjesnih jezgri (ta unutar povjesne jezgre Grada prema nekim procjenama preostalo je manje od 900 stanovnika, a dobar dio među njima samo zato što su zaštićeni stanari, dakle taoci svoje socijalne situacije); *basso continuo* cjelodnevногa i cjelonoćногa zvukovnog terora praćen je jednako nekontroliranim širenjem mirisa brzo pripremljene hrane; štekati su metastazirali posvuda; cjelokupni normalni svakodnevni život Grada potisnut je na periferiju, pa su i neke od nekadašnjih važnih simboličnih funkcija dislocirane (da spomen-

mo samo biskupsku rezidenciju koja je danas smještena na Lapadu); o kruzerima iz kojih se na dane događa pravi desant na povijesnu jezgru, često i s 10 000 turista, ne treba mnogo govoriti. Sigurno nisu u krivu oni koji upozoravaju da turizam proizvodi i raznovrsne vidove mentalnog zagadenja odredene zajednice koja svojim džepnim formatom ne može parirati tako snažnim svakodnevni udarima i zahtjevima da mu se u totalu i u detaljima svog prostora i svakodnevnog života podredi i podčini.

Ozbiljna studija *costs and benefits* turizma nikada nije bila napravljana. A troškovi zaista postoje i očito nisu mali da bi ih "dobrobit" opravdala bez rasprave. U 2010. godini turistička industrija (uključujući sve povezane usluge i ulaganja) činila je u prosjeku 10,9 % BDP-a,¹³ zbog čega je turizam bio od ključnog značaja za gospodarstva u regiji, ali bi nam bio važan neki ažurirani podatak koliko je lokalni turizam proizveo koristi u samom Dubrovniku, a koliko štete.

Nije samo turizam kriv ako do kraja nismo izoštrili konzervatorske vizije i standard; što često restauriramo *l'art pour l'art*; što većina naših profesionalaca još uvijek misli da je za obnovu neke kuće dostatno "po zanatu" obnoviti njenu fasadu i njene ukrase, zaboravljujući da je restauracija prije svega održavanje finog prediva socijalnih relacija u kojima je ta hipotetska kuća urasla. Treba razumjeti da se povijesna jezgra brani na Lapadu i u Gružu te da bi jezgra i periferija trebali biti isti grad, u homogenom urbanom prostoru. Nadasve u Dubrovniku.

Snaga baštine koju smo naslijedili, a koja pomalo blijedi pod diktatom globalizacije, nije bila samo u trajnosti pojedinih arhitektonskih tipova, nego i u dokazanoj sposobnosti generacija graditelja da ih usavrše prema vanjskim "silama pokreta". Domaći kamen, u stotinama varijanti gradevnih oblika tijekom višemilenijske povijesti, ali i u zadnjih stotinjak godina, dokazao je da može primiti amalgam različitih utjecaja koji su dolazili sa strana, bolje rečeno – naturalizirati ih, usidriti u naš ambijent.

¹³ Izvor: <http://cor.europa.eu/en/activities/arlem/activities/meetings/Documents/sudev-report-2012-tourism-hr.pdf>. "Izvješće o održivom turizmu na Mediteranu" sastavila je izvjestiteljica Michèle Sabban (Skupština europskih regija, Regionalno vijeće pokrajine Ile-de-France/FR). U tom dokumentu donosi se elementarni popis kolateralnih problema spram očuvanja okoliša koje prate intenzivnu turističku privredu: prekomjerno korištenje, dezertifikacija, zagadenje vode i recikliranje; erozija, širenje urbanih središta, degradacija obalnih područja; promet u stalnom porastu kao potrošač prostora i glavni izvor zagadenja zraka; otpad; gubitak biološke raznolikosti. No kao što danas jasno razlikujemo 'materijalnu' i 'nematerijalnu baštinu', trebali bismo uzeti u obzir i niz problema koje intenzivni turizam izaziva na 'nematerijalnoj strani' – u psihologiji domicilnog stanovništva, njihovom svakodnevnom ponašanju u često istinski okupiranim gradovima, u utjecaju pridošle radne stage itd.

Iako danas zvuči trivijalno i uopćeno, ali kulturno-povijesna baština čitave regije Dubrovnika je zaista ruža svjetova, ruža s najdubljim crtama hrvatskog, ali s brojnim i neporecivim oblicima interkulturalizma i transkulturnalizma iz svih razdoblja višemilenijske kulturne povijesti tog prostora.

Premda ova razmišljanja otvaraju široki manevarski prostor novoj arhitekturi, danas se ipak nalazimo na istinskom povijesnom raskrižju. Nasuprot pojma *genius loci*, posvuda nas danas čeka *locus communis*. A teško je zamislivo da uistinu kreativna moderna arhitektura može nastati bez kreativnog dijaloga sa svojim prirodnim ambijentom i s povijesnim presedanima, odnosno da može biti indiferentna spram kulturno-povijesnog i prirodnog ambijenta kakav je dubrovački.

Baštinili smo jedinstveno urbanističko nasljede koje bi nas trebalo, sa stotinama jednostavnih gradograditeljskih rješenja, podučiti – kada bismo imali strpljenja i znanja da ih čitamo i interpretiramo – kako su se ti povijesni graditelji neusporedivom vještinom i intuicijom stoljećima znali akomodirati i "na strmome zemljisu i na morskim hridinama u Dubrovniku, Omišu i u Šibeniku, na kršu i plićacima između Škudre i Gurdida u Kotoru, na prevlakama Osora, Paga i Stona, na brežuljkastim poluotočićima Raba i Korčule, Budve i Cavtata, kao i u antičkim rasporedima Jadere, Traguriona, Parentiuma i splitske Dioklecijanove palače... Krajnje racionalni dubrovački smisao za jedinstvenu urbanističku koncepciju najbolje se očitovao u izgradnji Stona i Malog Stona gdje se tvrdavni, privredni i stambeni dijelovi povezaše u zajednički sklop. Na tom nepodesnom zemljisu stvorena su dva tzv. idealna gradića sazidana po unaprijed striktno određenom regulacionom planu."¹⁴ Fascinantna je pritom raznovrsnost urbanističkih i graditeljskih lokalnih rješenja usprkos činjenici da su mnoga od tih naselja imala slične gradevinarske odredbe, te da ih je velik broj majstora svojim izmjeničnim putovanjima tjesno povezivao. Ni u razdobljima kriza ti gradovi i njihov okoliš nisu bili petrificirani, nego su se nastavili razvijati i mijenjati.

Postoje, čini se, dva vremena: prvo, koje proizvodi *slow-architekturu* odnosno *slow-urbanizam* (ako ih smijemo tako nazvati), po kojima je nastao Dubrovnik zbog koje se piše ovaj tekst; drugo je ono koje sve procese u prostoru ubrzava, shvaćajući prostor kao golemu prazninu – mijenjajući ga, uvećavajući mjerilo novih gradnji, ispunjavajući ga, zatravljajući, trivijalizirajući njegovu kulturno-povijesnu i krajobraznu supstanciju.

Konurbacija koja se razvila oko povijesnoga grada i proširila preko TUR Lapada i Gruža uz Rijeku dubrovačku je sve samo ne lijepa i skladna. 48.

¹⁴ Cvito Fisković: Prvi poznati dubrovački graditelji, Historijski institut JAZU, Dubrovnik , 1955.

Ljetnikovci i starije suburbane strukture prvo su tijekom austro-ugarskog perioda postavljeni u novi kontekst s početkom infrastrukturne modernizacije i urbane transformacije, a uslijedila je uglavnom slabo usmjerenava planska ili neplanska izgradnja. U novijim dijelovima Dubrovnika malo je dobro artikuliranih urbanih poteza, urbana morfologija je nečitljiva, kao što gotovo da i nema kulturno relevantne suvremene arhitekture. No taj "urbani enformel" je fizička i sociološka činjenica koja se ne može ignorirati i u kojoj se odvija najveći dio života lokalne populacije, a također i nezanemariv dio turističkog života Dubrovnika.

Prostor današnjeg Dubrovnika doživio je tijekom zadnjih pola stoljeća značajne kontekstualne promjene, a one se samo ubrzavaju. BAŠ 17. Iznenadujući je – a toga vjerojatno nismo svjesni – broj građevina koje su, ispada, građene s "ugrađenim defektom", da se ubrzo sruše i zamijene novima. To je u Dubrovniku ranoga modernog doba, sve do 1950-ih bilo jedva zamislivo, osim kao posljedica kataklizme, potresa, požara. Objasnimo to primjerima. U jedan dubrovački ljetnikovac, bez obzira kada i gdje je bio izgrađen, možete useliti ovoga trenutka. U jasnoj i jednostavnoj povezanosti svih svojih dijelova, u odnosu prema prirodi, a prije svega svojim mjerilom, može savršeno odgovoriti svim današnjim potrebama.

Frivolnost i neodgovornost novije arhitekture u Dubrovniku najbolje se vidi u oblikovanju novoga trgovačkog *malla* na Lapadu i zgrade Atlantske plovidbe, ili – u nešto manjem mjerilu, ali na jednoj od nekoć apsolutnih točaka dubrovačkog prostora – ženskoga učeničkog doma "Paola di Rosa" na Ilijinoj Glavici na čijem je mjestu donedavna postojao sklop jednog od najsljekovitijih ljetnikovaca na Gornjem Konalu.

Ono što ovim i tolikim drugim novim arhitektonskim zdanjima nedostaje, osobito u Gružu, na Lapadu, Montovijerni i oko Gospina polja, jest stvarni osjećaj za povijesnu evoluciju kroz koju je Dubrovnik došao do svoga urbanog koda. Gradovi se mijenjaju konstantno i uopće nije teorijski ni u praksi sporno da se na nizu točaka može i smije graditi novo. Pitanje je, međutim, rječnika, gramatike, sintakse te nove arhitekture koja bi u Dubrovniku trebala biti svjesna da zapravo samo redizajnira već odavno definirani prostor, koji mu može i mora biti saveznik već po tome što u tom prostoru jezik arhitekture tijekom stoljeća nikad nije petrificiran, makar je stvorio estetski poredak neusporedive homogenosti unutar Grada kao i čitavoga gradskog teritorija.

Izgovor za takvu novu praksu koja predugo traje, sigurno već od 1960-ih godina – intolerantnu na baštinjeni prostorni kontekst – netko će možda tražiti u samoj naravi djela moderne arhitekture, a napose u riječi "globalizacija"

koja danas postaje poštupalicom kojom se sugerira da smo bespomoćni pred neumitnošću sadašnjih trendova, da ne možemo umaći zajedničkoj budućnosti... No odnosi koje danas zatičemo u prostoru Dubrovnika, kao i drugdje na hrvatskoj obali, posljedica su prije svega dugogodišnjega političkog voluntarizma kojim se odgodilo programiranje grada te izrada strateškog plana s jasnim prioritetnim ciljevima njegovih srednjoročnih potreba.

Ono što u dobroj mjeri nedostaje svim dosadašnjim urbanističkim planovima koji na izravni ili neizravni način tretiraju povijesnu jezgru, jest stvarni osjećaj za specifičnosti dubrovačkoga urbanog koda koji je donedavna karakterizirala životna samodostatnost i polifunkcionalnost, nadasve simbiotski odnos kamene i pejzažne arhitekture. Danas se pak gradska jezgra specijalizirala uglavnom s "vizijom" da na kraju postane puki tematski park ili "turistički event" tijekom 365 dana u godini.

Nekadašnja periferija pulsirala je pak u gami funkcija koje su prije davale karakter srcu grada, međutim čini se da će i nju zahvatiti ista sudbina. Grad je postao nemoćan da oblikuje okolicu.

Globalizacija kulturne ponude i potražnje prepostavlja u gradu poput Dubrovnika potpunu merkantilizaciju lokalne kulturne baštine. Iziskuje definiranje njene specifične pozicije na internacionalnom tržištu – što je zahtjev koji se danas postavlja pred nju kao pred svaku drugu industriju – turističku ili poljoprivrednu...

Ministarstvo za baštinu u hrvatskim bi uvjetima trebalo biti imperativ već radi nove strategije za razvoj zemlje kojoj bi tako značajna baština trebala biti stvarni temelj, no stvari stoje suprotno: Političke elite su zapanjujuće nesvesne cijele te problematike. Osobito u zadnjih deset godina baština je postala tek zaštitni retorički znak. Želimo uz to upozoriti na prevažnu činjenicu da su kod nas gotovo nepoznati termini održavanje ili rehabilitacija povijesne kuće, palače i ljetnikovca, ali jednak tako i održavanje često vrijednih novogradnji iz druge polovice 20. stoljeća, kao i čitavih novih naselja (a vidjeli smo da dubrovački aktualni GUP govori čak o potrebi "humanizacije" Mokošice). Standardi i arhitektonski jezik građenja novoga nisu još uvijek preciznije određeni, a još manje se razmatra problem rehabilitacije postojećih objekata koji su baštinjeni prostor na toliko mjesta gotovo obezvrijedili. Zvuči nevjerojatno da o čitavoj problematiki ozbiljno piše tek nekoliko stručnjaka u Hrvatskoj. Na našim arhitektonskim fakultetima nedovoljno se izučava rehabilitacija postojeće arhitekture, a posao njenog održavanja bi trebao činiti veliki dio djelatnosti gradskih otaca, arhitekata, urbanista, konzervatora... Dubrovnik je pravo mjesto za izgradnju ozbiljne znanstveno-istraživačke institucije za temu rehabilitacije arhitekture.

VIŠESLOJNOST ODRŽIVOSTI

Postoje jasne poveznice između planiranja i principa održivosti. Konceptom održivog turizma implicira se raspon intervencija kojima je cilj ne samo konzervacija resursa o kojima ovisi industrija, nego i stjecanje najveće moguće dobrobiti za lokalnu zajednicu što se može ostvariti odgovarajućim upravljanjem resursima. Najuobičajeniji oblik intervencije je pomoću razvoja turizma ili plana upravljanja. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, 1998., str. 130.

URBANOST

Prema Henri Lefebvreu, za razumijevanje urbanoga nemoguće je isključiti odnos povijesnoga grada i aktualnog stanja, priželjkujući povratak na staro. Umjesto toga nužni su novi pristupi koji razumiju življeni grad kao cjelinu. "Grad koji je postao povijesni konstrukt više nije življen ili shvaćen kao stvarni grad. Predstavlja samo predmet kulturne konzumacije i služi za turiste, za estetizaciju, željan je spektakla i slikovitosti. (...) Ipak, 'urbano' se zadržava u stanju disperzne i otudene zbilje, kao jezgra i potencijal... Nemoguće je zamisliti ponovno uspostavljanje staroga grada, samo konstrukciju novog na novim temeljima, u nekom drugom mjerilu i drugim uvjetima, u nekom drugom društvu. Recept je sljedeći: nema povratka (tradicionalnom gradu) niti bezglave jurnjave prema gigantskom i bezobličnom nagomilavanju... Prošlo, sadašnje, moguće ne može se razdvojiti. → Henri Lefebvre: *Writings on Cities*, Oxford and Malden, Blackwell, 1996., str. 148.

1.5. NEKRETNINSKI PRITISCI

Svakim danom svijet je sve pretrpaniji sličnim projektima globalističke arhitektonske konfekcije koji zanemaruju lokalni kulturni kontekst. PKK 112. Ako su njihovi gospodarski efekti kratkoročni kao što je slučaj s dominantno nekretninskim projektima povremenog stanovanja, onda je njihov smisao još upitniji. To znači da će posebnost, privlačnost i vrijednost regija i destinacija koje i kroz nove projekte uspijevaju sačuvati svoj identitet i duh mjesta, u budućnosti biti sve veća.

Dobar pokazatelj intenziteta pritisaka na uski obalni pojas i njegovih posljedica je stupanj urbanizacije hrvatske obale. Prema podacima nadležnog Ministarstva od 1960. do 2000. godine, dakle u 40 godina potrošeno je odnosno urbanizirano gotovo pet puta više obale nego što su potrošile sve prethodne generacije prije 1960. godine. Pitanje je opravdava li dostignuta razina blagostanja u obalnim gradovima i općinama ovako enormnu potrošnju najvrednijega i neobnovljivog prostornog resursa.

Teritorij Dubrovačko-neretvanske županije (DNŽ) s Dubrovnikom i njegovom povijesnom jezgrom kao dobrom svjetske baštine primjer su prostora izuzetno privlačnog za posjetitelje i povremene stanovnike, odnosno za turističko i nekretninsko poslovanje. Turistički rezultati Županije, posebno Dubrovnika, govore o snazi njenih atrakcija. Prema istraživanju regionalnog

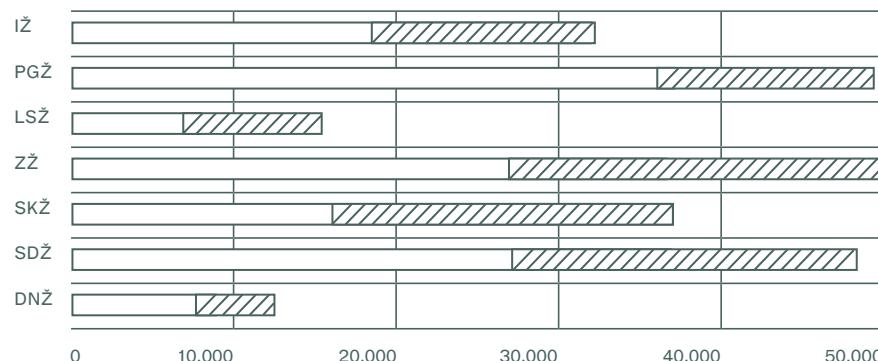
indeksa konkurentnosti Hrvatske za 2013. godinu jedan od tzv. perceptivnih indikatora pogodnosti poslovnog okruženja su klimatski uvjeti, prirodne ljepote i ekološka očuvanost.

Rezultati istraživanja pokazuju da je prema ovom indikatoru, u koji nije uzeta u obzir kulturna baština, DNŽ druga, odmah nakon Zadarske županije. To je međutim samo jedan od indikatora koji zajedno čine sumarni indeks regionalne konkurentnosti i koji DNŽ smješta tek na deseto mjesto među hrvatskim županijama. Istovremeno, indeks regionalne razvijenosti (mjereno BDP-om po stanovniku), stavlja DNŽ na četvrtu mjesto. Taj nerazmjer pokazuje da BDP sadrži prihod koji nije rezultat poslovnih aktivnosti (npr. subvencije ili investicije) kao i na doprinos od nekog oblika rentierske ekonomije, posebno prodaje zemljišta i nekretnina u koje dalje investiraju novi vlasnici. Još jedan od indikatora regionalnog indeksa konkurentnosti koji govori o privlačnosti DNŽ i njenih nekretnina jest razina cijena poslovnih prostora i zemljišta, prema kojem je ona na posljednjem, 21. mjestu među županijama, dakle s najvišim cijenama.

Nekretninsko poslovanje ima obilježja rentierske ekonomije kojom se prodaju pogodnost i privlačnost lokacije. Problem projekata nekretninskog poslovanja, čak i kada ne narušavaju prirodne i krajobrazne vrijednosti te ne stvaraju negativne ekološke utjecaje, jest što njihov proizvod ne odlazi kupcima, nego ostaje tamo gdje je "proizведен" i time nepovratno troši i denaturalizira životni prostor lokalne zajednice kao neobnovljivi resurs. Problem nekretninskog biznisa je i kratak ciklus, a time i vrlo kratkoročni interes investitora koji traje do rasprodaje nekretninskih jedinica, vila ili apartmana. Tu se uočava bitna razlika nekretninskih i turističkih projekata uz druge prednosti ovih posljednjih. Investitori u nekretninske projekte nisu naročito zainteresirani za njihovu budućnost, pa oni često postaju zapuštena "naselja duhova".

Na slikama 1., 2. i 3. na str. 40 i 41, prikazani su stanovi koji se ne koriste za stalno stanovanje, oni izgrađeni do 2001. i oni nakon toga do 2011. godine. Vidi se da je u većini županija u Hrvatskoj broj novoizgradenih stanova za povremeno korištenje približno jednak svima takvim stanovima izgrađenim do 2001. godine. Najveći dio ovih stanova, oko 98% čine stanovi za odmor i rekreaciju te stanovi za iznajmljivanje turistima. Spomenuti statistički podaci govore o snazi pritisaka nekretninskog poslovanja. Pri tome je uočljivo da je broj tih nekretnina u odnosu na površinu i broj stanovnika u DNŽ ipak nešto manji. Vjerojatni razlog za to je da prostor DNŽ u određenoj mjeri štiti otežana kopnena dostupnost. Ti pritisci bi u budućnosti mogli rasti barem iz dvaju razloga. Prvi je očekivano unapređenje kopnene prometne dostupnosti.

SL.1. STANOVNI KOJI SE NE KORISTE ZA STALNO STANOVANJE, PO OBALNIM ŽUPANIJAMA, BROJ 2001. I 2011. GODINE.

Istarska županija, Primorsko-goranska županija, Ličko-senjska županija, Zadarska županija, Šibensko-kninska županija, Splitsko-dalmatinska županija, Dubrovačko-neretvanska županija

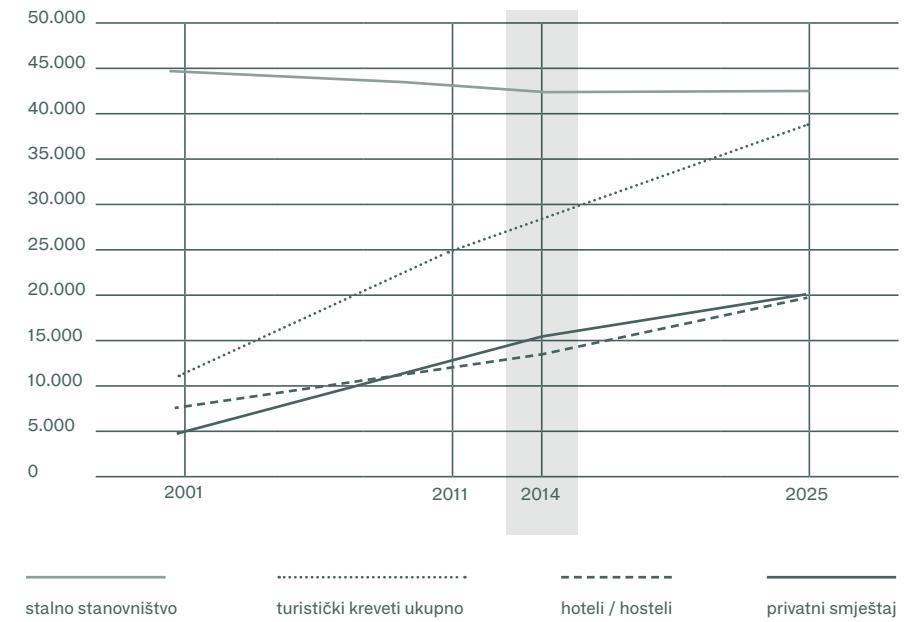
do 2001

do 2001 – 2011

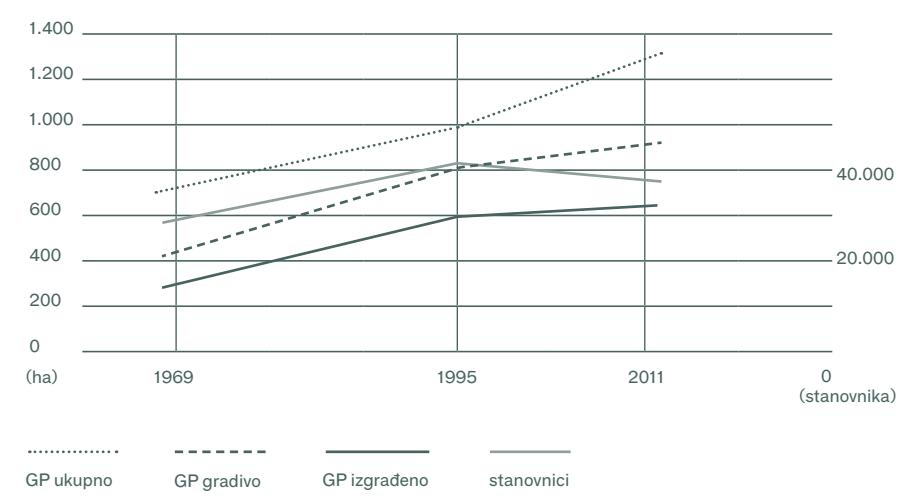
Drugi mogući razlog je činjenica da je globalna recesija nakon perioda konjunkture (negdje do 2009. godine) bila uzrok propasti brojnih nekretninskih projekata, a novi, da bi potakli smanjenu potražnju, pokušavaju kvalitetom projekata i izborom najatraktivnijih lokacija tu potražnju povratiti. U analizi koristi nekretninskih projekata treba imati na umu da su njihovi pozitivni ekonomski efekti za lokalnu zajednicu (radnja mjesta i porezni prihodi) bitno manji od efekata projekata komercijalnog turizma i da se ostvaruju prije svega u fazi pripreme i izgradnje. Ova činjenica je razlogom da se nekretninski projekti, da bi ih se lakše prihvatile, često predstavljaju kao turistički (npr. u Planu razvoja turizma u gradu Dubrovniku do 2025. godine su ukupni smještajni kapaciteti projekta na Srđu prikazani kao hotelski).

O budućim pritiscima na prostor govore i planovi razvoja turizma objavljeni na službenim web stranicama Grada. Planira se porast broja kreveta u hotelima i hostelima s 13 000 u 2014. na 19 000 u 2025. godini te u privatnom smještaju s 15 000 na 19 000 kreveta. To predstavlja porast od 10 000 kreveta ili visokih 35 % u 11 godina. Od toga se na pilot-područje Dubrovnika odnosi oko 5 500 novih kreveta. Navedeno su očito značajne promjene pri čemu će pritisci na prostor biti nešto umanjeni s obzirom na činjenicu da se dio ovih kapaciteta odnosi na projekte unutar postojećih građevinskih područja, odnosno na *brownfield* projekte.

SL.2. STANOVNI KOJI SE NE KORISTE ZA STALNO STANOVANJE

SL.3. USPOREDBA TRENDONA PROMJENE BROJA STANOVNIKA I RASTA GRAĐEVINSKIH PODRUČJA

STROJ ZA RAST NASUPROT RAZVOJNOM UPRAVLJANJU

U ovisnosti o ekonomsko-političkim okolnostima, mogu se raspoznati dva modela rasta turizma u odnosu prema potrošnji prostora: *Growth-machine vs Growth-management*. Argumentacijom temeljenom na modelu 'stroja za rast' ističe se da oni koji potencijalno uživaju korist od nekretinskih investicija, odnosno vlasnici zemljišta, investitori itd., čine "lokalne razvojne elite" koje podupiru lokalne vlastodršće i birokraciju, koji također vide rast kao primarno vlastiti cilj. Politike koje oni nastoje progurati mogu se opisati kao ekspanzivne (*boosterist*) ili ekonomske. U posljednjih se nekoliko godina zbog promjena u načinu odlučivanja i većem naglasku na uključivanje javnosti u procese planiranja dogodio pomak prema strategijama 'razvojnog upravljanja' kojim se olakšava rast i na taj način se ublažavaju njegove negativne posljedice. Tri su glavna cilja strategija razvojnog upravljanja. Prvo, neke strategije se usredotočuju na kvalitetu razvoja, uglavnom s ciljem pospješivanja samo onog razvoja koji zadovoljava specifične standarde. Drugo, ostalim se strategijama provodi upravljanje kvantitetom razvoja na način da se regulira stopa razvoja ili krajnji razvojni kapacitet. Treće, mnogim se strategijama razvoj usmjerava prema lokacijama za razvoj putem proširenja ili smanjenja postojećeg područja na kojima se potiče rast ili se rast preusmjerava na nova područja. → Gareth Shaw, Allan M. Williams: *Tourism and Tourism Spaces*, Sage publications, London. Thousand Oaks, New Delhi, 2004, str. 212.

UNESCO-OVA OZNAKA SVJETSKE BAŠTINE I PRAGMATIČNI DOBICI

UNESCO-ova birokracija od 1972. godine vodi dogovore i pregovore s ambicioznim regionalnim i nacionalnim vlastima kako bi označili mesta koja zavređuju biti prepoznata kao kulturna, povjesna ili prirodna baština čovječanstva. To je dovelo do međusobnog natjecanja nacija i pospješilo snažne unutarnje prijepore među ministarstvima i regionalnim vlastima. Danas je više od 400 lokaliteta na svijetu koji nose UNESCO-ovu oznaku svjetske baštine. Iako ne donosi novčanu potporu, njome se naglašava kulturna vrijednost koja često privlači vladinu, nevladinu i komercijalnu finansijsku potporu kako za očuvanje lokalne baštine, tako i za regulaciju turističkog razvoja. → Naomi Leite i Nelson Graburn: *Anthropological Interventions in Tourism Studies*, u Mike Robinson i Tazim Jamal, (urednici): *The Sage Handbook of Tourism Studies*. 2009., Sage, London, str. 35 – 64.

1.6. IDENTITETSKI PRITISCI

TUR 6. Prirodna i kulturna baština predstavljaju ne samo bitne atraktivske elemente ukupne turističke ponude nekog područja (destinacije), već i sve značajniji motiv potencijalne turističke vizitacije. Drugim riječima, broj turističkih dolazaka i posjeta nekoj turističkoj destinaciji snažno je pozitivno koreliran s atraktivnošću njene prirodne i kulturne baštine, pri čemu turističku atraktivnost valja povezivati ponajviše kako s autentičnošću i unikatnošću same baštine, tako i s kvalitetom njene tržišne prezentacije (interpretacija). Adekvatna prezentacija (interpretacija) vrijedne prirodne i kulturne baštine nekog područja, sukladno

postulatima ekonomije doživljaja¹⁵, predstavlja jedan od bitnih činitelja ekskluzivnoga, jedinstvenog (teško ponovljiv) i emocijama nabijenoga integralnog (vizitacijskog) doživljaja. Isticanje unikatnosti vrijedne prirodne i kulturne baštine, čak i u slučaju postupne standardizacije turističkog proizvoda, omogućava generiranje položajne i spomeničke rente, a time i superiorno, dugoročno održivo cjenovno pozicioniranje. To je i razlog zašto većina suvremenih društava nastoji svoju prirodnu i kulturnu baštinu ne samo primjereno očuvati i prezentirati (domaćoj i međunarodnoj javnosti), već i maksimalno ekonomski valorizirati.

Osim što su očuvana prirodna i kulturna baština izuzetno važni činitelji za uspješnu tržišnu diferencijaciju i konkurentno tržišno pozicioniranje, one ujedno predstavljaju i trajnu odrednicu identiteta nekog prostora, a time i srž njegove međunarodne prepoznatljivosti. U tom smislu, a promatrajući iz rakursa turističke politike na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, vrijednu prirodnu i kulturnu baštinu valja sustavno povezivati s kreiranjem prepoznatljivog identiteta nekog područja u cilju uspješnog privlačenja različitih segmenata turističke potražnje.

Identitet svake turističke destinacije, pa tako i Dubrovnika (uključujući i njemu povjesno i civilizacijski gravitirajući prostor) odraz je različite kombinacije osjećaja, simbola, iskustava, sjećanja i aktivnosti koja se, iako osobna, svakodnevno filtriraju i provjeravaju kroz različite društvene strukture i unapređuju socijalnom interakcijom. Drugim riječima, identitet bilo koje turističke destinacije relativna je kategorija koja odražava ne samo mišljenja različitih pojedinaca i društvenih skupina na lokalnoj razini, nego i uvriježene povjesne konotacije, odnos prema drugim (sličnim) destinacijama kao i skup uvjerenja i doživljaja vanjskih protagonisti, posjetitelja. Samim tim, uspostavljeni identitet turističkih destinacija u pravilu je rezultat odnosa snaga različitih skupina involuiranih protagonisti te nije fiksiran za sva vremena. U tom smislu, dakle, a kao rezultat povremenih promjena u odnosu snaga, identitet svih turističkih destinacija pod stalnim je pritiskom promjena.

Ponajviše kao rezultat procesa globalizacije turističke industrije i sve većeg pritiska međunarodne investicijske potražnje za izgradnjom smještajnih kapaciteta i drugih industrijski tipiziranih sadržaja turističke ponude na područjima bogatim prirodnom i kulturnom baštinom, sve su izraženije tendencije prema postupnoj degradaciji autentične resursno-atraktivske osnove velikog broja turističkih destinacija u svijetu. Takva kretanja, u konačnici, mogu

¹⁵ Vidjeti o tome više u B. Joseph Pine II and James H. Gilmore: *Welcome to the Experience Economy* Harvard Business Review, July – August 1998., Harvard Business Publishing, str. 97 – 105.

dovesti ne samo do degradacije lokalne kulture i postupnoga gubitka prepoznatljivog duha mjesta (*genius loci*), već i do nepovratnog urušavanja dugoročne održivosti destinacijskoga tržišnog pozicioniranja temeljenog na vjekovima uspostavljanom kulturnom identitetu.

U tom kontekstu, a zbog činjenice da je cijeli Dubrovnik, a osobito njegova povjesna jezgra i prostor u njenoj neposrednoj blizini već duži niz godina na udaru sve većeg interesa međunarodne turističke potražnje, stacionarne i tranzitne (osobito posjetitelji s kruzera), opravdano je postaviti pitanje održivosti vjekovima izgradivanoga gradskog kulturnog krajobraza u cjelini, a osobito prostora unutar gradskih zidina pod zaštitom UNESCO-a. Naime, zbog pojačane orientacije na rastući broj jednodnevnih posjetitelja u strukturi turističke potražnje, ne mijenja se samo struktura i kvaliteta turističko-ugostiteljske ponude i stoljećima uspostavljan duh mesta i način života unutar stare povjesne jezgre, već i cjelokupni kulturni kod Grada. Ovaj proces, manjim dijelom zbog velikih prometnih gužvi, a većim dijelom zbog sve veće istodobne koncentracije turista i jednodnevnih posjetitelja unutar gradskih zidina ima za posljedicu značajno smanjivanje interesa lokalne populacije za dolaskom na prostor povjesne jezgre tijekom većeg dijela turističke sezone. Nadalje, a zbog izuzetno visoke cijene nekretnina, sve se češće postavlja i pitanje je li moguće efikasno zaustaviti ili usporiti proces kontinuiranog, više desetljeća prisutnog, "istiskivanja" lokalnih rezidenata iz prostora povjesne jezgre u cilju sprečavanja ili usporavanja procesa njene muzealizacije.

EKONOMIJA DOŽIVLJAJA

Cijela se povijest ekonomskog razvoja može svesti na četiri razvojna stupnja izrade rođendanske torte. Na tragu agrarne ekonomije, majke su tortu pravile od nule, miješale su poljoprivredne sirovine (brašno, šećer, maslac i jaja) čija je cijena bila svega nekoliko desetaka centi. Kako se razvila ekonomija temeljena na industriji proizvoda, majke su plaćale dolar ili dva Betty Crocker za pakiranje koje sadrži sve potrebne sastojke. Nakon što je zaživjela uslužna ekonomija zaposleni roditelji naručivali su tortu iz pekare ili dućana, čija je cijena od 10 ili 15 dolara bila deset puta veća od pakiranja s namirnicama. Danas, u 1990-ima u kojima vlada nedostatak vremena, roditelji niti prave rođendanske torte niti organiziraju proslave. Umjesto toga, troše 100 ili više dolara za najam objekata zabavnog sadržaja poput *Discovery Zone* ili *Mining Company* u ponudi *Chuck E Cheesea* ili neke druge kompanije koja za djecu organizira nezaboravne događaje – a torta je često u sklopu ponude besplatna. Dobrodošli u novonastalu ekonomiju doživljaja... Doživljaj nastaje kada neka kompanija namjerno koristi usluge kao pozornicu, a proizvode kao rezvizite kako bi angažirali pojedinačne potrošače na način da im stvore nezaboravan događaj. Roba je nadomjestiva, proizvod je opipljiv, usluge su neopipljive, a iskustva pamtljiva. → B. Joseph Pine II, James H. Gilmore: *Welcome to the Experience Economy*, Harvard Business Review, July–August 1998., Harvard Business Publishing, str. 97–98.

DINAMIČNOST KULTURNE SREDINE

Myriam Jansen-Verbeke iznosi mišljenje prema kojemu dinamičnost određene kulturne sredine više ovisi o nematerijalnoj nego materijalnoj baštini. Čini se da Dubrovnik upravo sve više zaostaje upravo po pitanju održavanja dinamičnosti svoga lokalnog identiteta. Sve veći rascjep između dinamičnih i manje dinamičnih kulturnih regija ne temelji se samo na stvarnoj prisutnosti spomenika, muzeja i povijesnih krajolika, nego možda čak i više na životi i oživljavanju nematerijalnih elemenata nasljeđa kao što su tradicije ukorijenjene u poljoprivrednu ili industrijsku povijest i područje. Te tradicije pronalaze suvremeniji izričaj u stilu života, jeziku, religiji, glazbi, folkloru, gastronomiji te, na kraju, u događajima i proslavama. Zapravo, kulturne resurse nekog područja čini mnogo više od gomile materijalnih dobara koje treba očuvati. Mnogi nematerijalni elementi posjeduju snažne stimulativne poticaje za proces (ponovne) izgradnje identiteta nekih mjesta ili regija. Shvaćanje dinamike kulturnog turizma zahtijeva prepoznavanje kulturnih resursa mesta i naroda: njihove povijesti, područja na kojem žive i nasljeđa. → Myriam Jansen-Verbeke: Kulturni resursi i turizmifikacija područja – Dnevni red istraživanja u turizmu: upravljanje uz pomoć kompasa; Acta turistica nova, 1 (2007.), 1, UTILUS, Zagreb

KULTURE MASOVNOG TURIZMA I DESTABILIZACIJE IDENTITETA

U domeni sociologije i kulturne atroplogije, u novije doba svjedočimo svojevrsnom obratu paradigme. Nakon oštih i jednostranih kritika masovnog turizma 1960-ih i 1970-ih, masovni turizam se sve više promatra kao važna praksa svakodnevice, ali i kao specifična kulturna formacija koja temeljno utječe na lokalne identitete i koja zbog svog socio-ekonomskog utjecaja jednostavno ne može biti odbačena ili jednostrano diskreditirana. Seminalni zbornik radova koji argumentira višeslojni i kulturnološki pristup turizmu je *Cultures of Mass Tourism: Doing the Mediterranean in the Age of Banal Mobilities*. Već u uvodu, urednici iznose precizan stav o suvremenom značaju turizma kao zasebne kulturne formacije: Braudelovi zasadi maslina, uzgoj žitarica i vinove loze, trgovina i rimske nasljeđe danas manje povezuju prostore Mediterana od periodičnog pulsiranja paket-aranžmana, raznih tipova odmarališta i zajedničke kulturne turizma sunca. Gospodarska važnost masovnog turizma na Mediteranu jednaka je važnosti koju takav turizam ima kao kulturna i estetska pojava. Osim što preobrazava zapostavljene ekonomije mediteranskih zemalja, masovni turizam predstavlja jednu od najsenzacionalnijih kulturnih pojava našeg vremena i ključno je obilježje suvremene svakidašnjice u zemljama zapadne Europe. Više se ne može promatrati kao zasebna djelatnost, koja se obavlja na specifičnom mjestu ili vremenu, već je postala metafora za način življenja svakodnevice u potrošačkom društvu. Masovni se turizam razvio u novi kulturni oblik koji sjedinjuje globalne, nacionalne i lokalne utjecaje. Većina elemenata toga kulturnog oblika destabilizira utvrđene i dosljedne identitete mesta. → Pau Obrador Pons, Mike Crang i Penny Travlou: Introduction: Taking Mediterranean Tourists Seriously, u Pau Obrador Pons, Mike Crang, Penny Travlou (urednici): *Cultures of Mass Tourism: Doing the Mediterranean in the Age of Banal Mobilities*, Ashgate, Farnham / Burlington. 2009., str. 1.

MUZEALIZACIJA

Pojam muzealizacije ušao je u široku i često paušalnu upotrebu i načelno označava procese odumiranja ili sažimanja cjelovitih i višeslojnih socio-kulturnih dinamika u jed-

noslojnu, historiziranu sliku koja primarno funkcioniра kao okvir i kulisa za turizam. No, riječ je o složenom socio-kulturnom procesu a Muller primjećuje zanimljivu analogiju i uzajamnu povezanost između procesa transformacije muzeja i urbanog okoliša koji međusobno zamjenjuju tradicionalne uloge. Mullerov stav implicira da "muzealizacija" nije samo posljedica turističke industrije nego i dio dubinske transformacije suvremenе kulture. Muzealizacija je aktualna strategija preobrazbe urbanog prostora i značajno utječe na naša društvena, kulturna i estetska nastojanja za vidljivom rekonstrukcijom prošlosti. Nije slučajno da muzealizacija urbanog prostora asocira na muzeje. Novi pristupi, koji se sredinom 70-ih godina 20. stoljeća javljaju povezani sa svrhom i smislimu muzeja te s redefiniranjem njihove arhitekture u postmodernom dobu kao "prostora događaja", doveli su do preobrazbe tog mjesta izuzetnoga estetskog iskustva i pamćenja u prostor multikulturalnog angažmana. Rastvaranje tradicionalnih prostornih granica i projiciranje estetskog pristupa na urbani prostor, u kojem povjesni i tradicionalni narativi postaju statične estetske predodžbe, analogno je procesu urbanizacije muzeja. → Michael Muller: Musealisation, aestheticisation and reconstructing the past, The Journal of Architecture, 4:4, Routledge, Royal Institute of British Architects, London, 1999., str. 361–367.

1.7. GENTRIFIKACIJA I SUBURBANIZACIJA

PKK 87. Potrošnja prostora naselja i procesi promjene namjene zemljišta rezultat su brojnih društvenih i ekonomskih stanja i procesa. Od društvenih procesa potrošnja prostora naselja je u direktnoj korelaciji s brojem stanovnika. Drugi faktor je gospodarska struktura, s obzirom na to da su neke djelatnosti veći potrošači prostora od drugih, primjerice, turizam je veliki potrošač prostora. Napravljena je analiza za pilot-područje Dubrovnika od 1969. do 2011. godine u skladu s raspoloživim podacima planskog stanja, stanja izgradenosti i broja stanovnika (dobiveni interpolacijom popisnih podataka za zadane vremenske presjeke).

Na kartogramima 1. (str. 48-49) je prikaz prostornog razvoja unutar obuhvata pilot-područja Dubrovnika. Prikazani su izgrađeni dijelovi građevinskog područja dok su za stanje u 2014. godine prikazani i njegovi neizgrađeni dijelovi. Uočljiv je uglavnom organski rast izgradenog teritorija koji se nakon 1995. godine usporava da bi se 2014. g. građevinska područja drastično povećala širenjem na plato Srda. Kartogram stavlja u usporedbu trendove promjene broja stanovnika i rasta građevinskih područja prikazanog na prethodnoj slici. Pokazuje se da se rast stanovništva bilježi do ranih 90-ih godina, a nakon toga nastupa period konstantnog laganog pada. Pri tome građevinska područja naselja prema planjskoj dokumentaciji nastavljaju rasti čime se *per capita* potrošnja građevinskog zemljišta povećava. Pad broja stanovnika naravno ne znači da bi se građevinska područja trebala smanjivati s obzirom na rast turističkih kapaciteta.

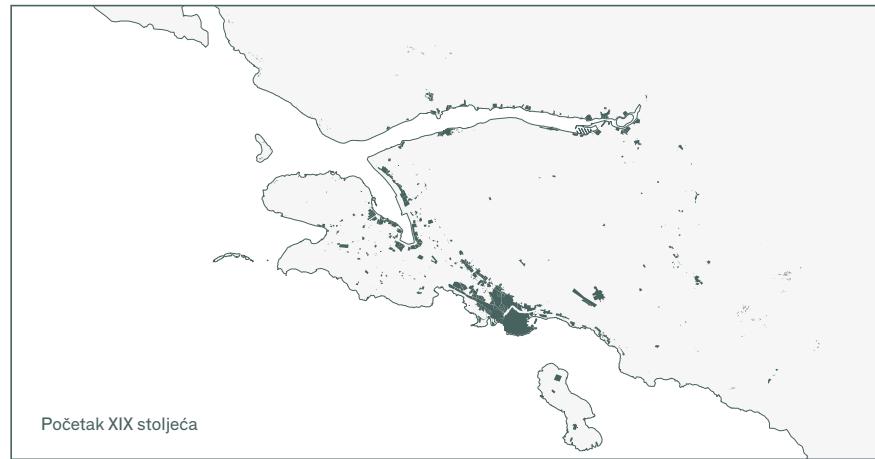
Analizirana je i dobna struktura stanovništva pilot-područja uz korištenje koeficijenta starosti kao sintetskog pokazatelja. Kao prostorna jedinica promatrana izabrani su statistički krugovi¹⁶ čija veličina omogućava bolji uvid u finije procese u gradskoj jezgri i oko nje. Starosna struktura nije pokazatelj pritisaka u smislu potrošnje prostora, već ilustrira urbane preobrazbe kroz koje grad prolazi kao posljedica intenzivne turistifikacije i porasta potražnje za nekretninama na najkvalitetnijim lokacijama. Prosječna dob dubrovačkih stanovnika cijelog analiziranog područja je 46 godina što je kategorija duboke starosti. Kartogrami 2. (str. 50-51) pokazuju prostornu distribuciju procesa starenja i promjene broja stanovnika i stanova u razdoblju između popisa od 2001. do 2011. godine. Prema popisnim podacima 2001. godine u šest statističkih krugova koji čine dubrovačku gradsku jezgru živjelo je 2737 stanovnika. Deset godina poslije, prema istom izvoru, u tom prostoru živjelo je 2116 stanovnika. Očito je da kao posljedica prodaje nekretnina povremenim korisnicima opada broj stanovnika u južnim dijelovima grada kao i ukupni broj stanova u gradskoj jezgri i zapadnim kontaktnim područjima. Istovremeno raste broj stanova u Mokošici i Komolcu. Broj stanova za stalno stanovanje opada još izraženije, u gradskoj jezgri on u 2011. godini pada na manje od 80 % tih stanova 2001. godine. Zbog neraspoloživosti popisnih podataka iz 1991. godine oni nisu mogli biti uključeni u analizu iako bi se s njima svi ovi procesi pokazali još izraženijim.

Radi se o specifičnim suburbanizacijskim procesima koji prate gentrifikaciju gradske jezgre. Iako su gentrifikacijski procesi nekad smatrani rješenjem za stara gradska središta, danas se taj stav mijenja. Sve je jasnije da gentrifikacija, dolaskom bogatijih povremenih stanovnika, obnavlja fizičke strukture, ali istovremeno razara one društvene.

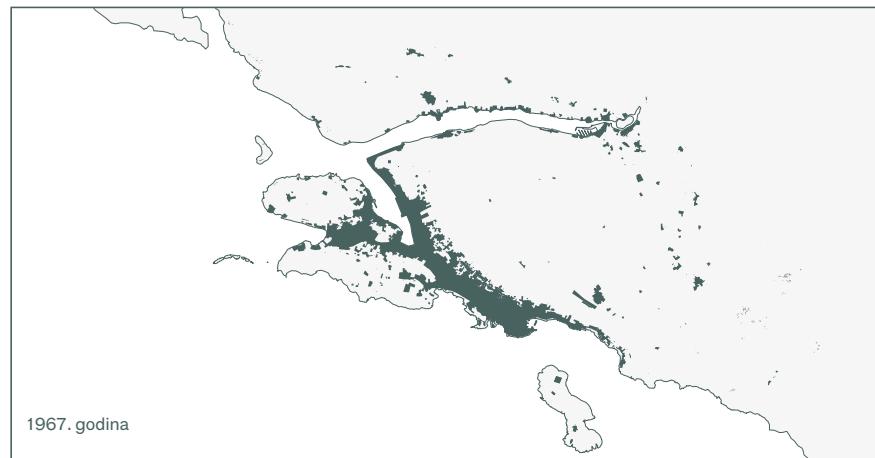
Ta promjena društvene strukture bitno mijenja duh mesta, grad gubi svoj izvorni lokalni identitet i postaje prazna ljuštura. Zanimljivo je da ni Izjava o izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti (OUV – Outstanding Universal Value, izjava formulirana i prihvaćena od strane nadležnih tijela UNESCO-a, vezano za formalni status Povijesne jezgre Dubrovnika kao dobra svjetske baštine) ne registrira činjenicu živoga grada kao posebnu vrijednost jer se to očito u doba izrade izjave činilo samorazumljivim i nije se smatralo bitnim posebno naglašavati.

¹⁶ Statistički krug je statistička prostorna jedinica službene evidencije i registra prostornih jedinica. Statistički krugovi predstavljaju stalnu mrežu prostornih jedinica koja pokriva cijelokupno područje Republike Hrvatske.

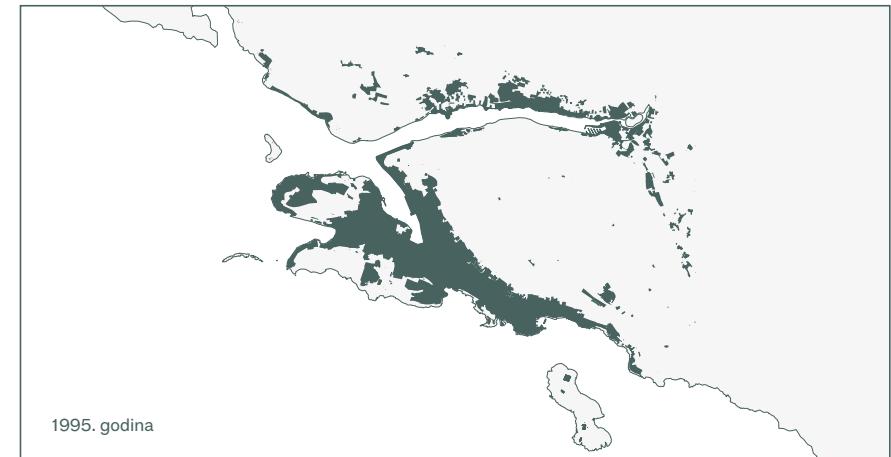
K.1. PROSTORNI RAZVOJ DUBROVNIKA

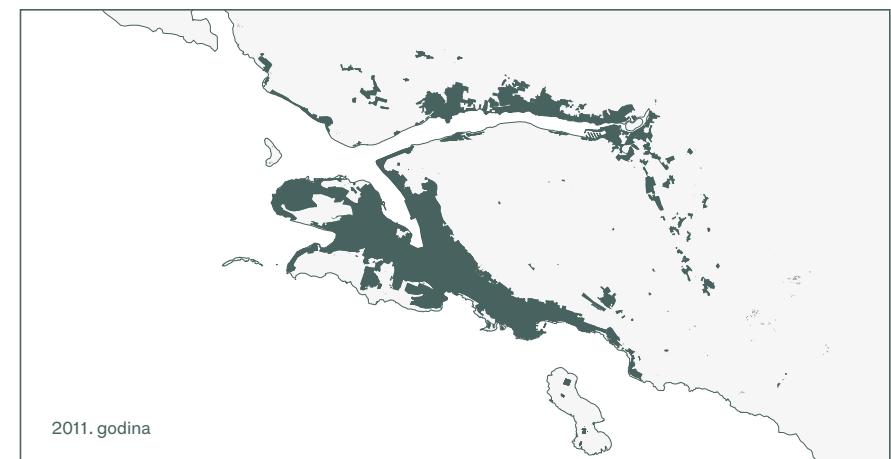
Početak XIX stoljeća

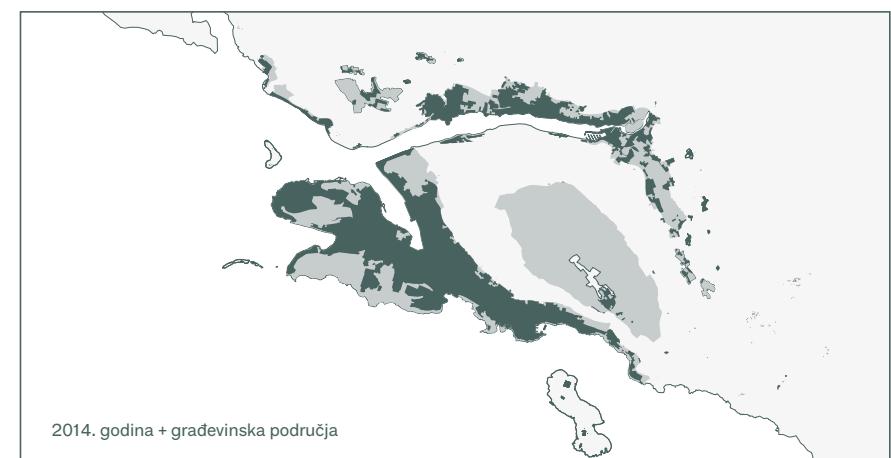
1967. godina

1995. godina

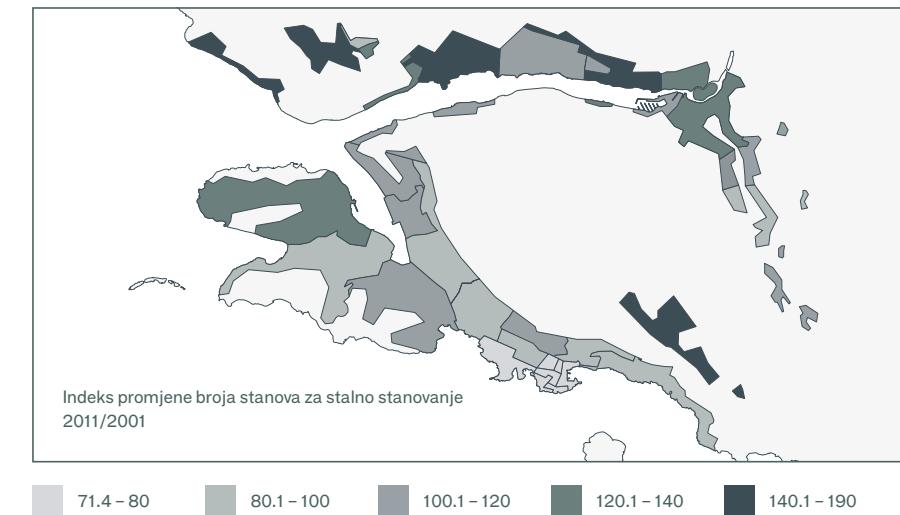
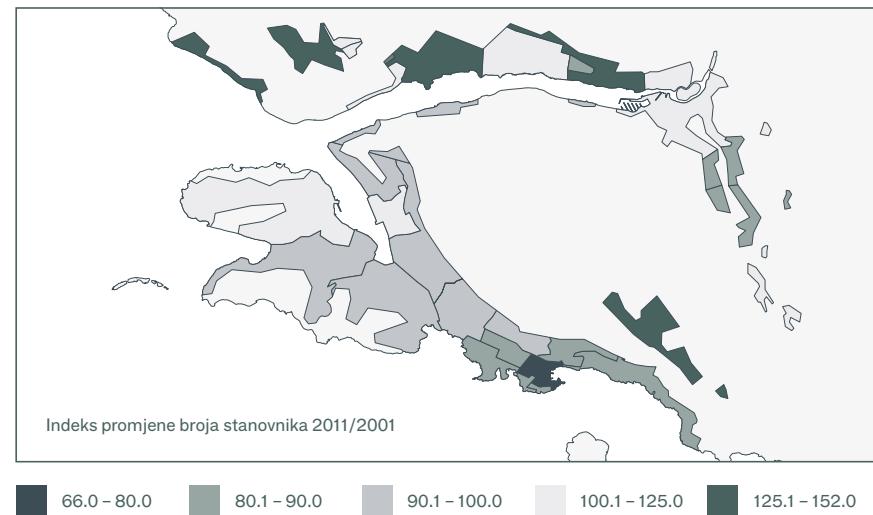
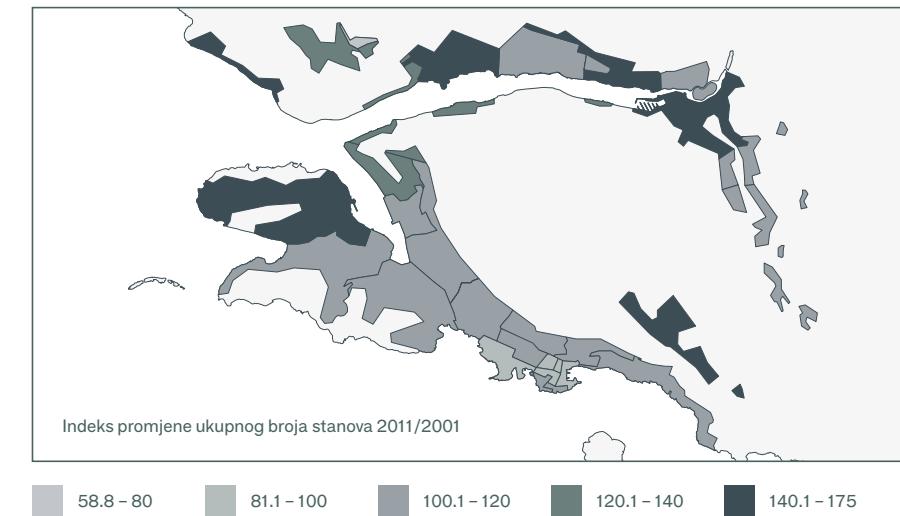
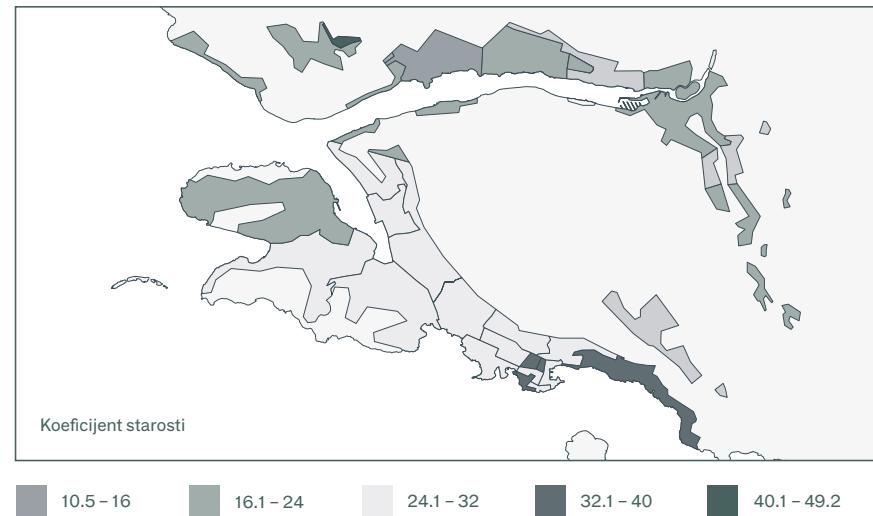

2011. godina

2014. godina + građevinska područja

K.2. PROSTORNA DISTRIBUCIJA PROCESA STARENJA I PROMJENE BROJA STANOVNIKA I STANOVA U MEĐUPOPISNOM PERIODU 2011. I 2001. GODINE

Ciljevi oko kojih se složilo najviše ispitanika objedinjuju s jedne strane valoriziranje i čuvanje baštine, a s druge strane zahtjev da se dubrovačkim gradanima omogući život s baštinom, posebno nastojanjem da se adekvatnim brojem stalnih stanovnika uravnoteži socijalna struktura u jezgri. Socijalna vitalnost jedan je od preduvjeta održivog upravljanja baštinom ili gradom koji je baština.

1.8. ZNAČAJKE I POVIJEST RAZVOJA TURIZMA U DUBROVNIKU

Kulturna baština Dubrovnika i njegove regije razmjerno su detaljno inventarizirani i interpretirani u brojnim znanstvenim, stručnim i popularnim radovima.^{48.} Znanstveni i stručni rad u Hrvatskoj na polju povijesti urbanizma, arhitekture i umjetnosti je upravo na dubrovačkim temama razvijao moderne metode i analitičke alate, valorizirao vrijednosti različitih kulturnih slojeva i afirmirao metodu kontekstualne povijesne analize u kojima su materijalni artefakti bitno uvjetovani povijesnim okolnostima i dio su povijesnog vremena i povijesne sredine. Sukladno tome, koncept 'kulturne baštine', pa time i povijesnog identiteta valja tumačiti na način da se arhitektura i urbanizam razumiju ne samo kao formalna ili fizička činjenica nego kao okvir za život grada u točno određenom povijesnom trenutku i za točno određene potrebe, ali koji ima potvrđeni kapacitet za promjene. Sukladno tome, identitet grada i regije nije fiksiran samo u povijesnoj baštini, kao što ga se ne može promatrati samo iz povijesne perspektive ili, još uže gledano, samo iz pozicije povijesti umjetnosti, nego treba tražiti značenje te baštine danas. Baziranje identiteta isključivo na povijesti naročito je problematično u gradovima koji su postali globalne turističke destinacije jer izjednačavaju živu povijesnost s onom muzealiziranim, potičući pri tom komodifikaciju i potrošnju isključivo povijesnih vizura grada koji se tako doživljava i tumači kao beživotna slika. Ovako muzealizirana definicija gradskog identiteta ima problematične učinke na svakodnevnu vitalnost i raznolikost razvojnih urbanih procesa, kao i na koncept identiteta koji je u kontinuiranom razvoju.

Dubrovnik je danas nedvojbeno međunarodno neprepoznatljiva hrvatska turistička destinacija. Osim poslovnih učinaka turističke industrije na to ukazuje i recentno provedeno istraživanje imidža Hrvatske na šest izabranih emitivnih područja koje je, među ispitanicima koji nisu nikad boravili u Hrvatskoj, ukazalo na činjenicu da je Dubrovnik ne samo najčešće spominjana hrvatska

turistička destinacija¹⁷, već i jedna od prvih spontanih asocijacija na sam spomen Hrvatske.

U turističkom smislu, Dubrovnik u odnosu na druge hrvatske destinacije obilježava: (i) najviši broj dana korištenja smještajnih kapaciteta, (ii) najniža razina sezonalnih oscilacija potražnje među primorskim destinacijama, (iii) najviši udio hotelskog smještaja u ukupnoj smještajnoj ponudi, (iv) najviši udio hotela visoke kategorije (5*) u strukturi hotelske ponude, (v) najviša razina prosječne potrošnje po danu boravka turista, kao i (vi) najveći interes kruzing kompanija za ticanje.

Generalno gledano, razvoj turizma u Dubrovniku može se podijeliti na četiri karakteristična razdoblja:

- Razdoblje do druge polovice 19. stoljeća tijekom kojeg se, ponajviše u doba Dubrovačke Republike, Dubrovnik formira kao prepoznatljivo trgovacko, pomorsko i obrtničko središte koje privlači sve veći broj poslovnog svijeta i putnika namjernika. U tom razdoblju izgrađen je i veliki broj ljetnikovaca i rezidencija dubrovačke vlastele kako u samom gradu tako i u okolini, uključujući i Korčulu i elafitske otoke.
- Razdoblje od druge polovice 19. stoljeća do osamostaljenja Hrvatske, a koje obilježava postupni rast turističkog interesa za Dubrovnikom praćen izgradnjom suvremene hotelske ponude. Najveći intenzitet turističkog rasta i razvoja dogodio se tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada se Dubrovnik etablirao u globalno prepoznatljivu turističku destinaciju.
- Razdoblje od 1991. do 1999. godine, a koje je, do 1995. godine, obilježeno ponajviše ratom, ratnim razaranjima i procesom privatizacije (hotelskih poduzeća). U razdoblju nakon 1995. godine dolazi do postupne reafirmacije Grada na međunarodnom tržištu turističkih destinacija koju, nažalost, ne prati adekvatno i njegov neposredan okoliš zbog čega je polarizacija između Dubrovnika kao središta turističkih dogadanja i njegovoga povijesnog okoliša sve veća.
- Razdoblje od 2000. do danas, a koje karakterizira izrazito dinamičan rast turističke potražnje. To se podjednako odražava kako na povećani broj stacionarnih posjetitelja tako i na izraziti rast broja jednodnevnih gostiju, osobito s kruzera. U ovom razdoblju Dubrovnik bilježi i dodatno unapređenje strukture smještajne ponude, ali i sve izrazitiju turistifikaciju stare povijesne jezgre.

¹⁷ Institut za turizam: Istraživanje imidža Hrvatske kao turističke destinacije na inozemnim tržištima, Zagreb, 2011.

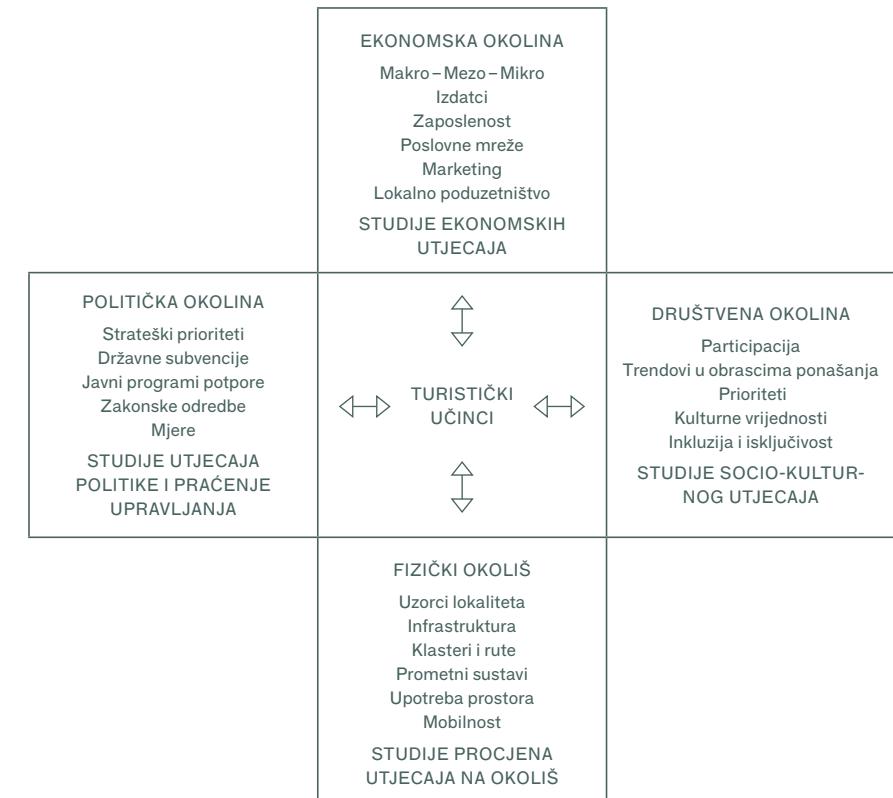
Današnju poziciju Dubrovnika na tržištu turističkih destinacija najbolje je ilustrirati podacima o intenzitetu i dinamici turističkog prometa u Gradu¹⁸. U tom smislu, valja istaknuti da se na području Grada tijekom 2013. godine ostvarilo 768,5 tisuća dolazaka, od čega 718,3 tisuće inozemnih gostiju (93,5 %). To, u odnosu na 2012. godinu, predstavlja povećanje od 10 %, pri čemu je tijekom 2012. godine također ostvareno 10 % više dolazaka nego u 2011. godini. Istodobno, prema podacima Turističke zajednice grada Dubrovnika, tijekom 2013. godine na području Grada ostvareno je 2.864,5 tisuća noćenja, odnosno 9 % više u odnosu na 2012. godinu u kojoj je ostvareno 12 % više noćenja nego u 2011. godini. Od ukupno ostvarenih dolazaka, u hotelima na području Grada Dubrovnika tijekom 2013. godine odsjelo je 534,2 tisuće gostiju, ili 1 % više nego u 2012. godini. Istodobno, a što se tiče ostvarenih noćenja, dubrovački su hoteli tijekom 2013. godini ostvarili 1.819,0 tisuća noćenja (ili 63,5 % svih noćenja), što je 2 % manje u odnosu na 2012. godinu, odnosno približno na razini ostvarenja iz 2011. godine. Za razliku od toga, u obiteljskom je smještaju prošle godine ostvareno 585,2 tisuće noćenja što u odnosu na 2012. godinu predstavlja povećanje od čak 38 %¹⁹. Konačno, valja naglasiti i činjenicu da je u Dubrovnik, prema objavljenim podacima gradske TZ, lani uplovilo 711 brodova na kružnim putovanjima s gotovo 1,1 milijun putnika, što u odnosu na 2012. godinu, kad ih je uplovilo 648, predstavlja povećanje uplovljavanja za oko 10 %. Direktna posljedica tih kretanja svakako je i kontinuirano smanjivanje duljine prosječnog boravka u Gradu. Tako je, primjerice, u 2001. godini prosječno trajanje boravka turista u Dubrovniku bilo 4,3 dana, da bi se u 2005. godini smanjilo na 4 dana, a u 2013. godini na 3,4 dana.

TURISTIČKI UČINCI

Usljed širokog korištenja, turistifikacija je postala razmjerne općenit pojam koji se odnosi na promjene u okolini pod utjecajem turizma. Višeslojnost utjecaja turistifikacije, pa zatim i discipline koje se bave evaluacijom procjene tih utjecaja dobro ilustrira shema koju 2008. predlaže Jansen-Verbeke.

¹⁸ Podaci Turističke zajednice grada Dubrovnika prema HRT i HINI. Ti se podaci razlikuju od službenih podataka Državnog zavoda za statistiku RH, ponajviše iz razloga što uključuju ne samo Dubrovnik, nego cijelo administrativno područje Grada Dubrovnika.

¹⁹ Budući da je tijekom 2011. godine u obiteljskom smještaju ostvareno 33 % više gostiju nego prethodne 2011. godine, navedeni podaci ukazuju na činjenicu da obiteljski smještaj ubrzano postaje izrazito važan činitelj ukupne dubrovačke smještajne ponude.

Myriam Jansen-Verbeke: A Geographer's Gaze at Tourism,
Documents d'Anàlisi Geogràfica, 2008., 52 (2), str. 15-29.

1.9. TURISTIČKI BREND DUBROVNIKA

U namjeri da se istraži kako se identitet grada Dubrovnika mijenja pod utjecajem turističke potražnje, provedeno je istraživanje stavova istaknutih osoba iz javnoga, političkog, gospodarskog i/ili kulturnog života Dubrovnika o utjecajima turizma na Grad i život u njemu.

Dubrovnik se neosporno smatra međunarodno prepoznatljivim brendom. Kao dokaz tome ističe se činjenica da "...nikada ne treba objašnjavati što je Dubrovnik i gdje se nalazi, da se redovito pojavljuje u svjetskim medijima kao *must see* turistička destinacija, da se nalazi u ponudi velikog broja stranih turoperatora..." Prema mišljenju nekih ispitanika Dubrovnik je ujedno i najjači hrvatski brend, prepoznatljiviji na turističkom tržištu i od same države.

Sugovornici su, nadalje, suglasni da brend Dubrovnika²⁰ počiva ponajviše na kulturnom identitetu Grada, odnosno na njegovo izuzetnoj kulturno-povijesnoj baštini. U tom smislu, većina sugovornika iskazala je stav da je brend Dubrovnika najuže povezan s povijesnom gradskom jezgrom opasanom zidinama. Slika očuvanoga srednjovjekovnoga grada "...kao jedinstvenog urbanog sklopa (...) organiziranog prema humanim mjerilima (...) sa složenom ponudom raznovrsnih javnih i stambenih građevina, povijesnih slojeva, događanja i doživljaja..." predstavlja srž brenda Dubrovnika. Iskazano je to stavom "...ako ćemo iskreno, brend je stara povijesna jezgra... ona generira prepoznatljivost ... to je magnet... na kojega se sve drugo nadovezuje".

Nadalje, među ispitanicima je vrlo izraženo mišljenje da se dodatni atributi samoga grada Dubrovnika, poput lijepoga prirodnog okoliša, čistog mora, blage klime, gastronomije, folklora ili druge nematerijalne baštine, na tržištu percipiraju ponajprije samo kao "prateći sadržaji". Jednako tako, okolne destinacije / lokalitete poput Stona, ljetnikovaca u Rijeci dubrovačkoj, Župe, Konavala ili Elafitskih otoka, iako su nedvojbeno dijelom dubrovačkog prostora i identiteta, posjetitelji danas ne vide i ne doživljavaju kao "vitalni i određujući dio brenda Dubrovnika." Stara je povijesna jezgra, dakle, na tržištu glavni činitelj diferencijacije i turističke atraktivnosti Dubrovnika.

To ukazuje na činjenicu da se turizam u Dubrovniku danas odvija na izuzetno malom i turistički sve saturiranijem prostoru, pri čemu se, istodobno, propušta adekvatnija (turistička) valorizacija drugih gradskih i okolnih prostora i sadržaja. U tom se kontekstu, nadalje, prema mišljenu većine ispitanika, turistički razvoj Dubrovnika smatra "teško održivim na dulji rok". Može se, stoga, zaključiti kako uspješno upravljanje turističkim razvojem Grada, a time i brendom Dubrovnika postaje sve veći izazov.

²⁰ Koristeći se metodom dubinskog intervjua tematizirale su se odrednice identiteta i 'brenda Dubrovnik', ulogu turizma i njegovo značenje za Grad, izazovi turističkog razvoja Grada te aspekti potičnjog (turističkog) razvoja Dubrovnika. Intervjuirane su ukupno 23 osobe, uključujući predstavnike regionalne i lokalne izvršne vlasti, vodeće osobe kulturnih i obrazovnih institucija, reprezentante turističkog sektora, strukovnih i gradanskih udruga te nekoliko istaknutih osoba iz društvenog života Dubrovnika. U istraživanju su sudjelovali: N. Dobroslavić, župan DNŽ; N. Bulić, predsjednik Gradskog vijeća Grada Dubrovnika; A. Vlahušić, gradonačelnik Grada Dubrovnika; M. Perić, pročelnik Upravnog odjela za poduzetništvo, turizam i more Grada Dubrovnika; I. Jemo, voditeljica, Zavod za obnovu Dubrovnika; I. Ravlić, Sveučilište u Dubrovniku; I. Medo Bogdanović, ravnateljica, Dubrovačke ljetne igre; D. Sorić, ravnateljica Lindo; M. Kojaković, predsjednica, Društvo arhitekata Dubrovnika; D. Orlić, predsjednik, Društvo prijatelja dubrovačke starine; J. Šimunović, voditeljica, Zeleni forum; D. Capor, koordinator inicijative 'Srd je naš'; V. Bakić, direktor, TZ DNŽ; R. Vlašić, direktorica, TZ grada Dubrovnika; A. Borojević, Gulliver Travel; E. Zvizdić, Hotel Rixos Libertas; Z. Marinović, Jadranski luksuzni hoteli; R. Eryoner, Hotel Hilton Dubrovnik; S. Perić, Restoran 'Polisar'; I. Rudenjak, Restoran 'Ragusa'; S. Butijer, Alfaplan d.o.o.; P. Župan-Rusković; V. Bogdanović.

Turizam se smatra najvažnijom gospodarskom aktivnosti u Dubrovniku o kojoj je Grad danas gotovo u potpunosti ovisan. Stav da "Dubrovnik živi od turizma" je jedinstven. Osim što je prema mišljenima ispitanika turizam nedvojbeno "glavna pokretačka snaga" Dubrovnika, a prema nekim i "aktivnost bez koje Grad danas ne bi mogao postojati", izrazito je izražena i bojazan o turizmu kao svojevrsnoj gospodarskoj monokulturi zbog čega bi gospodarska struktura Grada bila gotovo u potpunosti ovisna o turističkoj potražnji. "Sve je u Dubrovniku u funkciji turizma i s njime povezano", dok druge tradicionalne djelatnosti, poput pomorstva, obrta, industrijske proizvodnje i/ili poljoprivrede odumire.

Produktivni međuodnos i prožimanje lokalnoga, povijesnog i turističkog identiteta može biti uspostavljen samo pod uvjetom ako se oni oslanjaju pretežito na iste elemente, pri čemu njihovo različito tumačenje i/ili interpretacija ne bi trebali biti problem, već strateška prednost. Slika 4 ukazuje upravo na činjenicu da je ovaj temeljni preduvjet zadovoljen jer se sva tri parcijalna identiteta, u većoj ili manjoj mjeri, oslanjaju na šest do sedam istih elemenata, pri čemu njihovo različito tumačenje upotpunjava cjelokupnu sliku, a time i integralni doživljaj.

Tako se, primjerice, kad je riječ o povijesnoj jezgri, lokalni identitet temelji ponajviše na njenoj uključenosti u svakodnevni život, a što prepostavlja mogućnost njezinog korištenja od svih građana Dubrovnika podjednako i bez ograničenja, bez obzira je li riječ o beskonačnim direvima po Stradunu i romantičnim zalascima sunca na Porporeli. S druge strane, njezin kulturno-povijesni identitet temelji se ponajviše na autentičnom graditeljskom izričaju, povijesnom kontekstu njezina nastanka, urbanim značajkama i gradnji "po mjeri čovjeka". Konačno, turistički identitet povijesne jezgre zasniva se ponajviše na njezinoj fotogeničnosti i monumentalnosti zidina/tvrdava.

Kad je riječ o Dubrovačkoj Republici, njen se lokalni identitet ocrtava ponajviše kroz osjećaj ponosa, pripadnosti i samosvijesti građana. Istodobno, na razini kulturno-povijesnog identiteta, Dubrovačka Republika konotira ponajprije visoke civilizacijske domete u uređenju države, vođenju politike i organiziranju gospodarskog i društvenog života. Konačno, turistički se identitet Dubrovačke Republike ocrtava najbolje kroz bogatstvo, tematiziranost i sadržajnu diversifikaciju pojedinačnih atrakcija materijalne i nematerijalne kulturne baštine. U slučaju manifestacija i festi, njihov se lokalni karakter ocrtava ponajviše u Festi sv. Vlaha, Festi od klapa ili Festi Dubrovnik, dok su za njihov kulturno-povijesni značaj vjerojatno najvažnije Festa sv. Vlaha i Dubrovačke ljetne igre. Konačno, njihov se turistički značaj ogleda podjednako u Festi sv. Vlaha, Festi od kamenica, Dubrovačkim ljetnim igrama te, primjerice, pokladnim svečanostima (Dubrovačke maškarane feste)²¹.

SL.4. ČINITELJI IDENTITETA GRADA DUBROVNIKA

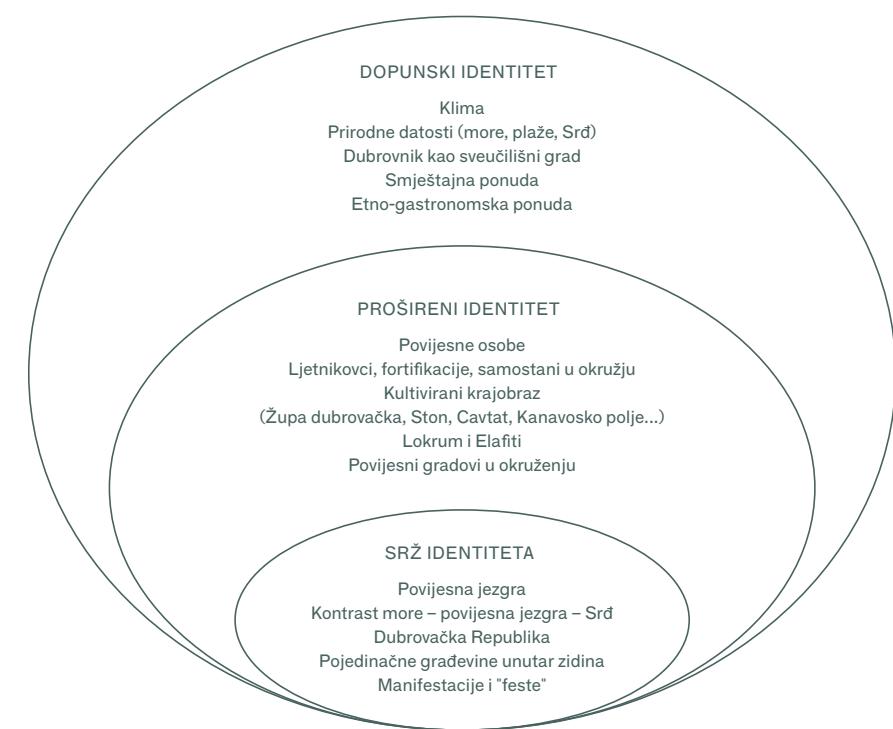
Izvor: Institut za turizam, Zagreb

LOKALNI IDENTITET	KULTURNO POVIJESNI IDENTITET	TURISTIČKI IDENTITET
ČINITELJI LOKALNOG IDENTITETA	ČINITELJI KULTURNO-POVIJESNOG IDENTITETA	ČINITELJI TURISTIČKOG IDENTITETA
1. Povijesna jezgra opasana zidinama	1. Povijesna jezgra opasana zidinama	1. Povijesna jezgra opasana zidinama
2. Kontrast mora, Starog grada i Srđa	2. Kontrast mora, Starog grada i Srđa	2. Kontrast mora, Starog grada i Srđa
3. Dubrovačka republika	3. Dubrovačka republika	3. Dubrovačka republika
4. Manifestacije i "feste"	4. Nematerijalna baština	4. Manifestacije i "feste"
5. Etno-gastronomija	5. Kulturno-umjetnička društva	5. Blaga mediteranska klima
6. Ljetnikovci	6. Kulturni krajobraz regije	6. Hotelska ponuda
7. Fortifikacije	7. Etno-gastronomija	7. Etno-gastronomija
8. Samostani i sakralni objekti	8. Ljetnikovci	
9. Povijesne osobe	9. Fortifikacije	
10. Lindo	10. Samostani i sakralni objekti	
11. VK Jug	11. Povijesne osobe	
12. Trubaduri	12. Povijesni gradovi u okruženju	
13. Dubrovnik kao sveučilišni grad		

S druge strane,²¹ uspostava jedinstvene topografije identitetskog sustava Dubrovnika podrazumijeva postojanje i skladno prožimanje nekoliko međusobno uvjetovanih identitetskih razina i slojeva. U tom smislu, može se govoriti o (i) srži dubrovačkog identiteta, (ii) njegovom dopunskom identitetu te (iii) proširenom identitetu. Srž dubrovačkog identiteta trebala bi predstavljati ključni razlikovni element na kojem on gradi svoju unikatnost i autentičnost. Samim tim, srž njegovog identiteta trebala bi predstavljati i osnovu za brendiranje. Činitelji dopunskog i proširenog identiteta, iako manje važni kao atraktori, također predstavljaju važne elemente međunarodne prepoznatljivosti te ukazuju na činjenicu da Dubrovnik nije samo povijesna jezgra pod zaštitom UNESCO-a. Samim tim, oni dopunjaju, proširuju i osnažuju osnovnu poruku brenda. U teoretskom smislu, dakle, uspostava jedinstvene i cjelovite topografije dubrovačkog identiteta svodi se na objektivizirano razvrstavanje pojedinih činitelja identitetskog sustava prema pojedinim razinama / slojevima. Pritom valja voditi računa o potrebi što potpunijeg zadovoljavanja različitih parcijalnih interesa svih interesnih skupina / razvojnih dionika.²²

21 Na sličan način mogu se ilustrirati i druge razlike u tumačenju pojedinih činitelja lokalnoga, kulturno-povijesnog i turističkog identiteta Grada.

SL. 5. INTEGRALNI IDENTITETSKI SUSTAV GRADA DUBROVNIKA

Polazeći²³ od potrebe boljeg i potpunijeg zadovoljavanja potreba lokalnog stanovništva, zahtjeva i interesa turističke industrije, potreba gradskog proračuna, kao i potrebe za smanjivanjem turističkog pritiska na povijesnu jezgru kroz proširivanje dubrovačkog identiteta i prepoznatljivosti njegovog (turističkog) imidža na širi povijesni okoliš, mišljenja smo:

- da srž integralnoga dubrovačkog identiteta, vodeći se načelom pretežitosti, predstavljaju: (i) povijesna jezgra i njezine zidine, (ii) jedinstveni kontrast mora, povijesne jezgre i Srd, (iii) Dubrovačka Republika, (iv) pojedinačne svjetovne i sakralne građevine unutar zidina, te (v) manifestacije i feste kao najreprezentativniji dio nematerijalne kulturne baštine;

22 S druge strane, potrebno je imati na umu kako je gotovo nemoguće uspostaviti znanstveno robosnu i svim dionicima podjednako prihvatljivu hijerarhiju činitelja integralnoga identitetskog sustava grada Dubrovnika.

- da u ključne činitelje proširenog identiteta Grada valja ubrajati: (i) povijesne osobe, (ii) ljetnikovce, fortifikacije i samostane na periferiji i u pripadajućem kulturno-povijesnom okolišu Grada, (iii) kultivirani krajobraz Župe dubrovačke, Konavoskog polja, Stona i Cavtata, (iv) Lokrum i Elafite, ali i (v) povijesne gradove mediteranskog kulturnog kruga (Kotor i Korčula), ali i šireg prostora utjecaja Dubrovačke Republike (Mostar, Počitelj);
- da u važne činitelje dopunskog identiteta grada Dubrovnika valja ubrojiti ponajviše: (i) blagodati mediteranske klime, (ii) prirodne datosti (more, plaže, mediteransko raslinje...), (iii) Sveučilište u Dubrovniku, kao i (iv) kvalitetu smještajne ponude (ponajviše hotelske) te (v) bogatstvo (dubinu i širinu) eno-gastronomiske ponude. U skladu s navedenim topografija dubrovačkog identiteta kao osnova za njegovo uspješno i dugoročno održivo brendiranje na tržištu turističkih destinacija prikazana je na slici 5.

Svako narušavanje bilo kojeg od činitelja dubrovačkoga identitetskog sustava kroz neprimjerenu razvojno-investicijsku aktivnost i izgradnju u većoj će se ili manjoj mjeri odraziti i na brend Dubrovnika, a time i na dugoročnu konkurentnost Grada na tržištu turističkih destinacija. Pritom je samo po sebi razumljivo da potencijalno najveće štete konkurentnosti Dubrovnika na tržištu turističkih destinacija prijete ako se degradira bilo koji od činitelja koji predstavljaju srž njegovog identiteta.

ISPREPLETENOSTI KULTURNIH I TURISTIČKIH POLITIKA

Sve je veće isprepletanje kulturnih i turističkih politika, a financiranje umjetnosti, kulture, sporta i rekreativnih aktivnosti te poboljšanje opreme i usluga često se opravdava prvenstveno u smislu njihovoga ekonomskog doprinosa putem turizma, prije negoli njihovoga društvenog doprinosa svim stanovnicima određenog područja ili regije. Institucionalno uređenje turizma se u tom svjetlu najbolje može razumjeti kao instrument lokalne uprave koji služi uskom rasponu globalnih i lokalnih interesa.

→ C. Michael Hall: The institutional setting – tourism and the state, u Dimitri Ioannides, Keith G. Debbage (urednici): The Economic Geography of the Tourist Industry: A Supply-Side Analysis, Routledge, 1998., London, str. 216.

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODPONOVNOSTI

TUR 61. Brz i intenzivan, a ponekad i invazivan razvoj turizma posredno je i neposredno utjecao na promjenu gospodarske strukture Dubrovnika, pri čemu se turizam sve više pretvara u svojevrsnu monokulturu. Razvoj turizma, istodobno, bitno utječe i na prevladavajući način života u Gradu, odnos stanovnika prema turistima i posjetiteljima, prevladava-

jući način korištenja prostora osobito u staroj povijesnoj jezgri, kao i na učinkovitost i raspoloživost vitalnih sustava komunalne infrastrukture. Iako turizam globalno afirmira identitet Dubrovnika na tržištu turističkih destinacija, potreba za brzim turističkim rastom te njime uvjetovana nekritička turistifikacija Dubrovnika usmjereni su ponajviše prema generiranju sve većeg profita, pri čemu su nadgradnja baštinskog identiteta kao i povećanje vitalnosti Grada u funkciji unapređenja kvalitete svakodnevnog života njegovih stanovnika²³ manje važni, a ponekad i posve nevažni. Također, svojevrsna fiksacija na turizam briše iz razvojnog horizonta alternativne razvojne strategije Grada kao sustava.

Umjesto otkrivanja autentičnih i dugoročno poželjnih strategija koje bi na racionalan način proširivale i razvijale postojeće potencijale povezujući ih u širi kulturni teritorij, nude se tek globalni poslovni paketi koji su uvjetovani naivnim prepostavkama o tome što investitora zanima.

Potencijali turizma u otvaranju prema drugim kulturama i identitetima te formiranje novih tipova stalnih ili privremenih zajednica u Dubrovniku (primjerice, postupni prelazak turističkog u stalni boravak i slično) ostaju neiskorišteni. Iako ovdje nije riječ ni o novim, ni o lokalno-specifičnim procesima, već o procesima koji karakteriziraju gotovo sve povijesne gradove Mediterana pod zaštitom UNESCO-a, činjenica je da se oni upravo danas približavaju kritičnoj točki u kojoj bi se prihvatljiva društvena ravnoteža između uloge turizma kao eksternog promotora kulture i internog problema razvoja grada mogla drastično narušiti. Identitetom koji je prepušten slobodnoj dinamici globalnih turističkih tokova i kapitala gotovo je nemoguće upravljati. Samim tim, turističke i urbane tendencije koje identitetski podržavaju nekritičku multiplikaciju broja kruzera, gostiju i smještajnih kapaciteta, predstavljaju svojevrsno kratkoročno zanemarivanje odgovornije, a time i dugoročno održive razvojne strategije.

U uvjetima, naime, prevladavajuće orijentacije na generiranje što je moguće viših prihoda (za Grad), maksimalna se pažnja posvećuje komercijalizaciji javnoga gradskog prostora, osobito unutar stare povijesne jezgre. Usprkos pokušaju da se dio povećanih prihoda Grada od turističke potrošnje suvislo

²³ Iako se u načelu može reći da gradani Dubrovnika, zahvaljujući turizmu, imaju znatno veća primanja i bolji životni standard nego u drugim dijelovima Hrvatske, pri čemu su osobe koje su prodale svoje nekretnine u povijesnoj jezgri ostvarile i novčani priljev koji je većini gradana Hrvatske teško zamisliv, ipak valja naglasiti činjenicu da je život u Dubrovniku vrlo skup, da je komunalna infrastruktura prenapregnuta, da je zelenih površina sve manje, da su cijene stambenog prostora izuzetno visoke te da je velik broj osobito mladih osoba prisiljen okući se na gradskoj periferiji odakle se, osobito tijekom ljetnih gužvi, vrlo teško komutira prema centru.

kanalizira, postojeći razvojni model generira ne samo niz javno-komunalnih problema, već i prebrzo trošenje raspoloživoga razvojnog prostora, uključujući i profaniranje te postupnu degradaciju stoljećima oblikovanoga kulturnog krajobraza.

Rezultat tog procesa svakako je i rastući disparitet u vizualnom identitetu između gradskog centra i njegove periferije, a što bitno utječe na cijelokupni imidž Grada na tržištu turističkih destinacija.

Dubrovačko gospodarstvo postupno se pretvara u svojevrsnu turističku monokulturu. Drugim riječima, sve što je povezano s turizmom i turističkim privredivanjem "cvjeta", dok sve što nije u funkciji turizma, polako propada i odumire.

U sklopu studije *Provedba participacijskog procesa na pilot-području Dubrovnika* provedeno je empirijsko istraživanje koje je kombiniralo kvantitativne i kvalitativne istraživačke metode: ankete, intervjuje, fokus grupe i radionice.²⁴

Prema sakupljenim mišljenjima, sezonski karakter turizma s velikim amplitudama Grad baca iz potpune obamlosti u stanje pretjerano velikog zanosa, gotovo na rubu histerije. Te velike amplitude, odnosno ono njegovo vršno opterećenje blizu je ili je već prešlo granicu izdržljivosti. Drugim riječima, daljnji rast prema mišljenju sugovornika, posebno na vrhuncu sezone ima autodestruktivni karakter. Ne samo da ugrožava uvriježeni način života na tom prostoru, nego još troši i izvornu atrakcijsku vrijednost, režući na taj način i granu na kojoj sjedi.

Pri opisivanju tranzicije povjesne gradske jezgre pokazalo se, uz neke iznimke, da postoji znatan stupanj slaganja među anketiranim građanima oko nekih glavnih obilježja toga procesa. Tako dominira percepcija da je došlo do znatne promjene funkcije povjesne jezgre Dubrovnika. Veliki broj ispitanika,

²⁴ Akteri su operacionalizirani referirajući se na tipologiju aktera u urbanom prostoru Michela Bassanda, koja je prilagodena za svrhe istraživanja te su bila uključena četiri važna aktera: (1) Ekonomski stručnjaci: poduzetnici, direktori, članovi i predsjednici uprave i slična zanimanja koje karakterizira da se u svakodnevnom djelovanju vode logikom poslovanja pri čemu im je jedan od najvažnijih ciljeva/zadataka – uspješno upravljanje koje donosi ekonomsku dobit – akteri zainteresirani za poslovanje. (2) Stručnjaci različitih profila koji u svom svakodnevnom poslu rješavaju različite vrste problema vodeći se principima struke i primjenjujući stručna znanja i kompetencije, djeluju iz perspektive struke (npr. stručnjaci za područja prostora i građenja, turizma, obrazovanja, povijesti, mora i priobala i dr.) – akteri zainteresirani za profesionalnu/strukovnu afirmaciju. (3) Akteri civilnog društva organizirani u udruge radi promicanja različitih vrijednosti ili specifičnih aktivnosti (tradicija, ekologija, i dr.) – akteri zainteresirani za promicanje specifičnih vrijednosti i načina života. (4) Kulturni akteri koji u svakodnevnom radu stvaralački ili na drugi način doprinose razvoju i/ili održavanju kulturnog sektora – kulturno-umjetničke produkcije ili kulturne baštine (glazbeni, likovni i dramski umjetnici, književnici, konzervatori, kustosi...).

opisujući stanje u povjesnoj jezgri, naglašava njezinu snažnu komercijalizaciju, zatim da je to prostor na kojem se odvija glavnina gradskih kulturnih i društvenih događaja, ističe se i problem gubljenja funkcije stanovanja zbog iseljavanja starosjedilaca, a neka osnovna dijagnoza je da sve to nije pridonijelo oživljavanju stare gradske jezgre. Na pitanje o tome kako se danas živi u Dubrovniku, ukupna ocjena može se svesti na tvrdnju da Dubrovnik može i bolje. Naime, dominantan je stav da je život u Dubrovniku sve teži.

"...turizmu praktično proizvodi cijeli ovaj niz poremećaja, koji se zapravo odražava i u prostoru, u smislu kapaciteta, u smislu kvalitete, i na neki način trošenja onih resursa koji zapravo postaju magnetom, praktično zbog čega i ti ljudi dolaze ovdje. Znači, to je taj paradoks. Ono što bi se reklo, mi jedemo svoju, da rečemo tako, egzistenciju." (S8)

Nadalje, sve veća gospodarska (turistička) eksploracija stare povjesne jezgre i njenih vreduta dovela je i do određenih socio-kulturnih promjena i demografskih procesa koji su u značajnoj mjeri promijenili vjekovima stvarani kulturni krajobraz Grada. Riječ je o sljedećim procesima:

- Potaknuti velikom potražnjom za nekretninama te, poslijedično, njihovim visokim cijenama, velik broj stanovnika povjesne jezgre dulji niz godina kontinuirano prodaje svoje stambene ili poslovne prostore osobama koje u Gradu borave samo privremeno, povremeno i kratko, zbog čega se broj stalnih rezidenata povjesne jezgre stalno smanjuje već nekoliko desetljeća. Samim tim, značajan dio stambenog fonda povjesne jezgre tijekom većeg dijela godine nije korišten, a što negativno utječe ne samo na vitalnost života u njoj, već i na prevladavajući način korištenja javnog prostora.
- Pod utjecajem sve većeg broja jednodnevnih posjetitelja (neovisno je li riječ o gostima s kruzera ili je riječ o gostima na kružnim putovanjima), korištenje javnog prostora, osobito unutar povjesne jezgre, ali i u njenoj neposrednoj blizini, kontinuirano se prilagodava potrebama i zahtjevima prolaznih gostiju. Posljedica toga je sve veća tipifikacija, komodifikacija i internacionalizacija ugostiteljske ponude te odumiranje ne samo autohtone gastronomске ponude, već i smanjenje kvalitete ugostiteljske usluge.
- Danas se u povjesnoj jezgri praktički ne može naći nijedan poslovni prostor koji dominantno služi potrebama lokalnog stanovništva (trgovine, uslužni servisi, pošta, ambulanta, vrtić i sl.), a što dodatno otežava i destimulira život unutar zidina, osobito kod starijih osoba i mlađih parova s djecom.
- Gužve izazvane sve većim brojem istodobnih posjetitelja u povjesnoj jezgri sve su veće tako da većina građana Dubrovnika tijekom ljetnih

mjeseci izbjegava odlazak u nju što je više moguće. Drugim riječima, povijesna je jezgra velik dio godine "oslobodena" prisustva lokalnog stanovništva zbog čega je opravdano govoriti o njenoj sve većoj "muzealizaciji", odnosno njenom korištenju samo kao vizualne kulise za sve veći broj turista.

Svemu tome valja pridodati i činjenicu da je zbog potreba prebacivanja sve većeg broja tranzitnih posjetitelja s kruzera prema povijesnoj jezgri, gradski promet, osobito tijekom ljetnih gužvi, u konstantnom kolapsu. Nije nevažno istaknuti i činjenicu da se ubrzana i sveprisutna turistifikacija Dubrovnika odražava i na visinu cijena većine proizvoda i usluga uslijed čega je život u Gradu danas izrazito skup, pa je velik broj osoba prisiljen na bijeg iz Grada, odnosno na život na periferiji.

Sažimajući mišljenja i stavove sugovornika, čini se da se može zaključiti kako je, usprkos impresivnim rezultatima turističkog poslovanja mjeđunarodne statistikama dolazaka i poslovnim rezultatima turističke industrije, postojeći model turističkog razvoja očigledno manjkav. To zorno potvrđuje eksplicitan stav niza sugovornika da, bez obzira na raspoložive strateške dokumente; "...ovakav nam se turizam događa ...pri čemu se (usput) ...žrtvuje stara povijesna jezgra". Stoga je i logično da je većina sugovornika postavila pitanje – kako dalje?

Naime, dominantan je stav kako su građani na gubitku s promjenama koje nameće sve izrazitija turistifikacija grada. Indikativno je, pritom, da se čak i utjecaj UNESCO-ove zaštite, odnosno uvrštanje Dubrovnika na Listu svjetske baštine vrlo često povezuje s velikim gužvama, ali i različitim drugim negativnim implikacijama proizašlih iz prevelikog intenziteta turističke aktivnosti. Sukladno tome, većina ispitanika smatra kako valja uravnotežiti dinamiku turističkog razvoja s adekvatnim valoriziranjem kulturne i prirodne baštine na način koji će dubrovačkim građanima omogućiti ugodan život. U tom smislu, posebnu pažnju valja usmjeriti na uravnoteženje socijalne strukture u povijesnoj jezgri, a što se svodi na osiguranje primjerenog broja stalnih stanovnika. Drugim riječima, socijalna vitalnost jedan je od preduvjeta održivog upravljanja ne samo baštinom, već i dijelom Grada koji u cijelosti predstavlja baštinu.

Dakle, problem postoji, svima je vidljiv, i dalje ima tendenciju jačanja intenziteta, a zapravo uopće nije pod nadzorom. Iz izjava sugovornika proizlazi da nije pod nadzorom ponajviše zato jer ne postoji odluka o tome kakav razvoj Dubrovniku treba. Odnosno, nije definiran poželjni okvir unutar kojega bi Dubrovnik i život u njemu trebao funkcioniрати. Istovremeno, ne samo da ne postoji ideja što i kako, nego prema mišljenju sugovornika postoji i problem nedostatka institucionalnog

kapaciteta. Grad Dubrovnik na postojećoj organizacijskoj razini, prema mišljenju sugovornika, nije sposoban baviti se ni svojom sadašnjosti, a kamoli upravljati svojom budućnost. Pritom institucije ne samo da ne rješavaju, one čak i proizvode probleme.

Uz kontekst u kojem imamo pasivizirane građane, egzistencijalno ovisne o turizmu, institucije bez moći, te promjene koje se dogadaju bez ideje o tome što se želi, dakle, uz popriličan broj problema u samom Dubrovniku, imamo i situaciju da je glavnina poremećaja koja se događa u Dubrovniku zapravo potaknuta djelovanjem izvana. Dio sugovornika ističe kako je na djelu uvoženje problema koji lokalna zajednica jednostavno ne može riješiti. Ona ne samo da se nije sposobna oduprijeti pritisku, nego su zahtjevi najčešće takvih dimenzija da ih lokalna zajednica nije sposobna ni prihvati, a da se to ne odraži i na nju samu.

"...praktično Dubrovnik je prekapacitiran sa zahtjevima i apetitima koji nisu lokalnog značaja, nego su daleko širega značaja. I to je ono što zapravo stvara, usudio bih se reći, jedan bitan element disbalansa." (S8)

"...bio sam zadužen za plan za gradnju one megamarine od Lapada do Gruža, onda sam bio svjedokom cijele te slike, pritska na nešto što je fragilno, nešto što je specifično i što je samo po sebi magnet da se dođe, kada je zapravo jedna ta tehnologija koja je sasvim jednog drugoga formata, trebala biti aplicirana na naš prostor. Tu je zapravo cijeli jedan niz nesposobnosti lokalne zajednice da to uspije kanalizirati na mjeru kakva bi trebala biti na ovome našem prostoru. Normalno, država je ta koja bi trebala prva to prepoznati." (S8)

Veliki problem je i nestabilan institucionalni okvir što samo po sebi proizvodi kaos. Odluke koje se i donose traju tek onoliko koliko je njihov tvorac na vlast. Osim toga i pritisak privatnog interesa često dodatno stvara nestabilnost, jer se i postojeći planovi doživljavaju kao komad papira koji se može mijenjati shodno trenutnim potrebama.

"Ali u nas nastaje problem, tko god dode za nekoga, tada počinje Dubrovnik njegovom inauguracijom za gradonačelnika." (S1)

"...mi donosimo planove, a da netko omogućuje da ih opet probijamo. I da onda nastaju ove iznimke. Ne znam, da na određenom prostoru može biti neboder takav i takav." (S6)

U razgovoru sa sugovoricima već se na prvom pitanju mogu identificirati glavni socijalni akteri koji su danas dominantno uključeni u upravljanje baštinom ili barem zainteresirani za baštinu: struka, politika, državne institucije, Grad, Društvo prijatelja dubrovačke starine, turisti. Među njima, vidljivo je, izostali su građani Dubrovnika, koji se očito ne osjećaju odgovornima, ali niti da imaju utjecaj na današnje upravljanja baštinom.

Odnosi u koje ulaze pojedini akteri kao i način na koji se među nekim

od njih sklapaju "savezi", također su bili predmetom procjenjivanja i kritike ispitanika, što se može ilustrirati nekim izjavama:

"Nažalost, mislim da su interesi kapitala prevladali kroz političke stranke i doveli su do prihvatanja GUP-ova koji su devastirali spomeničku baštinu." (VL)

"Mislim da se za baštinu ne brine primjereno. Naročito vezano sad za najnovije afere, ako ih mogu tako nazvati, vezano za sukob između uprave Grada i Društva prijatelja dubrovačke starine." (NJ)

"Očito je sazrela potreba za uvođenjem hibridnih modela, znači hibridnih ustanova javno-civilnih partnerstava, nekakvih iskoraka iz sadašnjih parametara, ali koji bi dolazili s lokalne razine." (AŽ)

U traženju krivca za nastalo stanje, sugovornici prst vrlo lako usmjeravaju i na vlastite sugrađane i na njihovu nedovoljnu lojalnost Gradu. Pa se vrlo brzo počinje prozivati, ovisno o perspektivi i vlastitom *backgroundu*. Tu je, dakako, i standardni problem relativiziranja osjetljivosti za pitanje očuvanja baštine, gdje jedna pravila vrijede osobno, a druga za sve ostale. U razgovoru je jedan od sugovornika istaknuo kako je pasivnost i rezignacija ono što je temeljni problem s kojim se Dubrovčani suočavaju. Posebice stoga što je upravo proizvodnja takvog stanja jedan od ciljeva djelovanja onih aktera kojima je zarada isključivi pokretač. Iz te perspektive postojeći se smjer promjena nastoji proglašiti neizbjegnim, izravno potičući time ravnodušnost prema svemu, pa posljedično i relativiziranje vlastitog nasljeda i vlastitog identiteta.

"...ontologiziranje društvene paradigme. To znači da postoji jedna društvena paradigma koja se onda okoštava, i kaže se to je tako i nikako drukčije ne može biti. Iz toga slijedi determinizam, iz determinizma slijedi fatalizam. Mislim da je to što vladajuće strukture, stranke i svi centri ekonomske, međijske i političke moći žele nama proturiti, da je upravo to ontologiziranje društvene paradigme. Ona nije jedina, ona nije jedina moguća i na njezinu promjeni zapravo treba raditi." (S2)

UVJETOVANOST GLOBALNOG LOKALNIM

"Globalno" nije zasebna sila koja se sudara s "lokalnim", nego je sastavni dio svakodnevног života... Globalno ne istiskuje lokalno, oni nisu oprečni. Zapravo, međunarodni turizam i kolanje globalne kulture ovise o lokalnom, o kulturno specifičnim mjestima proizvodnje i o lokalnim različitostima. → Naomi Leite i Nelson Graburn: Anthropological Interventions in Tourism Studies, u Mike Robinson i Tazim Jamal (urednici): The Sage Handbook of Tourism Studies, 2009., Sage, London, str. 53.

KRATKOROČNE PERSPEKTIVE: TAKTIČKO UMJESTO STRATEŠKOG

Usvajanje kratkoročnih perspektiva je uobičajena karakteristika turizma što je, prema mišljenju nekih autora, ograničilo razvitak dugoročnjega strateškog planiranja u turizmu. Primat kratkoročnih reakcija pojavljuje se iz nekoliko razloga. To je odraz prirodnog ritma godišnjeg ciklusa u turizmu kojim industrija teži svoja dostignuća pro-

matati iz perspektive pojedinačne sezone. Također je rezultat strukture industrije na većini destinacija i dominacije malih poduzeća – sektora koji se čvrsto drži kratkoročnih, taktičkih pogleda na turizam i teško se uključuje u šire, dugoročnije okvire za planiranje. → Stephen Williams: Tourism Geography, Routledge, London, 1998., str. 131.

SPECIFIČNOSTI LOKALNIH EKONOMIJA

Turizam bitno utječe ne samo na generalne ekonomske trendove, ekonomsku strukturu i tokove, nego i na sve druge lokalne modele i obrasce "ekonomskeživota" ili "ekonomske kulture". Dugotrajno kretanje po putanji turističke monokulture u Dubrovniku, ali i drugdje, briše ekonomska znanja, vještine i običaje koji nisu u njegovoj neposrednoj funkciji, kao što i fundamentalno mijenja socijalne odnose i vrijednosne sustave. Akumulacijski mehanizmi, koji se shvaćaju kao "sustavno organizirana proizvodnja, distribucija prihoda, razmjena društvenog proizvoda i potrošnja", predstavljaju u osnovi nacionalne sustave. Međutim, lokalne manifestacije akumulacijskog mehanizma oblikovat će se pomoću mjesnih obilježja kao što je povijest poduzetništva, sukobi društvenih klasa i sindikalizacija. Turizam doprinosi tim lokalnim karakteristikama, ovisno o raznolikosti lokalne ekonomije ili njezinoj ovisnosti o turizmu. → Gareth Shaw, Allan M. Williams: Tourism and Tourism Spaces, Sage, London, 2004., str. 189.

DVOSTRUKE KULISE I PITANJE AUTENTIČNOSTI

MacCannell je razvio koncept "uprizorene autentičnosti" kao reakcije na kritičare koji su napali masovne turiste zbog njihovoga bezumnog uživanja u neprirodnom i patvorenom. MacCannell tvrdi suprotno, da turisti, otuđeni zbog površnosti urbanog života, putuju tragajući za autentičnošću na nekim drugim mjestima... Turističkoj industriji je to poznato i stvara uprizorenja – drugim riječima, kreira, diferencira i reklamira – turističke atrakcije predstavljajući turistima samo ono što je za njih stvoreno. Svakida je sve "uprizoreno" radi zabave, turisti vjeruju da je "stvaran", autentični dio svijeta moguće pronaći iza pozornice, skriven od pogleda. Reakcija turističke industrije na ta uvjerenja je pozornica uređena kao prostor iza pozornice ili pozivanje turista u prostor koji samo izgleda kao da je iza pozornice, ali je zapravo pozornica... Prema Urryjevim istraživanjima, engleski pripadnici srednje klase dovoljno su svjesni da se većina stvari oblikuje isključivo za turiste, no u njima su uživali upravo zbog estetike i duhovitih obilježja svoje neautentičnosti. Takve putnike se naziva post-turistima i navodno obilježavaju postmodernistički turizam koji zamagljuje modernističke granice između istinskog i patvorenog. → Naomi Leite i Nelson Graburn: Anthropological Interventions in Tourism Studies, u Mike Robinson i Tazim Jamal (urednici): The Sage Handbook of Tourism Studies, 2009., London, Sage, str. 43.

ODRŽIVOST RESURSA I UPRAVLJANJE

Postoje jasne poveznice između planiranja i principa održivosti. Konceptom održivog turizma implicira se raspon intervencija kojima je cilj ne samo konzervacija resursa o kojima ovisi industrija, nego i stjecanje najveće moguće dobrobiti za lokalnu zajednicu što se može ostvariti odgovarajućim upravljanjem resursima. Najuobičajeniji oblik intervencije je pomoću razvoja turizma ili plana upravljanja. → Stephen Williams: Tourism Geography, Routledge, London, 1998., str. 130.

RAZLIČITOST ODNOSA PREMA TURIZMU

Reakcija različitih sektora unutar pojedine lokalne zajednice mijenjat će se ovisno o prisutnosti turista. Veća je vjerojatnost da će poslovni sektor i vlada biti naklonjeniji turizmu zbog ekonomske koristi koju može donijeti ta industrija, dok će negativnije stavove razviti obični lokalni stanovnici koji nemaju neposredne koristi od turističke ekonomije, a na čije žive utječe buka, prenatrpanost, zakrčenost ili pretjerana upotreba objekata što je česti rezultat turizma. Stoga su stavovi i ponašanje prema turizmu različiti ovisno o tome koliko je neposredan ili posredan doživljaj turizma među raznim skupinama unutar zajednica. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 156.

1.11. MUZEALIZACIJA POGLEDOM – FIKSIRANJE ATRAKTIVNOG I BRISANJE NEPOŽELJNOG

TUR Urbani okoliši koji su snažno izloženi rastućem interesu turističke potražnje osobito su podložni radikalnim identitetskim promjenama.
49. Zato svaka aktualna diskusija o identitetu Dubrovnika treba biti bazirana na kritičkom pristupu koji ne dovodi u pitanje kulturnu vrijednost, relevantnost i zaštitu baštine, ali se kritički odnosi prema ulogama koje ona igra i u projektiranim i u spontano formiranim identitetima. Takoder, učinci baštine, a to su načini na koji ona utječe na aktualni i budući život te razvoj gradova, nisu identični kao njena povjesna, znanstveno objektivizirana vrijednost. Zato baštinu kao povjesnu činjenicu treba razmatrati unutar dinamike cjelokupne socio-antropološke, ekonomske, kulturne i političke okoline odredene kako sadašnjim trenutkom, tako i projekcijom budućnosti. Nadalje, potrebno je otvaranje prostora razvojnim ekologijama i sustavima u kojima se afirma supstojanje i razmjena između različitih, višestrukih identiteta. U takvom pristupu, tumačenja disciplina povijesti umjetnosti, urbanizma i srodnih disciplina prihvataju se kao vrijedni ulazni podaci, ali ne i kao konačno tumačenje realnog statusa kulturne baštine u složenom sklopu odnosa i procesa koji formiraju identitete.

Sukladno navedenom, današnji urbani identitet Dubrovnika i regije valjaju razumijevati kao sustavno prožimanje lokalnog identiteta, identiteta konstruiranog kroz diskurs povijesnih znanosti te turističkog identiteta, odnosno identiteta žive turističke destinacije. U mnogim aspektima ti se identiteti oslanjaju na iste elemente, no različito ih tumače i prisvajaju. Indikativno je, međutim, da se urbani identitet Dubrovnika, ali i većine drugih povijesnih gradova pod zaštitom UNESCO-a, pod utjecajem turizma, sve više formira u skladu s konceptom turističkog pogleda koji uvodi britanski sociolog John

Urry²⁵ te njegovom proširenju koje razvija teoretičar umjetnosti i medija Boris Groys²⁶.

U konceptu turističkog pogleda Urry analizira komodifikaciju materijalne i nematerijalne baštine, te ističe da su očekivanja turista i način na koji oni doživljavaju određenu okolinu u bitnoj mjeri već unaprijed determinirani i često određeni stereotipima i klišejima koje generira ponajprije turistička industrija. Recipročno, ponašanje domicilnog stanovništva, a vrlo često i nositelja lokalne izvršne vlasti, prilagođava se tim pojednostavljenim predodžbama i oponaša autentičnost izvanjskog ili turističkog pogleda. Iako to implicira da se većina lokalnih i autentičnih vrijednosti, pod utjecajem turističkog stereotipa muzealizira i postaje dostupno na globalnoj razini, Groys upozorava na činjenicu da one ipak nužno ne postaju unificirane i univerzalne kako se to često običava misliti. Drugim riječima, lokalne kulturne vrijednosti i dalje zadržavaju autentičnost, a time i razlikovnu vrijednost. Budući da je i ta autentičnost u globalnom kretanju, upravljanje identitetom danas zahtijeva razumijevanje i mapiranje globalnih putanja specifičnih lokalnih vrijednosti.

KOM Komercijalizacija i komodifikacija baštine je dakako u prvom redu u službi ekonomije doživljaja koja si je priskrbila ekskluzivan status po-dredujući lokalno gospodarstvo do mjere egzistencijalne ovisnosti. To okretanje teza, u kojem turizam od sredstva postaje svrha, posebno je vidljivo u situacijama kada se kao (jedan od) motiva komunalnih ak-cija pojavljuje ugoda koju će turist osjetiti, stavljući pritom primarnog korisnika, odnosno podizanje razine kvaliteta življjenja građana Dubrovnika u drugi plan.

PAR “...izopćenje Vam je jako vidljivo ako malo prolistate novine. Kada dode pro-
115. ljeće umjesto da razmišljamo, svi kažu trebamo uređiti ovaj park ili nogostup pa kada dodu turisti to će im biti d obro. Umjesto da razmišljamo da taj park ili nogostup trebaju nama kao građanima, svim građanima Dubrovnika...”

TUR Traženje koristi nameće se kao onaj kriterij koji ima dominantno mje-
50. sto u sustavu vrijednost, uspostavljajući pritom referentni okvir u kojem se nijednim argumentom ne može uspešno oponirati novcu.

Koncept turističkog pogleda izrazito je aktualan i u kontekstu razma-tranja identiteta Dubrovnika jer svakodnevno utječe na sociološke, urbane i kulturne fenomene. Naime, efekti turističkog pogleda bitno

²⁵ Vidi: John Urry: *The Tourist Gaze: Travel and Leisure in Contemporary Society*, Sage, London, 1990.; John Urry, Jonas Larsen: *The Tourist Gaze 3.0*, Sage, London, 2012.

²⁶ Vidi: Boris Groys: *The City in the Age of Touristic Reproduction*, u Art Power, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2008.

su promijenili povjesne odnose i fiksirali status urbanih figura i mreža u statičnu sliku. Dok su nekad zidine Dubrovnika bile jamac sigurnosti pa i svojevrsne kolektivne intimnosti unutar "interijera" grada koji je nepoželjnosti držao s druge strane i činio nutrinu grada nedostupnom, sigurnom i nevidljivom, danas je svaki kutak grada izložen turističkom pogledu sa zidina i drugih vidikovaca što uništava 'gradskost' koja bi građanima trebala jamčiti individualnost i mogućnost osamljivanja izvan dosega tudišnjeg pogleda. Drugim riječima, Grad je simbolički i doslovno – osloven.

Vanjska ("eksterijerska") slika Dubrovnika koja prikazuje urbanu konfiguraciju povjesne jezgre i dramatičan položaj stješnjen između mora i planinskog masiva svojevrsni je dijagram glavnih odrednica prostornih odnosa nastalih tijekom povijesnog razvoja Grada do perioda modernizacije. Detalji te slike prikazuju gustoću urbane strukture, usitnjenu i uzgibanu topografiju "pete fasade" i siluete grada koja se organski nadovezuje na prirodnu topografiju, ekspresivan i kontrastan odnos između razmjerno sitne granulacije većine izgradenog tkiva i moćne obrambene infrastrukture. Ta ikonička slika koja reprezentira Dubrovnik u svim medijima i oblicima komunikacije uobičajeno se prikazuje iz nekoliko standardnih perspektiva: pogled s jugoistoka, ili pak u strmom pogledu sa Srda. Kao posljedica fokusiranja na "bitno" i "lijepo", taj pogled cenzurira urbanu stvarnost te iz kadrova, koliko je to moguće, isključuje konurbacije nastale uglavnom u moderno doba izvan zidina staroga grada²⁷.

Već letimični pogled na podatke prikupljene anketnim sociološkim istraživanjem pokazuje kako postoji prilično jasna predodžba oko toga što čini sliku Dubrovnika, odnosno koji to elementi pridonose da je Dubrovnik (p)ostao jedinstveno mjesto u svjetskim razmjerima. Podvlačenje crte ispod ocjene važnosti upućuje na sljedeća tri glavna simbola grada: gradske zidine, sliku grada u cjelini te dubrovačku povijest.

Riječ je o dva fizička simbola koji se međusobno i preklapaju – upravo su zidine najuočljiviji element gradske vizure i čine tu prepoznatljivu sliku Dubrovnika – te jednom nematerijalnom: lokalna prošla stvarnost. Pritom je prvi element s toga popisa – gradske zidine – gotovo konsenzualno usuglašen, odnosno sve četiri skupine su ga najčešće izdvajale kao izrazito važan (u rasponu od 88 do 100 posto).

Druga, unutarnja ("interijerska") slika Dubrovnika pokazuje, u pravilu, odnos između javnog prostora i reprezentativnih građevina: primjerice Trg od luže i Pred dvorom te crkvu sv. Vlaha i katedralu, ili Placu – Stradun.

²⁷ Naseljavanje i korištenje prostora izvan zidina ima svoju dugu povijest s vlastitom logikom koloniziranja, no njena fizionomija i zakonitosti nastanka danas su teško čitljivi ili pak potpuno nevidljivi.

Ponovo, iako je riječ o očekivanom i fotogeničnom odabiru, on identificira kontrapunkte urbane gustoće, odnose između reprezentativnog i utilitarnog, monumentalnog i građanskog te utoliko dobro ilustrira skladnu urbanu povijest Dubrovnika.

Taj par standardnih vanjskih i unutarnjih vizualnih motiva, odnosno pogleda, načelno afirmira glavna fizička svojstva stare povjesne jezgre Grada. Njihova amblematska medijska prisutnost i kontinuirana eksploracija fiksira i turistički pogled i opću percepciju Dubrovnika u široj javnosti gotovo isključivo na sliku povjesne jezgre. Taj binarni par pokazuje povjesnu jezgru Dubrovnika kao "kuću s interijerom i eksterijerom" koji su definirani zidinama, pri čemu je ta kuća jedinstveni "resort povjesnog doživljaja". Standardizirani pogledi su istovjetni standardnom načinu na koji se Dubrovnik doživljava i konzumira kao turistički proizvod: prilikom posjeta Dubrovniku nastoji se uhvatiti neki od tih najkvalitetnijih vanjskih pogleda, posjetiti udarna mjesta "interijera"²⁸ te, ako to vrijeme i fizička kondicija turista dozvoljavaju, prošetati zidinama. Sve ostalo i u Gradu i izvan njega svodi se na fakultativno. Sasvim je, dakle, jasno da zidine odvajaju ono "bitno" od "nebitnog" te u kontinuitetu grade sliku "eksterijera" jedinstvenoga, zatvorenog objekta. Valja primijetiti kule kao zaustavne točke s kojih se pruža još jedan eksterni pogled na totalitet urbanog volumena. U praktičnom smislu, "urbani interijer" prezentiran je dominantnim potezom istočnog ulaza u Grad, Placom – Stradunom i trgom ispred Kneževa dvora. Ova je vizualizacija svojevrstan mentalni otisak Grada, ono što ostaje nakon posjeta.

Logikom turističkog pogleda, zidine povjesnog Dubrovnika su metaforički, ali i doslovni kriterij vrednovanja urbane okoline. Poopćeno govoreći: ono što je unutar zidina bitno je i podložno maksimalnoj zaštiti, ono što je izvan njih nije. Prostor unutar zidina i doživljaj koji on nudi je autentičan, prostor izvan nije. Istodobno, gradske su zidine i mjesto sudaranja lokalnoga, povjesnog i turističkog identiteta. Tako, primjerice, povećano projiciranje turističkog identiteta u povjesnu jezgru utječe na ambivalentan odnos lokalnih identiteta prema njoj i smanjuje poželjnost tog prostora za svakodnevni život što ima kritični utjecaj na njenu urbanu vitalnost²⁹. Povjesni identitet, pak,

²⁸ Konceptu grada kao "interijera" ide u prilog, indikativno, vrlo dobro komunalno održavanje, pa se s obzirom na navale turista grad uglavnom iznenađujuće čist.

²⁹ Tako, primjerice, broj stanovnika unutar povjesne gradske jezgre kontinuirano erodira te se procjenjuje da je približno pet puta manji nego na vrhuncu Dubrovnika. Sukladno tome, rijetko je koja građevina još u funkciji, a da nije u funkciji turizma, dok u periodu izvan sezone, grad postaje sablasno prazan ili ugodno pust, ovisno o perspektivi iz koje se promatra.

podržava cijelovitije sagledavanje Dubrovnika, ali također pruža argumente za fiksaciju na povijesnu jezgru. Ukratko, što se više povijesti, a naročito meta povijesti³⁰ učitava u jezgru Dubrovnika, to se više on prazni od sadašnjosti.

Takvu tezu potvrđuje i anketno pitanje o senzibiliziranosti Dubrovčana za baštinske teme koje otkriva kako među sugovornicima prevladava stav da, kada se uzima projekat, Dubrovčani u pogledu baštine više razmišljaju u ekonomskim, a manje u identitetskim kategorijama. Odnosno, baština i nasljeđe se kod prosječnog Dubrovčana pojavljuje ponajprije kao proizvod koji se može dobro prodati. Svijest o vrijednosti i važnosti dubrovačke povijesti i tradicije u srazu s materijalnom egzistencijom gubi legitimacijsku vrijednost. Pri čemu jačanjem komercijalizacije baštine, slabiji njena uloga kao identitetskog označitelja. "Prosječni Dubrovčanin ima razvijenu svijest o potrebi zarade što veće količine novca u što kraćem ljetnom periodu. Da, od baštine, ali je on ne doživljava kao nešto što treba čuvati, nego nešto što treba maksimalno i u što kraćem roku eksploatirati."

"Ne slažem se da su stanovnici svjesni vrijednosti koju Grad ima, odnosno jesu u obrnutom kontekstu, tržišne vrijednosti, ali ne osjećaju tu vrijednost kao osobni identitet i nemaju tu svijest o potrebi očuvanja jer za to je preduvjet sustavno obrazovanje i briga, ali prvenstveno jednog takvog društva koje nemamo."

Dominira percepcija da je došlo do znatne promjene funkcije dubrovačke povijesne jezgre. Veliki broj ispitanika opisujući stanje u povijesnoj jezgri, naglašava njezinu snažnu komercijalizaciju, zatim da je to prostor na kojem se odvija glavnina gradskih kulturnih i društvenih dogadaja, ističe se i problem gubljenja funkcije stanovanja zbog iseljavanja starosjedilaca, a neka osnovna dijagnoza je da sve to nije pridonijelo oživljavanju stare gradske jezgre.

No igra identiteta nije jednoznačna i jednosmjerna. Turistički identiteti imaju i svoju afirmativnu ulogu i potencijal znatnoga simboličkog kapitala koji bi se mogao strateški aktivirati kao dio razvojnih procesa, pod preduvjetom da ih se moderira i integrira u kompleksnije oblike urbanih ekologija.

PROJEKTIRANI IDENTITETI I IDENTITETSki SUSTAVI

"Projektirani identiteti" odnose se na komunikacijske sustave koji imaju svoju dugu tradiciju i korijene u jednostavnim oblicima poput, primjerice, gradske heraldike. No, u novije doba složeni "projektirani identiteti" nastaju zbog potreba tržišnog pozicio-

³⁰ Onako kako ju vidi industrija turizma i njeni marketinški narativi.

niranja i identifikacije gradova prema "eksternoj" javnosti i tržištima, odnosno "brendiranju gradova". To je naročito slučaj s "turističkim gradovima", ali praktički svi veći gradovi razvijenog svijeta razvijaju svoje projektirane identitete kako bi povećali svoju globalnu vidljivost i privlačnost. Istovremeno, "projektirani identiteti" bi trebali polaziti od lokalne zajednice i njoj se obraćati u svrhu razvoja socijalne kohezije i identifikacije te definicije poželjnih razvojnih scenarija – Feda Vukić zato umjesto "brendiranja grada" predlaže koncept "identitetskog sustava". Ako zamišljena budućnost identificira grad kao kontekst zajedničkog življena u kojem dionici / stanovnici koriste iskustva korporativne komunikacije na dobrobit svih, onda je riječ o fizičkom prostoru u kojem postoji određena infrastruktura, u kojem se nude određene usluge i robe te u kojem postoje određene identitetske relacije u internom i eksternom smislu, između građana samih, između pojedinih skupina, između građana / skupina i grada te, napisljeku, između grada kao cjeline prema vanjskoj javnosti. Takav grad komunicira, a tu je komunikaciju moguće planirati i projektom provoditi.... Kako na razini istraživanja zatečenog identiteta, tako i na razini projektiranja komunikacijskog programa koji zatečene vrijednosti pretvara u simbolički sustav, pojam "identitetski sustav" cilja na socijalnu interakciju, sudjelovanje i participaciju kao na ključne oznake pristupa u stvaranju projekata identiteta zajednice, to jest grada. → Feda Vukić: Grad kao identitetski sustav: prema metodi sustavnog projektiranja identiteta zajednice, Arhitektonski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, 2013.

REPRODUKCIJE TURISTIČKOG POGLEDA

Mjesta su predodređena za turistički pogled zbog iščekivanja intenzivnog zadovoljstva, posebice sanjarenjem ili maštanjem, koje se može doživjeti različitim intenzitetom ili drugim osjetilima od onih uobičajenih. Iščekivanje zadovoljstva konstruira se i održava raznolikim medijima koji nisu turističkog karaktera, poput filma, televizije, književnosti, časopisa, audio i video snimaka, a kojima se konstruira ili nadograduje turistički pogled. Pogled je usmijeren prema obilježjima krajolika ili gradskih vizura koji ih odjeljuju od svakodnevnog iskustva. Takvi su prizori predmet promatranja jer se u nekom pogledu smatraju neuobičajenim. Promatranje turističkih znamenitosti često se svodi na različite oblike društvenih uzoraka, s puno većom svijesti o vizualnim elementima krajolika ili vizure grada negoli je to u svakodnevnom životu. Ljudi se zadržavaju u stanju intenzivnog gledanja u nešto što se tada obično vizualno opredmećuje ili bilo je fotografijama, razglednicama, filmovima, maketama i sl. Ovi mediji omogućuju da se pogled beskonačno reproducira i iznova zabilježi. Razvijaju se brojne turističke profesije kojima je namjera reproducirati uvijek nove objekte turističkog pogleda. Ti objekti imaju svoje mjesto u kompleksnoj i promjenjivoj hijerarhiji, što ovisi o konkurenčiji koja postoji između, s jedne strane, interesa u pružanju tih predmeta i s druge strane, klasnih promjena, roda i generacijski različitih ukusa među potencijalnim posjetiteljima. → John Urry: The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies, Sage Publications, 1990., str. 3.

GRADSKOST / CITYNESS

U novije vrijeme suvremenii teoretičari urbanog poput Saskie Sassen i Deyana Sudjica izvode razliku između pojmove *urbanity* (urbanitet) i *cityness* (gradskost). Potreba za takvim razlikovanjem proizlazi, između ostalog, zbog kritike pojma urbaniteta koji je utemeljen u kanonima zapadne tradicije i previše je statičan za prihvaćanje ekstremno

raznolikih socijalnih, ekonomskih i kulturnih fenomena koje se u suvremenim gradovima sve više isprepleću, dovodeći u pitanje temeljne pojmove poput javnog prostora. Koncept ‘gradskosti’ obuhvaća nebrojene tipove urbanosti, uključujući i sjecište različitosti koje zapravo proizvodi nešto novo; bez obzira je li dobro ili loše, sjecište je značajno... Gradskost se mora prilagoditi sjecištima koja tvore oblik subjektivnosti i možda se ne mogu prenijeti u neposredan opipljiv ishod. Gradovi sadrže mnoštvo takvih primjera. → Saskia Sassen, *Cityness Urban Transformation*, Ruby Press, str. 84–85. Za razmatranje problematike gradskosti vidjeti i tekst Saskia Sassen: *Cityness In The Urban Age*, *Urban Age Bulletin 2*, Autumn 2005., London School of Economics and Political Science and the Alfred Herrhausen Society, International Forum of Deutsche Bank.

ROMANTIČNI TURISTIČKI POGLED

[Dolazi do] pomaka u dominantnoj ekonomskoj strukturi zapadnih društava, od odnosa u procesima proizvodnje do onih potrošnje. Osnovna karakteristika iskustva ljudi koji žive u takvim društvima je dinamika potrošnje koja se temelji na estetskim prosudbama, posebice kada je riječ o konzumiranju okoliša. To je, pak, povezano sa široko rasprostranjenim razvojem onoga što nazivam “romantični turistički pogled”. Veliki broj ljudi je u svojoj vizualnoj konzumaciji u potrazi za samoćom, privatnošću i osobnim poluduhovnim odnosnom sa svojim okolišem, bio on fizički ili izgrađen. Romantički turistički pogled utječe na nastojanja da se okoliš zaštiti i potpora mu je.

→ John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 179–180.

DEFINICIJE NASLJEĐA OBUVATNOŠĆU I ZNAČENJEM

Iz analitičke perspektive, nasljeđe se pojavljuje i intenzionalnoj i u ekstenzionalnoj definiciji. U intenzionalnoj definiciji nasljeđe se ukazuje kao “osjećaj sebstva u prošlosti” gdje se subjektivna komponenta “sebstva” pripisuje sve širim mjerilima pojedinca, zajednice, nacije i globalnosti, a vremenski spojevi između subjekta i prošlosti zasnivaju se na uočenim genealoškim, biološkim ili društvenim povezanostima. S druge strane, eksstenzionalna definicija zahtjeva smještanje konkretnih manifestacija “nasljeđa” u svijet. Jezik i druge prakse su posrednici putem kojih se izražava ljudsko razumijevanje prošlosti. I predmeti, također, utjelovljuju te ideje te reprezentiraju i komuniciraju prošla vremena u sadašnjosti. I dok jedan izraz, praksa ili predmet sam za sebe ne može cijelovito reprezentirati društveno nasljeđe, te pojave se povezuju u različite javno dostupne diskurse koji utječu na opseg i točnost pojma. → Benjamin W. Porter & Noel B. Salazar: *Heritage Tourism, Conflict, and the Public Interest: An Introduction*, *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 11, No. 5, December 2005., str. 363.

AFIRMATIVNI UTJECAJ TURIZMA NA BAŠTINU

Produktivne razmjene između turističkih, povjesnih i lokalnih identiteta mogu ići i pravcem kritike i otpora spram komodifikacije baštine ili prevelikih pritisaka turistifikacije. “Positivnost kontakta za lokalno stanovništvo očituje se u osjećaju ponosa, obogaćivanju kroz raznolikost kultura te ponovnom otkrivanju te očuvanju vlastitog (često zaboravljenog) identiteta odnosno tradicije. Zaboravljena znanja o vlastitim korijenima te ponos na vlastitu baštinu često puta mogu upravo turizmu zahvaliti svoju ponovnu upotrebu odnosno održanje. Na taj način, turizam dobiva izuzetno važnu ulogu u očuvanju baštine.” → Daniela Angelina Jelinčić: *Turizam vs. identitet, Globalizacija i tradicija*, Etnološka istraživanja no. 11, 2006., Etnološki muzej, Zagreb, str. 165.

1.12. FENOMEN “GRADA NA DLANU”

U doba dominacije vizualnog, Dubrovnik se na međunarodnoj razini prepoznaće ponajviše u nekoliko sveprisutnih tipičnih slika koje bitno određuju njegov identitet, a te slike ugrađene su i u druge, šire semantičke sustave poput hrvatskoga turističkog, ali i nacionalnog identiteta. Uz pogled sa samih zidina i niz drugih, udaljenijih pogleda sa Srda, Lokruma, Lovrijenca i Umjetničke galerije, također su fiksirani prema povjesnoj jezgri i ta mjesta svoj turistički značaj crpe u velikoj mjeri upravo iz opsesije pogledom. Upravo u tome i leži problematičnost, primjerice, prijedloga izgradnje na Srdu: povišena geografska pozicija umnaža i radikalizira poglede na grad do nepodnošljivosti, a razvoj teritorija bazira primarno na narativu pogleda i njegovoj monopolizaciji. Eventualnom izgradnjom koja na bilo koji način prisvaja pogled sa Srđa, dovršio bi se proces pretvaranja Dubrovnika u zatvoreni kulturni artefakt koji je moguće sagledati očišćenog od svih nepotrebnosti iz vlastitoga dnevnog boravka.

Načelo, primjerice, da bi neka građevina izložena pogledu “na obzoru hrpta Srda” sigurno izazvala bitne promjene “u strukturi i funkciji vidljivosti fizičkih karakteristika prostora, narušavajući cijelovitost njegove prevladavajuće prirodne komponente i prepoznatljivost kontrastne slike urbanog (grada Dubrovnika) spram prirodnoga (gorostasne prirodne padine Srda)” – upisano je u sve dosadašnje prostorno-planske dokumente. GUP grada Dubrovnika eksplicitno daje obrazloženje uvjeta uređenja prostora: “područje se uređuje tako da ni jedna građevina ne naruši prirodni krajobraz Srda prema užem gradskom području, dakle ne smije biti vidljiva s obalne strane Grada”.

U projektu Sportsko-rekreacijskog centra s golf-igralištem na Srdu pojam okoliša shvaća se “unutar granice zahvata i u kontaktnoj zoni”, pri čemu se odnos prema dobru svjetske baštine izražava jedino osiguranjem nevidljivosti zahvata na Srdu iz Staroga grada. Ne prepostavlja se postojanje bilo kakvih drugih poveznica, materijalnih ili nematerijalnih, percepcijskih ili asocijativnih, na koje bi zahvati na Srdu mogli imati utjecaj i koji bi područje Srda činili *settingom* ili zonom utjecaja dobra svjetske baštine. Jednostavno, zanemaruje se i zaboravlja smisao cijeline Dubrovnika.

U više studija o utjecaju na okoliš rekreacijskog centra s golf-igralištem na Srdu radili su se uvjernjivi simulacijski modeli kojima se pokazala vizualna izloženost prostora s raznih točaka 360 stupnjeva uokrug. Nije uzeta u obzir samo jedna jedina s koje se stvarno treba razmatrati sуштина cijelog problema – sa Srđa samog.

To je *nulta vizura* Dubrovnika.

Nije dakle stvar vidi li se nešto s Place ili s Lokruma. Ako pretpostavimo da će se zaista Golf-park Dubrovnik oblikovati na Srđu, moramo računati s činjenicom da ćemo odsada uvijek – i kad sjedimo u Gradskoj kavani, i kad šećemo Lapadom i kad razmišljamo o Dubrovniku u radnoj sobi stotinama kilometara daleko – uvijek vidjeti ono što demo doživjeti kada se žičarom u par minuta prebacimo s gradskih zidina do vidikovca na Srđu: spoj stavnoga dubrovačkog krajolika i novostvorenog, kakvog nigdje na Jadranskoj obali nema. U dvije minute moći ćete prevaliti put od Dubrovnika kakav je bio na Mediteranu, do Dubrovnika kakav je u pogledu iz Miamija!

TUR 50. Potencijalna izgradnja na Srđu eksplicitno izaže Grad turističkom pogledu koji prelazi u privatiziranu sliku povijesnoga javnog prostora. Time se na neprimjeren način rekonstruira fenomen “grada na dlanu” s poznatoga renesansnog triptiha Nikole Božidarevića s početka 16. stoljeća. Samo u ovom slučaju, grad na dlanu nema svetac koji se zaštitnički nadvija nad gradskim ulazima i kulama, već privatni kapital. Drugim riječima, svaka izgradnja na Srđu pretvara prostor Grada iz simbola javnog dobra u rukama zaštitnika u visoko fetišizirani objekt globalnog luksusa.

Problem narušavanja međuodnosa more – Grad – planina stoga je u najmanju ruku jednak, ako ne i gori od problema pražnjenja povijesne jezgre i formiranja atrakcija pogleda na nju po urbanom rubu i izvan njega. Zato dosadašnje brojne studije koje su se iscrpljivale u mapiranjima pogleda iz najrazličitijih perspektiva prema Srđu (uključivo i neke razmjerno nevažne vizure), a kako bi dokazale benignost novih arhitektonskih i krajobraznih intervencija, ne dijagnosticiraju pravi problem ili ga namjerno izbjegavaju. Samorazumljivo je da svaka izgradnja po hrptu Srđa uvodi sasvim novi element u pogled iz Grada i njegove okolice oko kojeg postoji konsenzus i turističkih, povijesnih i lokalnih identiteta. Hoće li neka nadogradnja minorno narušiti tu vizuru nije važno kao detalj, već kao politički presedan zauzimanja najboljega eksterijerskog pogleda na sam Grad iz gentrificirane enklave koja je ultimativno neurbana i suprotna povijesnim razvojnim procesima. Nakon toga, idući je korak apropijaciju unutarnjeg pogleda, a to vodi prema dokinuću i povijesnih i lokalnih identiteta te konačnog pretvaranja čitavog teritorija Dubrovnika, i unutarnjeg i vanjskog, u sustav totalnog resorta.

VIŠEOSJETILAN DOŽIVLJAJ

Joahni Pallasmaa, jedan od vodećih kritičara vizualnog u arhitekturi i urbanom okolišu, precizno sažima stav prema kojem arhitektura nije samo vizualni fenomen. Arhitektura je u osnovi višeosjetilna i utjelovljena umjetnička forma. Najčešće se pomišlja na Aristotelovih pet osjetila, ali naš osjetilni odnos sa svijetom mnogo je kompleksniji.

Egzistencijalni osjet smatram najvažnijim osjetom u kontekstu arhitektonskog iskustva jer putem njega integriramo mnoštvo doživljaja i spajamo ih u utjelovljeno postojanje. Također smatram da je uloga perifernog i nesvesnog vida ključna za percepciju prostora, ali se rijetko prepoznaže u arhitektonskoj teoriji i praksi. → Juhani Pallasmaa i Manuel Nunes Ramires Serrano: *Architecture as a force of cultural resistance*, 1., November 2017, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/manuel-nunes-ramires-serrano-juhani-pallasmaa/architecture-as-force-of-cultural-r> [pristupljeno 15. 8. 2018.]

Krećući se od mjesta do mjesta, turisti tvore neravnomjerna, krvka tijela obilježena godinama, rodom i rasom. Ta tijela se na višeosjetilni način susreću s drugim tijelima, predmetima i materijalnim svijetom. Turizam uvijek podrazumijeva tjelesno kretanje i oblik zadovoljstva i to se mora naći u središtu bilo koje sociologije koja se bavi raznolikošću turizma. U tom pogledu turistički pogled uvijek uključuje odnos među tijelima koja su i sama u barem sporadičnom kretanju. → John Urry: *Globalising the Tourist Gaze*, Cityscapes Conference, Graz, November 2001.; objavio Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster LA1 4YN, UK, dostupno na <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Urry-Globalising-the-Tourist-Gaze.pdf> [pristupljeno: 20. 8. 2017.]

1.13. UTJECAJ TURISTIČKE INDUSTRIJE NA ŠIRU PERCEPCIJU I AKTIVIRANJE BAŠTINE

BAŠ 6. Pojam baština baš kao kulturno-povijesna i prirodna baština ušao je u hrvatsku konzervatorsku i povijesno-umjetničku teoriju i praksu prije nego u Europi, i to prvenstveno zahvaljujući nizu tekstova Cvita Fiskovića od 1950-ih godina, u kojima je on postavio temelje proučavanja povijesti *milieua* hrvatske obale i, nadasve, dubrovačkog kraja u njegovom kulturološkom totalu. U korištenju pojma baština pozvao se na staru renesansnu tradiciju Marulićevih, Zoranićevih, Hektorovićevih, Frankopanovih ‘bašćina’...³¹ Cjelina njegova opusa retrospektivno se sagledava kao jedinstven humanistički projekt enciklopedijske širine, možda posljednji individualni pokušaj takve vrste. Umjetničko djelo

³¹ Baština, bašćina, ž., *patrimonium* (od prasl. *batja, stsl. bašta, a u značenju brat; baja; otac) znači dakle očevinu, onu imovinu, naročito nepokretnu, zemljišta i kuću, što od oca prelazi na nasljednike po rodu muškom. Baština znači i zadruga, i domovina. Prema klasičnoj definiciji “ona je i nasljede fizičkih artefakata i nematerijalnih atributa neke grupe ili društva koje čini ostavštinu prošlih generacija, te se brižno čuva u sadašnjosti kako bi bilo ostavljeno u nasljede za dobrobit budućim generacijama. Baština koja je kroz povijest ostala očuvana često je jedinstvena i nenadomjestiva, te ostavlja odgovornost očuvanja na sljedeću generaciju.” Ovdje nema potrebe ukazivati na notorno važnost različitih aspekata kulturne baštine zaštićene u Hrvatskoj nizom rješenja i zakona, prije svega Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, s njenim perspektivama razmatranim u Strategiji očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011. – 2015.

(a to je u njegovoj optici mogao biti i jedan ljetnikovac, gradska palača, pa i seoski sklop...) u njegovom je poimanju shvaćeno kao svojevrsna konsignacija određene mikrosredine. Povijest stila za njega je prije svega izvedenica uvjeta i mogućnosti jedne sredine, ovisna i o lokalnoj genetskoj bazi. Izraz 'sredina' (a onda i njemu slični – 'krug' i 'cjelina') može se smatrati i temeljnim pojmom Fiskovićeva djela kojim on opisuje onaj duboki otisak kulture koji je stvaralačka matica povijesti ostvarivala unutar granica svoga zavičajnog svijeta. Među najčešće ponavljanim tipičnim fiskovićanskim terminima ključni su: sklad, suzdržanost, vrsnoća, čednost, ljudska mjera – svi odreda izvedeni prvenstveno na proučavanju dubrovačke 'materijalne' i 'nematerijalne' kulture ranoga modernog doba. Cjelovito poimanje tog svijeta, s karakterističnim navedenim atrinutima, samo po sebi nosi odlike vrijednosnog entiteta. Posebnu pažnju usmjerio je na trasiranje onih mjesačinskih kreativnih dijaloga te sredine s vanjskim poticajima, dokazujući njenu snagu da asimilira svježe ideje i da ih preradi u originalne vlastite doprinose općoj umjetničkoj baštini, a osobito kada je riječ o kulturi dubrovačkog ladanja.

Izdvojiti specifične oznake naše umjetnosti koja raste unutar jadranskog koina, povrh osobnog temperamenta pojedinih umjetnika, te izolirati udio lokalne sredine u njihovom djelu – bili su trajni zadaci koje je Cvito Fisković postavio svojim istraživanjima. Pokazujući što je to dubrovačko u hrvatskoj i hrvatsko u europskoj povijesti umjetnosti, time je, konačno, izbrusio metode i pitanja discipline, i usadio je u opće okvire europske povijesti umjetnosti. U tome su ga slijedile generacije mladih povjesničara umjetnosti, pa danas možemo kazati da je cijeli kompleks pitanja povezanih s povijesti dubrovačkog urbanizma, arhitekture i raznovrsnih umjetničkih aspekata proučen bolje nego i jedan drugi segment hrvatske povijesti umjetnosti.

No, da odmah kažemo nešto i u obranu turizma. Stanje naših povijesnih jezgri, koje danas opravdano kritiziramo, nije nipošto rezultat samo njihove preobrazbe u turističke tematske parkove. Lako smo u stanju zaboraviti što smo o njima govorili – recimo o splitskom Getu 1970-ih i još prije 1950-ih, kada su ozbiljni stručnjaci zagovarali "humano preseljenje" i socijalno preseljivanje pridošloga siromašnog stanovništva uime "kreativne klase". Egzodus grada u *plain-air* započeo je još 1900-ih. U Trogiru se Pasike nikad nisu obnovile (nakon bombardiranja 1944.), a čitava jedna etaža grada – nekih 30 000 četvornih metara – do jučer je ostala prazna. Tek je turizam na dnevni red stavio restauraciju desetaka spomenika i arheoloških lokaliteta, invertirao vrijednosti nekretnina pa danas stambeni prostor u povijesnoj jezgri bilo kojega našeg grada – i ne samo na jadranskoj obali – konačno počinje dobivati vrijednost koju zасlužuje.

Iako su jasni brojni utjecaji turizma na baštinske pejzaže, potrebno je upozoriti i na određene pozitivne aspekte koji se učestalo zanemaruju. Turizam je potakao i znanstvene i pragmatične interpretacije povijesne baštine, promiče povijesno pamćenje, potiče posvuda osnivanje desetaka društava koje imaju u fokusu baštinu; probudio je dakle gradansku svijest... Konačno, uzmimo samo u razmatranje cijeli okvir nematerijalne baštine, koja govori o srži kulturnog identiteta, o čemu se također bez intelektualnih, teorijskih, ali i rasta socio-ekonomskih trendova zacijelo ne bi još raspravljalo s toliko pažnje.

Postoji jedna znakovita proturječnost kada je u pitanju globalni identitet Dubrovnika, a koja može biti neočekivana iz lokalne (dubrovačke, hrvatske...) kulturne perspektive. Naime, Dubrovnik se tijekom zadnjih godina, već u pravilu, odabire kao vrhunска destinacija u izborima prestižnih i utjecajnih novina, časopisa i web-portala, i to ponajprije na temelju njegove kulturne, ili, specifičnije, urbane jedinstvenosti i upečatljivosti. Drugim riječima, Dubrovnik se predstavlja kao destinaciju koju treba posjetiti zbog impresivnih fortifikacija, atmosfere srednjovjekovnoga grada s pojedinim baroknim akcentima te bliskog odnosa urbane strukture i prirodnih ljepota Mediterana. Tu sliku poznajemo kao opće mjesto internacionalne topografije turizma.

S druge strane, standardne historiografije povijesti arhitekture i urbane kulture nisu Dubrovniku i njegovoj materijalnoj baštini posvetile gotovo nikakvu pažnju³². Tako, primjerice, *The History of Architecture*³³ Sir Banistera Fletchera, Dubrovnik spominje samo u odjeljku o modernoj arhitekturi navodeći dva primjera: Grand Hotel na Lopudu, Nikole Dobrovića te župni centar Sv. Petra na Boninovu, Ivana Prtenjaka, pri čemu su ti doprinosi dopisani u kasnijim izdanjima knjige i interpretirani kao gotovo mehanički dodatak glavnom narrantivu. Neosporno, anglosaksonski fokus knjige i tradicionalistička analitička metoda utjecali su na marginalizaciju jedne periferne sredine. Isti je slučaj i s Jansonovom *Povijesti umjetnosti*³⁴, uz napomenu da su arhitektura i urbanizam u tom pregledu ipak šturiye obuhvaćeni. Ako se ignoriranje kulturne baštine Dubrovnika u navedenim djelima još i može objasniti izostankom pojedinačnih remek-djela, bilo bi za očekivati da će dubrovačka povijest urbane

³² Iako znanstveni interes za dubrovačku kulturnu baštinu nesumnjivo postoji, a što potvrđuje i uvrštanje Dubrovnika na UNESCO-ov Popis svjetske baštine, ona još uvjek nije dio dominantnih historiografija.

³³ Referentno je 13. izdanje.

³⁴ Janson's History of Art – the Western Tradition, 7th edition, Pearson Education, Upper Saddle River, 2007.

kulture, ljepota njegovih urbanih formi i njegov geopolitički značaj naći svoje mjesto u djelima koja su više fokusirana na povijest grada i urbane kulture. No kanonsko djelo iz područja historiografije grada *Grad u povijesti*, Lewisa Mumfroda, Dubrovnik uopće ni ne spominje. Spiro Kostoff u knjizi *City Assembled* spominje Dubrovnik samo na jednom mjestu i to taksativno, u listi gradova miješanih sadržaja. Taj nasumični pregled referentne literature može biti gotovo šokantan. Otkuda proizlazi ta disproporcija između simboličkog kapitala dubrovačke baštine koji je mobiliziran u industriji turizma te nezainteresiranosti za "pouke Dubrovnika" u nekima od isključivih, no ipak standardnih pregleda svjetske povijesti umjetnosti i grada? (Neophodno je istaknuti da se ovdje razmatra isključivo paradoks te dispororcijske, a ne ulazi se u same nedostatke redukcionističkih pogleda navedene literature.)

Dio te disproporcije sigurno se može pripisati snazi turizma u generiranju globalne mape metakulturnih identiteta. Turizam, a posebice kulturni turizam danas je snažniji u proizvodnji globalnih identiteta nego povjesne discipline. Ta snaga proizlazi iz bitno veće prisutnosti industrije turizma u medijskom prostoru, njegovoj diseminaciji informacija i širini domaćaja. Potreba za stalnim ekonomskim rastom dovodi industriju turizma do stalnog traženja, pa i formiranja novih atrakcija u čemu pomaže i kontinuirani porast turističke mobilnosti. Tim čimbenicima treba dodati i dugi turističku tradiciju Dubrovnika što iz godine u godinu ojačava i poziciju njegovoga povjesnog identiteta. Konačno, jasno je i da eksponiranost Dubrovnika u globalnom turističkom prostoru neizbjježno proizlazi i iz samih datosti Dubrovnika: integralnosti urbane kulture, kultiviranog i prirodnog pejzaža, topografije i klime. Iz perspektive turističke industrije, ti parametri su jednostavni i savršeno logični za brendiranje destinacije.

Sudeći prema jednostavnim empirijskim opažanjima, industrija turizma radi dobar posao u promoviranju dubrovačke baštine i kompenzira malu prisutnost Dubrovnika u standardnim znanstveno-povjesnim narativima. Tijekom približno pola stoljeća turističke ekspanzije u globalnim razmjerima, Dubrovnik je upisan kao prvorazredna atrakcija u kontekstu kulturno-turističkih destinacija. Samim tim, dakle, industrija turizma afirmirala je elemente urbane kulture koje je proučavalo više generacija istraživača povjesnih disciplina. No, iako fokusi analize i konstrukcije turističkog i povjesnog identiteta kreću od sličnih elemenata, oni ih, naravno, drugačije kontekstualiziraju i instrumentaliziraju. Između turističkog i povjesnog identiteta tako dolazi do razmjene: turistički identitet selektivno preuzima pojedine dekontekstualizirane atrakcije preuzete iz povjesnih identiteta, no one se vraćaju natrag u povjesni identitet kroz medijsku snagu turističkih identiteta i ekonomski procese. Primjerice, kulturni turizam koristi se kao najjednostavnija metoda

financiranja baštine i strategija očuvanja povijesnih sredina. Usprkos pragmatičnoj razmjeni i "suradnji" između turističkog i povjesnog pogleda na dubrovački identitet, njihovi sustavi vrijednosti su suštinski različiti. Turistički pogled je selektivan i počiva na istodobnosti različitih povijesnih fragmenata od kojih, potom, konstruira marketinški operativan identitet. S druge strane, povjesni ili povjesno-umjetnički pogled promatra grad empirijskom, često linearnom logikom, a skala povijesno-umjetničkih vrijednosti kreira identitetsku osovinu. Kritički osvrt na oba ova pogleda na identitet ukazuje na činjenicu da turistički pogledi koriste povijest kao ekskluzivni ekonomski resurs, dok povjesno-umjetnički pogledi povijest često običavaju koristiti kao ekskluzivni istraživačko-intelektualni resurs. I u jednom i u drugom slučaju povijest je izmještena iz suvremenosti svakodnevnog realiteta. Kao i bilo koji resurs, povijest tako postaje ograničena, iz čega proizlazi očigledan problem održivog upravljanja baštinom, a time i održivim upravljanjem identitetom grada. Tek uključivanjem povijesti u suvremene tokove, ona se može transponirati u povijesnost, tj. živu povijest koja otvara prostor demuzealizaciji kao preduvjetu bilo kojem obliku urbane revitalizacije i održivog razvoja.

No u Dubrovniku povijest ostaje izvan dosega realiteta. Ona je samo izmješteni resurs iz kojeg se uzimaju fragmenti te konstruiraju dominantni pogledi. Posljedično, gotovo sve ono što je "između" ili "izvan" točaka povijesnih atrakcija, prebrisano je iz turističke i povjesne identitetske mape. U fizičkom smislu to se odnosi na nove slojeve konurbacije, a u sociološkom na potiskivanje lokalnih potreba, pa time i lokalnih identiteta koji su podređeni i turizmu i različitim povijesnim konstruktima.

TURIZAM I INTEGRACIJE MEDITERANA U GLOBALNE TOKOVE

Masovni turizam siromašan je značenjima i ideološkim narativima, ali buja tjelesnošću i senzualnošću; pa ipak, istraživačima koji se bave kulturama turizma neodoljivo je proučavati diskurse, značenja i ideološke strukture po cijenu tjelesnosti. S pojavom masovnog turizma, Mediteran se reintegrirao u globalnu skupinu kulturnih, društvenih i ekonomskih mreža; no i dalje se koncipira kao omeđena regija podređena utjecajnim vanjskim silama, regija kojoj je potrebno očuvanje od stranih osvajača. Prevladavajući pogled na turizam nije uspio osigurati prikladnu osnovu za istraživanje kulturnih vidova masovnog turizma. → Pau Obrador Pons, Mike Crang and Penny Travlou: *Taking Mediterranean Tourists Seriously, u Cultures of Mass Tourism*, Pau Obrador Pons, Mike Crang and Penny Travlou (urednici): *Doing the Mediterranean in the Age of Banal Mobilities*, Ashgate, Farnham / Burlington, 2009., str. 3.

MITOVI I NARATIVI TURISTIČKIH PREDODŽBI

Predodžbe kojima se predstavljaju turističke destinacije šire se brošurama, razglednicama, fotografijama s putovanja, internetskim stranicama, filmovima, romanima i drugim medijima, potičući "mitove" ili "narative" o mjestima koja turistima stvaraju

očekivanja puno prije nego stignu do lokaliteta. Sukladno tome, mitovi i narativi u suglasnosti su s kulturnim metanarativima o otkriću, avanturizmu, globalnim interkulturnim odnosima itd. te tvore konceptualni okvir unutar kojeg se odvija turizam... Međutim, procesi putem kojih destinacije postaju tako očaravajuće događaju se u konkretnom svijetu infrastrukture, politika i ekonomije, jednako kao i u svijetu narativa i predodžbi. → Naomi Leite i Nelson Graburn; Anthropological Interventions in Tourism Studies, u Mike Robinson i Tazim Jamal (urednici): The Sage Handbook of Tourism Studies, 2009., Sage, London, str. 46.

1.1. DUBROVNIK U GLOBALNIM TOKOVIMA

1.1. DUBROVNIK U GLOBALNIM TOKOVIMA

1.1. DUBROVNIK U GLOBALNIM TOKOVIMA

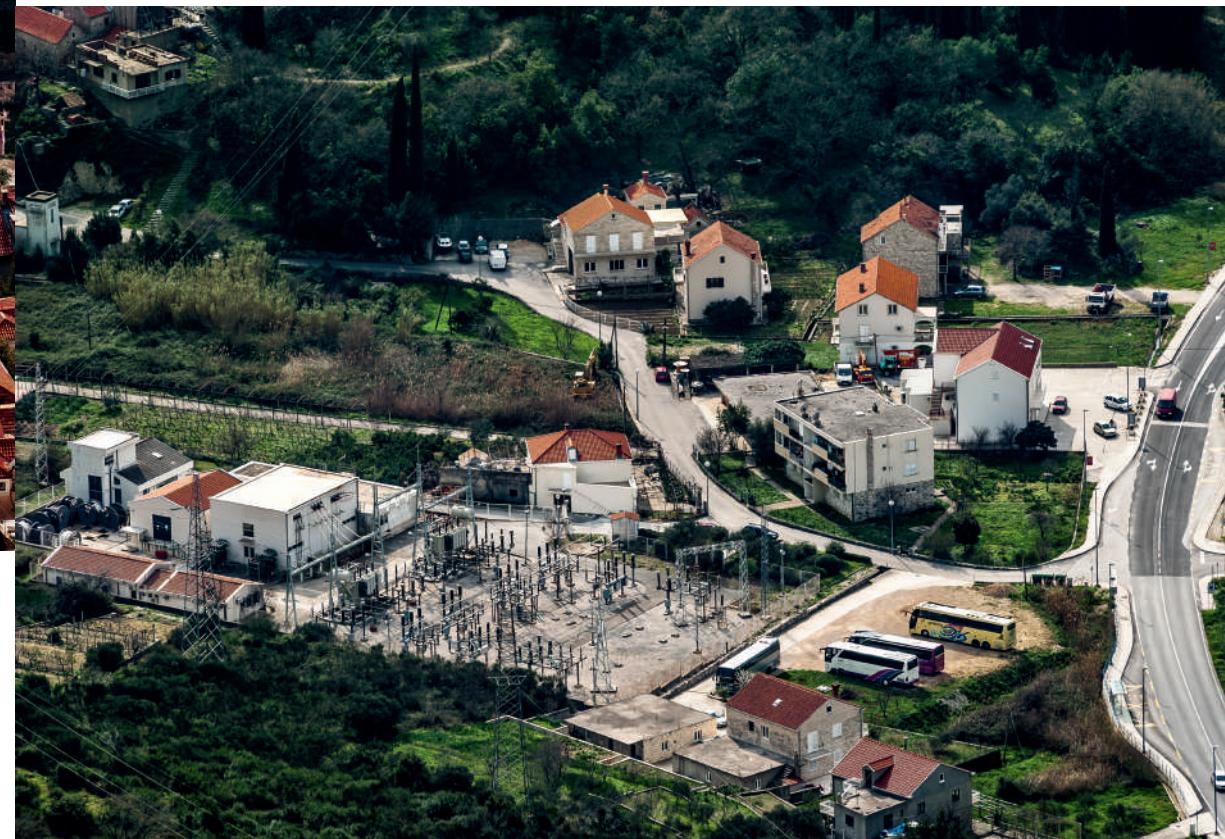
1.4. SLOW-URBANIZAM I FAST-URBANIZAM

1.4. SLOW-URBANIZAM I FAST-URBANIZAM

1.4. SLOW-URBANIZAM I FAST-URBANIZAM

1.4. SLOW-URBANIZAM I FAST-URBANIZAM

1.4. SLOW-URBANIZAM I FAST-URBANIZAM

1.5. NEKRETNINSKI PRITISCI

1.5. NEKRETNINSKI PRITISCI

1.5. NEKRETNINSKI PRITISCI

1.7. GENTRIFIKACIJA I SUBURBANIZACIJA

1.7. GENTRIFIKACIJA I SUBURBANIZACIJA

1.9. TURISTIČKI BRENĐ DUBROVNIKA

1.9. TURISTIČKI BRENĐ DUBROVNIKA

1.9. TURISTIČKI BRENĐ DUBROVNIKA

1.9. TURISTIČKI BRENĐ DUBROVNIKA

1.9. TURISTIČKI BRENĐ DUBROVNIKA

1.9. TURISTIČKI BRED DUBROVNIKA

1.9. TURISTIČKI BRED DUBROVNIKA

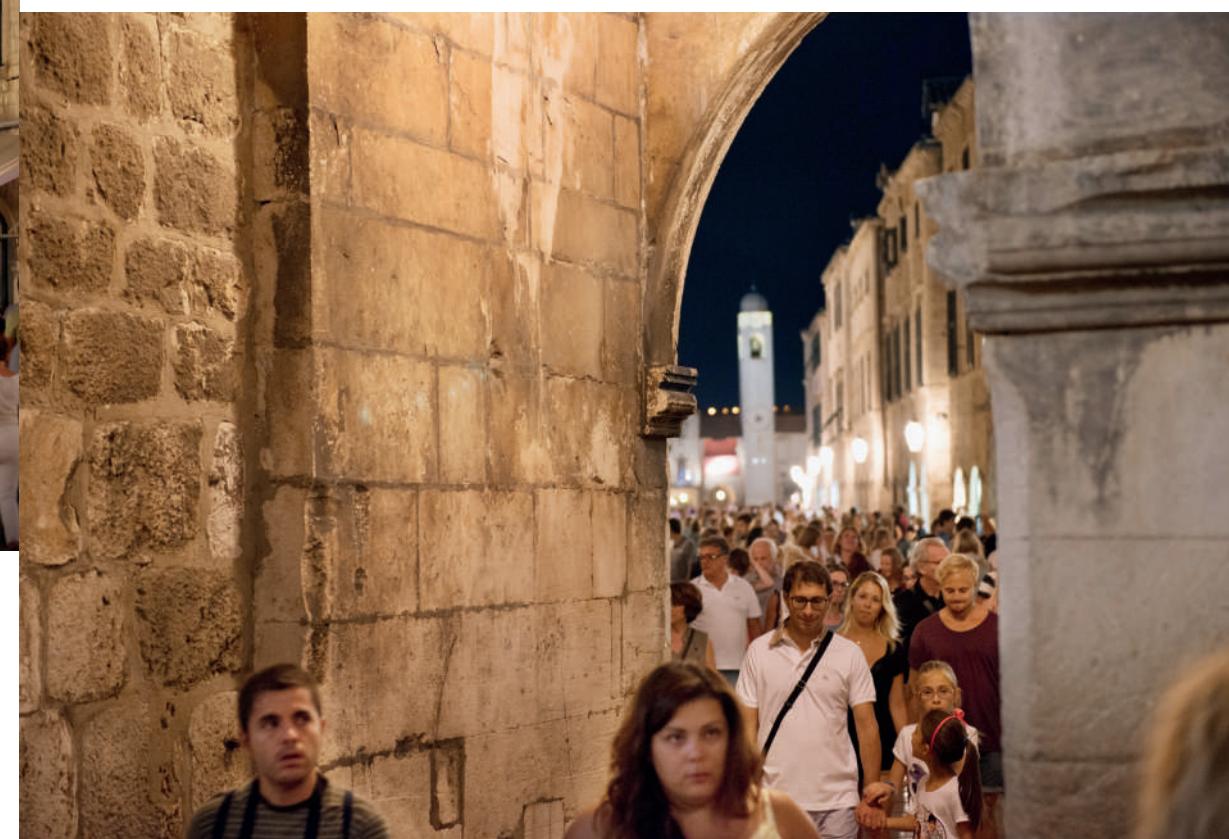
1.9. TURISTIČKI BRENĐ DUBROVNIKA

1.9. TURISTIČKI BRENĐ DUBROVNIKA

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODPONORNOSTI

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODPONORNOSTI

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODGOVORNOSTI

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODGOVORNOSTI

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODGOVORNOSTI

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODGOVORNOSTI

1.10. TURISTIFIKACIJA, NJENE POSLJEDICE I PITANJE ODGOVORNOSTI

2. KATALOGIZIRANJE PROSTORA DUBROVNIKA

123 — 140
2.1. UZORCI TERITORIJA

124 — 127
2.1.1. Stari grad, Pile,
Boninovo, Lokrum

127 — 130
2.1.2. Srđ

130 — 135
2.1.3. Gruž, Lapad

135 — 137
2.1.4. Rijeka dubrovačka

137 — 138
2.1.5. Komolačka dolina

138 — 138
2.1.6. Zaton i Brat

138 — 140
2.1.7. Karakteristična
područja naselja

140 — 151
2.2. URBANISTIČKO-
-ARHITEKTONSKI ARTEFAKTI | 140 — 141
2.2.1. Urbane forme grada

141 — 142
2.2.2. Franjevački samostani

142 — 148
2.2.3. Sustav ladanjskih kuća
i mediteranski modernizam

148 — 151
2.2.4. Sustav turističkih
sadržaja i problem uvođenja
novog mjerila

151 — 162
2.3. FORTIFIKACIJE

152 — 155
2.3.1. Dubrovačke
gradske zidine

155 — 162
2.3.2. Fortifikacijski
krajolik Srđa

162 — 167
2.4. NEMATERIJALNA
KULTURA |
|---|---|

Zahvaljujući dugotrajnim naporima generacija istraživača: povjesničara umjetnosti, konzervatora, arheologa, arhitekata, urbanista i drugih, povijesna jezgra grada Dubrovnika pažljivo je analizirana i valorizirana, te upisana i u UNESCO-ov Popis svjetske baštine. Urbana fizionomija same povijesne jezgre tako ostaje uščuvana, što uglavnom vrijedi i za fizičku supstancu samih spomenika. Tek određeni lokaliteti poput Pustijerne ostaju određenom nepoznanim, iako su i za njih razrađene precizne smjernice. No sve ono što je izvan zidina bilo je desetljećima prepušteno stihiskoj izgradnji koja je ozbiljno korodirala urbane ambijente, kultivirani i prirodni okoliš. Ikonička slika povijesnoga Grada neodvojiva je od logike njegove impostacije u dramatičnoj topografiji. Napetost koja se uspostavlja između urbanog artefakta i njegovog okoliša dio je povijesnog identiteta Dubrovnika. Ta napetost bila je prisutna u izvanjskim vizurama na povijesnu jezgru, no jednak tako se snažno osjeća i u obrnutim vizurama, iz dubine i nutrine grada prema Srdu. No dok je slika povijesnoga grada ostajala očuvana, pa i petrificirana, praktički zaustavljena u vremenu, slika njenog okoliša drastično se mijenja. Konurbacija nastala oko povijesne jezgre degradirala je njenu izvornu logiku, donekle i dramatičnost. Daljnja izgradnja na udaljenim i povišenim vizurama potpuno bi poremetila već narušene povijesne urbane odnose.

Mijenaju se i urbane dinamike: dok je intenzitet života u povijesnoj jezgri jamčio vitalnost okolini, danas je suprotni slučaj jer okolna konurbacija osigurava kakav-takov vitalitet povijesnoj jezgri. Nadalje, procesi novijega urbanog razvoja dubrovačke okoline nisu u dovoljnoj mjeri uzimali u obzir širi teritorij dubrovačke regije i njegovu povijesnu, fizionomsku i funkcionalnu logiku pa je, primjerice, u mnogim slučajevima negirana logika pozicioniranja ljetnikovaca i njihovog odnosa prema okolišu.

Upravo su prostori izvan zidina prostori novih intervencija i oni predstavljaju pravu nepoznanicu i izazov. To su ili već izgrađeni teritoriji koji ili zahtijevaju konsolidaciju, ili pak još uvijek slobodni teritoriji za koje tek treba zauzeti jasni stav po pitanju njihove budućnosti. Kako kritički pristupiti urbanistički problematičnim ambijentima koji su fizička činjenica i dio svakodnevice grada koja ovisi o uzajamnosti urbanog i periurbanog? Kako se odnositi prema još uvijek neosvojenim teritorijima kultiviranog i prirodnog pejzaža? Ta pitanja prostora paralelna su strategijama dalnjega turističkog, ali i širega ekonomskog i kulturnog razvoja Dubrovnika i njegove regije. Pitanja same povijesne jezgre, njenog *settinga* i *buffer zone* sigurno su temeljna, a njima treba pridružiti i analizu svih onih "prostora između" koji su i integralni dio teritorijalnog sustava regije i polje potencijalnih novih intervencija.

Urbanistička ekologija određenog teritorija podrazumijeva razmatranje njegovog totaliteta i katalogiziranje svih njegovih uzoraka i morfologija, što

zahtijeva afirmaciju sinoptičkog pogleda koji sagledava bogatu povijest urbane kulture i njenih artefakata, ali i svih ostalih tragova ljudskog djelovanja u okolišu te, konačno, samu prirodu. Povijest urbanog razvoja Dubrovnika i teritorija Dubrovačke Republike do njenog pada uglavnom je dobro poznata, no nova kritička interpretacija baštine analizira i promijenjeni kontekst i status u kojem se danas nalazi. Noviji urbani slojevi i mreže poput fortifikacija, turističke infrastrukture i kultiviranih krajolika tek u novije vrijeme značajnije dolaze u fokus interesa. Taj interes povezan je i s turizmom: vrednovanje i interpretacija tih baštinskih slojeva podiže njihovu atraktivnost i “turistički potencijal”, a potraga turističke industrije za uvijek novim atrakcijama i novim prizorima recipročno potiče “kulturalizaciju” prije zapostavljenih slojeva i artefakata. U Dubrovniku su zasebni slojevi fortifikacije, infrastruktura ili “hotelskih pejzaža” snažni simboli i označitelji pojedinih povjesnih epoha, pa njihova valorizacija ne počiva samo na arhitektonskoj vrijednosti, nego i na njihovom povjesno-performativnom značenju. Fortifikacije na Srdu tako označavaju i kraj Dubrovačke Republike, ali i nedavne traumatične događaje Domovinskog rata, dok turistička arhitektura i njen utjecaj na korjenitu urbanu transformaciju označavaju period ubrzane i radikalne modernizacije i “nove kozmopolitizacije” regije. Uz arhitektonsko-urbanističke i infrastrukturne mreže, danas se posebna pažnja posvećuje i uzorcima kultiviranog krajolika, od formacija koje više nisu u funkciji, nego svjedoče o negdašnjem odnosu čovjeka i prirode, do onih uzoraka koji su i danas aktivni. Uostalom, zaštita prirodnih vrijednosti ima snažnu tradiciju u planerskim praksama, a teritoriji pod različitim režimima zaštite sve su veći.

Teritorijalno-identitetska logika svraćanja pažnje na manje eksponirane entitete dubrovačke regije sasvim je sukladna s naprednjim, postfordističkim oblicima turizma koji teže raznolikijim, diferenciranjim i fleksibilnijim atraktijskim resursima. Riječima Stephena Williamsa: “(Post)moderni turist više nije sapet tradicionalnim konceptima prostora i vremena, te postaje gotovo sveprisutan. Takvi postaju i djelovanje, učinci i utjecaji turizma.”³⁵ Istovremeno, identitet Dubrovnika i regije može biti osnažen upravo rekreiranjem starih i stvaranjem novih odnosa između “centra” i “periferije”.

Katalogiziranje prostora Dubrovnika preduvjet je za aktiviranje zanemarenih ili nedovoljno iskorištenih potencijala njegove šire regije. No, umjesto zonskog pristupa u kojem se svaki od entiteta promatra kao zasebna, čvrsto omedena cjelina, suvremenii pristupi usmjereni su prema dinamičkim odnosima, preklapanjima, interakcijama i relacijama između teritorijalnih i urbanih

entiteta. U tom smislu, različite studije i analize djelovat će komplementarno s neizbjješno zonskim planiranjem prostora koji je propisan standardnim procedurama. Predloženi katalog je polazište, a u daljnjoj razradi se na njega može dograditi i mapiranje različitih ekonomskih praksi i širokog spektra socio-kulturnih fenomena.

2.1. UZORCI TERITORIJA

PKK Kako bi se prostor i krajobraz Dubrovnika integralno vrednovao, nužno je provesti krajobraznu analizu, tj. definirati krajobrazna područja, analizirati krajobrazne karakteristike te evidentirati krajobrazne i urbane morfološke uzorke.

Krajobrazna područja

Krajobrazna područja su prostorne cjeline s izraženim zajedničkim karakteristikama. Kriteriji koji su korišteni pri određivanju područja su reljefne cjeline, prevladavajući površinski pokrov (odnosno njegovo karakteristično prepletanje), topografsko-morfološke, povijesne i funkcionalne karakteristike. Područja su odredena u mjerilu primjerenom razmatranju i analizama na županijskoj razini i služe kao okvir za opis osnovnih krajobraznih karakteristika (*Karta 2.2., Krajobrazna analiza i uzorci teritorija, Knjiga B: Grafički prilozi, str. 19*).

Prepoznate su jedinice:

- Stari grad, Pile, Boninovo, Lokrum
- Srd
- Gruž, Lapad
- Rijeka dubrovačka
- Komolačka dolina
- Zaton i Brgat.

Krajobrazni uzorci

Krajobrazna područja sastoje se od obično više prirodnih i kulturnih krajobraznih uzoraka – karakterističnih kompozicija krajobraznih elemenata. Krajobrazni uzorci doprinose kompleksnosti i prostornoj dinamici područja. Svojom artikulacijom utječu na vizualni doživljaj prostora i nositelji su detaljnijih informacija o krajobraznim područjima.

Krajobrazni uzorci su rezultat:

- geoloških i pedoloških karakteristika: evidentna je razlika između

³⁵ Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 195.

- krajobraznih uzoraka na vapnencu / dolomitu i flišu;
- karakteristika reljefa: uzorci se razlikuju u odnosu na (mikro)reljefne oblike i nagib: greben / hrbat, visoravan / plato, stjenovite padine, padine, obronke / brežuljke, zaravan / polje;
 - pokrova zemljišta: odvojeni su prirodni i kulturni krajobraz i urbane površine; izdvajaju se uzorci stijena, kamenjara i suhih travnjaka, makijske i gariga, šuma, poljoprivrednih površina i maslinika u polju i na terasama, močvare i prirodne obale; iz urbanih površina izdvojen je krajobraz kompleksa rekreacijskih površina, (polu)javnih zelenih površina, prirodnih zelenih površina i zgrada; evidentirane su i degradirane površine (kamenolomi).

2.1.1. Stari grad, Pile, Boninovo, Lokrum

Dubrovnik je grad komprimirane simboličke slike pa ga se doživljava kao svojevrsnu prirodnu pojavu, a ne kao artificijelnu činjenicu svoje vrste. Sam Grad tijekom čitave svoje povijesti inzistira na svom osjećanju historičnosti i na vlastitoj simboličkoj slici. Ako nije poput Rima, Venecije i Amsterdama nastao kao odgovor na izazov nepovoljnih lokalnih topografskih uvjeta, Dubrovnik se razvio kao odgovor na tjeskobni geopolitički položaj. Današnji oklop Grada doima se toliko jakim, nastalim u jednom dahu, premda je rastao u više izboja. To je najmonumentalniji i, dakako, najmarkantniji dubrovački spomenik. Današnji oklop Grada, učvršćen trima kružnjima i 14 četverokutnim kulama, s pet bastiona i dvjema ugaonim utvrdama, te velikom tvrđavom sveti Ivan. Među kulama najznačajnija je Minčeta, stožer čitavoga obrambenoga gradskog sustava, izgrađena sredinom 15. stoljeća prema najsuvremenijim fortifikacijskim standardima.

Danas, kad živimo kao općinjeni utopijskom idejom da Dubrovnik može živjeti samo od turizma, gotovo je nezamislivo da je pod Minčetom, do Velikog potresa, postojala čitava industrijska zona s ljevaonicama. Pokretanje prve moderne industrije u Dubrovniku išlo je ukorak s nizom drugih zahvata u uređenje čitavog teritorija grada, poput uvodenja vodovoda, kanalizacije te uspostavom niza novih civilizacijskih institucija.

Dubrovnik je nakon Velike trešnje nastao kao novi barokni grad uliven u srednjovjekovni kalup zidina. One su bile najvećim dijelom sačuvane u potresu. Može se reći da su stare zidine bile tada konzervirane više u svom vanjskom simboličkom, gotovo heraldičkom aspektu, negoli su pojačane prema zahtjevima baroknog načina ratovanja koji, općenito, od zidina stvara sistem

komplikiran poput baroknih satova, poput mehaničkih strojeva. Dubrovnik se, dakle, u isto vrijeme pouzدavao u simboličku moć svojih srednjovjekovnih zidina i u diplomatsku vještinu svoje uprave, koja je nastavila uspјešno balansirati između interesa velesila na Jadranu i Mediteranu.

Premda u fondu stambene arhitekture dominiraju renesansne i barokne kuće i palače, Dubrovnik po karakterističnoj urbanističkoj uličnoj mreži predstavlja jedinstveni primjer europske srednjovjekovne gradogradnje, što je rezultat višestoljetnoga urbanističkog planiranja i održavanja urbanog tkiva. Valja kazati, usprkos dugogodišnjim istraživanjima dubrovačke stambene arhitekture i važnim napisanim studijama, da još mnogo toga ne znamo o njoj.

Središnja arterija Placa – Stradun, dugačka 292 metra, oduvijek je glavna regulacijska linija Dubrovnika. Proteže se u smjeru istok – zapad, razmeđena dvjema fontanama i dvama zvonicima. To je jedinstvena "ulica-salon", s tipiziranim pročeljima kuća oblikovanih nakon Velike trešnje 1667. godine, na mjestu srednjovjekovnih koje su mahom imale trijemove, poput onoga pred palačom Sponza.³⁶ Središte javnog života u gradu bio je trg Luža na istočnom kraju Straduna. Sa sjeverne strane trga je palača Sponza (Divona, Fondik), gradena 1506. – 1522., koja je izvorno služila kao fontik, voštarnica, skladišta i uredi za kontrolu robe, carinarnica, kovnica novca i državna riznica, ali i sjedište dubrovačke humanističke Akademije složnih, prve institucije književnog života u nas (druga polovica 16. stoljeća). Danas je tu Državni arhiv Republike sa oko 2 700 000 stranica raznih dokumenata Dubrovačke Republike od 13. stoljeća do pada Republike (1808.).

Premda se čitav taj prostor posve urbanistički integrirao s Gradom i zapadnim dijelovima, Pile i Kono očuvat će do danas, pa i usprkos ponekoj arhitektonskoj intruziji na sjevernome rubu, distinktivnost planski oblikovanoga povijesnog vrtnog predgrađa, sa stotinjak kuća, vila i pravih malih dvoraca u svojim jednakim povijesno slojevitim vrtovima. Povijesna matrica tih insula, očuvanost njihovih ogradnih zidova, unatoč nizu interpolacija i novih zdanja građenih za javnu uporabu, predstavlja točnim riječima Bruna Šišića, koji se ovim fenomenom najustrajnije bavio i o tome napisao više važnih radova, sasvim specifični i komplementarni spoj dvaju povijesno bitno različitih tipova urbanizma, što je jedinstven primjer u Hrvatskoj i, općenito, povijesna prostorno-oblikovna rijetkost.

Čitava ta mreža zelenih insula doživjela je niz promjena, prekravanja i interpolacija, s nizom funkcionalnih dopuna, no sve donedavna u pravilu

³⁶ Filip de Diversis bi vjerojatno bio zadovoljniji baroknim nego gotičkim Stradunom s obzirom na povišenu koherentnost pročelja.

praćeno visokovrijednim hortikulturnim oblikovanjem, pa je cijeli prostor ne samo sačuvao veći dio izvornog karaktera (makar dijelom mijenjajući prvotni agrarno-ladanjski izgled), nego je stekao i nove važne funkcionalne atribute. Apsorbirao je prije, tijekom 18. stoljeća izgradeno naselje oko lučice u Pilama i ispod puta koji je razdvojio zaravan Brsalja i Jamina.

Do druge polovice 14. stoljeća to je bio pretežno agrarni prostor, pogodje s kulom i nekom crkvicom koje su ga stvarno i simbolički štitile. U to vrijeme na širem prostoru Pila stvarala se značajna industrijska zona – za izradu i bojanje sukna, radionice stakla i sapuna, ljevaonice zvona i topova – razvijena osobito nakon gradnje akvadukta 1438. godine, duljine oko 12 km, kojim je pitka, ali i industrijska voda dotjecala s izvora pod Šumetom sve do iznad Grada. Odlukom vlade iz 1433. godine Pile su se stoga trebale obzidati zidom visokim 10 lakata radi zaštite naselja i pogona, što je ostalo neprovedeno.

Osmišljenom mrežom starijih i novih komunikacija, među kojima je osobito važna bila linija vodovodnog kanala, oblikovana je čvrsta matrica insula. Odredivala su je tri uzdužna puta, tri Konala, i niz poprečnih spojnih ulica. Planskom regulacijom Pila iz 1433. godine, ranije krivudave komunikacije koje su se protezale od Grada prema Gružu premrežene su pravilnim okomitim rasterom ograđenih parcela i ulica.

Bruno Šišić piše: "Posebnost tog sustava ogleda se također i u obzidanosti putova i ulica. S obje su strane praćeni uglavnom zidovima kućnih vrtova, čija se izvorna visina kretala oko 3 do 5 metara, danas mjestimice ponešto i niže zbog kasnijeg podizanja razine ulica. Čitava ulična mreža predgrada sustav je obzidanih koridora iznad kojih se izdižu krošnje zelenila okolnih vrtova. Njime je prostor od Pila do Konala podijeljen na manje ili veće ogradene prostorne odjeljke, odnosno insule kultiviranoga plodnog zemljišta. Tom se sustavu ogradnih zidova duž ulica djelomično pridavalio i obrambeno značenje, posebno na dijelu Pila koji je Gradu najbliži."

Od konca 15. stoljeća pa sve do Velike trešnje podižu se u njima prigradski ljетnikovci, neki i izrazito reprezentativnog aspekta poput onoga iz druge polovice 16. stoljeća, Vice Stjepovića-Skočibuhe na predjelu Izmedu tri crkve te Crijevićeva s vrtom uz Gradac, u gornjem dijelu Pila. Tada počinje i "spuštanje" raskošnih ljetnikovaca s ladanjske zone na Boninovu na rubne dijelove Pila. Nakon 1667. mnogi od njih postali su stalni domovi vlasteli izbjegloj iz porušenoga Grada. U očekivanim imovinskim podjelama i usitnjavanju parcela, stvorene su čestice za nove barokne vile i kuće, u pravilu s brižno njegovanim vrtovima na iskustvima renesansnoga vrtnog oblikovanja. Time su Pile i Kono stekli karakter povijesnoga vrtnog predgrada kojemu nema sličnoga na hrvatskoj obali, a po specifičnostima svoga oblikovanja – ni drugdje u Europi.

PKK Posebnost je raznoliko zelenilo grada, od perivoja Gradac, preko specifične vegetacije morske obale i vertikalnih stijena, floristički bogatog područja makije i drugih skupina biljaka na području nedaleko od hotela Belvedere, visoke vrijednosti u ekološko-edukativnom smislu, zelenila u posudama, do zidnih biljaka gradske jezgre.

2.1.2. Srđ

BAŠ Srđ se strmo izdiže iz mora i završava grebenima s nizom istaknutih vrhova. Najviši vrh Srda je na položaju utvrde Strinčjera 409,2 metara nadmorske visine, na položaju utvrde Imperial je 408 metara nadmorske visine, a vrh Žarkovica je na 324 metra nadmorske visine. U neposrednoj blizini najviše kote brda Srđ nalazi se selo Bosanka s dvadesetak obiteljskih kuća, a broj stotinjak stanovnika. U sjeveroistočnom dijelu klastera, na dijelu manjeg platoa nalazi se naselje Gornji Brgat sa oko šezdeset kućanstava i oko dvjesto stanovnika. Istočna padina brda već se desetljećima eksplotira kao najveći kamenolom Dubrovačko-neretvanske županije.

Klaster obuhvaća područje koje dijelom administrativno pripada Gradu Dubrovniku, a dijelom općini Župi dubrovačkoj (Gornji Brgat). Srđ je u prostorno-planskoj dokumentaciji valoriziran kao osobito vrijedni prirodni predio, istreni jezičac dinarskog krša iznad samoga grada na kojem se izmjenjuje borova šuma, mediteranska makija, šumarnici hrasta, garig, suhi travnjaci i kamenjar.

PKK Stare fotografije, čitanje Franciskanskog kataстра iz 1837. godine i čak ortofoto snimci iz 60-ih godina prošlog stoljeća ukazuju na postojanje terasa na južnim padinama, odnosno maslinika, vinograda, oranica, vinograda i polja s maslinama i na platou Srđa, kojih ostatke je danas u prostoru ili na ortofoto snimcima praktično nemoguće prepoznati.

BAŠ Više nego krajobrazni uzorci, posebnost Srda nalazi se u njegovoj prostornoj poziciji i simboličkom značenju. Masiv Srđa je protagonist gotovo svake vizure grada Dubrovnika. U prošlosti upravo je prilaz Dubrovniku morem bio glavni ulaz u grad. Slika grada koja se urezivala najupečatljivije u pamćenje bezbrojnim putnicima upravo je vizura grada s brdom Srđ iznad njega, kako i pokazuju brojne vedute od srednjeg vijeka do danas. Suvremena slika grada, za razliku od prošlosti, ipak je ona koja iz ptičje perspektive obuhvaća pogled na zonu pod zaštitom UNESCO-a, a slikana je upravo s ruba platoa Srđa. To znači da se svaki posjetitelj koji je slikao takvu fotografiju, popeo na Srđ i pogledom obuhvatio ne samo obalu podno Srđa već i njegov plato. Takva

mentalna slika prostora koja živi u pamćenju i stvara snažne i trajne dojmove, jednako je upečatljiva kao i njena materijalna inačica.

Osim zbog važnosti vizura, Srđ je nedjeljiv dio kulturno-povjesnog krajolika Dubrovnika jer je geostrateški i graditeljski primjer krajolika, gdje je zaživjela i održala se fortifikacijska izgradnja od prapovijesti pa gotovo sve do današnjih dana. Srđ najbolje ilustrira milenijske napore Dubrovnika da se održi na razmedu istoka i zapada plaćanjem harača, ali i izgradnjom i održavanjem tvrđava, utvrda i zidina. Svoj trag na Srđu ostavile su sve državne tvorevine koje su vladale ovim prostorima, pa na njemu nalazimo koncentraciju gradevina vojne namjene koje svojom formom svjedoče o vremenu u kojem su nastale te o tadašnjim vojno-obrambenim dostignućima.

Sve studije posljednjih godina, nezavisno od toga daju li podršku PKK zahvatu na Srđu (Sošić, L., 2012., Valorizacija krajobraznog prostora – 5. Golf igralište na Srđu – Dubrovnik. Studio za krajobraznu arhitekturu, prostorno planiranje, okoliš d. o. o., Rovinj), njegovoj zaštiti (Jurković S., et al., 2012., Studija vizualnih utjecaja novog sportsko-rekreacijskog centra i ostale gradnje na platou Srda, na prostor i ukupnu sliku Grada Dubrovnika, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb) ili aktivnom krajobraznom uređivanju (Duić R., et al., 2009., Krajobrazni park Srđ, Šumarski institut, Jastrebarsko), ukazuju na izuzetnu važnost Srđa i njegov odnos prema povijesnoj jezgri Dubrovnika. Svi karakteristični dijelovi Srđa su važni, ali istovremeno pod pritiscima promjena. Južne padine Srđa su nedjeljiv dio Staroga grada. One predstavljaju homogeno, percepcijski zaokruženo područje koje se proteže od Nuncijate do Žarkovice. Krajobrazna vrijednost tih padina je u velikoj mjeri degradirana neprimjerrenom urbanizacijom (gustom, prosječnom arhitekturom, manjim udjelom zelenila) na području Ploča i Gruža (koja nažalost nije bila nadahnuta dobrom praksom povijesnoga vrtnog predgrađa). U vizuri Srđa je problematična žičara, dok je državna cesta zbog pošumljavanja nižih dijelova padina dosta dobro uklopljena u prostor i predstavlja granicu koju urbanizacija ne bi smjela nikad prijeći!

Posebno ranjiv je rub platoa odnosno greben Srđa. Doslovna analiza reljefa ukazuje na dva grebena – prvi se proteže od Strinčjere do prostora južno od Bosanke. Odatle teren preko zapadnih, direktno prema Starom gradu okrenutih padina prelazi u drugi greben, koji se proteže sjeverno od Bosanke, preko Žarkovice do Rude. Ovaj potez kao cjelina stvara prirodni, percepcijski i simbolički fenomen, koji kao takav ne trpi nikakvu promjenu!

Plato koji se proteže sjeverozapadno od Bosanke, pored fortifikacijskog krajolika, obilježava njegova zaokruženost, dinamični krajobrazni uzorak prepletanja različitih krajobraznih elemenata, ruralna cjelina Bosanke s

poljem na zaravni te raznolikost i značajnost biljnih formacija. Sjeverne padine obilježavaju šume bez nekih značajnih krajobraznih karakteristika. Ali to nikako ne znači da je to neranljiv krajobraz i zbog toga prostor potencijalnih intervencija. Naprotiv, njegova vrijednost je odsutnost evidentnih čovjekovih intervencija, homogena šumska cjelina, koja predstavlja prirodno zalede po namjeni intenzivnijeg okruženja.

Ruralna cjelina Bosanka smještena je istočno od tvrđave Imperial. BAŠ Naselje je slobodnog tipa, pojedine kuće izolirano su gradene, s većim 219. prostorima dvorišta i vrtova. Do danas je sačuvana povijesna komunikacija naselja s gradom, koja počinje uz predjel Tabora na Pločama, prateći konfiguraciju terena, širokim stubama u slogu kaldrame. Naselje ima status evidentiranoga kulturnog dobra kao povijesna ruralna cjelina. Na području Gornjeg Brgeata nije se sačuvala izvorna povijesna ruralna cjelina jer se naselje nalazilo na veoma važnom geostrateškom položaju za obranu grada, koje je branilo ulaz na plato Srđa. Čak i tijekom zadnjih ratnih sukoba, tijekom Domovinskog rata 1991. i 1992. godine naselje je izgorjelo i djelomično porušeno.

Prema Prostornom planu DNŽ osobito vrijedan predio – prirodni krajobraz obuhvaća Srđ s naseljem Bosanka. Premda danas opožaren, zeleni plato Srđa zajedno s naseljem Bosanka trebalo bi zbog očuvanja prirodnih i krajobraznih vrijednosti rekultivirati. Padine Srđa prema gradu te vrhovi Strinčijera, Žarkovica i naselje Bosanka predstavljaju prirodni, zeleni okvir grada. Stoga gradnja u funkciji turizma i rekreacije planirana na platou Srđa ne smije ugroziti prirodne vizure prema Gradu.

Uvidom u postojeću prostorno-plansku dokumentaciju vidljivo je da se u budućim intervencijama na platou Srđa ne poštuje odmak planirane stambene izgradnje od ilirske gomile, reduta, bitnica te evidentiranih i zaštićenih spomenika u radiusu od najmanje 100 metara od njihovih perimetralnih zidova. Osim toga, planom je predviđeno formiranje parkova s visokim nasadima ili šumarcima koji bi trebali vizualno izolirati stambenu izgradnju, no ti nasadi zbog nedostatne udaljenosti od povijesnih struktura istodobno vizualno izoliraju i kulturne spomenike.

Također, istim planom uređenja potrebno je osigurati pješački pristup javnosti svakom kulturnom dobru koje se nalazi na području obuhvata urbanističkog plana uređenja. Naime, gomile i utvrde strateški su pozicionirane na najvišim kvotama da vizualno dominiraju krajolikom Srđa. Osim međusobne komunikacije vizualnim putem, utvrde i gomile su međusobno povezane i povijesnim putovima koji su omogućavali brzo kretanje jedinica u povlačenju, opskribi, ali i napadu.

Premisa postojanja fortifikacijskog pejzaža je integritet glavnih kara-

kteristika koje definiraju krajolik kao takav. Jedan od atributa takvog krajolika je i široka sloboda vizura koja se pruža iz utvrda, a potrebna je radi strateškog manevriranja i međusobnog komuniciranja između utvrda. Oduzimanjem esencijalnih atributa vizura i pristupa ovim gradevinama narušava se njihov pojedinačni integritet, a time i integritet osjetljive cjeline fortifikacijskog krajobra. Tendencija je postojećega urbanističkog plana³⁷ da podređuje zatečene povijesno-umjetničke strukture u turističke svrhe s krajnjim ciljem njihove eksploracije zbog materijalne koristi.

Osim što se implementacijom UPU Bosanka sjever i Bosanka jug trajno uništavaju povijesne ruralne karakteristike prostora, širenje stambenih zona unutar naselja se u budućnosti prostorno ograničava. Predviđena isključivo turistička namjena prostora velikih gabarita u neposrednoj okolini naselja prouzročit će radikalne izmjene dosadašnje skale odnosa, vrijednosti i kulture življenja u naselju te je potrebno izraditi posebnu studiju koja će valorizirati utjecaj takvih promjena na povijesnu cjelinu naselja, ali i na njegov socijalni i demografski razvoj.

2.1.3. Gruž, Lapad

Zbog svoga geografskog položaja i topografskih odlika gruški zaljev BAŠ zaštićen je od vremenskih nepogoda, pa je još za vrijeme Dubrovačke 265. Republike predstavljao prikladno sklonište za brodove tijekom nevremena i sidrište. U Gružu je djelovala Solana, na lapadskoj strani Lazaret, a duž čitave gruške i lapadske obale bilo je od 16. do 18. stoljeća smješteno 14 brodogradilišta. U zelenilu uz more podizani su ljetnikovci, a ladanjska se kultura građenja ogleda u arhitekturi ovog područja čak i u 20. stoljeću.

Podizanje prvih vlastelinskih kuća u Gružu spominje se već u 14. stoljeću, o čemu svjedoče brojni arhivski izvori. Od 15. stoljeća gruški zaljev, naročito uz obalu, postaje mjestom izgradnje ladanjske arhitekture. Gradnja tih tipološki srodnih sklopova, koja je ekspanziju doživjela u ranom 16. stoljeću, predstavlja uz Stari grad unutar impresivnog fortifikacijskog sustava zasigurno najvažnije graditeljsko, ali i hortikultурno obilježje dubrovačkog područja.

Prema Franciskanskom katastru s početka 19. stoljeća u općini Gruž KAT živjelo je 794 stanovnika. Većina stanovnika, njih 682, živjela je od 4.

³⁷ Urbanistički plan uređenja sportsko-rekreacijskog centra s golf-igralištem i turističkim naseljem Bosanka sjever i Bosanka jug.

prihoda sa svojih posjeda, a samo 112 stanovnika živjelo je od zemljoradnje. Uz kuće okružene đardinima i vrtovima koje su se nizale na obala prostranog zaljeva i gruške luke, na brežuljkastom prostoru Gruža i Lapada izgradene su kuće dubrovačkih posjednika i plemića, često okružene zidovima koji su skrivali uređene đardine i vrtove. Na padinama sjeverno od luke bili su izdvojeni stambeno-gospodarski sklopolovi okruženi vrtovima, vinogradima i maslinicima, dok su se na strmim terenima prema sjeveru nastavljali pašnjaci.

Samostojće kuće-vile u zelenilu predstavljaju jedan od dominantnih arhitektonskih tipova na ovom području, a danas su ugrožene dominacijom višestambene izgradnje u Gružu, planirane i izvedene izvan konteksta cjeline. Kao što je neraskidiva povijesna veza urbanog i suburbanog, palače i vile, čija je sudbina oduvijek vezana, pa su razdoblja najvećega urbanističkog rasta bila ujedno i razdoblja najplodnijeg razvoja ladanjske arhitekture, tako je i razvoj Gruža kao suburbanog područja uvjetovan razvojem Grada. Tako je Gruž kao njegova ekstenzija s vremenom postao stambeno, poslovno, industrijsko i trgovačko središte Dubrovnika u kojem se razvila teretno-putnička luka, a u naselju je bio i željeznički kolodvor te tvornice.

Naime, sve do pojave velikih brodova glavna je luka Gradska luka, zaštićena lukobranom Porporeлом, a nakon njihove pojave trgovački i putnički promet premješta se u 2,5 km udaljeni gruški zaljev, zaštićen poluotokom Lapadom. U drugoj se polovini 19. stoljeća u Gružu razvija sekundarno središte Dubrovnika, a postupnom izgradnjom novih stambenih četvrti između starog Dubrovnika i Gruža, na poluotoku Lapadu, na Pločama istočno od Staroga grada te na nižim padinama Srđa nastaje jedinstvena gradska cjelina koja se pruža od rta svetog Jakova na istoku do rta Kantafiga na ulazu u Rijeku dubrovačku. Urbanizacija područja Gruža u tjesnoj je vezi i s razvojem privrednog života koji se manifestira u pomorstvu, brodogradnji, trgovini i zanatstvu. Na prijelazu 19. i 20. stoljeća izведен je čitav niz komunalnih radova. Na mjestu nekadašnjih škara (lokalni izraz za brodogradilište) gradi se nova, zidana obala za pristajanje većih brodova, pa se time Gruž postupno, ali već tijekom 19. stoljeća preobražava i počinje razvijati kao trgovačka i putnička luka. Godine 1898. uvedena je električna rasvjeta. Elektrifikacijom i izgradnjom željezničkog spoja sa zaleđem 1901. godine Gruž je postao glavnom lukom na južnom Jadranu. Nizom graditeljskih zahvata urbanizirani su i povezani dijelovi grada izvan zidina, a 1910. uvedena je i gradska tramvajska linija (ukinuta 1970.). Austrija je potkraj 19. stoljeća uspostavila željezničku prugu koja je povezivala Dubrovnik s unutrašnjošću, a kolodvor je bio u Gružu, odakle je vozio električni tramvaj do uvale Lapad i do Pila.

Nakon izgradnje tramvaja duž gruške obale 1910. godine i Lapadske obale 1928. godine postupno jača stambena izgradnja oko gruškog zaljeva. Područje Gruža se, s obzirom na blizinu luke, pretvara u industrijsko-poslovnu zonu gradnjom proizvodnog pogona tvornice ugljenografitnih proizvoda, tvornice boja i lakova, tvornice za preradu ulja "Radeljević" te poduzeća za preradu i promet ljekovitim biljem "Dalmacijabilje". Ostaci nekadašnje intenzivne industrije predstavljaju danas spomeničku baštinu koja se ne bi smjela ignorirati, jer je ostavila ne samo pojedinačne spomenike u prostoru, nego i uvjetovala morfološki razvoj ovog prostora.

Već između dvaju svjetskih ratova dio njegove lapadske obale namijenjen je maritimnoj, rekreativskoj i sportskoj funkciji (kompleks jedriličarskog društva "Orsan" izgrađen je 1933. godine). Nakon 2. svjetskog rata, sredinom 60-tih godina, Dubrovnik počinje intenzivno razvijati pomorsko-lučke, trgovачke i turističke aktivnosti kao temeljne pravce svog razvijanja i tek od tada prostor Gruža i Lapada s gruškim zaljevom u sredini doživljava svoj intenzivni razvitak. U novije vrijeme luka se sve više specijalizira za putnički turistički promet i za prihvat brzih trajekata i brodova na kružnim putovanjima, te turističkih brodica i jahti koje traže poseban postupak i vrste usluga. Prostrani zaljev s nekadašnjom malom lukom Gružom iskorišten je za suvremenu luku, koja je i trajektnim linijama povezana s domaćim i talijanskim lukama; dubrovačka marina nalazi se uz obalu Rijeke dubrovačke, šest kilometara od gradskog središta.

Zahvati u prostoru Gruža, Lapada i Montovjerne događaju se danas mimo široko sagledane prostorno-planske regulative i mimo valorizirane baštinjene urbanističke matrice. Takvi zahvati vode prema uništavanju zelenog pojasa, bez uvažavanja prirodnih i povijesnih zadatosti prostora, bez odnosa prema povijesno-prostornim uvjetovanjima i nadasve bez respektiranja spomeničkih vrijednosti te integriteta javnog prostora. Još uvijek se ne ulaže u obnovu ljetnikovaca i njihovih pripadajućih vrtova, kao najvažnijega spomeničkog sustava čitavog prostora, a tradicionalno industrijski karakter zone ne drži se važnim očuvanja.

Na primjer, prostor iznad hotela Lero zasićen je novom gradnjom artikuliranom isključivo unutar granica pojedinačne parcele, a Babin kuk se kao zelena zona drastično smanjio izgradnjom s lijeve i desne strane prometnice koja vodi do hotela Neptun i President.

Kako bi se Grad približio primorju te otvorio prema prostoru Mokošice i Zatona, izgrađen je most preko rijeke Omble, pušten u promet početkom srpnja 2001. godine. Pod mostom danas dominira velika betonska ploha u suprotnosti sa zelenilom i mjerilom izgradnje svojstvenom ovom prostoru, a koja je nastala kao nužna prilagodba obale za prihvat brodova na kružnim

putovanjima. Zato je važno sagledati posljedice prihvata tih predimenzioniranih brodova, a već učinjeno ublažiti maksimalnim ozelenjivanjem novonastale praznine. Nova izgradnja negira povijesne datosti uličnog pročelja. Industrijska arhitektura i javni sadržaji (primjer je Solska baza,) imaju ulaz na uličnoj liniji, a stambeni sadržaji su introvertirani, odvojeni od javnog prostora gruškog zaljeva predvratom iza uličnog zida.

Pa ipak, takav razvoj Gruža još uvijek nije izbrisao njegovu slojevitost i baštinjene vrijednosti. Proučavanjem ovog prostora postaje jasno da se osnaživanjem postojećih spomeničkih resursa, kako graditeljske tako i prirodne baštine, i pomnim budućim planiranjem koje se temelji na očuvanju baštinjenih kvaliteta prostora može zadržati, pa čak i obogatiti njegova vrijednost.

Gruški zaljev može postati živa urbana forma samo ako se pažljivo razvije mješavina različitih funkcija, vodeći primarno računa o postojećim građevinama i aktivnostima. To se može postići ako se uspostavi koncept fazne izgradnje u kojem svako privatno ulaganje ide isključivo paralelno i komplementarno s javnim ulaganjima u javni prostor; ako se o omjeru izgrađenog i zelenog prostora razmišlja u korist zelenog; ako se poboljša javni promet, a kod planirane nove izgradnje uzima u obzir količina prometa koja se svakom novom gradnjom neminovno povećava.

U gustome gradskom tkivu izdvaja se na krajnjem zapadnom dijelu poluotoka Lapad park-šuma Velika i Mala Petka. Ovaj niz od dvaju stožastih brežuljaka visine 197 i 146 metara zaštićen je 1987. godine zbog izuzetno razvijenog i očuvanog kompleksa šume alepskog bora i makije. Park je jedinstvena zaštićena prirodna vrijednost na užem prostoru grada, a posjeduje niz značajnih edukativnih i rekreacijskih funkcija.

Park-šuma Velika i Mala Petka jedina je zaštićena prirodna cjelina koja se nalazi na užem području Grada. Prema slici vegetacije na ovom području, jasno je da se zelenilo neometano razvijalo tijekom proteklog stoljeća, pa se ovdje u suživotu nalaze gusta šuma alepskog bora i razvijena makija. Posebnu pažnju privlače južne padine, sa specifičnim biljnim vrstama koje su se prilagodile ekstremnim uvjetima – neke od njih su i endemične. Prema dosadašnjim zapisima o životu faune na ovom području, čini se da je ono posebno privlačno ornitolozima. Budući programi za park-šumu trebali bi se temeljiti na planovima njege pejzaža, koji bi postupno vodili vegetaciju u prvobitno stanje – šumu česmine.

Današnjim uvidom u stanje na Babinom kuku, razvidno je da se biljni pokrov ipak nije uspio sačuvati u zacrtanoj mjeri. Stječe se dojam da se, opet, preveliko pažnje posvećuje mogućnostima koje pruža bogatstvo i raznolikost zelenila. Novi planovi za ovo područje predviđaju daljnju izgradnju turističkih kapaciteta, a da se pri tome ovaj prostor preveliko vidi kao – primjerice –

rekreacijska zona. "Predjel Babin kuk je rezervat prirodnog predjela sa spomenicima prirode. Velike mogućnosti što ih pruža za turističku izgradnju bit će moguće kvalitetno, racionalno i planski iskoristiti ako se prilikom izrade detaljnih planova imaju u vidu i utvrđeni principi zaštite kod oblikovanja turističkih naselja većeg opsega. Park-šuma Petka, Hladnica i Montovjerna (rezervat prirodnog predjela) čine zelene kupole Dubrovnika. Predviđa se posumljavanjem stalno vršiti popunjavanje načetih zelenih površina. Isključiti svaku gradnju." To prvi Generalni plan (1969.) daje kao preporuku, a primjenjuje nekoliko godina poslije krajobrazni arhitekt Dragutin Kiš, koji smatra da "temelj pejsažno-parkovnog uredenja prostora oko hotelskog i rekreativnog kompleksa Babin kuk daje postojeći opus vegetacije". Otisak ovog pejsažno-planerskog zahvata sedamdesetih godina prošlog stoljeća danas je najbolje vidljiv u velikom broju odraslih jedinki hrasta crnike, očuvanih pri izvođenju projekta. Isto tako, velika je pažnja posvećena očuvanju sklopova makije, koju je tada autor video kao značajan faktor uredenja.

- Prepletanje ostatka prirodnog krajobraza, rekreativskih površina, PKK (polu) javnih zelenih / otvorenih parkova / površina i vrtova / perivoja 9. stvara dojam veoma zelenog grada. Ali treba upozoriti i na opasnost postupnog narušavanja zelenog karaktera grada zbog:
- pritiska širenja i zgušnjavanja urbanog tkiva;
 - uzoraka / principa nove izgradnje s manjim udjelom zelenila i ponekad bez primjernog krajobraznog uredenja: očite su razlike između starije (npr. duž Od batale, Žrtva s Dakse) i novije (npr. južne padine Babina kuka) izgradnje, u kojima dojam zelenoga grada evidentno slablji;
 - nedostatne regulacije u GUP-u, u kojem je odreden relativno mali opseg, tj. broj javnih zelenih površina po namjeni, te odsustva tzv. zelenog sustava grada kao odvojenog prostorno planskog sloja koji određuje koncept očuvanja i razvoja gradskog zelenila.

U nedostatku ispitivanja utjecaja novoga urbanističkog razvoja BAŠ na baštinu i većeg ulaganja u spomeničku baštinu izvan samih gradskih 255. zidina, ambijent gruškog zaljeva s okolnim područjem, koji predstavlja visokovrijedan povijesni kulturni krajolik, devastiran je povremeno u vizurama duž obale i duž siluete u kojoj se spaja s nebom, lošim stanjem velikog broja povijesnih građevina, nedostatkom planiranoga javnog prostora i neumjerenim građevinama koje su visinom i volumenom neusklađene s ambijentom. Područjem u ljetnim mjesecima dominiraju kruzeri usidreni u zaljevu. Zbog velike mogućnosti rehabilitacije izvornog pejzaža i autentičnih spomenika graditeljske baštine, kao i zbog svoje povijesne i današnje neraskidive veze s Gradom, ova bi zona trebala biti zaštićena kao kulturno-povijesna cjelina. Premda trenutno

nije zaštićena kao cjelina, gruška luka, odnosno područje Gruža, Lapada i Montovjerne s ljetnikovcima treba sagledavati kao spomeničku kulturno-povijesnu cjelinu, odnosno element povijesnoga urbanog krajobraza. Područje Gruža treba, naime, razmatrati unutar opsega dubrovačke Astareje, najstarijega kopnenog teritorija Dubrovnika, koji je obuhvaćao današnju Župu, Šumet, Gruž, Rijeku, Zaton i Poljice. Zaštićena poluotokom Lapadom, pod brdom Petka, s jedne, a Srđem s druge strane, gruška luka, potopljena določitična udolina, predstavlja prvu veću naseljenu cjelinu izvan zidina Staroga grada, zasigurno već od 9. stoljeća, u čijem je zaljevu dubrovačka vlastela za vrijeme Dubrovačke Republike podizala vile i ljetnikovce. To izvangradsko područje obuhvaćalo je nekad mnogo širi prostor od onog što se danas definira pod obuhvatom Gruža – protezalo se od današnjeg Kantafiga do zapadnih gradskih zidina. Odrednice Lapada su brežuljci Babin kuk, Mala i Velika Petka, Gorica i Montovjerna između kojih su smješteni Gospino polje ili Gospa od Milosrda i na jugu uvala Lapad (uvala sv. Martina – Sumartin). Povijesna cjelina gradskog predjela Giman smještena je na poluotoku Lapadu i većim dijelom definira zapadnu obalu gruške luke gdje se ističu dobro očuvani dubrovački ljetnikovci dajući obali specifični povijesno-ambijentalni karakter. Za tu povijesnu cjelinu doneseno je Rješenje o preventivnoj zaštiti KLASA: UP/I-612-08/09-05/0232. To je jedina kulturno-povijesna cjelina zaštićena na čitavom području ove karakteristične zone, a sve druge zaštite odnose se na pojedinačne spomenike u prostoru ili evidentirane cjeline.

2.1.4. Rijeka dubrovačka

Duboki riječno-morski fjord okružen visokim brdima započinje na BAŠ istočnoj strani gruške luke. Dug 5 kilometara, širok od 200 do 400 metara, sjeverozapadno od Dubrovnika – zapravo je potonulo ušće rijeke Omble (antički Arion), koja se već 1169. spominje kao Rijeka.

Tridesetak metara od izvora rijeke Omble nalazi se mali slap visine 70-ak centimetara nakon kojeg ona teče 5 kilometara dugačkim zaljevom Rijeke dubrovačke do Komolca. Smatra se stoga da je njen vodotok dugačak samo 30 metara i da je po tome Ombla najkraća rijeka na svijetu. Njen riječni otok izmjenjuje se s morem koje plima tjeru u duboki zaljev, a oseka ga lijeno iz njega povlači. Vanjskim južnim dijelom pripada dubrovačkoj luci, Gružu. U unutrašnjem dijelu ima jaka krška vrela. Bijaše omiljeno ladanje dubrovačke vlastele oko čijih se ljetnikovaca razvilo deset naselja. *Palazzi di delizie* ogledali su svoja gotička, renesansna i barokna pročelja izravno na vodenoj površini. Rijeci su pružali svoje terase, skale, orsane, "pavijune". Podignuti su

na pretpostavci neodvojivog jedinstva arhitekture, vrtova i krajolika čemu su najviše pridonijeli trijemovi i lode. Osobito su karakteristični okrugli i osmerostrani kameni stupovi uz rubove šetnica, koji su na popločanim terasama pred ljetnikovcima i kućama nosili odrine drvenih gredica sa sjenicom vinove loze.

Ruralno područje Rijeke dubrovačke sa sjevera i sjeveroistoka okruživalo je teritorij današnjega grada. Zapadni dio Rijeke dubrovačke obuhvaćao je područje na obalama rijeke Omble i njezinog estuarija, a jugoistočni dio područje omeđeno granicom s Otomanskim Carstvom na sjeveroistoku, općinom Breno (Župa dubrovačka) na istoku i jugu te granicom općine Dubrovnik na zapadu. Na čitavom području Rijeke dubrovačke teren je brdovit te se na zapadnom dijelu općine s planina na sjeveru strmo spušta prema Ombli i njezinom estuariju, a prema jugu opet penje obroncima Srda. Premrežen je bujičnim tokovima koji se za kiša slijevaju s okolnih planina i teku prema Ombli. Na istočnom dijelu općine teren se s planina na granici prema Ottomanskom Carstvu strmo spušta prema dolini uz nestalan bujični tok Slaven (Slavien) te se ponovo penje obroncima Srda. Stoga je samo 29 posto zemljišta bilo obradivo. Najveći dio prostora Rijeke dubrovačke tvorio je gotovo goli krš obrastao rijetkom i suhom travom, grmljem i makijom, rijedje šumarcima s gdjekojim stablom hrasta – prostor pašnjaka sa škrtom ispašom na strmim planinskim padinama. Šuma, uglavnom hrastovih, nije bilo mnogo, a sve plodne površine na rijetkim zaravnima i u dolinama te na blagim kosinama bile su obrađene. Kulturni krajolik Rijeke dubrovačke tvorila su sela okružena vrtovima, maslinicima, vinogradima i pokojom oranicom, stješnjena uz Omblu i njezin estuarij ili na rubu polja pod strmim i kamenitim pašnjacima.

Značaj ljetnikovaca stavlja (nepravedno) u drugi plan prirodni i kulturni krajobrazni okoliš Rijeke dubrovačke. To je krajobraz specifičnoga vertikalnog redoslijeda horizontalnih pojaseva more–obala–ljetnikovci–vrtovi–terase–suhi travnjaci–stijene. U taj redoslijed se je ugurao nov prostorni element – urbanizacija s pratećom infrastrukturom i negdje (manje problematični) pojas više vegetacije tako da izvorna cjelina koju možemo promatrati na austrijskoj katastarskoj karti iz 1837. godine i aerofoto snimku iz 1960.–1967. godine nažalost u svom izvornom obliku nigdje više ne postoji.

U raštrkanim zaseocima Petrova Sela, Prijevara, Komolca, Knežice i Šumeta okruženim vrtovima, vinogradima, maslinicima i pokojom oranicom, u zbijenim selima uz rijeku Omblu i njezin estuarij (Sustjepan, Mokošica, Obuljeno, Rožat) i na rubu obradivih površina pod strmim i kamenitim pašnjacima (Čajkovica) živjelo je 1813 stanovnika. Kuće za stanovanje gradile su se kamenom u mortu, a pokrivale

crijepom. Bile su male i skučene, najčešće prizemnice. Na čitavom području Rijeke dubrovačke najbolje gradene kuće i najbolje održavane bile su one u Mokošici. Gospodarske kuće, najčešće staje, uglavnom su gradene u suhozidu.

PKK 10. Pored urbanizacije bitnu promjenu u Rijeci dubrovačkoj donosi napuštanje poljoprivrede, posljedično razgradnja terasa, rastinje i gubitak kulturnosti krajobraza. Usposređivanje aerofoto snimaka u razdoblju od 1960. do 1967. te 2011. godine jasno pokazuje promjenu iz nekadašnjega aktivno poljoprivrednog krajobraza u onaj koji se za poljoprivodu koristi samo mjestimično.

BAŠ 289. Rijeka dubrovačka nalazi se danas na prijelomnici s obzirom na čitav niz novih planova koji su već ucertali novu mrežu komunikacija, proširenja gradevinskih zona, drastično proširenje ACI marine u Komolcu, čemu treba dodati dugogodišnje probleme: odlaganje šute, smeća, zemlje, glomaznog otpada pored rijeke, potoka i izvora pitke vode, problem Grabovice koja se nalazi u II. vodocrpilišnoj zoni Omble, betoniranja obala, nasipanje rijeke, ubrzanje gradnje suhih marina. Obnova ljetnikovaca zapravo je “najfiniji” problem na toj listi. Registracija čitavog tog prostora kao “zaštićenog krajolika Rijeke dubrovačke” vidno nije dovoljna.

S obzirom na broj pojedinačno zaštićenih spomenika i neprijepornu kulturno-povjesnu i prirodnu vrijednost koju Rijeka dubrovačka posjeduje, bez obzira na akumulirane brazgotine koje su nastale tijekom zadnjih dvjesto, a naročito u posljednjih pedesetak godina, još uvjek ima mnogo smisla da se čitav prostor registrira, brani i čuva i kao zasebna cjelina od najvišega nacionalnog interesa.

2.1.5. Komolačka dolina

Komolačka dolina je u percepciji Dubrovnika manje prepoznata, ali s nizom vrijednih/prepoznatljivih krajobraznih uzoraka:

- PKK 14. – zaravan s poljima
- flišne terase, djelomično još u poljoprivrednoj funkciji, ali s očitim procesom pošumljivanja
- stjenovite, vizualno atraktivne padine Vrha, u kombinaciji s krajobrazno dobro uklopljenim zidovima/objektima željezničke pruge (rješenje može služiti kao uzor za eventualna nova infrastruktura rješenja u tom prostoru)
- grupe čempresa.

Specifičan krajobrazni uzorak nalazi se na području Tora. Iznimno zanimljivo područje sastoji se od starih suhozida i putova koji okružuju nepravilne parcele obradive zemlje, a sve uz rječicu – izvor vode, s mostom u blizini starog naselja. Izgleda kao da je zemlja donesena u blizinu vode. Putovi su obloženi kamenom. Evidentna je i infrastruktura kamenih vodenih kanala. Komolačku dolinu degradira raspršena urbanizacija i industrijska područja s deponijama.

2.1.6. Zaton i Brgat

Brgatski krajobraz čini prepoznatljivim dinamičan reljef vapnenastih padina i flišnih platoa. Platoe obilježava djelomično očuvan poljoprivredni krajobraz. Kao vrijedna istupaju dva područja:

- Flišni "amfiteatar" terasiranog krajobraza Crijenice sjeverno od Brgata Donjeg. Uspoređivanje aerofoto snimaka iz razdoblja od 1960. do 1967. i 2011. godine ukazuje na relativno malu promjenu krajobraznog uzorka u posljednjih 50 godina. Uočljiva je aktualna sanacija terasa i sadnja novih nasada. Poljoprivreda ovog područja je očito stabilnija.
- Strme padine Orsule i istočno, nedostupan i posljedično prirodno očuvan krajobraz.

Problematična je velika izloženost kamenoloma (iza sanaciju ima potencijal za razvojno područje), a novija urbanizacija narušila je tradicionalnu seosku gradu.

2.1.7. Karakteristična područja naselja

Svrha identificiranja i analize karakterističnih područja naselja je prepoznavanje strukture grada, urbanog krajobraza te prepoznavanje do prinosa i utjecaja pojedinih dijelova grada na samu cjelinu pod zaštitom UNESCO-a – povjesnu jezgru, da bi se u konačnici mogle dati smjernice za upravljanje i planiranje u tim područjima.

Analiza karakterističnih područja naselja prikazuje homogena područja s obzirom:

- na namjenu
- na povjesnu pozadinu i
- na morfološke karakteristike.

Povjesna pozadina karakterističnih područja analizirana je s obzirom na stanje očuvanosti i množinu postojećih građevina i putova koji su ostali sačuvani iz vremena neposredno nakon pada Dubrovačke Republike. Osnova za analizu

je Franciskanski katastar koji pokazuje stanje od 1837. i reambulaciju do 1879. godine, koji georeferenciran i preklapljen s ortofoto snimkom današnjeg stanja pokazuje promjene u prostoru.

Katastar s početka 19. stoljeća dokumentira urbanu i društvenu strukturu Dubrovnika u kojem se, uz plemstvo i zemljoposjednike, pojavljuje i bogati građanski sloj grada koji je nadrastao svoju povjesnu jezgru okruženu zidinama te se stambenim četvrtima prelio na Pile i Ploče s gradanskim kućama u bujnom zelenilu. Već se tada može zamjetiti tendencija širenja grada prema istoku nizanjem kuća s vrtovima nad strmim liticama na samoj obali između Ploča i crkvice sv. Jakova te prema zapadu, na predjelu Gornji Kono i uz cestu na samoj obali koja od gruške luke obilazeći povjesni grad vodi u Cavtat i Kotor – začetak transformacija koje će u dvadesetom stoljeću u potpunosti promijeniti sliku grada.

U gospodarskom opisu općina Gruž i Pile, Ploče i Bosanka navedeni su udjeli obradenih, neobradenih i neplodnih površina u iskazanoj površini svih čestica zemlje prema podacima iz upisnika čestica zemlje. U obrađene površine ubrajale su se oranice, maslinici, vinogradi, vinogradi s maslinama i vrtovi. U neobradene pašnjaci i šume. Površine putova, rijeka, bujica, kanala, neplodnih stjenovitih terena i dvorišta iskazane su u upisnicima, a kategorizirane su kao neplodno tlo. Od ukupno 2297 jutara zemlje (1322 ha) na području Dubrovnika bilo je obrađeno 611 jutara, odnosno 26,6 %, neobrađeno 1604 jutara (69,8 %), a neplodno 82 jutra (3,6 %). Najveći dio teritorija Dubrovnika bio je krš obrastao rijetkom i suhom travom, grmljem i makijom, rjeđe šumarcima. Šuma je bilo malo izuzev onih u Gružu. Sve površine koje su se mogле obrađivati bile su zasijane ili zasadene različitim kulturama. Maslinici i vinogradi na padinama nad Gružem, na blagim padinama zapadno od Pila i pod strmim obroncima Srda na Pločama stopili su se s vrtovima i dardinima tih rahlo izgrađenih dijelova i uokvirili povjesni grad sa svih strana tvoreći jasnu granicu između grada i njegovoga prirodnog okoliša. Katastar bilježi vrijeme koje je prethodilo velikim promjenama u načinu života i privredivanja u dvadesetom stoljeću u kojima će nestati tradicijski način seoskog života i u kojem će novi oblici privredivanja trajno promijeniti nekadašnji seoski prostor.

Na cijelom pilot-području i šire prema Župi dubrovačkoj prema poda cima iz katastarskog gradiva promatrano područje u 19. stoljeću tvorila su tri različita krajolika – područje današnjega grada, urbani krajolik, ruralno područje vezano uz Omblu (Rijeka dubrovačka) i brdoviti stičarski krajolik zapadnog dijela Župe dubrovačke (Breno).

Karakteristična područja su ciljano definirana s obzirom na povjesnu očuvanost autentičnih struktura iz perioda Dubrovačke Republike jer se pri analizi nastojalo utvrditi koji dijelovi grada doprinose iznimnoj univerzalnoj

vrijednosti UNESCO-ove svjetske baštine Staroga grada Dubrovnik. Područja koja su proizašla iz ovih analiza su prostorne cjeline s izraženim zajedničkim karakteristikama. Kriteriji koji su korišteni pri određivanju područja su morfološke, povijesne i funkcionalne karakteristike.

Prepoznata područja su:

- povijesni Grad s infrastrukturom
- vrtni grad – povijesno predgrađe
- Luka Gruž – povijesno područje
- Rijeka dubrovačka – povijesno područje
- Gruž – očuvana povijesna matrica
- akvadukt u prirodnom okruženju
- suvremenih grad – područje povijesnih elemenata u tragovima
- područja gradskog zelenila s rekreativnim (Gospino polje) i turističkim (Babin kuk) objektima odnosno infrastrukturom
- Velika i Mala Petka – prirodno očuvano područje unutar urbanog okoliša (dodata se zbog cijelovitosti analize gradskog područja).

Ta područja su osnova za formiranje karakterističnih jedinica i definiranje smjernica za unapredjenje upravljanja baštinom.

2.2. URBANISTIČKO-ARHITEKTONSKI ARTEFAKTI

2.2.1. Urbane forme grada

Elementi urbanističke regulacije povijesnoga grada Dubrovnika zatrudnjene su još u Statutu iz 1272. godine te je uspostavljena tradicija urbanog planiranja i dogovaranja koje je posebno afirmiralo javnu domenu. Potres iz 1667. "otvara" i nove prostore unutar gустe urbane strukture povijesne jezgre. Skup urbanih formi koje tako nastaju postaju i važni nositelji identiteta Dubrovnika. Placa/Stradun je kičma urbane strukture razapeta između dviju vertikala: gradskog zvonika i tornja franjevačkog samostana Male braće, s efektom pojačanoga perspektivnog skraćenja. Na oba kraja slijede sekvence otvorenih prostora koji kroz obrambenu infrastrukturu izlaze izvan gradskih zidina. U grad se ne ulazi direktno, nego sekvencialno, postupno i upravo se na tim mjestima prijelaza posebno upečatljivo doživljava snaga zidina – ikone grada.

Pojane i trgovi nastali kao preostatak od rušenja, poput sekvence Gundulićeve pojane i Poljane Ruđera Boškovića ispred isusovačke crkve sv. Ignacija i gimnazije Collegium Ragusinum, zanimljivi su po nepravilnoj geometriji, vertikalnoj razvedenosti i nizanju ambijenata različitih prostornih

karaktera. U navedenoj sekvenci naročito je lijepa urbana kopča – barokne stube³⁸. Ti javni prostori su mesta najvećeg intenziteta turističkog konzumiranja grada. Šetnica na zidinama, zbog režima naplaćivanja, danas je isključivo u turističkoj namjeni (linearni vidikovac) i izvan je ruta lukanog stanovništva. Sukladno tome, taj javni prostor za domicilne građane praktički ne postoji. Samim tim, najveća turistička atrakcija i jedan od nositelja turističkog i bašinskog identiteta Dubrovnika u socijalnom je i funkcionalnom smislu danas gotovo sasvim monokulturnog karaktera i pogotovo isključen iz dinamika lokalne svakodnevice. Kontrapunkt većim otvorenim javnim prostorima je gusta sekundarna urbana mreža koja osigurava iskustva "lutanja i istraživanja" i koja je u jednakoj mjeri zanimljiva i turistima i domicilnom stanovništvu. Ta mreža manje eksponiranih javnih prostora služi ponajviše za okupljanje lokalnog stanovništva. U tom smislu, indikativno je da čak i na tako malom prostoru kao što je povijesna jezgra Dubrovnika, svako skretanje od standardnih ruta, ali i prepreke poput visinske razlike, znatno utječe na intenzitet turističkog korištenja gradskih javnih prostora. Nevelik trg i nedavno uređeno sportsko igralište ispod Minčete, a iznad Ljevaonice metalna, tako su lijepi primjeri enklava rezerviranih za lokalni život.

2.2.2. Franjevački samostani

Kad je riječ o ulozi franjevaca za cijelo promatrano područje, valja ponajprije imati na umu stratešku ulogu franjevačkog reda i franjevačkih samostana koji su bili specifično sredstvo mikrodiplomacije. Savezništvo s bosanskim franjevcima pomoglo je Dubrovačkoj Republici u postupnom širenju i kolonizaciji šireg teritorija, pri čemu su franjevci i njihovi samostani bili svojevrsna prethodnica.

Mreža franjevačkih samostana i danas je repozitorij izvanredno vrijednih arhitektonsko-urbanističkih sklopova koji su ipak izvan fokusa interesa.

Primjerice, posebno lijep sklop franjevačkog samostana na Lopudu, na istaknutoj urbanoj i prirodnoj poziciji, danas nije dostupan javnosti i tek privremeno se aktivira za potrebe umjetničkih rezidencija i akcija.

Jedna od ključnih točaka u toj mreži svakako je i samostan Male brašće građen u prijelaznom romaničko-gotičkom stilu s jednostavnom jednobrodnom propovjedničkom crkvom, započetom 1317. i dovršenom 1343. godine, s portalom koji su u okasnjeloj cvjetnoj gotici izra-

³⁸ Stube su 1738. izgradene prema projektu rimskog arhitekta Pietra Passalacquea.

dili Leonardo i Petar Petrović 1499. godine. Kao što ističe Andelko Badurina, u njemu je posebno jasna bitna uloga koju su franjevci na dubrovačkom području imali putem škola jer se gotovo čitavo prizemlje, kat zapadnog krila te poslije sagrađen gornji klaustar i samostan koriste u tu svrhu. Vrijedi naglasiti i važnost knjižnice Male braće koja prije potresa broji čak 7500 naslova.

U Rožatu 1939. godine bosanski franjevci uz dozvolu Senata podižu samostan pohodenja Blažene Djevice Marije koji 1465. godine dolazi pod upravu dubrovačke provincije, a u današnje stanje doveden je opsežnom rekonstrukcijom početkom 18. stoljeća (klaustar je iz 1585. godine).

Franjevci su podigli samostan i na južnom dijelu otočića Daksa, idejalnom položaju za kontrolu ulaza i izlaza iz luke. Samostan je osnovan prije 1281. godine uz crkvu sv. Sabine. Na otočiću su bile podignute i kapelice s postajama križnog puta gdje bi, osobito u korizmi, tijekom 15.–18. stoljeća dolazili mnogi iz Dubrovnika na hodočašće. Franjevci su ga morali napustiti kada se samostanski sklop za francuske okupacije prenamijenio u utvrdu.

NAPREDNE METODE MAPIRANJA TURISTIČKIH TOKOVA

Metode mjerjenja intenziteta korištenja prostora i formiranja uzoraka kretanja turista su mahom empirijske i bazične, te često prepustene pretpostavkama. No, napretkom GPS praćenja i drugih tehnologija, razvijaju se nove metode praćenja i prostorno-vremenske reprezentacije turističkih tokova koje će bitno pomoći u dalnjem razumijevanju i planiranju turizma. → Noam Shoval i Michal Isaacson, *Tourist Mobility and Advanced Tracking Technologies* Routledge, 2010.

PROŠIRENJE INTERESA TURISTA

Čini se da popularnost masovne proizvodnje i potrošnje paket-aranžmana godišnjih odmora u mediteranskim odmaralištima opada kako ukusi ljudi postaju raznolikiji i selektivniji. Umjesto toga, raste ponuda odmora na udaljenim destinacijama te ruralnoga, urbanog, industrijskog pa čak i zelenog turizma. Ljude sve više privlači širi raspon prizora i objekata koje bi promatrali. Posljedica toga su različiti učinci na okoliš. S jedne se strane barem relativno smanjuju neki od problema zagušenost... S druge strane, proširenje raspona ukusa kod ljudi znači da turistički utjecaji, bili oni dobri ili loši, zahvaćaju sve širi spektar mjesta. → John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 181.

2.2.3. Sustav ladanjskih kuća i mediteranski modernizam

BAŠ 47. Fenomen europskog dometa – dubrovački ljetnikovci, većinom su sa- građeni tijekom 15. i 16. stoljeća u gotičko-renesansnom, u renesan- snom, a poneki nastavlja njihovu predaju u 17. stoljeću u baroknom slogu, ponavljajući slične značajke prostornih rješenja i izbora položaja.

Postanak im je uvjetovan dugim privrednim i kulturnim usponom, u mirnom razvoju Republike povezane s europskim kulturama zapada, u blagom jadranskom podneblju. Izvangradsko dubrovačko područje konačno se određuje i prestaje biti prostor stalnih sukoba i opasnosti.

TUR 58. Sustav ladanjskih kuća koje su imale i svoju gospodarsku funkciju, ali i bila poprišta kulturnog života predstavljaju mrežu svakodnevnoga, privatnog života imućnih pojedinaca i obitelji. Ta mreža različitih gustoća prostire se i u neposrednoj blizini povjesne jezgre, naročito je koncentrirana u Rijeci dubrovačkoj, ali je i raspršena po udaljenijim ili teže dostupnijim mjestima poput Elafitskih otoka.

BAŠ 48. Veliki broj dijeli zajednički arhitektonski tip tlocrta u obliku slova L položen zajedno s vrtovima unutar strogo ortogonalnog rasporeda. Tvore ga jednokatna ladanjska kuća, jednostavne kubične forme, na koju se okomito naslanja krilo s terasom pod kojom se može naći orsan, cisterna, mlinica za masline i razne ostave. U jasnoj, jednostavnoj povezanosti svih svojih dijelova, okupljeni su uz ljetnikovac s terasama i ložama vrtovi sa šetnicama pod odrinama s drvoređima vitičkih stupica pod vinovom lozom ili miomirisnim biljem, česmom i kapelama, a oni pri moru s ribnjakom i orsanom za čamce. Na terasi su pak često kapelica i paviljon. Koliko na ravnici i uz morsku obalu, jednako su zanimljivi ljetnikovci izgrađeni u širinu na padinama uredenih terasama. Kod njih ogradni zidovi, i kad su visoki kao na Gornjem i Srednjem Konalu, ne zaklanjaju vidike i još su izravnije povezani s krajolikom.

Neodvojivo jedinstvo arhitekture, vrtova i krajolika koje se u njima ostvarilo – ponajviše trjemovima i lodama – bilo je ujedno “i smisao njihova nastanka, postojanja i opstanka. Stoga je opravdano govoriti o arhitekturi vrta koji predstavlja dio arhitektonske zamisli cjeline ljetnikovca.“ Dubrovački renesansni ljetnikovci bili su i u europskim okvirima iznimna pojava po načinu povezivanja arhitekture i nature (vrtova i krajolika).

TUR 58. Tu mrežu također treba promatrati i kao krajobraznu jer sve ladanjske kuće kultiviraju vlastiti prirodni okoliš, ali i samim odabirom pozicije označuju i valoriziraju povjesnu topografiju prirodnog krajolika.

Dakako, u procesima moderne urbanizacije, posebno u najrecentnije doba, ove su vrijednosti krajolika uvelike narušene, no ova bi baštinska mreža mogla poslužiti za otvaranje prigušenoga povjesnog narativa te ga translatirati u novu-staru teritorijalnu vrijednost, koja je prije svega urbana, u svom najizvornijem socio-kulturnom smislu. Mreža ladanjskih kuća pritom se ne bi trebala orijentirati samo na povjesne ljetnikovce, već i na suvremenu gradnju i dosege lokalno specifičnog modernizma na ovim prostorima. Naime, pojedine su gradnje na dubrovačkom području demantirale dogme o

krutosti modernizma, pokazujući kako on itekako može biti osjetljiv i prema lokalnim prirodnim datostima, životnim običajima i kulturi. Upravo afirmacija modernizma treba biti ona spona koja povezuje već dobro poznatu baštinu Dubrovačke Republike sa suvremenim trenutkom te time uspostavlja kontinuitet graditeljske kulture. U tom smislu paradigmatski je rad arhitekta Nikole Dobrovića čije vile u urbanim, suburbanim i prirodnim kontekstima slijede vlastiti narativ, ali se i tematski nadovezuju na dugu povijesnu tradiciju privatnih kuća-imanja i ladanja na dubrovačkom teritoriju. Naime, slavljena tradicija graditeljske mjere i sklada, jednostavnosti te aktivnog odnosa prema prirodi i drugih vrijednosti dubrovačkih ljetnikovaca prisutna je i u Dobrovićevu radu, kao i u radovima drugih modernističkih arhitekata koji su djelovali u dubrovačkoj regiji, među kojima treba spomenuti Zdravka Bregovca i njegov projekt vile za Lovru Matačića u Lozici.

Ljetnikovac Rastić "Donovina", Rožat

BAŠ 53. Rastićev ljetnikovac u Rožatu izgrađen je u blizini ušća rijeke Omble u 15. stoljeću u duhu čiste renesanse, kao jedan od onih dvoraca "sazidanih na vodi", kako će kazati već Dinko Ranjina. Baš je taj tip vjerojatno najoriginalniji doprinos dubrovačke ladanjske arhitekture, a paralele mu se nalaze – ali iz kasnijih vremena – samo na obalama nekih kanala u okolici Milana i na obalama jezera Lago di Como, Lago di Garda, Lago Maggiore i na Brenti. Rastićev ljetnikovac u jednom svom dijelu barokiziran je 1678. godine, nakon Velike trešnje. Sastoji se od glavne zgrade veličine 20×8 metara, visine prizemlja i kata, a okomito na nju izgraden je cijeli niz pomodnih prostorija s ulaznim trijemom. Niz završava orsanom koji, za razliku od ostalih ljetnikovaca, cesta nije odvojila od vodenog zrcala. Iznad tih čvrsto svodenih prostorija prostire se široka terasa, šetnica koja je nekad završavala paviljom.

Ljetnikovac se nalazi u području u kojem donedavna nije bilo novijih gradnja, pa je očaravao intimnošću i nesmetanim izlazom do sjevernog rukavca rijeke Omble. Međutim, cijeli prostor je dugogodišnjim neodržavanjem zarastao u visoku vegetaciju i šaš, a zbog neodržavanja kanala teren je trajno plavljen. Nažalost, u njegovoj se neposrednoj blizini upravo podiže prvi od tri stambena objekta, koji svjesno i bezočno usurpira njegov pogled, pa i njegove vrtove. Time mu se bitno mijenja kontekst. Još jednom postajemo svjesni da se vrhunski spomenici ne mogu štititi samo registracijom njegovih vanjskih zidova, nego barem u širokoj *buffer* zoni.

Gučetićev ljetnikovac u Obuljenu – Lazarević-Zbutega

Ljetnikovac Klementa Gučetića podignut je u drugoj polovici 16. stoljeća u predjelu zvanom Obuljeno. Glavna zgrada je teško oštećena i bez krova, posve devastirane unutrašnjosti. Cesta je definitivno odvojila spoj ljetnikovca s morem. Okolni prostor je gradnjom golemog naselja izgubio izvorni ugodaj, makar bi mu visoko zelenilo i obnovljen vrt mogao vratiti djelić intimnosti. Neobično je da ni nakon četrdesetak godina otkako je izgrađena nova Mokošica, kao sovjetski planirano satelitsko naselje Dubrovnika, nije oblikovan kulturni centar unutar ljetnikovca koji se pod njom nalazi, na obali mora do koje 12 000 stanara tek odnedavna može sici po kakvom-takvom puteljku. Na ovom mjestu možemo samo aktualizirati prvi poticaj za preuređenje ljetnikovca u kulturni centar koji je prije dvije godine iznijela inicijativa Centra za kulturu življena – Društveno-kulturni centar Mokošica. Predio oko njega unereden je manjim obiteljskim kućama, gatom od zemljanog nasipa, prostorom u kojem se deponiraju napušteni brodovi... Distinkтивnost ljetnikovca donekle čuva visoka vegetacija. I ovdje je cesta presjekla direktnu povezanost orsana i mora. Ljetnikovac je podignut u drugoj polovici 16. stoljeća. I ovaj je ljetnikovac stradao u ratu. Oštećeno mu je kroviste, unutrašnjost potpuno devastirana. S unutarnjeg stubišta ukradena je kamena kolonada ograda. Vrt je potpuno zapušten i zarastao. No ti su problemi manji od problema izrazite nestabilnosti nosiva tla zbog koje su uzdužni nosivi zidovi pročelja (naročito na stražnjoj, sjevernoj strani) izvan osi i iskrivljeni.

Ljetnikovac Paladina Gundulića (Kesterčanek), Gruž

Venecijanski plemići Giovanni Battista Giustiniano i Anzolo Diedo, koji su kao sindici boravili 1553. godine u Gružu, opisali su, po svemu sudeći, ljetnikovac Petra Sorkočevića, točno preko puta Gundulićevu, kao "sjajnu palaču jednog dubrovačkog plemića na morskoj obali, koja se ujedno naslanja na hrbat brijega, a ukrašavaju je veoma ugodan perivoj pun mirta, čemina, lovora, različitih, a i običnih stabala. Tu su dvije česme posve pitke vode izdjalene da ukrasuju perivoj i da služe palači. Tik do njih je ribnjak u koji ulazi more ispod zidova koji ga okružuju." Najveći ribnjak od svih gruških ljetnikovaca imao je upravo ovaj koji je nakon 1527. godine počeo graditi Đivo Gundulić. Kad je zasjao i s golemin vrtovima procijetao, mogao je u njemu 1556. godine ugostiti nadbiskupa Beccadellija da se tu oporavlja nakon preboljene bolesti, gdje je taj prijatelj Michelangela (kojega je sam pak pozivao u goste u svoj šipanski ljetnikovac, tada još u izgradnji) zaista mogao uživati. Ovdje se, po svoj prilici, prije nego u Trstenom, mogao voditi i *Razgovor o ljepoti* između dviju znamenitih Dubrovčaninja, Marije Gundulić (Đivove kćeri, poslije udane za Nikolu Gučetića) i Cvijete Zuzorić. Ljetnikovac je sredinom 17. stoljeća

prešao u vlasništvo Pucida. Bersa opisuje njegov status oko 1900-tih: "Veliki dvor, koji se na Batali ogleda u tihom gruškom moru, pripadao je Lucu Pozzi; to je lijepa četvrtasta zgrada. Dvorac kasnije postade ljetnikovac učitelja i daka slavnoga 'Collegium Ragusinum', zatim vlasništvo Otaca Piarista, najzad u moje vrijeme njegov je vrt služio poljodjelskoj školi, kojom je upravljao njen zasnovatelj barun Frano Ghetaldi-Gondola."

Ljetnikovac Petra Sorkočevića, Lapadska obala 5, Lapad

Sorkočevićev ljetnikovac, paradigma čitavog niza drugih, sagrađen je do 1521. godine. U prijelaznome gotičko-renesansnom stilu, u kojem su zidane najznačajnije onodobne dubrovačke gradevine – Knežev dvor, Vijećnica i Divona. Njegova tlocrtna dispozicija, organizacija vrtnih površina, visoki ogradni zid sa simboličkim kruništem umnogome omogućavaju da se rekonstruira izgubljeni sloj ladanjske arhitekture 15. stoljeća: ribnjak (stariji od samog ljetnikovca) nije u izravnoj vezi s trijemom; trijem nema ulogu prijelaznog elementa između volumena zgrade i vrta koji je zasađen sa strane ljetnikovca; maleni zaštićeni vrt s kapelicom ispred lože nalik je srednjovjekovnom *giardino pensile*. Nijedan od portala ne korespondira s nekom od vrtnih staza, pa je izostalo za renesansu karakteristično povezivanje na razini prizemlja što, međutim, kompenzira prostrana terasa pred ljetnikovcem, otvorena prema moru, terasa koja je izvorno završavala paviljonom. Na nju se (a ona je ujedno pokrov cisterne i orsana) pristupa kroz monumentalnu triforu izravno iz velike dvorane na katu. Ono što Sorkočevićevu vilu čini izuzetnom u usporedbi s drugim dubrovačkim ljetnikovcima jest aneks stražnjeg krila s ložom, s prozorima na zidu koji je zapravo kulisa. Treba otvorenim očima paziti s obzirom na teško shvatljive, nažalost već planski kodificirane najave "korekcije obale" pred njim.

Ljetnikovac Stjepović-Skočibuha, Boninovo

U samom Gradu u prvom bi redu trebalo obnoviti neshvatljivo zapušteni ladanjsko-rezidencijalni dvorac Vice Skočibuhe kod Tri crkve. Riječ je o sklopu koji tipološki odudara od čitave serije dubrovačkih renesansnih ljetnikovaca. Volumen mu je posve slobodno postavljen u prostor, na umjetno izgradenoj terasi, rastvorivši se simetrično na pročelju, začelju i bočnim fasadama. Njegovo trodijelno pročelje komponirano je s dvije lode po sredini. Ne opisujući njegovo današnje stanje ni stanje terasa i vrtova, treba ustvrditi da je s obzirom na izrazitu arhitektonsko-povjesnu i urbanističku vrijednost, te činjenicu da je u javnom vlasništvu i u javnoj funkciji – imperativ da se njegovoj obnovi pristupi možda i kao prvom u nizu najavljenih obnova. Ljetnikovac je gradio (punih 14 godina, sam ga ne dovršivši) Vice Skočibuha, jedan od najistaknutijih likova dubrovačke pomorsko-trgovačke djelatnosti, čiji život zaslužuje čitav roman,

ovjekovječen na glasovitoj oltarskoj pali Silazak Duha Svetoga koju je naručio u Santi di Tita.³⁹ Vjerujemo da bi njena najbolja funkcija mogla biti da postane nositelj informacija o apogeju dubrovačke povijesti i ljudi koji su je stvarali. Prezentacija dubrovačke pomorsko-trgovačke povijesti i njenih protagonisti podigla bi ujedno i zasluzeni spomenik poduzetnosti i kulturnim zasadama dubrovačkih pučana o kojima namjernik u Dubrovniku doznaje neopravданo puno manje nego o patricijskoj oligarhiji koja je upravljala Republikom. No, naravno, buduću funkciju Skočibuhina sklopa mogli bismo vidjeti i u nekoj pupčanoj povezanosti s obližnjim Sveučilištem u Dubrovniku.

Ljetnikovac Skočibuha-Rašica (u podnožju brda Petke), Uvala Lapad

Isto bismo rekli i za renesansni, poslije barokizirani ljetnikovac Rašica (prvotno ljetnikovac obitelji de Stefanis-Skočibuha, pa Bravačić) u podnožju Petke, na pristranku uvale od Lapada. I on je odstupio od standardnog L-tlocrtnog tipa: prednji dio prizemlja rastvoren je trijemom, stražnji ima niz manjih prostorija. Osobit akcent dobila je bočna terasa (istinski belveder), koja je natkrila veliku prostoriju rastvorenu lukovima. Impresivan je slijed vrtova na raznim razinama koji se spuštaju prema lapadskoj udolini.

Ako je Grad homogenošću svog lika bez ostatka definirao kolektivnu ličnost povijesnog Dubrovnika, renesansni i barokni ljetnikovci najbolje zrcale psihologiju njegove vladajuće i dobrostojeće klase koja je u njima s ponosom i mjerom pokazala svoje kulturne vrijednosti i aspiracije. Današnja njihova zapuštenost, višedesetljetna indiferentnost društva prema njihovu stanju – i kada su u vlasnosti samoga grada – ima bez sumnje devastirajući učinak na kolektivnu psihologiju stanovnika, a jednako zbunjuje i goste grada.

Na razini realne gradske politike, njihova bi obnova (a držimo samozumljivim da bi ona trebala biti izvršena po najvišim konzervatorskim standardima) u znatnoj mjeri pridonijela doživljaju povijesne važnosti sklopova tih ljetnikovaca, kao i njihovog neposrednog i šireg ambijenta.

Svi ovdje spomenuti ljetnikovci paradigmatski su primjeri najboljega što je dubrovačka i hrvatska renesansna arhitektura svijetu dala i ne treba im izmišljati namjene daleko od one koju su izvorno imali. Oni su svojim volumenom, nadasve vrtovima iz kojih se i danas pružaju krasni vidici, najbolji nositelji informacija o apogeju dubrovačke povijesti i ljudi koji su je stvarali.

³⁹ Bio je suvlasnik 17 jedrenjaka; u Gradu je imao udjela u tvornici sukna, u Sofiji i Napulju trgovačka poduzeća, trgujući domaćom i stranom robom preko Jakina i Napulja do Španjolske i do Carigrada, te u još udaljenije luke. Bogatstvo troši promišljeno i sa stilom, kao najistaknutiji predstavnik nove klase.

2.2.4. Sustav turističkih sadržaja i problem uvođenja novog mjerila

Najmlađu teritorijalnu mrežu predstavlja sustav koji je proizvela sama industrija turizma. Riječ je o hotelima i drugim turističkim kapacitetima planiranim sukladno koncepcijama koje se u hrvatskoj urbanističkoj tradiciji sustavno istražuju još od kraja 1950-ih godina, a čiju kulminaciju predstavljaju regionalni planovi za Južni Jadran, Gornji Jadran te Splitsku regiju. Upravo su programsko-prostorni resursi recentnije turističke arhitekture mesta na kojima je dolazilo do preklapanja praksi lokalne svakodnevice i turizma. Hotelske okoline postala su kozmopolitska mjesta susreta i svojevrsne kohezije u kojoj se umanjivala podjela "mi (turisti)" – "oni (domicilno stanovništvo)". Riječ je o svojevrsnom obratu uvriježene paradigme: dok se javni prostor komodificira i prilagodjava "turističkom pogledu", prostorno-programske resurse hotela koji su stvoreni u svrhu generiranja profita koriste se kao specifični oblici socijalnog prostora⁴⁰. Modaliteti prožimanja urbane infrastrukture i svakodnevnih socijalnih tokova s brojnim hotelskim kompleksima ugradenih u širi dubrovački teritorij predstavljaju znatan identitetski potencijal koji bi svakako trebalo reafirmirati.

Iako su u sklopu jadranskih projekata radeni i detaljni planovi, od kojih je realiziran (u izmijenjenom obliku) samo Babin kuk, planerske zamisli koje su se zasnivale na ravnomjernoj, koncentriranoj i kontroliranoj teritorijalnoj distribuciji turističkih kapaciteta kao i na očuvanju javne domene i zaštiti prostora, uvelike su implementirane upravo u dubrovačkom okolišu. Projekt Babina kuka je od izvornoga koherentnog projekta "turističkoga grada" razmjerno visoke gustoće izgrađenosti i miješanih tipologija na kraju realiziran kao niz zasebnih, parcijalnih hotela – kompleksa, no ideja središnje "javne ulice" s javnim sadržajima i pokušajem uvođenja urbanih formi, koje se nadovezuju na tradicijske modele, za svoje je vrijeme bila napredna i anticipirala je postmoderne tendencije.

Zamisao ravnomjerne distribucije sadržaja naročito je jasno postavljena u Župi dubrovačkoj i to na potezu/punktovima Kupari – Mlini – Plat – Cavtat na kojima se nalaze ili su se nalazili pojedini primjeri istaknute moderne turističke arhitekture od kojih su neki u ruševnom stanju, iako su i internacionalno prepoznati kao vrijedan doprinos i samoj hotelskoj tipologiji, ali i razvoju moderne arhitekture. Tako se uz obalu nižu Hotel Pelegrin i Hotel Goričina

⁴⁰ Drugim riječima, hotelski objekti koji se ubičajeno ne tumače kao dio baštine postaju jedno od rijetkih mesta identitetske kohezije.

(1962.) Davida Fincija te Hotel Goričina 2 (1968.) Ante Rožića u sklopu velikog turističkog kompleksa Kupari, zatim Hotel Astarea (1970.) Bogoljuba Kurpjela u Mlinima, danas srušen Hotel Ambasador – Plat Petra Kušana (1969.–1971.) u sklopu turističkog kompleksa Plat te Hotel Croatia Slobodana Miličevića (1971.–1973.) u Cavatu. Među navedenim hotelima, Hotel Astarea nagrađen je Republičkom nagradom BiH i time nominacijom za Federalnu nagradu novina *Borba* za arhitekturu, najvažniju nagradu u bivšoj Jugoslaviji.

Uz realizacije na "rivijeri" Župe dubrovačke i Cavata, još nekoliko realizacija u okolini Dubrovnika dalo je vrijedan doprinos evoluciji modernističkih koncepcija, u prvom redu radom Žarka Vinceka i Andrije Čičin-Šaina projektima velikih hotela Dubrovnik Palace (1969.–1972.) i Libertas (1968.–1974.). Oba projekta su megastrukture koje su vodile prema ukinuću "samostalnoga arhitektonskog, klasično komponiranog objekta u korist nehijerarhijskih struktura integriranih s topografijom". Hotel Libertas jedan je od najradikalnijih primjera eksperimentalnih koncepcija o poslijeratnoj hrvatskoj arhitekturi i iako izvorna idea potpunog stapanja građevnog tijela s tlom nije u svim dionicama idealno zaživjela, taj projekt jedinstven je i u internacionalnom kontekstu, a recentna gruba rekonstrukcija i dogradnja sasvim su degradirale njegove kvalitete. Posljednji u nizu "socijalističkih" hotela, kako ih se ponekad pogrdno naziva, izgrađenih na dubrovačkom području jest Hotel Belvedere (1983.–1985.) arhitekta Julija De Luce čiji je projekt odabran na arhitektonskom natječaju. Već u vrijeme dovršetka natječaja precizne kritike u stručnom tisku upućene su odabiru eksponirane lokacije na hridi pored sv. Jakova koja s jugoistoka zatvara akvatorij grada, te smještaju preopsežnog programa na nju. Iako De Luca pismeno koristiti postmodernu koncepciju kolaža da bi hotel razložio u manje segmente, svaki zasebni dio hotela, pa time i cjelina su suviše robusni, predimenzionirani i monumentalni, što iskazuje opadanje osjećaja za mjeru i primat profita pred urbanim skladom. Dakako, o nekim dubrovačkim hotelima iskazana su i drugačija, izrazito kritička mišljenja, pa je i Hotel Libertas često predmetom osporavanja u krugovima povjesno-umjetničke struke, iako je izgrađen u prostoru čija je devastacija dereguliranim gradnjom već bila započela.

S druge strane, hoteli poput Belvedera i Libertasa izgrađeni su na pozložajima koji istinski kompromitiraju i planere i arhitekte svoga doba. BAŠ 20. Belvedere i Libertas istinski su oskvrnuli prostor u kojemu su nikli, da bi – paradoksalno – isti taj povjesni i prirodni prostor htjeli koristiti kao idealnu vizuru.

Izgradnja velikih hotela dovela je do nove kolonizacije i urbanizacije prirodnih prostora i uvođenja novog mjerila izgrađenog okoliša 59. koja bitno nadilazi ranije urbane slojeve. No bilo je praktički nemoguće

zamisliti razvojni scenarij u kojem turizam velikog mjerila u drugoj polovici 20. stoljeća ne bi ušao u ambijent Dubrovnika. Ne može se reći da se tom procesu pristupilo stihjski. Naprotiv, tijekom 1960-ih godina u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji kultivira se interdisciplinaran pristup regionalnom planiranju obale, a u suradnji s Ujedinjenim narodima izrađeni su i veliki regionalni planovi za Južni Jadran, Splitsku regiju i Gornji Jadran, te niz detaljnih planova nižeg mjerila. Iako je većina planova implementirana parcijalno, strategije intenzivnog, no balansiranog prostornog razvoja te očuvanja prirodnih i urbanih okoliša bile su pionirske i u internacionalnom kontekstu. Koncepti koncentracije gradnje visoke gustoće na točno odredene točke te štićenja prostora između u svom intaktnom obliku sprječili su nekritičku izgradnju obale, iako se ona na brojnim mjestima dogodila u domeni deregulirane, individualne izgradnje. Utoliko je turistička izgradnja unijela jedan novi urbani sloj i pripadajuću infrastrukturu u čitavu dubrovačku i jadransku regiju, no bila je riječ o neizbjježnom scenaru. Kritika modernističkih hotela zbog njihovog mjerila nije pitanje graditeljske kulture, nego intenzivnog prelaska na intenzivnu i, istina, sve više monokulturnu industriju turizma. Nažalost, umjesto da se na vrijeme raspozna arhitektonska kvaliteta modernističkih hotela i njihov doprinos kontinuitetu razvoja arhitektonske kulture, oni su često ili prepušteni nebrizi i propadanju ili vrlo loše obnovljeni pa je ukinut njihov izvorni karakter i vrijednost. I izvorne urbane dinamike, u kojima su hoteli bili mjesto socijalizacije i preklapanja života turista i lokalnih zajednica sve više zamire, a javni sadržaji hotela sve su manje dostupni i privlačni lokalnom stanovništvu te time i "gentrificirani".

Dubrovački prostor u tipologijama koje nisu hoteli i obiteljske kuće ne obiluje vrijednom modernističkom arhitekturom, no ipak je ključno istaknuti paradigmatski projekt Vjenceslava Richtera za Turističku školu na Pločama (1961.–1962.), dio nerealiziranoga većeg kompleksa koji je trebao uključivati i studentski dom. Ta zgrada jedini je zaštićeni spomenik kulture visokog modernizma nakon Drugoga svjetskog rata čija važnost nadilazi isključivo arhitekturu. Naime, Richter istovremeno eksperimentira sa sistemskim objektima te istražuje – prvi na prostorima bivše Jugoslavije, a i među prvima u svijetu – strukturalističku arhitekturu baziranu na nehijerarhijskim multiplikacijama osnovnih jedinica. Turistička škola prethodi Richterovim prvim sistemskim objektima *Centre*, *Centrije* i *Centrijade* iz 1963. godine te zatim i sistemskoj skulpturi i prvim *Reljefometrom* iz 1964. godine. Turistička škola praktički ko-incidentira s prvom međunarodnom izložbom Novih tendencija u Zagrebu 1961. godine, na kojoj će Richter od druge izložbe 1963. i redovito izlagati te utjecati

na njihovo formuliranje. Međunarodnu važnost Novih tendencija dobro je elaboriran i poznat, no ostalo je nedovoljno zapaženo da se Turističku školu može smatrati možda i prvim realiziranim arhitektonskim djelom neposredno povezanim s prvom fazom Novih tendencija, te je utoliko ona izuzetno važna kulturna činjenica koja i Dubrovnik povezuje sa središtem neoavangardnih zbivanja u vizualnim umjetnostima druge polovice 20. stoljeća.

"UDOMAĆENJE" SVREMENE ARHITEKTURE

Koncept autohtonizacije omogućuje nijansiranje shvaćanje diseminacije arhitektonskih zamisli te doživljaj njihovih raznolikih materijaliziranih oblika. Podseća nas da "kontekst" bilo koje gradevine ne obuhvaća samo "autentično", tj. otprije postojeće karakteristike mjesta. Arhitektura također posjeduje sposobnost utjelovljena često sukobljenih osjećaja koje neko mjesto čuva o svojoj vlastitoj prošlosti ili budućnosti, nesigurnosti o svojem provincijском obilježju ili maštanju i želje o nekoj drugoj realnosti. Asimilacija izvanjskih tendencija unutar lokalne situacije u ovom smislu nije samo, ili ne nužno, hegemonijski proces, nego ponekad i dobровoljno prisvajanje te svjesno ili nesvesno prepoznata potreba za promjenom. → John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 235.

2.3. FORTIFIKACIJE

PKK Fortifikacijski objekti i sustavi tijekom cijele povijesti pretežno su bili vezani za obranu naseljenih mesta, u prvom redu za zaštitu stanovništva (gradovi – tvrdave), zatim komunikacijskih pravaca, važnijih raskrižja, riječnih prijelaza i ušća, luka i sidrišta, državnih kopnenih granica i obalnih linija. Uloga, značenje i oblici sustava obrane mijenjali su se ovisno o razvoju vojne doktrine i koncepcije vođenja rata, dometa i rušilačke moći oružja.

31. Sukladno geostrateškom položaju Dubrovnika dubrovačka komunalna zajednica, a onda i država, tijekom je cijelog vremena svoga dugog postojanja naročitu pažnju posvećivala utvrđivanju i obrani svog teritorija. U prvom redu odnosi se to na sam grad Dubrovnik, a potom na planirane i utvrđene gradove Stona i Malog Stona, te Cavtata. Osim izgradnje sustava zidina oko navedenih gradova, Dubrovačka Republika izgradila je čitav niz fortifikacijskih gradevina u svrhu obrane svog teritorija i svog stanovništva. Pored utvrđenja koja je gradila država po cijelom teritoriju, postoje i utvrde koje su slično kao i u svim jadranskim, ali i europskim, uzmorskim mjestima služile za obranu od gusara, pljačkaša, agresora – njih su gradile razne zajednice, bratovštine, cehovi, samostani, autonomne općine (*universitas*) i pojedinci iz svojih sredstava, ali uz dozvolu vlade Republike.

TUR 58. Mrežu objekata vojne infrastrukture iz različitih razdoblja sačinjavaju, primjerice, Sokol kula i druge fortifikacije iz perioda Dubrovačke Republike, sustav utvrda na Srdu, Fort Royal na Lokrumu, Prevlaka – Ostro iz doba francuske te habsburške vladavine. Taj sustav treba promatrati i kao zasebne arhitektonsko-urbanističke sklopove, ali i kao preostatke turbulentne povijesti prostora Dubrovnika.

2.3.1. Dubrovačke gradske zidine

BAŠ 95. Zidine opasuju povijesnu jezgru Dubrovnika u duljini od 1940 metara. Sastoje se od glavnoga zidnog plića s predziđem i jarkom s kopnene strane, od šesnaest kula kvadratnog i kružnog presjeka, tri tvrđave (Bokar, Minčeta i sv. Ivan), šest bastiona (od Pila, bastion palača, sv. Spasitelja, sv. Stjepana, sv. Margarite, sv. Petra), dva ugaona utvrđenja te dva valobrana. Dva su glavna kopnena ulaza u grad kroz dvostruka vrata na Pločama i na Pilama s pokretnim mostovima. U gradske zidine ubrajamo i dvije predutvrde, fizički odvojene tvrdave, Revelin na Pločama i Lovrijenac na Pilama koje brane dva ulaza u grad te stoga pripadaju istom fortifikacijskom sklopu s gradskim zidinama. Zidine dosežu visinu od 25 metara, a njihova debljina se s kopnene strane kreće od 4 do 6 metara, dok su s morske strane debele od 1,5 do 3 metra.

PKK 32. Današnji opseg zidina nastao je u drugoj polovici 13. stoljeća te se one sustavno osvremenjuju i grade sve do 1660. godine. Svaka utvrda ima svoje ime; većina nosi imena svetaca, neke se nazivaju po svom položaju (Kula od Ploča, Kula ribarnice, Kneževa kula itd.), a neke po vrsti utvrde (Revelin, Kantonata). Zidine su gradili brojni domaći zidari i klesari od lokalnog kamena i smjese vapnenog morta, a među njima su posebno bili cijenjeni graditelji svodova koji su te arhitektonске dijelove izradivali od vodenog kamena (sedre) – laganog, mekog i podatnog za oblikovanje, koji se brao u Mlinima u Župi dubrovačkoj. Projektanti su bili domaći i strani graditelji, odabrani od gradske vlasti i cijelo vrijeme nadzirani u svom radu, među kojima se ističu Paskoje Miličević, Marin Držić, Nikifor Ranjina, Juraj Dalmatinac, Michelozzo Michelozzi iz Firenze, Onofrio i Simeon della Cava, Antonio Ferramolino iz Bergama, Mark-Antonio Bettacci iz Firence te Seporoso Mateucci iz Ferma. Grad je financirao izgradnju fortifikacijskog sustava sredstvima namaknutim iz raznih izvora – uglavnom carina na razne proizvode, ali i raznovrsnih fondova, ostavština, a u kriznim vremenima znalo se raspisati i državni zajam za njihovu modernizaciju.

Prvotne zidine sastojale su se od glavnoga gradskog zida koji je imao nazubljeno krunište i obilazni hodnik osovlen na sustav konzola i svodića. Za vrijeme obrane hladnim oružjem, osim osobnog naoružanja (mač i bodež, luk i strijela, štit i koplje) upotrebljavali su se samostrijeli te ratne sprave poput spingardi, koje su izbacivale zapaljene jake strijele i kamene kugle, te tvrdavski samostrijeli. U obrambenom sklopu nalazile su se otvorene kvadratne kule, od kojih su one na strateški osjetljivim mjestima bile veće i jače. Zatim se zidinama u 14. stoljeće pridodaju predziđa te se ujedno *miri* s kulama znatno povisuju kako bi odoljeli suvremenim ratnim spravama. Pridodaju se također s kopnene strane gradski jaci s podiznim mostovima.

Razvojem ratnih sprava, koje su omogućavale sve veći doseg jakih strijela i kamenja, gradski zidovi se sve više povisuju. Tada se kule zatvaraju, presvuđuju i dobivaju unutrašnje prostorije te znatno povisuju, dobivajući uski, visoki izgled. Ali sustav obrane ostao je isti kao u prijašnjem razdoblju. Ova faza razvoja gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem gotike. Pojavom vatrenog oružja, kojim se Dubrovnik među prvima opskrbuje, mijenja se način ratovanja i stoga dolazi do generalne rekonstrukcije gradskoga fortifikacijskog sklopa. Dotadašnja relativno tanka i visoka utvrđenja bila su idealna artiljerijska meta koja se lakše pogadala i rušila. Zato se zidovi ojačavaju, podvostručuju, kule se dijelom ispunjavaju nasipom, a tada dolazi do znatnog sniženja i kula i gradskih zidova, s formiranjem širih platformi za smještaj tada moćne artiljerije. Obrana grada se s vrhova zidina premješta u njihovo podnožje. Tvrđave dobivaju kazamate, kule topovske otvore i kruništa oblikovana jakim prsobranima. Grade se jake, oble tvrdave i bastioni, a ispred Grada predutvrde – revelini, sa širim brisanim prostorom ispred njih. Ta etapa razvoja gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem renesanse. Pojavom vatrenog oružja u Dubrovniku se 1351. godine počinju koristiti prvi topovi a 1410. godine osnovana je dubrovačka ljevaonica topova. Njihova izrada bila je pod strogom državnom upravom koja je pomno birala ljevače topova. Isprva su to bili stranci, a zatim domaći majstori kovači i ljevači, među kojima se posebno ističe vrsni Ivan Krstitelj Rabljanin. Nedavno (2005.–2009.), senzacionalno arheološko otkriće unutar perimetra zidina, između kula Minčete i Gornjeg ugla, iznjedrilo je cijeli metalurški pogon za proizvodnju oružja u samom srcu grada. Naime, u 15. stoljeću ove dvije kule se direktno povezuju gradskim zidom pa tako "kliješta" kao obrambeni element nestaju, no postaju sastavni dio grada koji će dobiti važnu i vrijednu ulogu. Postaju industrijska, metalurška zona u kojoj se pripremao barut, ali i lijevala bronca te proizvodilo oružje. Bilo je to idealno mjesto za takav onodobni vrijedan i vitalan sadržaj jer je bio u gradu, no zaštićen gradskim zidinama, a opet odvojen od stambenog dijela kako bi se zaštitio od dima i smrada, ali i sprječilo eventualno širenje

požara. U današnjem izvrsno prezentiranom muzeju *in situ*, bez komparativnog primjera u Europi, a zaslugom Društva prijatelja dubrovačke starine, civilnoj udruzi koja 60 godina skrbi o zidinama, može se vidjeti arhitektura ljevaonice, sa svim originalnim sadržajima: talionicom, kaluparnicom, bazenima s vodom, kanalom s taložnicima te spremištem pjeska, koja je radila do 17. stoljeća.

Najopsežniji zahvat modernizacije gradskog zida izvršen je 1424. godine. BAŠ Tada dolazi do izgradnje novih dijelova zida kojom se pokušalo izrav- 98. nati dotadašnju krivulju njihova pružanja, a uz unutrašnju stranu zida formira se ulica. Zidine se osuvremenjuju tijekom 15., 16. i 17. stoljeća.

Razvojem artiljerije i sve daljim dosezima te razornijom moći PKK topova, u 17. stoljeću neke kule se u potpunosti zapunjavaju zemljanim 33. nasipom, a u sklopu glavnoga gradskog zida grade se bastioni – peterokutne jake utvrde skošenih zidova čija je visina izjednačena s visinom zidnog platna. Pojedine tvrđave dobivaju neke osnovne elemente bastiona poput uha ili kljuna. Ali način obrane je ostao isti kao u ranijem razdoblju. Ova završna faza gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem prelaska renesanse u barok. I u takvom obliku dubrovački fortifikacijski sustav doživio je svoju završnicu u 17. stoljeću otkad je, pa sve do pada Dubrovačke Republike, tj. do početka 19. stoljeća, ostao koncepcionalno nepromijenjen.

Potres koji je zadesio Dubrovnik 1667. godine veoma je oštetio BAŠ najstarije dijelove južnoga gradskog zida koji su ispučali ili su se djelomično urušili. S njihovom obnovom započeto je odmah nakon potresa. 98. Godine 1908. otvoren je novi ulaz u grad, takozvana Buža na potezu sjevernih gradskih zidina zbog čije se uspostave srušio dio sjevernog predzida. Danas se zidine koriste u turističke svrhe. Moguće je prošetati šetnicom na vrhu zidina oko cijelog grada u suprotnosti s izvornom funkcijom kada je pristup zidinama bio ograničen i samo izabrane vojne jedinice su ophodile zid. Tvrđava Lovrijenac i Bokar koriste se kao pozornice u sklopu Dubrovačkih ljetnih igara za izvedbu predstava, a tvrđava Revelin adaptirana je za potrebe scensko-glazbenih priredbi i u turističko-ugostiteljske svrhe. U prizemlju tvrđave sv. Ivana smjestio se akvarij, a u gornjim prostorijama na dva kata Pomorski muzej. U drugoj polovici 19. stoljeća izgrađen je lukobran ispred tvrđave sv. Ivana te tvrđava više nema dodir s morem kako je to izvorno bilo. U recentnim obnovama i rekonstrukcijama koristila se cementna žbuka kao vezivo za kamene klesance za razliku od izvorne, vapnene žbuke. Međutim, usprkos svim navedenim promjenama u obliku i funkciji, gradske zidine sačuvalle su svoju autentičnosti i bez sumnje njihova izvorna forma i bit kao obrambene strukture dolaze do izražaja i veoma su čitljive.

Koncem 19. stoljeća, 1899.–1901. godine, izgrađena je prometnica Iza grada tako da je provedena kroz gradski jarak, nasipajući ga ili dubeći. Dio prometnice prolazi i neposredno uza zid kule Minčete. Dijelovi jarka uz tvrđavu Revelin i na Pilama pretvoreni su u gradski perivoj te je u njemu, uz vrata na Pilama smješteno i dječje igralište. U jarku se uza sjeverni potez zidina, sa svake strane novih gradskih vrata Buže, na posve neadekvatnom mjestu formiralo parkiralište za osobne automobile. Današnje stanje pokazuje da jarak koji se proteže uza zapadni i sjeverni potez gradskih zidina nije u cjelini jednako tretiran po funkciji i po uređenju. Najblizi izvornom stanju je potez jarka s obje strane kule Minčeta s vidljivim dijelovima prirodnog tla, odnosno žive stijene i zelenila. Zapadni potez nekadašnjeg jarka promijenjen je u smislu uređenja ozelenjenih, pješačkih površina te i po funkciji i po uređenju predstavlja prihvatljivo rješenje i kvalitetni okvir zidinama. Za razliku od toga, sjeverni i najduži potez jarka u potpunosti je degradiran i po načinu korištenja i po uređenju, jer su asfaltirane površine prepuštene automobilskom prometu i parkirališnim površinama. S obzirom na rastući trend eksploracije zidina u turističke svrhe s ciljem povećanja profita, na širim dijelovima ophoda zidina formiraju se punktovi ugostiteljskog sadržaja čiju bi učestalost trebalo krajnje ograničiti.

Gradske zidine Dubrovnika jedan su od najbolje cjelovito sačuvanih europskih fortifikacijskih sklopova. One su najmonumentalniji i najznačajniji spomenik arhitektonske baštine Dubrovnika. Zidine imaju funkcionalnu ulogu obrane grada, ali i svojom kompaktnošću pridonose estetskom doživljaju ljepote i jednostavnosti. S njihova ophoda može se sagledati i shvatiti dubrovački urbanizam, povijesni razvoj grada i ljepota njegove arhitekture. Potrebno ih je staviti u širi kontekst obrane grada te ih povezati s utvrdama na brdu Srđ neposredno iznad grada, utvrdama na otoku Daksi i Fort Royal na Lokrumu, cjelinom koja je dio fortifikacijskog krajolika.

2.3.2. Fortifikacijski krajolik Srđa

Zbog iznimnoga geostrateškog položaja Srđ je imao važnu ulogu u fortifikacijskom sustavu Dubrovnika u svim povijesnim epohama. Ovaj je položaj do francuske okupacije imao funkciju izviđačke osmatračnice (i srednjovjekovnu crkvicu sv. Srđa i Bakha na mjestu istočno od današnjeg Fort Imperiala), jer se snažnije utvrđivanje izdvojenih punktova smatralo opasnim zbog mogućega neprijateljskog osvajanja i pretvaranje u uporišta protiv grada. To se u ovom slučaju odnosi na vrh platoa Srđa i prostor otoka Lokruma (ni lazaret tamo nije zaživio). Stoga se u

vrijeme Republike ovaj prostor prvi put vojno i strateški analizira u 17. stoljeću u izvještaju čuvenoga vojnog inženjera Mihajla Hranjca. Zbog opasnosti od Turaka krajem 17. stoljeća Dubrovčani su počeli s utvrđivanjem položaja na Bosanki i Brgatu, kao i po predgradima Dubrovnika, no to su bila poljska utvrđenja, pa stoga do danas nisu sačuvana, premda su održavana do kraja Dubrovačke Republike. Strateško značenje platoa Srđa osobito je eksponirano i obrambeno utvrđivano nakon političkih previranja na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, a to je i vrijeme uvodenja i zaživljavanja novih vojnih doktrina, što će se umnogome odraziti i na fortifikacijskom sustavu gradnje. Već srpnja 1806. godine, drugi dan po Molitorovu razbijanju opsadnih snaga Dubrovnika, francuski su okupacijski zapovjednici odlučili podići jaku tvrđavu navrh Srđa Fort Imperial, s koje su Rusi i Crnogorci napadali Grad. U tom sustavu obrane iste godine započeli su gradnju fortifikacije na Nuncijati, Žarkovici (Fort Delgorgue) te na Daksi i Lokrumu (Fort Royal). Izgradnja, dakle, Fort Imperiala na Srđu započela je 1806. godine, no intenzivna se gradnja odvijala od 1811. godine, a odužila se zbog težine terena i probijanja dugih serpentina uz padinu Srđa, da bi se svečano završila na Napoleonov rođendan 15. kolovoza 1812. godine. Predstavljala je Carska tvrđava ključnu, moćnu utvrdu fortifikacijskog trapeza obrane Dubrovnika (tvrđave Delgorgue, Royal, Lovrijenac, Imperial).

Austrijanci su obje tvrđave, i Fort Imperial i Fort Royal, proširili i usavršili. Tvrđava Fort Imperial bila je u punoj obrambenoj funkciji u vrijeme Domovinskog rata 1991. i 1992. godine, kada je uz iznimno važnu ulogu u obrani Grada, postala stvarnim i simboličkim uporištem hrvatskog otpora, s koje su branitelji sačuvali i obranili Dubrovnik. U ratnim je razaranjima Fort Imperial teško oštećen, pa se sukladno njegovoj povijesnoj važnosti očekuje i primjena obnova. Dva stoljeća novije povijesti i ratne tehnike sačuvano je u tom kompleksu, kao novovjekovna dopuna milenijskom slijedu dubrovačkih gradskih utvrđenih zidina, pa je tvrđava Fort Imperial na Srđu strateški dosljedan nastavak utvrđenja i obrane Dubrovnika.

Premisa postojanja fortifikacijskog pejzaža je integritet glavnih karakteristika koje definiraju krajolik kao takav. Jedan od njegovih atributa je i široka sloboda vizura koje se pružaju iz utvrda, a koja je potrebna radi strateškog manevriranja i međusobnog komuniciranja. Oduzimanjem esencijalnih atributa vizura i pristupa ovim gradevinama, narušava se njihov pojedinačni integritet, a time i ukupnost osjetljive cjeline fortifikacijskog krajolika.

Francuska je okupacijska vlast u Dubrovniku, uočivši strateške potencijale, započela izgradnju tvrđava Imperial i Delgorgue prema najmodernijim tadašnjim dostignućima vojne arhitekture. Francuske vlasti su najvjerojatnije

izgradile i streljački poligon, rijetki primjer takve vojničke arhitekture u Hrvatskoj. Austrijske vlasti dodatno utvrđuju Srđ poboljšavajući ove tvrđave, te grade osam izdvojenih borbenih položaja, takozvanih reduta duž sjevernog i istočnog ruba platoa Srđa. Sve tvrđave i redute bile su u međusobnoj vizualnoj komunikaciji, ali i povezane putovima koji su omogućavali brzo premještanje vojnih jedinica, ali i opskrbu udaljenijih položaja. Austrija je 1851. godine osim reduta izgradila i bateriju Crni Do na jugozapadnoj padini Srđa, a nešto niže 1866. tvrđavu Nuncijata koja je čuvala ulaz u Dubrovnik i morski ulaz u Rijeku dubrovačku.

Tijekom Drugoga svjetskog rata sve redute na Srđu i utvrda na Žarkovici bile su obnovljene i nadogradene. U drugoj polovici 20. stoljeća jugoslavenska vojska gradi niz bitnica, odnosno protuavionskih topničkih položaja s podzemnim bunkerima za skladištenje municije i smještaj vojnika na južnom hrptu platoa Srđ ispod sela Bosanke. Ove građevine su korištene kao važne točke i tijekom Domovinskog rata. Usred opisanog krajolika je ruralna cijelina Bosanka, naselje slobodnog tipa, smješteno istočno od tvrđave Imperial.

Slijedi popis obrambenih građevina, tvrđava, utvrda, reduta, topovskih bitnica, serpentina te kružne povezne komunikacije među njima.

Fortifikacije

Tvrđava Imperial

Izgradnja Fort Imperiala na Srđu započela je 1806. godine, no intenzivna gradnja te važne utvrde odvijala se tek od lipnja 1811. godine. BAŠ 101. Tvrđava se sastoji od središnje obrambene vojarne, odnosno dvokatne kamene zgrade s dva lateralno postavljena bastiona. Središnju zgradu vojarne i lateralne bastione odvaja *kaponir*, odnosno zaštićena staza koja teče uzduž sjevernoga, kopnenog i istočnog i zapadnog zida vojarne, a omogućavala je neometanu komunikaciju između vojarne i isturenih bastiona. Uz morski zid fasade središnje vojarne, dijelom upušten od razine prizemlja, na strateški najpovoljnijem položaju, nalazi se predprostor omeden visokim kamenim zidom poligonalnog tlocrta zvan *cvinger* koji je štitio ulaz u tvrđavu.

Na završnoj terasi bastiona izvorno su se nalazile prostorije za vojničku momčad, a danas se na istočnom bastionu ne naziru tragovi postojanja te gradnje, dok je na zapadnom bastionu sedamdesetih godina 20. stoljeća ona je zamjenjena gradevinom za smještaj telekomunikacijskog pogona (odašiljači i veze tadašnje Radio-televizije Zagreb). U ratnim razaranjima tijekom Domovinskog rata tvrđava Imperial odigrala je ključnu ulogu u obrani grada Dubrovnika od neprijateljskih snaga. U njoj su bile smještene hrvatske jedinice te je sukladno

tome pretrpjela teška razaranja i oštećenja koja nisu sanirana te su i danas vidljiva. Bez obzira na sve ove intervencije i promjenu funkcije, gradevini nije narušen autentični izgled. Dva stoljeća povijesti i ratne tehnike sačuvano je u tom kompleksu, kao novovjekovna dopuna milenijskom slijedu dubrovačkih gradskih utvrđenih zidina, pa je tvrđava Fort Imperial na Srdu strateški do sljedan nastavak gradskih zidina Dubrovnika. Tvrđava je također dio cjeline kontinuiranog fortifikacijskog krajolika na platou Srda s oblikovnim sustavom utvrđenja iz razdoblja 19. stoljeća, predstavljajući kulturno-povijesnu i vojno-graditeljsku vrijednost.

Utvrdna Delgorgue na Žarkovici

Sastavni je dio obrambenog sustava Dubrovnika u sklopu cjeline fortifikacijskog krajolika. Branila je s istočne strane prilaz gradu i moru na visinskoj koti iznad sv. Jakova na Višnjici, na potezu prema Brgatu Gornjem. Njena gradnja počinje u vrijeme francuske okupacije Dubrovnika 1806. godine, s oblikovnim sustavom utvrđenja 19. stoljeća. Funkciju zadržava i u vrijeme Austrije, kada je dogradena i proširena u vrijeme ratne opasnosti 1866. godine.

Utvrdna je tijekom Drugoga svjetskog rata djelomično prenajmjenjena izgradnjom pregradnih zidova i pomodnih prostorija na za vršnom platou tvrđave. Tijekom Domovinskog rata, 1991./1992. godine, tvrđava je bombardirana te su teško oštećeni njeni obodni zidovi i završna platforma za artiljeriju. S obzirom na današnju neadekvatnu namjenu tvrđave, prostor je devastiran te je izvorna forma objekta nečitka. Nema adekvatnog prilaza spomeniku.

Utvrdna Strinčjera

Locirana jugozapadno od tvrđave Imperial na širokom platou uzvisine, građena je nakon 1870. godine, a služila je i poslije sve do Domovinskog rata.

Streljački poligon "Streljana" – Bosanka

Smješten je jugozapadno od sela Bosanke, na zaravni platoa Srda, tlocrta vrlo izduženog pravokutnika, s oba izdužena kraja zidan visokim kamenim zidom, u prvoj polovici 19. stoljeća. Vojničko vježbalište, pučki zvano "streljana", opremljeno je raspoznatljivim i djelomično sačuvanim elementima, poput zidanih prepona. Poligon bez komparativnih primjera u hrvatskim prostorima, a i šire.

Osim što je vrijednost spomenika narušena prolaskom asfaltiranoga kolnog puta između pojedinih kamenih zidova streljane, dijelovi ponekih zidova su oštećeni ratnim razaranjima u Domovinskom ratu 1991.

i 1992. godine, no u ostalim arhitektonskim i formalnim segmentima autentičnost spomenika nije narušena.

Utvrdna Tumba – Brgat Gornji

Utvrdna Tumba izgrađena u 15. stoljeću na strateški ključnom mjestu za kontrolu graničnog prijelaza, zaštićena je kao arheološki lokalitet. Ostaci perimetralnih zidova, odnosno njihova struktura toliko je narušena da je zadržavanje u njenoj blizini vrlo opasno zbog mogućnosti urušavanja. Taj je položaj bio kao stvoren za obranu i kontrolu pristupa Bosanki, Dubrovniku, Župi i Rijeci dubrovačkoj, te se koristi i u vrijeme francuskog osvajanja Dubrovnika.

Ostaci sanitetskih objekata u Gornjem Brgatu

Redute

Radi se o ukupno osam različitih utvrd koje su strateški raspoređene uza sjeverni i istočni rub platoa Srda. Strinčjera, smještena na vrhu brda Srd od 412 metara nadmorske visine, i sedam ostalih utvrd na platou Srda koje su smještene na strateskim pozicijama te perimetralno okružuju plato Srda i s ostale dvije tvrđave iz francuskog perioda, Imperial i Delgorgue, formiraju specifičan fortifikacijski krajolik.

Tlocrt pojedinih utvrd varira od poligonalnoga, četverokutnog do trokutastog. Sve redute odnosno preduvredne imaju na uglovima karakteristične završetke cilindričnog oblika. Prema njihovoj formi i gradi, te ostalim fortifikacijskim elementima, može se zaključiti da potječu iz austrijskog vremena, s kasnijim preinakama. U unutrašnjosti tvrđavica nalaze se ostaci zidova prostorija za vojnike, a sve su pokrivene jednoslivnim krovom.

Redute su najvjerojatnije izgrađene krajem 19. stoljeća tijekom austrijske uprave Dubrovnikom u funkciji isturenih obrambenih točaka u odnosu na glavnu točku obrane, tvrđavu Imperial. Tijekom prve polovice 20. stoljeća, a vjerojatno i za vrijeme Drugoga svjetskog rata redute su minimalno obnovljene. Tijekom Domovinskog rata, 1991. i 1992. godine, redute su korištene prilikom obrane platoa Srda u cilju obrane Grada te su znatno oštećene prilikom bombardiranja, no njihova struktura nije narušena te se s lakoćom čitaju njihovi pojedini dijelovi i izvorni izgled. Neke od reduta su gotovo nepristupačne zbog guste vegetacije. Redute povezuje kružna makadamska cesta koja je vjerojatno trasirana još u 19. stoljeću. Ista cesta povezuje ih s utvrdom Delgorgue na Žarkovici, streljačkim poligonom pored sela Bosanka i tvrđavom Imperial. Jedina izmaknuta reduta koja nije povezana istom prometnicom jest ona na položaju Bratitovo, izgradena direktno iznad preistorijske gomile.

S obzirom na to da su strukture obodnih zidova reduta i građevina u njima veoma oštećene recentnim ratnim razaranjima tijekom Domovinskog rata, a vjerojatno i zbog utjecaja vremenskih prilika, potrebno ih je hitno konzervirati ili obnoviti. Potrebno im je pronaći adekvatnu funkciju koja će omogućiti njihovo kontinuirano održavanje. Kako je od osam postojećih reduta samo jedna evidentirana (Strinčera), a nije zaštićena kao spomenik kulture, predutvrde i njihov neposredni okoliš spadaju u kategoriju veoma ugroženih spomenika jer zakonom nisu zaštićene kao kulturno dobro.

– Reduta Strinčera

- PKK – *Reduta Gradac*: prapovijesni lokalitet, linija kat. općine Prijevoj i Rožat,
 35. gradinski lokalitet, izgradnja utvrde sredinom 19. stoljeća, potencijalni arheološki lokalitet, u kontinuiranoj vojnoj uporabi;
- *Reduta Gradac mali*: na ovom području kao i ostalom priobalnom prostoru važne kopnene komunikacije branile su dvojne gradine, a ovaj se lokalitet ne može atribuirati bez arheoloških istraživanja, vjerojatna datacija kao i prethodni;
- *Reduta Kotline*
- *Reduta Kapele*
- *Reduta Dolić*, arheološki lokalitet
- *Reduta Dolić mali*, arheološki lokalitet
- *Reduta Bratitovo*
- *Bitnice – Bosanka*
- *Baterija Crni Do*

Serpentinasti put od grada do Fort Imperiala

- PKK Gradnja Fort Imperiala odužila se zbog težine terena i probijanja dugih serpentine uz padinu Srda, a njihovo konačno oblikovanje razrađuje
 36. se od 1839. do 1845. godine.

Vojna kružna cesta na platou Srda – potrebno je podrobnije utvrditi i prezentirati kružnu komunikaciju koja je na platou Srda povezivala sve redute s Fort Imperialom.

Fort Royal

- BAŠ Radi se o utvrdi koja je izgrađena u funkciji topničke bitnice na strateški važnom položaju obrane glavne gradske luke. Glavni prilaz utvrdi je s jugoistočne strane. Utvrda se sastoji od kružne kule, polukružne platforme s njene jugozapadne strane i kuće s njene sjeverozapadne strane. Na platformu se prilazi rampama na svakom kraju, a na njoj se nalaze tri polukružna proširenja za topovske položaje. Na svakom proširenju je

sačuvana kamena oprema potrebna za pozicioniranje topova. Utvrđenje, izgrađeno tijekom 19. stoljeća, vremenski se nastavlja na zidine oko same gradske jezgre. Kao takve zidinama oko gradske jezgre pridodaju iznimno vrijednu novu vremensku i povjesno-umjetničku dimenziju.

Bitnice na Bosanci

- Radi se o polukružnim betonskim platformama s parapetnim zidom
 BAŠ prema jugu s dvije bočne, ukopane pravokutne prostorije betonskih
 118. zidova. Ukupno je identificirano na ovom položaju sedam bitnica koje se pružaju po rubu platoa Srda u smjeru jugoistok – sjeverozapad.

Nisu evidentirane u konzervatorskoj dokumentaciji, te stoga nisu zakonom zaštićene kao kulturno dobro. S obzirom da se izgubila izvorna namjena bitnica, da se neprimjereno koriste te da se u neposrednoj blizini planira ugostiteljska građevina, nova, znatno šira prometnica i veliko apartmansko naselje, spomenik je znatno ugrožen. Bitnice koje su izgradene kao platforme za topove u funkciji zračne obrane Dubrovnika, dosljedan su nastavak stogodišnjih napora da se grad obrani od neprijatelja primjenom najsuvremenijih dostignuća vojne arhitekture i artiljerije.

Utvrde na Daksi

- U okviru pojačane obrane u dubrovačkom kraju, 1859. godine napravljen je plan utvrdenja otočića Daksa, na ulazu u grušku luku. Plan
 BAŠ 121. utvrđenja je 1864. godine napravio Fridrich von Pollini. Tada su na krajevima otočića postojale dvije baterije i manja vojarna u sredini. Jedna je bila na zapadnom rtu i imala je trapezasti tlocrt, s prednjih i bočnih strana bio je jaki zemljani grudobran, a uporabom i prenamjenom franjevačke crkve u barutanu te korištenjem svih izgrađenih struktura u vojne svrhe, otočić održava kontinuitet strateški važne pozicije u obrambenom sustavu gruškoga zaljeva. Nakon što je austrijska uprava 5. travnja 1886. godine proglašila Dubrovnik otvorenim gradom umjesto tvrđavom, kako ga je smatrala dotad, napuštena su utvrdenja na Daksi.

Iako je austrijska utvrda na sjevernom dijelu otoka sačuvana gotovo samo u perimetralnim zidovima do visine 1,5 do 2 metra, a dijelovi obrambenog zida uz južnu obalu otoka su teško oštećeni utjecajem atmosferilja, još se uvjek može prepoznati većina fortifikacijskih zahvata na otoku, pa je donekle očuvana vizualna autentičnost, no izgubljena je strukturalna i funkcionalna autentičnost spomenika.

2.4. NEMATERIJALNA KULTURA⁴¹

Asocijativne teme – nematerijalne vrijednosti baštine nisu nikad bile PKK 64. glavna tema u zaštiti i očuvanju kulturne baštine i u konzervatorskim praksama, a sada, uočavajući brojne poteškoće i u mnogim slučajevima i nemogućnost zaštite materijalne baštine bez očuvanja duhovnih vrijednosti zajednica koje stvaraju baštinu, one se javljaju kao nezaobilazne u tom procesu i predstavljaju potencijalnu ujedinjujuću silu.

Kulturna baština nosi u sebi niz vrijednosti što ih je stekla zahvaljujući svojoj autentičnosti i svojoj dubokoj povjesnoj povezanosti s tлом i ljudima uz koje je rasla. Riječima Ive Maroevića: "Nematerijalno u materijalnome – srž je kulturne baštine."

Sukladno članku 9. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, NN 151/03; NN 157/03, Ispravak), nematerijalno kulturno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način, a osobito:

- jezik, dijalekti, govori i toponimika, te usmena književnost svih vrsta
- folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote
- tradicijska umijeća i obrti.

Republika Hrvatska se, kao zemlja bogata nematerijalnom kulturnom baštynom, zalaže za izgradnju učinkovitog sustava njegove zaštite i očuvanja na međunarodnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini te za uspostavljanje i unapređivanje međunarodne suradnje. Također ističe i potrebu poduzimanja zaštitnih mjer u suradnji s drugim zemljama potpisnicama UNESCO-ove Konvencije za zaštitu nematerijalne kulturne baštine u okviru djelotvornog obogaćivanja i dopune postojećih međunarodnih sporazuma, preporuka i rezolucija o kulturnoj i prirodnoj baštini, s novim odredbama koje se odnose na nematerijalnu kulturnu baštinu.

Za sada su u Registar Ministarstva Kulture RH u domeni nematerijalne kulturne baštine s dubrovačkog područja, odnosno područja Dubrovačko-neretvanske županije, upisana sljedeća nematerijalna kulturna dobra:

⁴¹ Pojam nematerijalne kulturne baštine prema definiciji iz UNESCO-ve Konvencije za zaštitu nematerijalne kulturne baštine obuhvaća: prakse, predstave, izraze, znanje, vještine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, a koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima, pojedinci prihvataju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao reakciju na svoju okolinu, svoje uzajamno djelovanje s prirodom i svoju povijest. Ona im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštovanje za kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost.

- Festa sv. Vlaha
- dubrovački govor, dijalekt
- mediteranska prehrana
- dubrovački primorski ples Lindo
- primorski svatovi
- klapsko pjevanje
- lastovski poklad
- korčulanska moreška
- govor i toponimija sela Vidonje kod Metkovića
- neretvanska strašila i usmena predaja
- u pripremi je registracija konavoske svadbene nazdravice i konavoskoga veza.

Uočeno je da aspekti nematerijalne baštine koji se odnose na asocijativni dio često nisu istaknuti kao jednakovrijedni ili nisu dovoljno istraženi te često ostaju neopisani, pa tako i neshvaćeni i puno teže ih je očuvati. Govoreći o tom dijelu nematerijalne baštine, prvenstveno mislimo na prenesena simbolička značenja i memorije koje se vežu za određeni prostor. Neka od tih značenja imaju svoje utjelovljenje u prostoru u materijalnom obliku na određenim lokalitetima iako su ona u većini slučajeva prisutna i izvan tih okvira. Značenja nam govore što određeno mjesto predstavlja, pokazuje, evocira ili izražava ljudima. Postojanje asocijativne baštine pretpostavlja da postoje posebne veze između ljudi i mjesta koje nije lako opisati, a vrijedne su i potrebno ih je očuvati. Asocijativno može uključivati društvene ili duhovne vrijednosti, a predstavljaju veze koje postoje između mjesta i ljudi.

Izuzetno je važno da se i ove nematerijalne vrijednosti uzmu u obzir u cijelom procesu očuvanja i upravljanja baštinom. Uključivanje građana za koje određeno mjesto ima posebna značenja i asocijacije je neophodno u cijelom procesu zaštite i upravljanja. Značajne asocijacije povezane s mjestom i njegovim značenjem za stanovnike trebaju biti prepoznate, treba ih poštivati i dokumentirati kako bismo očuvali duh tog mjesta. Dopunjena Povelja iz Burre također prepoznaće da se vrijednosti, odnosno percepcija i doživljaj baštine mijenjaju tijekom vremena. Nematerijalne vrijednosti nisu statične vrijednosti, one su dio kulturne, živuće veze između prošlosti i budućnosti.

Pod upravom male, žilave dubrovačke aristokracije, posve posvećene BAŠ 311. utilitarnoj politici kojoj je bio stran svaki *donkišotizam*, Dubrovnik se ustrajnim radom marljivih generacija – usprkos brojnim prirodnim kataklizmama, mletačkom imperijalizmu na Jadranu i otomanske na jezde – izdigao do istinske civilizacijske kovačnice. U takvom Gradu, gdje je i aristokracija umjerenost uvijek isticala kao glavnu vrlinu, razvila se nadasve specifična *forma mentis*. Ključne riječi koje ju mogu ma-

kar djelomično opisati jesu: sloboda, mir i red kao najvažniji državni ideali; sklad, skladnost; vjera i moralnost; mjera i skromnost; gvozdena autodisciplina; ustrajnost i trajanje; sukladnost lika i djelovanja; anonimnost; oprez; prijatna forma fine ironije; rad, rad i rad; umijeće dobrog življenja...

Skladnost se proteže u Dubrovniku na sve društvene staleže; ona se pojavljuje i u jeziku; po selima narod izbjegava surove izraze i mjesto njih upotrebljava blaže, pitomije oblike – navodi jedan pisac, zaključujući: "Sklad ovdje nije samo rezultat dobrog ukusa njegovih građana ni zanatske vještine njegovih graditelja, već nešto mnogo više: kroz dugi niz stoljeća, sklad je bio uvjet održanja Dubrovnika kao grada, republike i slobode."

Grad izgleda uistinu isklesan jednom rukom, graden u jednom dahu, no u svojoj povijesnoj stratigrafiji, osobito nakon istraživanja provedenih u zadnjem desetljeću, pokazuje se sve slojevitijim urbanim štivom. Repetitivni obrasci u artikulaciji pročelja kuća i oblikovanju krovova svjedoče o inteligenciji koja je inzistirala na ujednačenosti koja će simbolizirati ljepotu cjeline i značenje zajednice. Dubrovačka kuća i cijelokupni *conspectus generalis* njegova teritorija zrcali uvriježeno i urođeno ponašanje svakog pojedinca, koliko i zajedničku poruku vlasti i čitava društva o sretnom gradu koji *beričetno* živi u miru i skladu, temeljeći te vrijednosti na dobroj državnoj upravi, djelu svakog člana takvog *ulišta*, kao i na zaštitu svetoga Vlaha, svoga Parca.

Kroz razgovor s lokalnom populacijom odnos prema baštini ocrtava se PAR i kao generacijsko pitanje; danas mlađi s puno više interesa gledaju na 132. tradiciju, posebno na onaj nematerijalni dio, nego što su to prije činili njihovi roditelji u vremenu kada je tradicija i selo bilo znatno češće označavano kao nešto nazadno i nepoželjno: "Znači moja generacija sada, puno sam mlađi od P., što se i vidi, ponovno uči balati lindo." (S2) Međutim, u toj retradicionalizaciji i revitalizaciji baštine, posebno one nematerijalne, često se zaboravlja na dimenzije autentičnosti i integriteta: "Festa Sv. Vlaha (je) nematerijalna baština upisana na ugroženu listu i mi od toga činimo pomalo već dernek, proštenje, a zaboravljamo Festu onaku, odnosno, dalje je njegovati kakva je bila." (S4)

Proslava sv. Vlaha uvijek je bila "apoteoza skладa i ravnoteže društvenog sloga". Tijekom stoljeća svoga povijesnog postojanja mudra gradska uprava oblikovala je, postupno, ali s uvijek istom političkom poantom, poruku o sretnom gradu – Gradu koji je prosperitetniji od ikojega drugoga zahvaljujući vlasti temeljenoj na vrijednostima slobode i mira, reda i zdravlja, napretka i sloge, nad kojima bdi nebeski zaštitnik sveti Vlaho. Festa koja se priređuje svake godine u čast sv. Vlaha izrazito je, dakle, državna svečanost, sa strogo utvrđenim obrednim ce-

remonijalom i brojnim popratnim svečanostima, uz sudjelovanje kneza s vladom, čitavog klera, vojske, gradskog i izvengradskog puka – svih u punom ornatu svojih odora i nošnji. Duhovni autoritet sv. Vlaha na kojemu se formiraju sveti temelji dubrovačke države, nije proizlazio samo iz proslave njegova blagdana, jednom godišnje, nego je bio ugraviran u sve insignije dubrovačke svakodnevice. Festa sv. Vlaha opravdano je uvrštena 2009. godine na najreprezentativniju UNESCO-ovu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, kao osobito distinkтивni prinos lokalne i hrvatske posebnosti u mozaiku univerzalne duhovne baštine. Dubrovnik će, dakako, postojati i ako unutar zidina za koju godinu bude više muzeja nego krojača (što je možda već i slučaj), ili ako za dvadeset godina ne bude uopće više nijednoga izvornog Dubrovčanina. No držimo samozumljivom pretpostavku da sve ono što se danas planira ima smisla ako vodi ponovnoj integraciji "kamenoga grada" i "živoga grada". O Dubrovniku ne možemo misliti bez njegove arhitekture i prostora, ali jednako tako ga ne možemo zamisliti bez njegovih stanovnika – s njihovim dijalektom, prebogatim lokalnim idiomima specifične akcenatske strukture, koji i danas ima stanovitu moć apsorpcije novonadošlih stanovnika koji se trude, za razliku od većine ostalih hrvatskih gradova, čim prije govoriti "po dubrovačku". Tu se dotičemo golemog poklada nematerijalne baštine koja obilježava duh ovoga grada koliko i njegova arhitektura, njegov prostor.

Kulturna događanja poput Dubrovačkih ljetnih igara nekad su svojim TUR kozmopolitskim karakterom snažnije doprinosila identitetu Dubrovnika, a kroz njih se i prostorno aktivirao prostor nešto širi od stare 47. gradske jezgre ili njeni pojedini specifični ambijenti izvan glavnih gradskih ruta. Art radionica Lazareti također je jedan od vrijednih urbanih generatora koji vlastitim programima kanalizira neke od svjetskih kulturnih trendova. Kroz te institucije i inicijative koje se, ili dešavaju u urbanom prostoru ili ga problematiziraju, Grad tendira postati suvremeniji kulturni teritorij, a ne isključivo muzealizirana baština.

Valja istaknuti i postupni razvoj visokoškolskih institucija kao odličan put prema intenzivnijim i produktivnijim socio-kulturnim razmjjenama na globalnoj razini s jasnim i dugoročno pozitivnim implikacijama na specifične lokalne vrijednosti Grada. Upravo je prenamjena kompleksa stare bolnice u Sveučilište bio važan strateški potez koji jedan od najvrjednijih i najljepših gradskih prostora uza samu povjesnu jezgru nije "potrošio" na turizam, nego na jedan od glavnih generatora vitalnosti Dubrovnika. Sve spomenute inicijative i institucije urbani su reperi koji mogu oko sebe aktivirati širi gradski prostor te redefinirati kulturnu i baštinsku topografiju koja se tradicionalno fokusira isključivo na Grad unutar zidina.

PKK 70. Potrebno je napraviti "inventar" nematerijalne baštine koristeći se pri mjerima dobre prakse⁴² uz obaveznu participaciju građana te uključivanjem zajednice. Na taj način osvijestit će se zatečene vrijednosti i stvoriti preduvjeti za očuvanje. Tek kada se identificiraju stvarni atributi nematerijalne baštine kroz ovaj proces, bit će moguće uskladiti i mjere zaštite s proširenim poimanjem nematerijalne baštine koja obuhvaća sve nematerijalne aspekte kulturnog značaja.

KOMODIFIKACIJA SOCIO-KULTURNE BAŠTINE

Problemi autentičnosti i komodifikacije odraz su brige o načinu na koji se autohtone kulture koriste za promoviranje i održavanje međunarodnog turizma. Uspješnost suvremenih turističkih destinacija često ovisi o jednostavnosti oblikovanja i tržišnog plasiranja karakterističnih predodžbi o nekom mjestu, pa iako se predodžbe mogu konstruirati oko raznolikih prirodnih i neprirodnih elemenata, društveno-kulturne karakteristike su i dalje izuzetno bitne. Međutim, marketinške agencije imaju tendenciju prilikom stvaranja imidža pojedine destinacije pogrešno predstavljati ili pojednostavljivati društva ili kulture koje karakteriziraju. Upravo je to klica osnovnog problema jer imidž obavezuje lokalne stanovnike da svoje tradicionalne rituale i događaje, rukotvorine, glazbu i ples, vjerske običaje ili sportska natjecanja, od kojih svi mogu privući turiste i stvoriti osnovni element njihova doživljaja destinacije, prezentiraju na način koji je u skladu sa stvorenim imidžem prije negoli s realnošću. ...kulturni artefakti i izvedbe se komodificiraju (što znači pakiraju kako bi ih turisti na priklađan način konzumirali ili kupili), a njihova autentičnost potkopava. Takve pseudo-manifestacije (kako ih se ponekad naziva)... s vremenom postaju autentične i stoga mogu zamijeniti izvornu manifestaciju, aktivnost ili element koje su navodno predstavljale. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 160–161.

VITALNOST KULTURA

Stupanj zabrinutosti o autentičnosti i turističkoj komodifikaciji kulture je pitanje stava. Prirodan poriv je osuditi načine na koji komercijalni turizam nagriza i mijenja kulturni temelj društva zemlje domaćina, ali je važno upamtiti da kultura nije statična, nego dinamična i prilagodljiva te da će vitalno društvo uvijek iznova stvoriti i sagraditi svoju kulturnu bazu. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 164.

INTERAKCIJE DOMAĆINA I GOSTA

Potencijali smislenih socio-kulturnih razmjena između domaćina i gosta često se idealiziraju ili precjenjuju. Za aktivniju socio-kulturnu razmjenu potreban je specifičan tip "gostiju" kao i specifični oblici njihovog boravka u domicilnim sredinama. Brojnost oblika masovnog turizma još uvijek može izazvati širok raspon problema i promjena demonstracijskim učinkom i akulturacijom. Smisleni angažman između dviju skupina mnogo se rijede pronalazi u suvremenom turizmu i tipičnije je obilježje samostal-

nog putnika i turista – istraživača. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 153 – 154.

Vrlo se dvojbenom čini općenita tvrdnja kojom se u literaturi sugerira da turizam pospješuje razumijevanje među narodima. → John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 167.

Shvaćen kao društveno polje s višestrukim interakcijama, "turizam" podrazumijeva mnogo više od osnovne binarnosti "domaćin" i "gost". (...) Interakcije između turista i pripadnika lokalne zajednice, kako god ih definirali, otkrivaju tenzije, želje, animozitete, afinitete i stereotipe koji se stvaraju i djeluju na interpersonalnoj, interkulturnoj i međunarodnoj razini. → Naomi Leite i Nelson Graburn: *Anthropological Interventions in Tourism Studies*, u Mike Robinson i Tazim Jamal (urednici): *The Sage Handbook of Tourism Studies*, Sage, London, 2009., str. 48.

⁴² Vidi: Alison McCleery, Alistair McCleery, Linda Gunn, David Hill: *Scoping and Mapping Intangible Cultural Heritage in Scotland*, Napier University, 2008.

2.1.1. STARI GRAD, PILE, BONINOVO, LOKRUM

2.1.1. STARI GRAD, PILE, BONINOVO, LOKRUM

2.1.1. STARI GRAD, PILE, BONINOVO, LOKRUM

2.1.2. SRĐ

2.1.2. SRĐ

2.1.3. GRUŽ I LAPAD

2.1.3. GRUŽ, LAPAD

2.1.4. RIJEKA DUBROVAČKA

2.2.1. URBANE FORME GRADA

2.2.1. URBANE FORME GRADA

2.2.1. URBANE FORME GRADA

2.2.1. URBANE FORME GRADA

2.2.1. URBANE FORME GRADA

2.2.1. URBANE FORME GRADA

2.2.2. FRANJEVAČKI SAMOSTANI

2.2.4. SUSTAV TURISTIČKIH SADRŽAJA I PROBLEM UVODENJA NOVOG MJEMLA

2.3. FORTIFIKACIJE, STON

2.3. FORTIFIKACIJE, STON

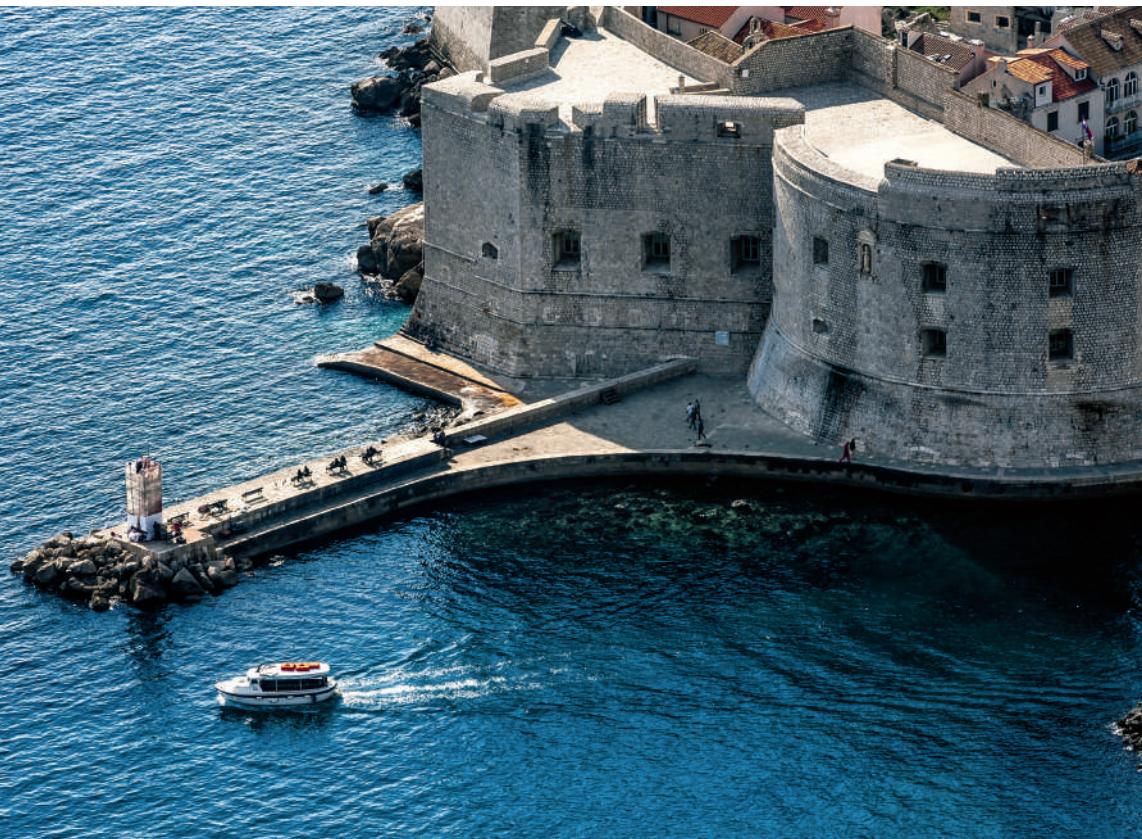
2.3.1. DUBROVAČKE GRADSKE ZIDINE

2.3.1. DUBROVAČKE GRADSKE ZIDINE

2.3.1. DUBROVAČKE GRADSKE ZIDINE, TVRĐAVA MINČETA

2.3.1. DUBROVAČKE GRADSKE ZIDINE, TVRĐAVA SV. IVAN

2.3.1. DUBROVAČKE GRADSKE ZIDINE, TVRĐAVA LOVRIJENAC, PILE

2.3.1. DUBROVAČKE GRADSKE ZIDINE

2.3.1. DUBROVAČKE GRADSKE ZIDINE

2.3.2. FORTIFIKACIJSKI KRAJOLIK SRĐA

2.3.2. FORTIFIKACIJSKI KRAJOLIK SRĐA

2.4. NEMATERIJALNA KULTURA

2.4. NEMATERIJALNA KULTURA

2.4. NEMATERIJALNA KULTURA

2.4. NEMATERIJALNA KULTURA

2.4. NEMATERIJALNA KULTURA

2.4. NEMATERIJALNA KULTURA

3. KRITIKA INSTITUCIONALNIH OKVIRA I NAPREDNA NAČELA PLANIRANJA

212 — 216 3.1. INTEGRALNO PLANIRANJE I TRAŽENJE BALANSA	231 — 239 3.7. PROSTORNO PLANIRANJE I HIA
216 — 220 3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA	234 — 239 3.7.1. HIA procjene na primjeru Srđa
220 — 222 3.3. INTEGRALNI PRISTUP PLANIRANJU KRAJOLIKA	239 — 242 3.8. INTERAKTIVNI ODNOS PLANIRANJA I PROJEKTIRANJA
222 — 226 3.4. ANALIZA ODNOSA PPDNŽ PREMA KRAJOBRAZNIM VRIJEDNOSTIMA	242 — 245 3.9. OBRAT PLANERSKIH PARADIGMI: DEFINICIJE NEGRADIVIH PODRUČJA
226 — 228 3.5. DUBROVNIK KAO DOBRO SVJETSKE BAŠTINE	245 — 250 3.10. KOORDINIRANO UPRAVLJANJE TURISTIČKIM RAZVOJEM
228 — 231 3.6. NOSITELJI IZNIMNE UNIVERZALNE VRIJEDNOSTI (OUV)	249 — 253 3.11. MODELI PARTICIPACIJE I KOLABORATIVNO PLANIRANJE

Fokus dosadašnjih diskusija bio je primarno na evaluaciji aktualnog stanja i planiranju budućnosti samoga grada Dubrovnika. Njegova povijest, izdvojeni geografski položaj, specifičnost njegovog urbanizma čine ga posebnim slučajem, no Dubrovnik ipak nije izdvojen od širega regionalnog, nacionalnog i globalnog konteksta, te bi njegovo planiranje zasigurno trebalo biti koordinirano s planskim strategijama na nacionalnoj razini, te na razini EU. No, iako se strateško planiranje velikog mjerila u teoriji provodi prvo na višim razinama, glavnina ključnih odluka i dalje će se donositi u Dubrovniku. Dijapazon zahvata u prostoru je širok: od gradnje najmanjeg mjerila do goleminih kompleksa i *resorta* ili pak infrastrukturnih intervencija. Praktički bi za svaku od tih domena trebalo razviti specifične pristupe i instrumente, ili bar izoštiti njihove gradacije. Realnost razvoja izgrađenog okoliša postala je svojevrsna utrka između planerskih postavki i investicijskih ambicija. Usljed izloženoosti planerskih postavki različitim interpretacijama i pritiscima te potreškoća evaluacije urbanističko-arkitektonske kvalitete pojedinih intervencija, razni instrumenti zaštite te novi oblici studija poput HIA pokazuju se kao operativni mehanizmi upravljanja i urbanim i prirodnim teritorijima.

Dosadašnje mjere zaštite i upravljanja prostorima Dubrovnika bile su izrazito asimetrične. Razmjerno stroge i restriktivne mjere zaštite povijesne jezgre bile su komplementarno praćene slabom ili nikakvom regulacijom eksploatacije brojnih perifernih konteksta. Neizbjegna "petrifikacija" povijesne jezgre u znatnoj je mjeri blokirala mogućnost da se u toj jezgri, kao nositelju baštinskog identiteta, nastave razvojni procesi. No, kontinuirana zagledanost u jezgru, a donekle i njena fetišizacija nisu pomogli u tome da se osmisle takvi razvojni procesi na "periferiji" koji bi mogli kulturno parirati "jezgri". Drugim riječima, kao da je uteg baštine bio pretežak, pa je inicirao izvjesni defetizam i odustajanje od naprednijega imaginiranja suvremenosti "periferije". Promotre li se drugi hrvatski obalni gradovi, od kojih je većina također bitno obilježena bogatom urbanom baštinom, Dubrovnik je vjerojatno najslabije prošao u procesu modernizacije, te nije ponudio gotovo ništa vrijednoga i novoga, uz izuzetak pojedinačnih arhitektonskih artefakata dobroim dijelom vezanim za turizam. I najbolji dosezi javne moderne arhitekture, poput bazena Lovre Perkovića na Gružu, u vrlo su lošem stanju i pretrpjeli su degradacije. Mogu li se izvući neke pouke iz postojećih iskustava te ponuditi napredniji modeli zaštite i upravljanja, a koji će dozvoliti redistribuciju arhitektonske kulture i potaknuti urbanu vitalnost?

U novije vrijeme, i u globalnom kontekstu na zaštitu se gleda kao na korisni urbanistički alat, kao što se i preispituju sami postulati zaštite. Primjerice, Rem Koolhaas je iz različitih perspektiva sagledavao ta pitanja. S jedne strane,

u OMA-inom manifestu zaštite⁴³ upravo se u zašti nalazi potencijalni izlaz iz suvremene krize arhitekture. Iako je riječ o ambivalentnom tekstu, koji se s uvažanjem, ali i ironički odnosi prema Jorge Otero-Pailosu i njegovoj kritici Koolhaasove pozicije, manifest upravo u restrikcijama raspoznaće mogućnost da se arhitektura od bavljenja formom preusmjeri prema "sadržaju": programima, režimima korištenja, supostojanja i kritičkog kombiniranja povijesnih i novih slojeva. S druge strane, Koolhaas upozorava na činjenicu da se periodi koje se štiti sve više približavaju današnjici, a da zaštita poprima i fetišistički karakter⁴⁴. Umjesto zaštite artefakata u njihovom rekonstruiranom intaktnom stanju, Koolhaas zagovara "zaštitu povijesti" i slojeva koji su nastali taloženjem tijekom vremena. Napetost između tih dviju pozicija – progresivne ekologije recikliranja i regresivne fetišizacije – ukazuje i na potencijale i na probleme zaštite. Konačno, zaštite kulturnih krajobraza i prirode u planerskom smislu su izuzetno korisne i zbog pragmatične mogućnosti obuhvaćanja širih teritorijalnih cjelina. Dakako, zaštita je bespredmetna bez senzibiliziranja svih lokalnih dionika u razvoju izgrađenog okoliša, od najšire javnosti do političkih elita, koji u vrijednostima ambijenta i prostora moraju raspoznati vlastiti interes.

3.1. INTEGRALNO PLANIRANJE I TRAŽENJE BALansa

PKK Shvaćanje vrijednosti i uloge baštine pred razvojno planiranje postavlja dodatni zadatak osmišljavanja inovativnih načina njenoga održivog korištenja. Veliki izazov je turistički razvoj, njegovo dimenzioniranje i kreiranje takve ponude koja dugoročno ne ugrožava baštinske vrijednosti.

PAR Kao mogući izvor prijetnje i neprimjerenog razvoja Dubrovnika općenito, pa i utjecaja na upravljanje baštinom, identificiran je turizam, osobito masovni, te pretjerana komercijalizacija baštine. Sugovornici smatraju da građani Dubrovnika kulturnu baštinu ponajprije doživljavaju kao razvojni resurs, kao nešto na čemu se može zaraditi i od čega se može dobro živjeti. Na tom odnosu grad – turizam uočavaju se mnogi

⁴³ OMA manifest zaštite: 1. Star-arhitektura je mrtva. 2. Nove forme nisu više relevantne. 3. Konzervacija je utočište za spašavanje arhitekture. 4. Konzerviranjem se stvara relevantnost bez novih formi. 5. Konzerviranje je bezoblična zamjena za arhitekturu. Rem Koolhaas, sa suplementom Jorgea Otero-Pailosa: *Preservation is overtaking us*, GSAPP books, 2014., str. 78–79.

⁴⁴ Vidi: Rem Koolhaas Interview "We Shouldn't Tear Down Buildings We Can Still Use", Interview Conducted by Marianne Wellershoff; <http://www.spiegel.de/international/europe/interview-with-rem-koolhaas-about-the-fondazione-prada-a-1031551.html> [pristupljeno 15. 9. 2018.]

prijepori i prepreke socijalno održivom razvoju grada. U tom smislu od iznimne je važnosti i karakter odnosa koji se ima prema vlastitom nasljedu. Upravo na to upozorava jedan od sugovornika kada kaže da baština nije dovoljno čuvati, nego je treba i njegovati.

"Tako da mi se hvatamo, kada je baština u pitanju, tvrdnje da je treba čuvati. Ja mislim da to nije dovoljno. Baštinu treba njegovati, da bi ostala baština. Jer ako se baština samo čuva, onda će ona postati nešto čemu Dubrovnik sada kreće u pravcu u kojem ide, a to je bezdušna i beživotna kulisa, kamena istina, dosta je tvrda, neće tako lako pasti... ali baština je puno više od samoga kamena." (S4)

UNESCO kao glavne prijetnje izdvaja klimatske promjene, tržišnu eksploraciju, urbanizaciju i masovni turizam. UNESCO zato teži tome da usmjeri gradove prema integraciji problema okoliša, društvenih i kulturnih pitanja u urbanističko planiranje i projektiranje, odnosno urbanističke razvojne planove. Poanta je u nalaženju ravnoteže između zaštite i obnove graditeljskog nasljeda i ekonomskog razvoja, funkcionalnosti i životnosti grada. Različiti pristupi – zaštite baštine, zaštite okoliša, ekonomski, društveno-kulturni – u svojoj biti nisu u konfliktu pa ako su dobro utemeljeni i brižno planirani, oni su komplementarni, a njihova dugoročna uspješnost ovisi upravo o njihovoj međusobnoj povezanosti.

U tom slučaju urbana baština može služiti kao katalizator socio-ekonomskog razvoja kroz turizam, komercijalni interes i veću vrijednost zemljišta i nekretnina, odakle se nalaze sredstva za održavanje, obnovu i rehabilitaciju baštine.

O potrebi za ujedinjenjem strategija konzervacije i urbanističkog projektiranja počelo se tek odnedavno intenzivnije razgovarati u stručnim krugovima, što je u jesen 2011. rezultiralo UNESCO-ovim prijedlogom za definicijom Povijesnog urbanog krajobraza (*Historic Urban Landscape* – HUL). Valorizacijom širokog prostora grada kao kulturne baštine, zaštićena spomenička zona ne percipira se više unutar strogo definiranih granica, nego kao posljedica širega urbanog, kulturnog i geografskog konteksta s kojim je nedjeljivo vezana. Takav pristup, koji ne negira dosadašnje konzervatorske doktrine, nego ih želi integrirati s razvojnim strategijama gradova, neminovno zahtijeva puno složeniji sustav upravljanja od dosadašnjega.⁴⁵ Povijesni urbani krajolik uključuje topografiju, geomorfologiju i prirodne fenomene; izgrađeni okoliš, povijesni jednako kao i suvremeni, infrastrukturu, javni prostor, prostorne sadržaje i

⁴⁵ Francesco Bandarin, Ron van Oers, *The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century*, Wiley-Blackwell, 2012.

organizaciju, kao i vizure i druge elemente urbane strukture. Jednako tako taj širi pristup uključuje i društveno i kulturno djelovanje i vrijednosti, ekonomski procese i nematerijalne dimenzije baštine, kao izraze različitosti i identiteta.⁴⁶

Urbana baština u načelu generira puno veći povrat sredstava nego bilo koje područje bez kulturno-povijesne važnosti. No to istovremeno zahtijeva puno napredniji stupanj upravljanja jer striktne regulacije i monitoring trebaju biti dobro organizirani i provodeni, da bi se tako poboljšalo urbanističko planiranje i projektiranje, a time povećala vrijednost zemljišta i nekretnina te investitoru pružila sigurnost ulaganja. Dakle, unapređenjem urbanističkog planiranja i projektiranja poboljšava se turizam – iz turizma proizlaze bolji uvjeti i sredstva za održavanje, obnovu i rehabilitaciju baštine – takvi spomenici povećavaju vrijednost objekta i zemljišta – time se pojačava osjećaj za mjesto, duh mjesta, a iz toga pak proizlaze i mogućnosti za sofisticiranje usluge i poslove te jedan napredniji tip turizma.

- TUR 100. U nedostatku općeprihvaćene i od svih interesnih skupina i razvojnih dionika podržavane dugoročne vizije razvoja turizma na prostoru Dubrovnika i to kako u užem, tako i u širem smislu, može se zaključiti da se turizam na području Dubrovnika nalazi na svojevrsnoj prekretnici: – ili će se, u uvjetima sve veće potražnje i rastućeg interesa pretežito tranzitne (jednodnevne) vizitacijske (*cruising/touring*) potražnje, a kao rezultat nedovoljno promišljenog i kratkoročno orijentiranog upravljanja razvojem na destinacijskoj razini, nastaviti dosadašnji razvojni trendovi zbog čega će na područje Dubrovnika biti sve teže privlačiti sofisticiranu *lifestyle* potražnju boravišnog tipa, te će se Grad postupno utapati u komodificiranu, ponajviše vizualnu destinaciju muzejskog tipa namijenjenu uglavnom kratkotrajnom boravku gostiju niže i srednje platežne moći; – ili će se, kao rezultat sustavnog promišljanja dugoročno poželjnoga turističkog razvoja i poduzimanja ciljno usmjerenih mjera destinacijskog menadžmenta napraviti značajni kvalitativni iskorak ne samo u dubini i sadržajnosti prezentacije dubrovačkog kulturno-povijesnog identiteta, već i u dugoročnoj zaštiti brenda Dubrovnika na tržištu turističkih destinacija.

Neovisno o činjenici da srž identitetskog sustava Dubrovnika počiva na ikoničkom statusu UNESCO-ove zaštićene stare povijesne jezgre, povijesti i

⁴⁶ Točka 10 prednacrta preporuke HUL-a. Dostupno na: <http://whc.unesco.org/en/activities/638> [svibanj 2013]

civilizacijskim dostignućima Dubrovačke Republike, različitim (kulturnim) manifestacijama i tradicijskim festama, kao i na povijesnoj autentičnosti materijalne baštine unutar gradskih zidina, poželjna koncepcija razvoja turizma na području grada Dubrovnika trebala bi voditi računa i o različitim činiteljima njegovoga proširenog, a donekle i dopunskog identiteta. U tom smislu, dakle, nameće se potreba jačega, ali dobro osmišljenog i sustavno promišljenoga turističkog aktiviranja raspoložive materijalne i nematerijalne resursno-atrakcijske osnove, ali i fizički raspoloživoga razvojnog prostora cjelokupnog područja Dubrovačko-neretvanske županije koje je povijesno može dovesti u kontekst Dubrovačke Republike.

Zanimljivo je spomenuti kako status UNESCO-ove zaštite, odnosno uvrštanja Dubrovnika na Popis svjetske baštine većina ispitanika PAR 39. iz anketiranih skupina češće veže uz negativne razvojne posljedice po Dubrovnik. Jedini pozitivni aspekt koji većina ispitanika pripisuje ovom tipu nadnacionalne zaštite jest povećanje prepoznatljivosti Dubrovnika u svijetu.

HOLISTIČKI PRISTUP ODRŽIVOSTI

Korisno je u istraživanjima utjecaja turizma na okoliš usvojiti holistički pristup. Neovisno o tome jesu li fizički, ekonomski ili društveni, okoliš često čine kompleksne sustave čija međusobna povezanost puno više proširuje krajnje učinke promjena od njihova početnog uzroka. Utjecaji često imaju kumulativnu dimenziju pri čemu sekundarni procesi na nepredvidive načine pojačavaju i dovode do posljedica promjena, tako da se bavljenjem pojedinačnim problemima samima za sebe zanemaruje vjerojatnost da će doći do složenog utjecaja koji može biti veći od zbroja pojedinačnih dijelova. Druga prednost holističkog pristupa je ta da se njime ohrabruje uravnoteženje razmatranje odnosa između turizma i okoliša. Lako je doći u iskušenje promatrati mnoge očigledne primjere negativnih i nepovoljnih utjecaja turizma, ali kako koncept simbioze pokazuje, postoje i pozitivni utjecaji. Oni se mogu realizirati promicanjem pozitivnih stavova o zaštiti / obogaćenju okoliša ili se mogu odražavati na praktičniji način stvarnim investiranjem u unapređenje okoliša pomoću kojeg se i obnavlja lokalni kontekst za stanovnike tog kraja i pruža potporu turističkoj djelatnosti. Treća prednost holističkog pristupa je prepoznavanje širine (što bi se moglo nazvati i nепrecizности) termina 'okoliš' i činjenice da vrlo vjerojatno postoji nekoliko različitih vrsta utjecaja. Terminom se obuhvaćaju raznoliki konteksti – fizički ekosustavi, izgrađeni okoliš, ekonomski, društveni, kulturni ili politički okoliš – a turizam ima potencijal različitim intenzitetom utjecati na sve njih. → Stephen Williams: Tourism Geography, Routledge, London, 1998., str. 103.

ODGOVORNOST ZA MASOVNI TURIZAM

Lako je okrivljavati mračne (izvanjske) sile kapitalizma za niz katastrofa koje se povezuju s masovnim turizmom pri čemu se ne razmišlja o specifičnoj ulozi agencija mediteranskih zemalja koje su pripomogle u oblikovanju smjera turističkog razvoja. Neophodni su povijesni i sociološki prikazi kojima se istražuje stvarno funkcioniranje masovnog turizma kako bismo uspjeli steći uvid u raznolikosti i višestrukosti toga

turističkog fenomena... Umjesto prezentiranja turizma kao nepromjenjivoga, izvan-historijskog razvoja uvezanog sa sjevera, novi prikazi pokazuju masovni turizam kao polje osporavanja, čiji oblik je uvijek uvjetovan i neprestano podložan pregovorima. → Pau Obrador Pons, Mike Crang and Penny Travlou: Introduction: Taking Mediterranean Tourists Seriously, u Pau Obrador Pons, Mike Crang i Penny Travlou (urednici): *Cultures of Mass Tourism: Doing the Mediterranean in the Age of Banal Mobilities*, Ashgate, Farnham/Burlington. 2009., str. 11.

DINAMIKE POVIJESNOGA URBANOGRADNOG KRAJOBRAZA

Gradovi su dinamični organizmi. Ne postoji niti jedan povijesni grad na svijetu koji je zadržao svoj izvorni karakter: koncept je to mete u pokretu, predodređen da se mijenja sa samim društvom. Za očuvanje urbanoga povijesnog krajolika potrebno je sagraditi strateške i dinamičke saveze među raznolikim akterima na urbanoj sceni, prije svega između tijela javne uprave koja upravljaju gradom i građevinskih poduzetnika koji posluju gradskim prostorom. → New life for historic cities, The historic urban landscape approach explained, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Paris, 2013.

3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA

Vrednovanje krajobraza jedno je od neophodnih polazišta u vrednovanju prostora u cjelini. To je prepoznato Strategijom i Programom prostornog uređenja RH iz 1997. odnosno 1999. godine kojima se propisuje izrada Krajobrazne osnove Hrvatske kao prostorno-planske podloge integralne zaštite raznolikosti i identiteta krajolika te prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti prostora. Ozbiljnost tadašnjih namjera potvrđuje Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske koja je tada izrađena, kao i potpisivanje i ratifikacija Europske konvencije o krajobrazu⁴⁷.

ZAK Potpisivanjem Konvencije (2000.) i donošenjem Zakona o prihvatanju Konvencije o europskim krajobrazima (2002./2004.) u Hrvatskoj 3.

⁴⁷ Krajobraz (*Landscape*) – prema lingvističkom tumačenju istoznačnica s riječima ‘krajolik’ i ‘pejzaž’; označava područje percipirano ljudskim okom čiji je karakter rezultat međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika. U primjeni u Hrvatskoj krajobraz se za razliku od krajolika smatra područjem s pretežito prirodnim obilježjima. Krajobraz (*Landscape*) – područje percipirano od čovjeka čiji je karakter posljedica djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih činitelja. Uključuje cjelokupno područje; gradove, sela, ruralna i šumska područja, područja obale i mora, obične i degradirane krajolike, kao i osobito vrijedna i zaštićena područja. Sadrži fizičke (strukturalne) i nematerijalne sastavnice te ne postoji bez čovjekove percepcije.

je formalno uspostavljen integralni pristup i važan stupanj zaštite krajolika. Međutim, osim prevedenog teksta Konvencije nisu pobliže, a u skladu s institucionalnim uređenjem, propisani instrumenti njezine provedbe. Pitanjima zaštite krajolika u Hrvatskoj se pristupa sektorski, sa stajališta nekoliko zakona u sklopu kojih se različito tumači njegovo određenje, što se posljedično odražava i u metodama zaštite.

Tome doprinosi i neusklađenost oko tumačenja i značenja pojmova krajolik i krajobraz. Krajolik/krajobraz zastupljen je u Zakonu o zaštiti prirode, Zakonu o zaštiti okoliša, Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i Zakonu o prostornom uređenju. Zakon o zaštiti prirode prepoznaće vrijedne dijelove teritorija Hrvatske u kojima postoje i uvelike su očuvani osim prirodnih i antropogeni elementi. Zaštitom su za sada obuhvaćeni jedino krajolici uključeni u područja nacionalnih parkova, parkova prirode, regionalnih parkova, značajnog krajobraza i kao spomenici parkovne arhitekture, a zaštita se provodi prema Zakonu o zaštiti prirode, što ukazuje na nadležnosti i bavljenje prirodnim sastavnicama. Kulturni krajolici⁴⁸ za čiju zaštitu postoje pretpostavke prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara dosad su zaštićeni u vrlo malom broju. Zakon o prostornom uređenju ne prepoznaće pojam krajolika te ne propisuje mjere njegova prepoznavanja i zaštite. U nekoliko ostalih zakona čijim se djelovanjem i provođenjem znatno utječe na stanje i izgled krajolika – kao što su Zakon o šumama, Zakon o vodama, Zakon o regionalnom razvoju, Zakon o poljoprivredi, Zakon o energiji, Zakon o cestama – nije vidljiv odnos prema krajoliku, niti ga se posebno prepoznaće.

U cilju očuvanja karaktera i vrijednosti krajolika potrebno je provesti prepoznavanje (identifikaciju), dokumentiranje i vrednovanje krajolika države i svih županija izradom stručnih podloga, tzv. krajoličnih/krajobraznih osnova, u kojima će se odrediti mjere zaštite te način upravljanja promjenama u krajoliku. Za to je potrebno osigurati provedbu jedinstvene metodologije

⁴⁸ Oni antropogeni krajolici koji imaju iznimne vrijednosti smatraju se baštinom i nazivaju se kulturnim krajolicima. Prema definiciji UNESCO-a kulturni krajolik reprezentira zajedničko djelo prirode i čovjeka, ilustrira razvitak ljudskog društva i naselja tijekom povijesti, kao integrirani sustav stvoren međudjelovanjem prirodnog okoliša te društvenih, gospodarskih i kulturnih snaga društva. Kulturni krajolici opisuju se kao posebna, zemljopisno određena područja, oblikovana različitim utjecajima ljudskih (antropogenih) i prirodnih činitelja koji ilustriraju razvitak ljudskog društva tijekom povijesti; koji su stekli društvene i kulturne vrijednosti na različitim teritorijalnim razinama; čiji karakter i određenje u vremenu i prostoru predstavlja odraz načina korištenja zemlje (teritorija) i aktivnosti, vještine ili različite tradicije, ili se očrtava u literaturi i umjetničkim djelima, ili su mesta na kojima su održani povijesni dogadjaji. Kulturni krajolici su složena djela prirode i ljudi koji izražavaju dugi i bliski međuodnos između ljudi i njihova prirodnog okoliša te predstavljaju najraznolikiju vrstu svjetske baštine, jer na svijetu ne postoje dva identična krajolika.

– tipološke klasifikacije krajolika na razini države – prepoznavanje krajoličnih regija Hrvatske, a na regionalnoj i lokalnoj razini kroz podrobniju razradu klasifikacije na tipove/podtipove i područja s donošenjem mjera njihove zaštite. Također treba ubrzati primjenu geoinformacijskog sustava (GIS), kao standardne tehničke podrške.

Sveprisutnim procesima turistifikacije ne prethode odgovarajuća istraživanja niti izrada prostornih planova širih područja u kojima bi se vrednovala obilježja i zaštite vrijednosti krajolika. Prostorni razvitak prepusten je odlučivanjima lokalne uprave i samouprave (županijama, gradovima i općinama) temeljem prostorno-planske dokumentacije. Zbog toga je karakterizacija i vrednovanja krajolika na cjelokupnom teritoriju prijeka potreba. Politika zaštite krajolika treba jasno iskazati ciljeve za prepoznavanjem i očuvanjem vrijednosti krajolika, uz održivi razvoj kojime će se omogućiti unapređenje kulture građenja i oblikovanja. Nakon uspostavljanja politike zaštite krajolika, suštinski dio planskog pristupa zaštiti je donošenje strategije za njezinu primjenu. Politika zaštite krajolika realizira se kroz izradu strategije zaštite krajolika te planovima upravljanja. Svaka administrativna razina (nacionalna, regionalna, lokalna) trebala bi izraditi posebne i sektorske strategije zaštite krajolika u okviru svojih nadležnosti, vezanih uz zadaću očuvanja njegovih vrijednosti. Strategija zaštite treba biti ugradena u sektorske strategije i programe razvoja, koji izravno ili neizravno utječu na vrsnoću i promjene kulturnog krajolika. To su: prostorno uredjenje, ruralni, regionalni, turistički i gospodarski razvoj; vodno gospodarstvo, promet, energetika, šumarstvo i dr. Važno mjesto predstavlja ugrađivanje pitanja i uvjeta zaštite, upravljanja i planiranja kulturnim krajolicima u politike prostornog uredenja.

U okviru prostorno-planske dokumentacije, Prostornog plana Dubrovačko-neretvanske županije, Prostornog plana uredenja Grada Dubrovnika i Generalnog urbanističkog plana Dubrovnika prepoznata su i određena područja prirodnog i kultiviranog krajobraza. Budući da navedene kategorije krajolika/krajobraza nisu prepoznate Zakonom, izostaju ostale nadležnosti i mehanizmi njihove zaštite, izuzev odredbi za provođenje u prostorno-planjskoj dokumentaciji.

PKK Od 2014. godine na snazi je novi Zakon o prostornom uredenju. Nažlost, pri njegovoj izradi i donošenju propuštena je prilika za aktivnije pozicioniranje krajobraza, tim više što su u tom smislu dane konkretnе primjedbe i prijedlozi na Nacrt prijedloga Zakona.

Inferioran položaj krajolika u odnosu na kulturnu baštinu, u smislu njegove zaštite i upravljanja njime, prepoznat je i u polustrukturiranim intervjuiima s pripadnicima dubrovačke kulturne i znanstvene scene:

PAR 100. „Mislim, što se tiče prirodne baštine... da Dubrovnik nema zaštićenih objekata prirode... najviša razina je park, odnosno šumska vegetacija na Lokrumu... Nisu upotrijebljeni resursi kao što je Velika i Mala Petka.” (NJ)

„Pa ne znam koliko se brine za prirodnu baštinu, jer ova situacija sa Srdem je jedno dovođenje u pitanje te prastare šume koja je jedna krpica tog autentičnog, kako su nas učili, pokrova Srda.” (PDZ)

PKK 75. Ipak, i u postojećem Zakonu je krajobraz (krajolik) prisuta u nekoliko odredbi, prije svega vezano za zaštićeno obalno područje mora. Tako se, između ostalog, postavlja obaveza da se u ZOP-u prostornim planiranjem mora (članak 46):

- očuvati i sanirati ugrožena područja prirodnih, kulturno-povijesnih i tradicijskih vrijednosti obalnog i zaobalnog krajolika te poticati prirodnu obnovu šuma i autohtone vegetacije
- uvjetovati razvitak infrastrukture zaštitom i očuvanjem vrijednosti krajolika.

Očito je da se odredbom iz članka 46 krajolik shvaća kao nositelj prirodnih, kulturno-povijesnih i tradicijskih vrijednosti što dakle podrazumijeva integralno shvaćanje krajobraza. U nastavku se (članak 49) za planiranje ugostiteljsko-turističke i sportske namjene izvan naselja u prostoru ograničenja (pojas 1 km od obalne crte) utvrđuje obaveza da se građevinska područja za ove namjene mogu planirati na predjelima manje prirodne i krajobrazne vrijednosti. Ta obaveza bi podrazumijevala da je krajobrazno vrednovanje pretpostavka za donošenje odluka povezanih s izborom lokacija za nova građevinska područja. Zato je i prijedlog uvodenja Studije krajobraznog vrednovanja prostora bila logična konkretizacija već postojećih odredbi, ali nažalost nije prihvaćena od nadležnog Ministarstva.

Iz obrazloženja novog Zakona o prostornom uredenju može se iščitati da su prioritetni ciljevi bili pojednostavljenje sustava, ubrzanje svih procedura i time olakšavanje investicija. Šteta je međutim ako su se ponuđeni prijedlozi za jače zakonsko prepoznavanje krajobraza kao planerske teme shvatili kao pokušaj jačanja zaštitnih nasuprot razvojnih interesa te kao razlog za dulje procedure i više troškove izrade prostornih planova. Očito je da je RH još daleko od vremena kada će se rješenja tražiti u zajedničkom, otvorenom, kreativnom osmišljavanju takvih razvojnih strategija i modela u kojima zaštita baštine i temeljnih identitetских vrijednosti nije shvaćena kao zapreka razvoju nego upravo suprotno, kao pokretač i razvojna prilika.

PRISTISAK TURIZMA NA OKOLIŠ U GLOBALNOM MJEĐERILU

Današnja svjetska populacija doživljava preobrazbu posljedica po okoliš do kojih je dovela pojava novih prometnih tehnologija i masovnog hotelijerstva. Zbog enormousne dimenzije turističkog djelovanja nosivi kapacitet zemlje i njezinih relativno ograničenih resursa spušta se znatno niže ispod razine koja bi se dostigla bez turističkog utjecaja. (...) Štoviše, tek će u sljedećih nekoliko desetljeća nastupiti značajan porast svjetske populacije... Do širenja turizma doći će puno brže nego do populacijskog povećanja.

→ John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 173 –174.

3.3. INTEGRALNI PRISTUP PLANIRANJU KRAJOLIKA

U sklopu prostornog uređenja, što u praksi primarno znači kroz prostorne planove, u okviru jednog resora planira se provedba svih zahvata u prostoru. U normativnom smislu to znači da je prostorno planiranje, osim matičnim Zakonom o prostornom uređenju, uređeno propisima različitim upravnih područja. To automatski čini nužnom stalnu mrežu koordinaciju čije često odsustvo otežava izradu, donošenje i primjenu prostornih planova.

Načelo integralnog pristupa u prostornom planiranju između ostalog znači obavezu uskladivanja zaštitnih (priroda, okoliš, krajobraz, kulturna baština) i razvojnih interesa (gospodarski i društveni razvoj). Međutim, specifičnost sustava prostornog uređenja je da se prostorni planovi moraju raditi i donositi bez obzira jesu li svi sektori koji osiguravaju integralnost planskog pristupa dali svoj doprinos (podatke, analize, stručne podloge).

Bez obzira postoji li krajobrazna osnova, studija krajobraznog vrednovanja ili analiza ranjivosti, prostornim planovima definiraju se namjena površina i uvjeti zaštite i korištenja prostora. Pitanje je u kojoj mjeri prostorno planiranje i planeri sami mogu zamijeniti ili čak nadomjestiti sektorsku politiku ako ona ne postoji ili ako se smatra neadekvatnom. Prema tome s obzirom na širinu zadataka, odgovornost prostornog planiranja je velika, a stupanj kontrole koji ova disciplina ima je ograničen. Proizvod planera – prostorni plan, ide u direktnu primjenu što jača percepciju direktnе odgovornosti prostornih planera, a zaboravlja se na uvjete u kojima je plan izrađen.

Uputiti na pomirenje zaštitnih i razvojnih aspiracija na način da se promiče važna teza da očuvana baština dugoročno može i treba biti temelj održivog razvoja u samoj je srži ove knjige. Ta teza vrijedi kako za cijelo obalno područje Hrvatske, tako još više za pilot-područje Dubrovnika.

U situaciji kada su jedinice lokalne samouprave suočene sa sve većim proračunskim ograničenjima, izrada prostornog plana često se banalizira i svodi na "ucrtavanje zahtjeva lokalne samouprave" koja je u većini slučajeva

stručno neekipirana te izložena pritiscima investitora. Planovi se rade brzo, zapostavlja se važnost postojanja jasne i prihvaćene metodologije kao načina dolaženja do planskih rješenja. Metode krajobraznog vrednovanja i planiranja su važan alat za dolaženje do najboljih planskih rješenja, prije svega u prostorima posebnih vrijednosti kao što je obalno područje koje je zbog toga ujedno i predmet izraženih razvojnih pritisaka. Te metode, iako nisu svemu moguće, ipak omogućavaju objektivizaciju planskog procesa. Čvršća, jasnija metodologija omogućava bolje argumentirane odluke i razumljivija planska rješenja što ujedno vraća vjerodostojnost planerskoj struci.

Danas kada prostorni plan postaje obična roba na tržištu za koju se u pravilu u postupcima javne nabave kao glavni kriterij odabira utvrđuje najniža cijena, planeri često gube motivaciju i linijom manjeg otpora ucrtavaju planska rješenja bez odgovarajućih analiza, provjera i stručnih podloga. Prostorno planiranje se sve više svodi na birokratizirane procedure gdje zadovoljenje forme postaje važnije od suštine odnosno kvalitete planskih rješenja.

Odbijanje formalizacije korištenja krajobraznog vrednovanja i planiranja u proceduri donošenja novog Zakona o prostornom uređenju, kao važne prostorne planske stručne podloge, ne znači samo odbijanje praktičnog ispunjenja jasnih obaveza iz Europske konvencije o krajobrazu, već znači i priznanje da drugi faktori i kriteriji imaju prioritet u postupku donošenja dalekosežno važnih planskih rješenja i lokacijskih odluka. Odgovor da se izbor metodologije i pristupa ostavlja na volju svakom pojedinom planu i njegovom naručitelju odnosno izradivaču, svakako ne može biti garancija kvalitetnog i konzistentnog pristupa i pogotovo nije primjeren u obalnom području, koje je i zakonski atribuirano kao područje od posebnog interesa za Državu.

Dubrovnik je ekstremni primjer koncentracije prirodne i kulturno-povijesne baštine izuzetne vrijednosti. Očuvanje ovih vrijednosti je pri vrhu liste ciljeva većine prostorno-planskih, pa i razvojnih dokumenata koji se odnose na područje Dubrovnika. Generalno, ti zaštitni interesi se u prostornim planovima tretiraju fragmentirano kao posljedica utvrđenih formata planskih dokumenata i kao posljedica podijeljene nadležnosti (prirodna baština, kulturna baština i krajobraz). Krajobraz je jedan od triju često odvojenih predmeta zaštitnih interesa u planiranju, a ne samostalni složeni sustav koji je nositelj svih drugih, uključujući i one osnovne, prirodne i kulturne vrijednosti. Upravo krajobrazne metodologije pokazuju potencijal integralnog vrednovanja raznolikih kombinacija vrijednosnih slojeva kao cjeline.

MJEĐERILSKA PLANIRANJA

Iako je moguće razlikovati geografske razine planiranih intervencija u turizmu, one bi se trebale promatrati kao međusobno povezane prije negoli zasebne sfere razvoja. Prema okviru modela, takav se odnos može percipirati kao hijerarhijski; nacionalne

politike određuju širok program rada za razvitak kojim se neposredno oblikuju politike na regionalnoj razini, a one pak tvore okvir za lokalnu implementaciju planova. Kako se razina implementacije smanjuje, tako se smanjuju i detalji planiranih prijedloga, no sveukupni ciljevi planiranja na svakoj razini zadržavaju komplementaran i konzistentan smjer. Međutim, u praksi se teško pronalaze precizni hijerarhijski ustroji, ponekad jer jedan od slojeva nedostaje ili je djelomično razvijen, ili tamo gdje su svi slojevi na mjestu, različiti politički i institucijski stavovi na različitim razinama mogu omesti postupak implementacije. Geografsko područje je također činitelj, pri čemu je izostanak regionalne razine naročito svojstven malim nacijama gdje regionalne podjele nacionalnog prostora ne nude naročitu logiku ili prednosti... Lokalno planiranje se često smatra najefikasnijom razinom implementacije planova korištenja zemljišta i pratećih zadataka kao što je prostorno zoniranje sadržaja i gradnje. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 133, 144.

3.4. ANALIZA ODNOSA PPDNŽ PREMA KRAJOBRAZNIM VRIJEDNOSTIMA

Prema PPDNŽ osnovni cilj zaštite krajobraznih vrijednosti županije jest osigurati vitalni kvalitetni krajobraz sa što većom uravnoteženošću i skladnošću s gospodarskoga, socijalnog, prostornog, ekološkog i kulturnog gledišta, uz istodobno čuvanje i naglašavanje identiteta pojedinih područja. U tom smislu utvrđuju se opće mjere, a jedna od njih je i donošenje Krajobrazne osnove Hrvatske kojom će se provesti cijelovito vrednovanje krajobraza DNŽ i sukladno tome revidirati prostorno-plansku dokumentaciju. Osobito vrijedne krajobraze kao prirodne vrijednosti zaštit će se temeljem Zakona o zaštiti prirode. Ovdje se prioritetno naglašavaju prirodni krajobrazi iako se u nastavku na području Županije, pored očuvanja 61 osobito vrijednog područja, tj. prirodnog krajobraza također predlaže za zaštitu i osobito vrijedne predjele – kulturne krajobraze na 17 lokacija.

Na pilot-području Dubrovnika se od navedenih nalaze sljedeća područja i lokaliteti:

Prirodni krajobraz

- akvatorij Rijeke dubrovačke i predio Golubovog kamena
- zapadni dio poluotoka Lapad – Babin kuk
- Spomen-park otočić Daksa
- skupina starih stabala kod kuće starog kapetana u Lapadu, Dubrovnik
- zeleni pojas od rta Mlinac do Orsule, uključujući akvatorij
- Srđ

- akvatorij uvale Lapad s Grebenima
- prirodni krajobraz na lapadskoj obali

Kulturni krajobraz

- estuarij rijeke Omble

PPDNŽ također utvrđuje niz konkretnijih mjera za očuvanje krajobraznih vrijednosti. Primjerice, za kulturne krajobraze u agrarnom korištenju mora se u najvećoj mogućoj mjeri spriječiti daljnja izgradnja, a izgradnju usmjeravati interpolacijama unutar izgradene strukture naselja. Iznimno dozvoljava se izgradnja pojedinačnih stambeno-gospodarskih cjelina u agrarnom prostoru ruralnih naselja, ali pritom vodeći računa da se ne promijene tradicionalne osobitosti šireg prostora (terase, suhozidi, vegetacija). Naglašavaju se specifični oblici tradicionalnog obradivanja tla, kao i veće površine pod vinogradima i maslinicima koje tvore specifičnu sliku južnodalmatinskog krajolika, te se zaštićuju i kao djelatnosti i kao pejzažne slike. Oštećene kulturne krajobraze preporuča se rekonstruirati, rekultivirati i preoblikovati, tj. uredenjem unaprijediti, a novu izgradnju dopustiti u obimu u kojem je potrebno i moguće te je podrediti osnovnom režimu zaštite i unapredjenja prostora.

Za navedene, osobito vrijedne, prirodne krajobraze propisuje se sustav mjera zaštite pa ih je u prostornim planovima užeg područja potrebno: očuvati od prenamjene te unapredijevati njihove prirodne vrijednosti i posebnosti; uskladiti i prostorno organizirati različite interese u krajobrazno i biološko jedinstvenim područjima (npr. delte Neretve); ograničiti građevinsko zauzimanje obale; izbjegavati izgradnju po istaknutim reljefnim uzvisinama, obrisima, uzvišenjima i vrhovima kao i dužobalnu izgradnju; izgradnju u izvangrađevinskih područjima kontrolirati u veličini gabarita i izbjegavati izgradnju uz zaštićene ili vrijedne krajobrazne elemente; štititi značajnije vizure od zaklanjanja većom izgradnjom (vjetroelektrane); koridore infrastrukture (ceste, željeznice, elektrovodovi i sl.) treba izvoditi duž prirodne reljefne morfologije, a ako se izvode veće morfološke promjene (nasipi i usjeci) preporuča se izvedba građevinskih tijela odvojenih od terena kako bi se osigurao dojam cijelovitosti i stopljenosti, tj. protočnosti krajobraza. Jedna od važnih konstatacija je da u velikom broju slučajeva dolazi do preklapanja osobito vrijednih predjela, prirodnih krajobraza i ekološki vrijednih područja s aspektima prirodnih značajki, te kulturnih krajobraza u smislu Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Nije potpuno jasno zašto se odmah u nastavku inzistira na tome da se u okviru prostornih planova užeg područja pobliže odrede te razgraniče zone prirodnih od zona kulturnih krajobraza, odnosno krajolika ili njihovih dijelova sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturne baštine.

Od sustavnih mjera, za navedena područja predvidena za zaštitu temeljem PPBNŽ, propisuje se obaveza izrade stručnih obrazloženja ili stručne podloge radi pokretanja postupka zaštite. Ne postoje rokovi za realizaciju ove obaveze, a također ni bilo kakav režim posebnog statusa predloženih područja kojim bi se onemogućilo da se prije konačne ocijene o opravdanosti zaštite sprječe promijene i gubitak vrijednosti zbog kojih se zaštita predlaže (pandan režima preventivne zaštite koji se rutinski provodi za ostala kulturna dobra). Prema PPU Grada Dubrovnika područje Grada Dubrovnika karakteriziraju artikulirani prostori s obiljem prirodnih raznolikosti i čovjekovom rukom stvorenih vrijednosti koje zajedno čine neprocjenjivo vrijednu prirodnu i kulturniranu krajobraznu osnovu.

Pored općenitih opisa tipičnih krajobraznih elemenata ovim Planom preuzimaju se krajobrazno vrijedna područja i lokaliteti iz PPŽ te se kao rezultat analize u okviru PPU Grada Dubrovnika u osobito vrijedan predio, tj. prirodni krajobraz uključuju:

- stjenoviti obronci Rijeke dubrovačke
- zelene padine Babinog kuka, Hladnice, Montovjerne i Gorice
- prostor povijesne vrtne zone, 32 lokaliteta
- otok sv. Andrija i Grebeni
- Ljubački Gaj.

Osim kratkih opisa i općih mjera da je sve navedene lokalitete potrebno zaštiti, ne propisuju se daljnji postupci ni detaljniji uvjeti. Mjere zaštite su vrlo općenite jer se ne temelje na provedenim analizama i vrednovanju prostora, stoga i nisu definirane za konkretne situacije.

Kao što je već dotaknuto, jedan od problema prostornih planova je njihova podređenost obavezi jednostavne i efikasne regulacije. Kako se čitaju zaštitne aspiracije prostornog plana? Za lokaciju od interesa na nekoliko planskih karata iščitaju se kategorije režima zaštite i korištenja i drugi uvjeti uredenja. Zatim se u tekstualnom dijelu, odnosno odredbama za provođenje pročitaju uvjeti za svaku od kategorija. Na taj način se uglavnom cilja na zaštitu fizičkog integriteta predmeta zaštite i eventualno njegovoga neposrednog kontaktog perimetra. Iz vida se gube ili izmiču pažnji sofisticirani načini na koje predmet zaštite funkcioniра u širem kontekstu, komunicira s njim kao i načine na koje ga se doživljava. Čak i kada se za najvređnije predmete zaštite formiraju veće cjeline i zaštitni pojasevi, propisani postupci kontrole budućih zahvata ne daju zadovoljavajuće rezultate.

Planovi su kontaminirani povlačenjem granica i usitnjavanjem zona zaštite gdje se dobiva dojam da se puno toga štiti (plan je "restriktivan"), ali se ipak ne postiže smisao cjelovitijeg komuniciranja vrijednosnih sustava i načina njihovog doživljavanja. Isto tako stvara se "prostor između" kao ostatak

za koji se ne planiraju posebni uvjeti uredenja i zaštite, i koji su prepušteni bitno slabije kontroliranim procesima promjena. Koncepti urbanoga povijesnog krajobraza i kulturnog krajobraza idu u smjeru cjelovitije valorizacije kojom se pokušava prevladati spomenute probleme. Sličan doprinos daje i koncept *settinga* (okolina) koji izbjegava povlačenje granica i potiče cjelovito sagledavanje.

Poznati su problemi s reguliranjem zahvata u kontaktnim zonama zaštićenih područja i lokaliteta. Odredbe koje se odnose na kontaktna područja su u pravile deklarativne i ne proizvode očekivane odnosno zadovoljavajuće učinke. Iz istih razloga je u terminologiji zaštite dobara svjetske baštine razvijen i koncept *settinga* (pored *buffera*) koji očito još uvjek nije u potpunosti shvaćen. Primjerice, nadležno Ministarstvo je u navođenju stručne argumentacije vezane za skrb o kulturnoj baštini, kao i o projektu gradnje golf-resorta na Srdu koji je bio najavljen usvojenim Urbanističkim planom uredenja, kao prvi argument naglašavalо da se obuhvat projekta ne nalazi na području dobra upisanog na Popis svjetske baštine niti njegove zaštitne zone ("buffer zone"). Time se isključuje koncept *settinga* kao šireg područja iz kojeg se dobro svjetske baštine doživljava. Također se isključuju i pozitivni ili negativni utjecaji zahvata i stanja unutar *settinga* na doživljaj i vrijednosti dobara svjetske baštine.

TRI EKOLOGIJE

Sam pojam ekologije danas se široko i popćeno korisiti iako se u različitim disciplinama istražuju odnosi specifičnih ekologija: mentalnih, socijalnih, okolišnih... Za suvremenih pristupa ekološkim pitanjima posebno je relevantan rad filozofa Felixa Guattarija koji ekologiju promatra holistički, kao "etičk-estetski" fenomen, te ju smješta u politički kontekst. Knjiga *Tri ekologije* Felixa Guattarija je dubinski, ali i koncizan prikaz relacijskog i holističkog pristupa shvaćanju ekoloških problema. Guattarijev etičko-politički koncept "ekozofije" razvijen je po obliku triju ekoloških razina (okoliš, društveni odnosi i ljudska subjektivnost). Naglašava ulogu ljudi u odnosu na ekološke prakse... Jedan od najvažnijih aspekata Guattarijeve argumentacije tiče se isprepletenih odnosa između pojedinačnih odgovornosti i kolektivnih akcija. Naglašavanjem uloge "ekozofiske problematike" kao načina oblikovanja ljudskog iskustva u novim povijesnim kontekstima dovodi do nove formulacije "subjekta". Namjesto kartezijskog subjekta čije je bivanje definirano isključivo razmišljanjem, Guattari predlaže "komponente subjektivizacije" koji ulaze u odnose s realnim "teritorijima postojanja", odnosno sa svakodnevnim dogmenama njihova života i djelovanja. Ti alternativni procesi subjektivizacije nisu ukorijenjeni u znanosti, nego prihvataju novu etičko-estetsku paradigmu kao svoj primarni izvor inspiracije. → Mohsen Mostafavi s Gareth Doherty (urednici): Ecological urbanism, Harvard University Graduate School of Design, Lars Mueller Publishers, 2010., str. 19.

3.5. DUBROVNIK KAO DOBRO SVJETSKE BAŠTINE

Konvencija o svjetskoj baštini – za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine, usvojena još 1972. godine, identificira lokalitete od iznimne univerzalne vrijednosti (OUV – *Outstanding Universal Value*) kao “svjetsku baštinu cijelog čovječanstva” u svrhu njene “zaštite i prenošenja budućim naraštajima”. Ta dobra su prepoznata upisom na Popis svjetske baštine (WHL – *World Heritage List*) koji provodi Odbor za svjetsku baštinu u kojem su predstavnici 21 zemlje članice. Iznimna univerzalna vrijednost podrazumijeva kulturni i/ili prirodni značaj koji nadilazi nacionalne granice i od zajedničke je važnosti za sadašnje i buduće generacije čitavog čovječanstva. Zato je trajna zaštita te baštine od najveće važnosti za međunarodnu zajednicu u cjelini.⁴⁹

Povjesna jezgra Dubrovnika od 1979. godine upisana je u UNESCO-ov Popis svjetske kulturne baštine. Da bi dobila status globalne vrijednosti, povjesna jezgra Dubrovnika morala je dokazati:

1. da predstavlja “jedinstveno umjetničko dostignuće, remek-djelo ljudske kreativnosti” (kriterij i.); da je “jedinstvena, iznimno rijetka i drevna” (kriterij iii.) te da spada u “najkarakterističnije primjere određenog tipa strukture koji pokazuje visoke kulturne, društvene, umjetničke, znanstvene, tehnološke ili industrijske domete” (kriterij iv.)
2. da je održano stanje i kvaliteta – autentičnost i integritet OUV-a
3. da je uspostavljeno odgovarajuće upravljanje kojim će se OUV sačuvati za buduće naraštaje.

Sva ta tri elementa OUV-a, potvrda kriterija, stanje autentičnosti i integriteta te upravljanje moraju biti zadovoljena, u protivnom je OUV ugrožen.

Dubrovnik je upisan na UNESCO-ov Popis svjetske kulturne baštine prema kriterijima (1) (2) (3), uz značajnu ekstenziju prihvaćenu 1994. godine, kada se linija zaštite proširila i na predgrade Pile, Lovrijenac, predioiza Grada, Lazarete, Revelin i otok Lokrum s dodatnih 72 ha površine (uz prvotnih 24,7 ha same povjesne jezgre unutar zidina), s kontaktnim područjem površine 53,7 ha. Valja podcrtati da je dubrovačka povjesna jezgra ušla na Popis svjetske baštine među prvim urbanim cjelinama zajedno s našim Splitom i Kotorom, sa starim Kairom, Tebom, piramidama u Memfisu, Damaskom u Siriji...

⁴⁹ Preuzeto iz: Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2005.

OUV od 2007. je utvrđena Izjavom o izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti. OUV definira stav u trenutku upisa i o njemu se ne pregovara. Dakako, postoji mogućnost revizije OUV, jer ona sadrži srž razloga zbog kojega je određeni lokalitet proglašen Svjetskom baštinom. OUV se mora očuvati zaštitom upravo onih atributa koji ga čine izuzetnim i univerzalnim, pri čemu se kao ključni izdvajaju kriteriji autentičnosti i integritet spomenika.

Izjava o OUV⁵⁰ je osnova za sve odluke o zaštiti i upravljanju koje se odnose na svjetsku baštinu Dubrovnika. On se ne može mijenjati bez renominacije koja je podložna istom postupku evaluacije kao i sva- ka nova nominacija. Međutim, proširenje kontaktne zone moguće je predložiti kao takozvanu manju izmjenju granice. Prijedlog se daje na procjenu ICOMOS-u, a usvaja ga Odbor za svjetsku baštinu.

Dubrovačkim krajolikom treba se baviti kao cjelinom te se usredotočiti na one aspekte koji doprinose iznimnoj univerzalnoj vrijednosti (OUV-u) i koji se odnose na svjetsku baštinu na njegovom području, okolišu i kontekstu. U Dubrovniku je njegova iznimna univerzalna vrijednost (OUV) čvrsto povezana s njegovim kopnenim i morskim krajolikom.

“Okolina spomeničkog objekta, lokaliteta ili zone definira se kao neposredno i šire područje koje je dio ili doprinosi značaju i jedinstvenosti spomenika. Osim fizičkih i vizualnih aspekata, okolina uključuje interakciju s prirodnim okolišem, bivše ili postojeće društvene i duhovne tradicije, običaje, tradicionalna znanja, aktivnosti i druge oblike nematerijalne kulturne baštine koji su oblikovali prostor, kao i sadašnji dinamički društveni i ekonomski kontekst”.⁵¹

Posljednjih godina UNESCO nastoji pozorno promatrati svijet koji se zbog nesmiljene ekspanzije kapitala ubrzano mijenja što se reflektira na stanje u prostoru, uključujući i ugrožavanje zaštićene svjetske baštine. Stoga se situacije nastoji predvidjeti, a ne djelovati nakon degradacija. UNESCO-ovo savjetodavno tijelo ICOMOS (Medunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline) donosi smjernice za procjenu utjecaja na baštinu za dobra svjetske kulturne baštine – HIA (*Heritage Impact Assessment*), dok se pojam krajolika sukladno Europskoj konvenciji o krajobrazima odnosi na cjelokupni prostor i obuhvaća prirodna, ruralna, gradska i prigradska područja, kao i područja kopnenih voda i mora, a prostor se odavno više ne sagledava parcijalno, već kao ukupnost – te uključuje i urbanizirana područja, zaštićene graditeljske

⁵⁰ Valja napomenuti kako u izjavi nedostaju spomen-djelova Grada koji su se ekstenzijom iz 1994. našli unutra granica zaštite.

⁵¹ ICOMOS 2005: Xi'an Deklaracija o očuvanju spomeničkih objekata, lokaliteta i zona.

cjeline sa svojom okolinom, što se odnosi i na svjetsku baštinu kamo spada i grad Dubrovnik sa svojom neposrednom okolinom i svojim širokim kultiviranim okolišem. Nužno je i hitno početi primjenjivati u svim segmentima (s akcentom na zakonske okvire) nove metodologije u zaštiti i upravljanju prirodnog i kulturnog baština.

3.6. NOSITELJI IZNIMNE UNIVERZALNE VRIJEDNOSTI (OUV)

Atributi ili ključna obilježja spomenika su oni elementi koji se povezuju ili izražavaju iznimnu univerzalnu vrijednost; oni su "nositelji vrijednosti". Atributi – i njihov međuodnos – mogu biti fizička svojstva ili tkivo, ali i procesi povezani s fizičkim svojstvima. Atributi su postojeći elementi vrijednosti svjetske baštine i temeljno polazište za sve odluke. Po njima se mjere promjene. Oni su fokus mjera zaštite i upravljanja.

Autentičnost

Autentičnost označava istinitost i kredibilitet atributa kojima se dokaže OUV. Promatra se kroz sljedeće faktore autentičnosti:

40. – forma i oblikovanje
- materijali i konstrukcija
- funkcija i način korištenja
- tradicija, tehnike i sustav upravljanja
- lokacija i ambijent
- duh, osjećaj i drugi oblici nematerijalne baštine.

Autentičnost je mjeru u kojoj atributi prenose OUV. Autentičnost nije vrijednost; ona je stanje ili kvaliteta vrijednosti kojoj pripada. Stoga se mora uzeti u obzir autentičnost svakog atributa, a razina autentičnosti ovisi o karakteru objekta i fokusu evaluacije. Na primjer, autentičnost neke zgrade u Dubrovniku odnosi se na sve elemente – autentičnost njenog oblika i projekta, materijala, graditeljskih tehnika, izvornog plana, korištenja i funkcije, lokacije i okoline te asocijativnih vrijednosti.

Premda je prostor današnjeg Dubrovnika doživio tijekom zadnjih pola stoljeća značajne kontekstualne promjene, on je svojom urbanom strukturu unutar srednjovjekovnih zidina te okolnim teritorijem, u kojemu se od 15. do 19. stoljeća oblikovao istinski vrtni grad sa stotinjak kuća, vila i pravih malih dvoraca uraslih u vrtove, očuvao najvećim dijelom svoj izvorni oblik, koji se lako shvaća u svojoj povijesnoj slojevitosti. Autentičnost tih dvaju tipova urbanizma, simbiotski

povezanih planskom regulativom tijekom više stoljeća, posebno je dokazana činjenicom što je Dubrovnik, ma koliko malen sâm bio, uspio simboličku sliku svoga prostornog reda utisnuti po čitavoj širini svoga teritorija, ustrajnošću ljudskog rada niza generacija usavršivši pejzaž izvorno izrazito opore geomorfologije. Pritom ni jedan detalj njegova urbanog krajolika ne strši povišenim pretenzijama, u njemu je suzdržanošću oblikovano i ono što je moralo biti monumentalno. Trebala bi to biti pouka i mjera modernim razvojnim planovima.

Integritet

Integritet označava stupanj cjelovitosti i nenarušenosti kulturne baštine i njezinih atributa. Utjecaj stanja integriteta podrazumijeva u kolikoj mjeri lokalitet:

- sadrži sve elemente koji izražavaju njegovu OUV
- jest dovoljno opsežan da osigura cjelovitu reprezentaciju elemenata i procesa koji izražavaju njegovu OUV
- jest ugrožen utjecajima štetnog razvoja ili zapuštenosti.

Za integritet je važna potpunost spomenika, i tu se radi:

- o granicama – Sadrži li spomenik sve attribute za nošenje iznimne univerzalne vrijednosti?
- 74. – o potpunosti – Ima li spomenik odgovarajuće dimenzije za kompletну prezentaciju procesa i obilježja koja prenose njegov značaj?
- o stanju očuvanosti – Jesu li atributi podložni riziku ili zanemareni?

Za integritet su važni i procesi, odnosi i dinamičke funkcije koje su sačuvane i u dobrom su stanju, što je posebice jasno ako se on promatra razložen:

- na povijesni integritet: srednjovjekovni urbani sklop Dubrovnika unutar zidina s njegovim srednjovjekovnim predgradima, vrtnim vilama i ljetnikovcima te urbanom infrastrukturom;
- na politički i gospodarski značaj utvrđenog grada koji se još iščitava u svim dijelovima njegovoga obuhvatnog obrambenog sustava te u njihovim odnosima unutar krajolika, fortifikacijama, lukama, trgovinom i dojmljivom strateškom položaju sa Srdjem i okolnim otocima;
- na vizualni integritet strateškog položaja povijesne jezgre Dubrovnika koji je očuvan i s kopna i s mora, ali je ranjiv na nove zahvate.

Vizualno-estetski integritet Dubrovnika i okolnoga gradskog prostora temelji se na izrazito homogenom urbanom tkivu kompleksnog reda. Koherentnost dubrovačkih kuća i ljetnikovaca, u simbiotskom odnosu arhitekture i nature – uza sve tipološke varijacije njihove unutrašnje strukture i morfologije plastično-dekorativnih elemenata – zapažena je već u svoje vrijeme u desecima izvještaja, analizirana i

interpretirana u današnje vrijeme. Niti jedan detalj njegova urbanog krajolika ne strsi povišenim pretenzijama, nego je suzdržanošću oblikovano i ono što je moralo biti monumentalno. Gradeći kuće, naručitelji su bezbroj puta tražili da projekt u artikulaciji pročelja i pojedinstinima kamenoklesarske opreme slijedi već postojeće uzore čime se oblikovala fina koordinatna mreža, koja je različite gradevine povezivala srodnim arhitektonskim koncepcijama. To obrazlaže dugo trajanje stilskih oblika i tipoloških obrazaca "kolektivne društvene estetike". Persistencija određenih plastično-dekorativnih elemenata imala i dužboku psihološku i mentalitetsku motivaciju; to je i najprirodnija reakcija na kataklizme, potrese i požare, kugu, glad, koji su u tolikoj mjeri obilježili povijest Dubrovnika.

Ambijent (Setting)

Ambijent je okolina u kojoj se nalazi i doživljava kulturna baština, a čiji elementi mogu imati pozitivan, neutralan ili negativan utjecaj na spomenik. Ambijentalne vrijednosti se uglavnom mijere vizualnim kvalitetama. No premda pogledi prema ili iz same spomeničke cjeline sami za sebe igraju važnu ulogu, na način našeg doživljaja spomenika uvelike utječu i drugi faktori: buka, prašina, vibracije, promet, prostorni odnosi, kao i naše razumijevanje povijesnih prostornih i nematerijalnih odnosa koji pripadaju tom prostoru, koje baštinimo. Svi ti faktori utječu na ambijent ne manje od same vizure.⁵²

Buffer zona

Zaštitna kontaktna zona ili tampon-zona služi za dodatni sloj zaštite za lokalitet svjetske baštine. Koncept zaštitne zone je prvi put uključen u Operativne smjernice za provedbu Konvencije o svjetskoj baštini 1977. godine. U najnovijoj varijanti Operativnih smjernica iz 2005. uključivanje zaštitne zone u priključenje lokaliteta na Popis svjetske baštine preporuča se, ali nije obavezno. Mnogi WHS se suočavaju s problemima koji izravno ili neizravno proizlaze iz situacije u njihovoј kontaktnoj zoni. Nove konstrukcije unutar kontaktne zone mogu imati utjecaj na WHS, odnosno mogu ugroziti njegovu OUV; pravni status tampon-zone može uvelike utjecati na očuvanje i zaštitu odnosno upravljanje samim lokalitetom.

⁵² Prema PPS5, praktičnom vodiču za planiranje u baštinjenom okolišu, PPS5 Planning for the Historic Environment: Historic Environment Planning, Practice Guide March 2010, Department for Communities and Local Government, Department for Culture, Media and Sport, English Heritage. London, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20120920011334/http://www.communities.gov.uk/documents/planningandbuilding/pdf/1514132.pdf>

Kontekst

Kontekst povijesne zone podrazumijeva njezine odnose s drugim mjestima koja su relevantna za njezinu spomeničku vrijednost. Ti odnosi mogu biti kulturni, intelektualni, prostorni ili funkcionalni. Oni ne ovise o međusobnoj fizičkoj udaljenosti i mogu biti izvan samog ambijenta spomenika. Kao što se zona stavlja u odnos s prostorom koji je okružuje, tako se postavlja i u kontekst s drugim povijesnim zonama iz istog razdoblja ili s onima iste funkcije odnosno pripadnjima istoj tipologiji, ili primjerice u kontekst s drugim spomenicima projektiranim od istog projektanta, bez obzira na mjesto na kojem se nalaze. Spomenik ne može biti shvaćen ako se ne postavi u kulturni, intelektualni, prostorni i funkcionalni kontekst.⁵³

Spomeničke vrijednosti (heritage values)

Postoje brojne definicije spomeničkih vrijednosti. U pokušaju da se što cijelovitije obuhvati unutar nekoliko izdvojenih potkategorija, prihvatali smo definiciju iz Konzervatorskih principa iz 2008.⁵⁴ godine, prema kojima spomenička vrijednost nije samo ona evidentna, već i povijesna, koja ukazuje na mogućnost da ljudi, dogadaji i način života u prošlosti može biti povezan kroz prostor s današnjim vremenom. Estetska vrijednost spomenika podrazumijeva osjetilne i intelektualne dobrobiti, tu je i značaj koji prostor ima za ljude koji su s njim u izravnoj relaciji, čiji je to životni prostor koji pripada njihovoj kolektivnoj memoriji.

3.7. PROSTORNO PLANIRANJE I HIA

Važan instrument upravljanja svjetskom baštinom čine prostorno planiranje i prostorni planovi. Nepobitno je da proširenje granica kontakt (buffer) zone zahtjeva dodatne instrumente kontrole zahvata u tom prostoru. Područja izuzetnih i višeslojnih vrijednosti kao što je dubrovačko zahtijevaju i složenije procedure, kao i visoku stručnost onih koji u tim procedurama imaju zadatku zaštite i unapredjenja tih vrijednosti. Ovdje se otvara cijeli niz pitanja i tema na koja treba dati odgovore. Neka od njih su:

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Conservation Principles for The Sustainable Management of The Historic Environment English Heritage, 2017, <https://content.historicengland.org.uk/content/docs/guidance/conservation-principles-consultation-draft.pdf>

- razrada diferenciranih procedura za različite dijelove kontakt-područja ovisno o stupnju zaštite, odnosno poželjnom stupnju kontrole;
- integracije HIA metodologije i postupaka procjene utjecaja na okoliš, uključujući i za zahvate u akvatoriju Grada (uključuje i suradnju s nadležnim ministarstvima);
- integracija HIA metodologije u postupke SPUO a za planirane zahvate u proširenoj kontakt (*buffer*) zoni (uključuje i suradnju s nadležnim ministarstvima);
- razrada i uključivanje smjernica zaštite u urbana pravila i režime zaštite GUP-a Dubrovnika;
- jačanje kapaciteta svih tijela koja sudjeluju u procedurama ishodenja akata za građenje kao i u tijelima koja rade u postupcima procjene utjecaja;
- poticanje istraživanja praksi funkcioniranja sustava zaštite kulturnih dobara i krajobraznih vrijednosti i procjena utjecaja, primjerice, kroz poticanje izrade doktorata ili sudjelovanje u međunarodnim istraživačkim projektima;
- sustavno dokumentiranje svih zahvata u kontakt-zoni, organiziranje javnih rasprava i izložbi primjera dobre (i loše) prakse kao i razmjena iskustava s drugim gradovima s dobrima svjetske baštine;
- priprema programa i provođenje javnih urbanističkih i arhitektonskih natječaja, razrada poticajnih mjera za investitore koji dobровoljno koriste instrument arhitektonskog natječaja (primjerice 10 % veći koeficijent iskorištenosti – urbanistički bonus).

Prava prilika da se ta pitanja otvore i predlože odgovori jest izrada plana upravljanja dobrom svjetske baštine što bi trebala biti jedna od prioritetnih obaveza Grada Dubrovnika.

Dubrovnik je kao i svi spomenici svjetske baštine izložen različitim pritiscima razvojnih projekata, turizma, društveno-ekonomskih i ekoloških promjena. Promjene izvan samog dobra, pa čak i one udaljenije, mogu ozbiljno utjecati na vrijednost svjetske baštine. Dosadašnje ocjene promjena u okolišu, na primjer Procjene utjecaja na okoliš (EIA), pokazale su se nedostatnima kad se primjenjuju na dobra svjetske baštine. Dobro se uglavnom promatra kao izdvojen objekt, a utjecaj samo vizualno. Ne cilja se na OUV svjetske baštine i njegove atribute. Kumulativni učinci, odnos s okolinom i područjem utjecaja te ostali bitni elementi integriteta i autentičnosti dobra najčešće nisu tretirani na odgovarajući način.

Da bi se očuvale spomeničke vrijednosti svjetske kulturne baštine, ICOMOS je dao smjernice koje definiraju metodologiju kojim će

Procjene utjecaja na baštinu (HIA) biti prilagođene zahtjevima cjelovitog očuvanja spomenika svjetske baštine kao posebnih cjelina, procjenjujući utjecaj na atribute OUV na sustavan i koherantan način. Ove smjernice su izrađene slijedom međunarodne radionice u organizaciji ICOMOS-a u Parizu, u rujnu 2009., i publicirane 2011. godine.

Svrha novog pristupa koji predlaže ICOMOS jest da Procjena utjecaja na baštinu (HIA) pruži činjenične osnove za objektivnu i transparentnu procjenu utjecaja promjena koje bi potencijalno mogle djevoljati na OUV i njegovu okolinu koristeći HIA pristup. Svaka HIA mora biti prilagođena planiranju i odlučivanju. Može se provesti kao nezavisna procjena kad je potrebno, a može biti uključena u tekuće procese planiranja i evaluacije i provoditi se paralelno s njima. Pokazalo se korisnim da se HIA provede u ranijoj fazi razvoja projekata, tako da se na vrijeme ukaže na važna pitanja s kojima će se trebati suočiti. Mnoga dobra svjetske baštine zahtijevaju da HIA bude uključena već u prijedlog svakog projekta.

HIA postupak procjene zamišljen je krajnje jednostavno:

- PKK 100. BAŠ 43.
- Koje dobro je ugroženo i zašto je važno – kako ono doprinosi OUV-u?
 - Kakav će utjecaj predloženi projekt imati na OUV?
 - Kako se taj učinak može izbjegići, smanjiti, sanirati ili kompenzirati?

Opća funkcija HIA-e je da bude:

- PKK 100.
- Alat za donošenje odluka – objektivna koliko god je moguće, transparentna i odgovorna.
 - Proaktivni alat za planiranje – za sve uključene strane pojašnjava ključne komponente OUV-a svjetske baštine, njegovog statusa i značenja, te određuje prioritete u funkciji upravljanja kao strateške ciljeve plana upravljanja.
 - Alat za monitoring – može se koristiti kao baza podataka za programe monitoringa.

Ishod HIA-e :

- identifikacija pozitivnih i negativnih utjecaja na atribute, autentičnost i integritet dobra te na ljudе i društvo u cjelini
- procjena relativnog omjera i ozbiljnosti tih utjecaja
- identifikacija hijerarhije mjera za ublažavanje mogućih negativnih utjecaja i podržavanje identificiranih / potrebnih pozitivnih promjena
- analiza zaključaka; kako će predloženi projekt djelovati na kulturne vrijednosti dubrovačkog krajolika, posebno na OUV.

HIA postupak procjene mora biti proaktiv i kreativan te pomoći u iznalaženju alternativa i rješenja ako bi predložene promjene mogle biti negativne za OUV. Ako to nije moguće, krajnja mjera je minimiziranje negativnih utjecaja i usvajanje mjera ublažavanja koje će umanjiti gubitak OUV-a.

3.7.1. HIA procjene na primjeru Srđa

Ovdje se daje primjer kako se HIA-opći okvir može koristiti u procjeni utjecaja specifičnog zahvata u prostoru na svjetsku baštinu Dubrovnika.

PKK 97. Daju se smjernice za opći okvir koji će se koristiti kad se ukaže potreba za izradom cjelovite HIA-e tj. pri izradi procjene utjecaja specifičnog zahvata u prostoru na svjetsku baštinu grad Dubrovnik.

Pod terminom "cjelovita HIA" podrazumijevamo procjenu utjecaja koja uključuje detaljan opis kako povjesne vrijednosti određenog područja tako i predložene promjene / razvojnog projekta, procjenu promjene i participacijski proces. HIA smjernice (ICOMOS 2011.) uključuju postupak s fazama učitavanja i provjere, uz konzultacije u različitim etapama. One su važne za vjerodstojnost HIA-e, jer transparentnost je jedan od najvažnijih kriterija. Ovaj proces se provodi za svaku Procjenu utjecaja (HIA-u) zasebno. Ovi koraci nisu obuhvaćeni ovim projektom i nisu dio HIA općeg okvira. Navedeni utjecaji samo ilustriraju HIA postupak. Oni se naravno trebaju prilagoditi za svaku situaciju posebno.

Korak 1: Što je ugrožena baština i kako doprinosi OUV-u?

Doprinos OUV-u: (Napomena: područje je djelomično izvan kontaktne zone Svjetske baštine, ali smatramo da njegova vrijednost jača OUV i da je bitna za očuvanje autentičnosti i integriteta OUV-a Svjetske baštine Dubrovnika.)

Interpretacija OUV-a je:

Padine Srđa su povezane s glavnim sadržajima OUV-a:

- Srednjovjekovni grad i njegov teritorij – povijesni urbani krajolik
- Sustav obrane u Dubrovačkoj Republici – fortifikacijski krajolik
- Globalni trgovački i politički krajolik Dubrovnika
- Dubrovački identitet – asocijativni i simbolički krajolik

Kategorije atributa:

Povijesna / arhitektura i urbanizam:

- Ključni element urbanog plana Dubrovnika s vrtnim vilama i povijesnim urbanim krajolikom u cjelini.

- Središnja zona dubrovačkog obrambenog sustava zaštićena Srđem, njegovim sljemenom i padinama, gradskim zidinama i tvrđavama
- Ključni element vizualne, perceptivne i simboličke slike grada u prikazima od srednjeg vijeka do danas
- Znanstvena / tehnička
- Umješnost u gradnji infrastrukture
- Gospodarenje vodama
- Estetska / umjetnička
- Slike i prikazi od srednjeg vijeka
- Politička
- Ključni element simboličke slike Dubrovnika kao važnog političkog i trgovačkog središta
- Ekološka
- Urbanizam vrtova
- Eko-kulturalni sustav padina
- Asocijativna
- Središnji element u vizualnom i perceptivnom identitetu strateškog položaja i značaja Dubrovnika
- Mjesto sjećanja na povijest Dubrovnika, s bojišnicama i važnim dogadjima od 13. stoljeća do danas.

Značaj atributa:

Autentičnost i integritet svih atributa tog područja vrlo su jaki zahvaljujući povijesnom, funkcionalnom i vizualnom kontinuitetu i upečatljivoj vizualnoj dominantnosti.

- Stanje očuvanosti: bez većih promjena u namjeni zemljišta, biljni pokrov i graditeljska baština su ranjivi.

Korak 2: Hoće li predložena promjena utjecati na atribut?

Vidi sliku 6. Koji faktori su relevantni za procjenu?

(Primjer: nova cesta, urbani razvoj, zahvati izvan tog područja koji utječu na autentičnost i integritet.)

Dodati još pitanja ako su relevantna:

- Prostorna razina; područje na koje faktor djeluje je ograničeno (manje od 10 % područja koje se procjenjuje), lokalizirano, šire (51 – 90 %) ili cijelo.
- Vremenska razina; utjecaj je rijedak, sporadičan, čest ili u tijeku.
- Cestogradnja može imati sporadičan utjecaj (radovi u tijeku) i kumulativni utjecaj tijekom vremena.

SL.6. KOJI FAKTORI SU RELEVANTNI ZA PROCJENU?

FAKTOR	VRSTA UTJECAJA				PORIJEKLO	
	pozitivan	negativan	postojeći	potencijalan	unutarnje	vanijsko
Gradnje i razvojni projekti Dominantni novi projekti Širenje grada		X	X	X	X	X
Privatizacija javnih prostora		X	X	X	X	X
Mogućnosti interpretacije i obilaska, staze, info-centri	X		X	X	X	
Promjene namjene (stambena, turistička, poslovna)	X	X	X	X	X	X
Prometna infrastruktura Nove prometnice, proširenje prometnica, parkirališta Učinci prometne infrastrukture: svjetlo, buka, vibracije, zagadenje, vizualni poremećaji		X	X	X	X	X
Komunalije ili servisna infrastruktura Izvori obnovljive energije: vjetar, solarna energija... Dalekovodi, telekomunikacijski tornjevi		X		X	X	X
Zagadenje, opasnosti za okoliš Zrak, voda, otpad		X	X	X	X	X
Klimatske promjene i jače vremenske nepogode, vatra, erozija, potres		X	X	X	X	X
Korištenje bioloških resursa / modifikacije / prenamjena zemljišta, šume		X	X	X	X	X
Društveno-kulturno korištenje baštine Utjecaj turizma; pritisak posjetitelja Vrednovanje baštine od strane društva Promjene u tradicionalnom načinu života i sustavima znanja Identitet, društvena kohezija	X	X	X	X	X	X
Odgovor upravljanja Plan upravljanja, zakonski okvir	X	X	X			

SL.7. UTJECAJ NA SVAKI ATRIBUT

ATRIBUTI / KLJUČNA OBILJEŽJA	UTJECAJ NA AUTENTIČNOST				UTJECAJ NA INTEGRITET	Komentari
	Zgrade i tkivo		Kontekst i okružje			
Brdo Srd sa svojim padinama i sljemenom predstavlja ključni element dubrovačkog povjesnog i današnjeg identiteta, njegovoga fortifikacijskog sustava i njegovoga povjesnog urbanog krajolika	oblik i dizajn	materijal	namjena i funkcija	tradicije, tehnike, sustavi upravljanja	lokacija, povjesna, orientacija	nenamjerno
Ključni element u fortifikacijskom sustavu Dubrovnik	—	—	—	—	—	—
Ključni element dubrovačkog urbanog sklopa; vrtni urbanizam s cestovnim obrascima i dizajnom, odnos s gradskim zelenilom, vrtovima i prirodnom vegetacijom	—	—	—	—	—	—
Vrtnе vile: arhitektura i dizajn	—	—	—	—	—	—
Padine Srdja kao prirodni i kulturni krajolik s kultiviranim terasama	0	0	0	—	—	—
Strateška, vizualna i funkcionalna lokacija od velike važnosti za okružje povjesnog Dubrovnika	0	0	—	—	—	—
Simbolička slika Dubrovnika dokumentirana likovnim djelima i crtežima od srednjeg vijeka do danas						

Utjecaj na atribute:

Vidi sliku 7. Utjecaj na svaki atribut.

Opisuje se utjecaj na svaki atribut. Izbor najpogodnijeg načina opisivanja ovisi o omjeru i karakteru utjecaja. U nastavku je matrica za sastavljanje inventara u svrhu nalaženja relevantnih utjecaja. Utjecaji se odnose na nespecificirane nove ceste i gradnje te na promjenu namjene zemljišta.

Korak 3: Koliki su razina (razmjer) i jačina utjecaja?

Vidi sliku 8. Atribut, kratak opis i ocjena.

SL.8. ATRIBUT, KRATAK OPIS I OCJENA

ATRIBUT (kratak opis)	VRSTA UTJECAJA (kratak opis)	OCJENA UTJECAJA
Srđ je sa svojim sljemenom i padinama ključni element dubrovačkog povjesnog i sadašnjeg identiteta, fortifikacijskog sustava i povjesnog urbanog krajolika	(primjer nespecificirane urbane, cestovne ili druge izgradnje unutar ili izvan područja) Povjesna i simbolička slika Dubrovnika bit će narušena svakom promjenom. Nove ceste i pojačan promet negativno će utjecati na karakter Srđa. Ključne vizualne i funkcionalne veze fortifikacijskog sustava Srđa i gradskih zidina bit će narušene svakom novom promjenom. Potencijalna opasnost od erozije.	(primjer nespecificirane gradnje) RAZINA I JAČINA: Umjerena / Velika promjena (znatne izmjene – gubi se OUV) ZNAČAJ Velik / Vrlo velik

Korak 4: Kako se ti utjecaji mogu izbjegći, smanjiti ili ublažiti?

- Bez urbanih zahvata, gradnje cesta ili drugih gradnji u tom području.
- Bez promjena ili gradnji izvan tog područja, ali koje bi mogle narušiti autentičnost i integritet vrijednosti (treba napraviti procjenu za svaki prijedlog).

Opći prijedlozi obnove:

- obnova povjesnih cesta i staza
- očuvanje krajolika u tranzicijskom području između terasastog krajolika i ozelenjenih predgrađa
- revitalizacija fizičkog, biološkog i kulturnog krajolika s terasama i putovima u funkciji urbane agrikulture
- održavanje tradicionalnih pejzažnih obrazaca i domaće vegetacije, bez novih elemenata.

3.8. INTERAKTIVNI ODнос PLANIRANJA I PROJEKTIRANJA

Iskustvena je činjenica, bez obzira kako se povlače granice i strukturira sustav planske zaštite, da je gotovo nemoguće za tako složene vrijednosne konfiguracije kao što je ona dubrovačka, kroz prostorne planove razine PPU-a i GUP-a jednoznačno propisati sve uvjete za buduće zahvate u prostoru. Stoga je neizbjegljivo postojanje dodatnoga interaktivnog mehanizma i medukoraka prema projektnoj razini (urbanistički plan uređenja se također može smatrati dokumentacijom kojom se mogu definirati bitni elementi budućih projektnih rješenja).

Ovaj interaktivni medukorak između planske i projektne razine ima za cilj osiguranje kvalitete i održivosti budućih zahvata kroz detaljnija vrednovanja, usmjeravanja i verifikacije. Ti medukoraci formalno-pravno postoje i danas, i čine ih strogo normirani postupci kao, primjerice, SPUO i PUO (u RH je SPUO predviđen za prostorne planove područne razine iako bi u mnogo slučajeva zahtjevi odgovarajuće EU direktive tražili primjenu ovog instrumenta i na razini PPU-a i GUP-a). Manje formalni praktični oblici ove interakcije odvijaju se, primjerice, kroz komunikaciju između izradivača detaljne planske dokumentacije i projektanata s jedne strane i konzervatorskih tijela s druge strane. Može se reći da sličnu svrhu imaju i urbanistički i arhitektonski natjecaji, a na projektnoj razini sa sličnim ciljem su osnivana i povjerenstva za ocjenu arhitektonske uspješnosti.

Jedan takav instrument posebno prilagođen kriterijima vrednovanja dobara svjetske baštine je HIA, tj. procjena utjecaja na baštinu (HIA). HIA pokušava naoko nemoguće, povezati prepoznavanje i razumijevanje složenih sustava vrijednosti, uključujući i koncepte kao što je *setting* ili povjesni urbani krajobraz, s metodologijom procjene utjecaja zahvata na te vrijednosti koja je argumentirana, objektivizirana (u okvirima realno mogućeg) i razumljiva.

Specifičan problem predstavljaju prostorno-planske mjere za koje sustav prostornog uređenja nema provedbene nadležnosti. Konkretno, sustav prostornog uređenja ima nadležnosti za zahvate građenja i oni moraju biti uskladjeni s aktima za provedbu prostornog plana. Nadalje, sustav prostornog uređenja odnosno planski dokumenti propisuju mjere koje nisu vezane za zahvate građenja. Primjer su mjere očuvanja prirodnih, kulturno-povjesnih i tradicijskih vrijednosti obalnog i zaobalnog krajolika. Ta se obaveza razrađuje nizom planskih mjeru koje se odnose, primjerice, na zaštitu i održavanje kulturnih krajobraza regionalnog i lokalnog značaja identificiranih PPDNŽ-om ili PPUG-om. S obzirom na to da se barem dijelom ne radi o vrijednostima nacionalnog značaja, ta područja neće dobiti nacionalni status zaštite i za njih se neće raditi posebni planovi upravljanja. Primjer su područja za koja

se propisuju mjere očuvanja i održavanja tradicionalnih krajobraznih elemenata, terasa, suhozida, vegetacije ili zadržavanje sadašnje strukture parcelacije (dimenzije, oblik, mreža putova i slično). Međutim, nitko nije neposredno nadležan za provedbu tih obaveza. Zbog toga te mjere u praksi najčešće postaju deklarativni iskazi dobrih želja što pokazuje i stanje na terenu.

S jedne strane, može se reći da detaljnije razine planskih dokumenata ne prate detaljniji uvjeti zaštite i korištenja identificiranih vrijednih krajobraznih područja i lokaliteta. Ovo je slabost koja je dobrim dijelom posljedica prije identificirane neadekvatne zastupljenosti teme krajobraza i krajobraznih vrednovanja u sustavu prostornog uređenja. Radi se o problemu na razini sustava. S druge strane, nije realno da se prostornim planovima unaprijed mogu propisati svi uvjeti za zahvate u krajobraznim područjima u kojima se isprepleću prirodne, kulturne i povijesne vrijednosti. Urbanističko i arhitektonsko projektiranje u posebno vrijednim sredinama zahtjeva dublje poznavanje prostora i njegovih vrijednosti od onoga koje se nalazi u najboljem planskom dokumentu, a posebno u odredbama za provedbu, odnosno uvjeta uredjenja i zaštite.

Interveniranje u takvim područjima traži dopunske analitičke uvide i stručne podloge. U tom smislu krajobrazne metodologije pokazuju značajan potencijal, pa je važno podržati izradu regionalnih krajobraznih osnova i studija integralnoga krajobraznog vrednovanja, koje dijelom služe kao stručna podloga za prostorne planove, dio planskog obrazloženja, ali i kao dopunska dokumentacija kojom se olakšava razumijevanje složenih krajobraznih vrijednosti. Takva dokumentacija je ujedno izvor vrijednosnih kriterija za postupke procjene utjecaja na sve oblike baštine na strateškoj i projektnoj razini.

Poželjno je organiziranje multidisciplinarnog tima stručnjaka kao *ad hoc* tijela ili ekspertne grupe koja će kompetentno prikazati najbolje praktične primjere primjene krajobraznih metodologija. Potrebno je pokazati da se zaštitni interesi u prostornim planovima tretiraju fragmentirano kao posljedica utvrđenih formata planskih dokumenata i kao posljedica podijeljene nadležnosti (prirodna baština, kulturna baština i krajobraz), a dijelom i kao posljedica nedovoljnog poznavanja krajobraznih metodologija.

Umjesto novoga zakonskog akta o krajobrazu racionalnije je i jednostavnije uskladeno pripremiti dopune postojećih zakona (najvažniji su Zakon o zaštiti prirode, Zakon o zaštiti kulturnih dobara i Zakon o prostornom uređenju) i usuglasiti ih sa zahtjevima iz Konvencije o europskim krajobrazima (2000.). Time se izbjegava potreba naknadnog pojedinačnog uskladivanja drugih zakona i ujedno se kroz postupak paralelnog dopunjavanja više zakona postiže veći stupanj njihove međusobne uskladenosti. Nije nevažno ni da se kroz integraciju novih odredbi vezanih za krajobraz otvara mogućnost bolje

međusektorske komunikacije i dubljeg povezivanja različitih resora što vodi boljem međusobnom razumijevanju i u konačnici boljim zakonskim prijedlozima i njihovoj provedbi. Iako bi uskladivanje hrvatskih propisa s Konvencijom trebalo biti samorazumljivo, očito je potrebno da inicijative za dopune pravnog okvira prati osvješćivanje svih resora i sektora o višestrukoj važnosti krajobraza i baštine, ne samo kao temelja teritorijalnog identiteta i predmeta zaštite, već i kao gospodarskog resursa, pogotovo za razvoj obalnog turizma.

Kao alternativa izradi samostalne Nacionalne strategije zaštite krajobraza može se razmotriti opcija da se osnovni zahtjevi Konvencije ugrade u Zakon o prostornom uređenju. On ima specifičnu obavezu integralnog sagledavanja prostora i svih njegovih sastavnica kao i uskladivanja zaštitnih, društvenih i razvojnih interesa. To znači da su i pitanja zaštite i planiranja krajobraza dio praktičnih nadležnosti Zakona o prostornom uređenju. Poznato je da RH ima više strategija čiji karakter je u dobroj mjeri deklarativan, odnosno koje nemaju očekivanog utjecaja na realni život. Zato se suštinski doprinos može postići najjednostavnije tako da se Zakonom o prostornom uređenju propisu konkretne, praktične obaveze o zaštiti i planiranju krajobraza prostornim planovima.

Važno je i ustanoviti tijelo koje bi bilo interdisciplinarno u smislu objedinjavanja prirodne i kulturne sastavnice krajobraza te imalo predstavnike javnog sektora (uprava i akademska zajednica), privatnog i civilnog sektora. Zadatak tog tijela, između ostalog, bi bio da vodi pripremu standarda i metodologija te izradu podzakonskih akata (npr. Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obaveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova). U hrvatskim prilikama postojanje podzakonskih akata kojima se propisuje i razraduje primjena krajobraznih metodologija može biti važnija pretpostavka njihove stvarne primjene od načelnih zakonskih ili strateških opredjeljenja.

U situaciji proračunskih ograničenja važno je odgovorno definirati obaveze koje predstavljaju nove troškove, posebno za jedinice lokalne samouprave. Zato treba ozbiljno razmotriti opciju da se studije krajobraznih vrednovanja rade u okviru županijskih planova (uključujući krajobraznu tipologiju i analize pogodnosti i ranjivosti). Time se doprinosi metodološkoj konzistentnosti uz racionalizaciju troškova. Ujedno se izbjegava problem trenutno prevelike usitnjjenosti sustava lokalne samouprave gdje granice JLS presijecaju krajobrazne, funkcionalne i planske cjeline, što onda zahtjeva mukotrpu koordinaciju.

3.9. OBRAT PLANERSKIH PARADIGMI: DEFINICIJE NEGRADIVIH PODRUČJA

Logikom intenziteta razvojnih interesa i pritisaka kao i zbog činjenice da je obalno područje (obuhvat obalnih jedinica lokalne samouprave - ZOP) zakonom dobilo status područja od posebnog interesa za Državu, nameće se potreba da se krajobrazne osnove, odnosno studije krajobraznog vrednovanja prioritetno, kao prostorno planske podloge, rade za zaštićeno obalno područje. Time se ujedno ostvaruje preduvjet za praktično ispunjavanje jasnih obaveza koje slijede iz Protokola o integralnom upravljanju obalnim područjima Sredozemlja (članci 5, 9 i 11).

U izradi prostornih planova trenutno dominira tvrdо razgraničavanje namjena, posebno kada se radi o područjima izdvojenim od naselja. Primjer su izdvojene turističke zone ili rekreacijske zone (npr. golf-tereni i popratni sadržaji). Tvrdo određivanje zona pokazuje velike probleme u provedbi tijekom dužega vremenskog perioda. Pored toga metodologija za izbor lokacija za te zone nije razrađena niti ujednačena. Predlaže se razmotriti alternativni pristup kojim se definiraju područja koja nisu pogodna za prenamjenu odnosno urbanizaciju zbog zatečenih prirodnih, kulturnih, krajobraznih i drugih vrijednosti. Prema tom pristupu, definira se sustav otvorenih područja koji zbog svojih vrijednosti zasluguje da ostane u prirodnom, odnosno zatečenom stanju (npr. kulturni krajobraz) ili kao važne prirodne cesture. U odnosu na današnje determinističko i nefleksibilno definiranje razvojnih zona ovo je na neki način inverzni pristup. Striktno se ne definira položaj i obuhvat zone, nego se definiraju područja gdje one ne trebaju biti. Krajobrazne metodologije, posebno analize ranjivosti su odličan alat koji omogućava metodološki konzistentno definiranje tih područja.

Ovaj pristup se provodi za logične prostorne cjeline (npr. županija može biti podijeljena u nekoliko prostornih podcjelina vodeći računa i o granicama JLS) koje se tako dijele na površine koje su negradive i one koje su potencijalno gradive. Pored toga se temeljem procjene nosivog kapaciteta (fizički, ekološki, infrastrukturni, socijalni...) i razvojnih potreba utvrđuju gornje granice za ukupnu površinu, kapacitet i broj zona za određenu djelatnost u sklopu promatrane prostorne cjeline. Time se u potpunosti kontrolira pritisak na okoliš kao i kod striktnoga, nefleksibilnog definiranja zona. Stvarne lokacije mogu se dobivati temeljem transparentnog vrednovanja javno ponuđenih razrađenih projekata (do njih se može doći i javnim natječajima).

Kombinacija regionalnog i projektnog pristupa je dobra osnova za održivo planiranje građevinskih područja izdvojenih namjena jer se u prvom koraku daje prioritet zaštitnim interesima, a s druge strane se daje i nešto veća ponuda

prostora za razvojne projekte. Na taj način postiže se više pozitivnih pomaka:

- prije svega, načelno se šalje ključna poruka da otvaranje novih građevinskih područja izvan naselja u pravilu znači veliki pritisak na prirodne i krajobrazne vrijednosti i okoliš, te da se dopušta samo iznimno i kroz stroge i transparentne procedure;
- krajobrazne metodologije omogućavaju objektivizaciju procesa selekcije područja koje je potrebno isključiti iz urbanizacijskih procesa čime se jača vjerodostojnost i argumentacija planskih rješenja;
- barem dijelom javne rasprave rasterećuju se pritisaka vlasnika zemljišta za prenamjenom zemljišta, pa se lokalne zajednice manje polariziraju;
- otežavaju se špekulacije zemljištem koje su danas česte i provode se na način da se u strogo definiranim razvojnim zonama kupuju manji dijelovi zemljišta kojima se može manipulirati i time često destimulirati investitore od ulaganja;
- olakšava se realizacija plana izbjegavanjem današnje situacije da vlasnici zemljišta čije je zemljište proglašeno građevinskim postaju monopolisti prava građenja i svojim nerealnim zahtjevima otežavaju realizaciju plana.

Najvažniji pritisci na prirodne krajobaze su posljedica planiranja novih izdvojenih građevinskih područja izvan naselja kao i pojedinačna izgradnja izvan građevinskih područja. Po definiciji, planiranje izdvojenih građevinskih područja izvan naselja znači trajni gubitak prirodnosti prostorne cjeline iz koje je novi zahvat saglediv. To je ireverzibilan proces kojim se kontinuirano smanjuje udio prirodnih krajobraza i postupno mijenja vizualni doživljaj i atraktivnost cijele hrvatske obale.

Zakon o prostornom uredenju dosta ležerno, čak i unutar zaštićenoga obalnog područja, omogućava planiranje novih izdvojenih građevinskih područja izvan naselja (za razliku od zakonodavstva prostornog uredenja u većini razvijenih zemalja) čime dugoročno ugrožava bitan element atrakcijske osnove održivog turizma kao najvažnijega ekonomskog sektora u DNŽ. Nužno je i u Zakonu naglasiti da se otvaranje novih izdvojenih građevinskih područja dopušta samo iznimno i za projekte naglašenoga javnog interesa.

Javni interes koji bi opravdavao zahvate u netaknuta prirodna područja sigurno ne može biti turističko naselje srednje kategorije, pogotovo ako je njegov znatni dio namijenjen povremenom stanovanju. Postoji dovoljno tradicionalnih ruralnih naselja gdje se interes njihove obnove može povezati s interesom za turistički razvoj. Da je ovaj problem ipak dijelom prepoznat, govori nova zakonska odredba prema kojoj izdvojeno građevinsko područje izvan naselja za koje u roku od pet godina od dana njegova određivanja nije donesen urbanistički plan uredenja ili do kojega nije izgrađena osnovna infrastruktura, prestaje biti građevinsko područje.

Svaki zahvat na netaknutim prirodnim područjima predstavlja nepovratni gubitak. Na stupanj mogućeg utjecaja dodatno utječu zatečene krajobrazne vrijednosti kao i kvaliteta intervencije u prostoru u smislu odnosa prema tim vrijednostima i uspostavljanju skladnog odnosa s njima. Zato prvi obavezni zahtjev u planiranju novih izdvojenih građevinskih područja izvan naselja mora biti krajobrazno vrednovanje kao preduvjet za izbor lokacije. Drugi obavezni uvjet ovih zahvata treba biti arhitektonska izvrsnost što treba biti osigurano kroz odgovarajuće procedure.

Što je kulturno povijesni i krajobrazni kontekst vredniji, što su veća očekivanja od projektnih rješenja, to je važnija dobro odmjerena planska regulacija, dopunjena postupcima provjere i verifikacije planskih i projektnih rješenja od strane kompetentnih tijela te uz korištenje adekvatnih metodologija. SPUO je jedan takav postupak koji na regionalnoj razini provjerava utjecaje, prevenira one negativne i optimizira planska rješenja. Primjerice, projekt na Srdu je svojom veličinom i vrijednošću područja u koje intervenira prirodni zadatok strateške procjene prostornog plana područne razine. U konkretnom slučaju procjena utjecaja mora razmotriti barem tri grupe pitanja:

1. utjecaji na integralne vrijednosti cjeline dubrovačkoga povijesnog urbanog krajobraza koji čine dobro svjetske baštine te njegov *setting* (okolina) i zone utjecaja
2. utjecaji projekta na ekonomski i društveni razvoj
3. alternativne opcije lociranja ovakvih sadržaja u širem gravitirajućem području Dubrovnika i ocjena razvojnih prednosti i nedostataka tih opcija.

Treća grupa je specifična za SPUO. Njena prednost i dodatna vrijednost je da razmatranjem alternativnih opcija omogućava širi, regionalni pristup u ocjeni utjecaja i koristi. To znači da je potrebno ocijeniti koje su koristi i utjecaji od opcije ili razvojnog modela prema kojem se izbjegava daljnja koncentracija sadržaja na užem području Dubrovnika (osim onih koji su dio potreba razvoja samog Grada i njegovih stanovnika, što dominantno nekretninski projekt sigurno nije). Prema tome, doprinos SPUO treba biti razmatranje alternativnih opcija, u ovom slučaju razvojnih modela koji aktiviraju šire gravitirajuće područje Dubrovnika i doprinose ravnomernijem urbanom i ruralnom razvoju.

Samo će, naime, sadržajnim ili tematskim integriranjem vrijednoga, TUR a još uvijek relativno slabo komercijaliziranoga kulturnog krajobraza 101. cijelog ovog prostora u kompleksan i višedimenzionalni doživljajni okvir biti moguće koliko-toliko (dugoročno) rasteretiti staru povijesnu jezgru i uže područje Grada Dubrovnika od sve veće investicijske potražnje, ali i od sve većeg broja istodobnih (stacionarnih i jednodnevnih) posjetitelja. S druge strane, samo će tako biti moguće potpunije zado-

voljiti raznorodne potrebe i interese različitih potrošačkih segmenta koji već dolaze u Dubrovnik, ali koji nakon kratkotrajnog i tipiziranog razgledavanja prostora unutar gradskih zidina i njegovih vreduta (pre) brzo napuštaju Grad i županiju.

PAR izjavama: "I jednostavno jačanje kvaliteta, ali ne samo grada unutar zidina, jer taj grad jedino može funkcionirati sa svojom okolicom, s otocima, s priobaljem i stvaranjem sadržaja, odnosno oživljavanjem manjih urbanih središta u dubrovačkoj okolini. Nažalost, Dubrovnik je zapustio središta kao što je Luka Šipanska, kao što je Slano, makar je to sad u drugoj općini, kao što je Cavtat ili Zaton Orašac..." (VL)

KREATIVNI TURIZAM I RURALNI KONTEKST

Jasno je da je veliki dio rasprava o kreativnosti posebno usmjeren na gradska središta. Međutim, ruralna područja nisu samo mesta tradicionalnih obrta, nego sve više i suvremenih kreativnih aktivnosti. Odlazak mnogih "kulturnih kreativaca" u ruralna područja potaknuo je razvitak kreativnog poduzetništva i turističkih proizvoda, a medijska pokrivenost ruralnih i prirodnih okoliša dodala je nove dimenzije kreativnoj performativnosti plasmana... Naizgled začuđuje nedostatak pozornosti koja se pridaje ruralnoj kreativnosti s obzirom na sve manju diferencijaciju između urbanog i ruralnog. Ruralna područja sve više privlače urbane kreativce, dok mnogi ruralni stanovnici teže gradskim kulturnim i kreativnim životnim stilovima. → Greg Richards i Julie Wilson: *Creativities in tourism development*, u Greg Richards i Julie Wilson (urednici): *Tourism, Creativity and Development*, Routledge, London, 2007., str. 260–261.

3.10. KOORDINIRANO UPRAVLJANJE TURISTIČKIM RAZVOJEM

Poželjan razvoj turizma na cijelom administrativnom području Grada Dubrovnika, ali i njemu povjesno i gospodarski gravitirajućem području, podrazumijeva upravljanje prostornim, prirodnim te ponajviše kulturno-povijesnim resursima i atrakcijama na način: (i.) koji udovoljava osnovnim ekonomskim, socijalnim i ekološkim kriterijima dugoročno održivoga gospodarskog rasta i razvoja, (ii.) koji će omogućiti obogaćivanje integralnoga destinacijskog proizvoda u cilju daljnje osnaživanja današnje konkurentske pozicije Dubrovnika na tržištu globalno poznatih turističkih destinacija, ali i na način (iii.) koji će osigurati postupno povećavanje (materijalnog i duhovnog) blagostanja lokalne populacije. Efikasna provedba ideje "koordiniranog navođenja turističkog razvoja" prema željenoj razvojnoj viziji u praksi nije nimalo jednostavna. Razloge za to valja tražiti manje u nepostojanju strateških razvojnih dokumenata, a znatno više u nedovoljno usklađenim, a često i međusobno suprotstavljenim interesima

nositelja izvršne vlasti i različitih interesnih skupina/destinacijskih razvojnih dionika.

Načela načina upravljanja i efikasnosti provođenja odrednica zacrtanoga turističkog razvoja destinacije:

- Stvaranje poticajne društvene klime – polazeći od današnje situacije u društvu općenito, ali i u Gradu Dubrovniku, a koje obilježava ponajviše nedostatak povjerenja u institucije vlasti te nedovoljna transparentnost u donošenju strateških razvojnih odluka, potrebno je uspostaviti novi sustav vrijednosti bez kojeg neće biti moguće bitnije promijeniti dosadašnje razvojne trendove i usmjeriti budući destinacijski razvoj novim kolosijekom. Riječ je potrebi uključivanja većeg broja razvojnih dionika i/ili interesnih skupina u donošenje ključnih razvojnih odluka na principima tzv. *community based planninga*.
- Koordinirano djelovanje nositelja turističke politike i kulturnih institucija na području Grada i županije – polazeći od činjenice da je Dubrovnik u svijetu percipiran ponajviše kroz kulturni status svoje povijesne jezgre pod zaštitom UNESCO-a, razvoj turizma na cijelom projektnom području valja temeljiti na prepoznavanju zajedničkih interesa i ostvarivanju sinergijskih učinaka kulturnih institucija / djelatnika i turističkih poduzetnika, pri čemu bi koristi trebali imati i jedni i drugi, ali i društvena zajednica u cjelini. Istodobno, kulturni bi sektor u razvojnem procesu trebao sve više prerastati iz sadašnje uloge (pasivnog) čuvara baštine, povijesti i kulture u aktivnog sudionika kulturnoga, društvenog i ekonomskog razvoja.
- Zauzimanje za turistički razvoj prilagođen potrebama lokalnog stacionarišta – razvoj turizma na području Grada Dubrovnika u užem smislu, ali i na širem gravitacijskom području, morao bi biti maksimalno u funkciji povećanja kvalitete života lokalne populacije. Drugim riječima, radi se o razvoju koji će ne samo povećati današnju razinu primanja već zaposlenih osoba te omogućiti otvaranje novih radnih mjesata, nego i razvoju koji će dugoročno pridonositi društvenoj koheziji kroz raznolikost društvenog i kulturnog života (osobito izvan ljetnih mjeseci), ali i kroz korištenje određenih gradskih prostora pretežito za javne, neturističke potrebe. Da bi se to osiguralo, bit će potrebno razvijati/poticati turističke projekte koji udovoljavaju kako globalnim tržišnim trendovima, tako i interesima/potrebama lokalne populacije.
- Uspostava “organizacije za uspjeh” – integralni turistički proizvod Grada Dubrovnika i gravitirajućeg mu područja amalgam je pojedinačnih resursa, atrakcija i proizvoda koje treba povezati u nezaboravne doživljaje kako bi se konkurentnost projektnog područja na global-

nom tržištu turističkih destinacija dodatno unaprijedila. Iza svake atrakcije i/ili proizvoda stoji institucija i/ili poduzetnik, svaki razvojno-investicijski projekt podrazumijeva organizaciju i uskladeno djelovanje različitih dionika, a isto vrijedi i za svaku promotivnu kampanju. Temelj uspostave “organizacije za uspjeh” svodi se, stoga, na transparentno i učinkovito povezivanje razvojnih dionika i jasno postavljanje ciljeva organizacijskog djelovanja kako bi se stvorile potrebne kadrovsко-organizacijske i financijske pretpostavke za razvoj cijelog niza projektno orientiranih strateških i/ili operativnih javno-javnih, javno-privatnih i/ili privatno-privatnih partnerstva.

- Ekološka odgovornost – radi se prije svega o racionalnosti u korištenju sve ograničenijega, još uvijek raspoloživog razvojnog prostora, poštivanju odrednica nosivog kapaciteta destinacije i/ili mikrolokacija razvojno-investicijskih projekata, odnosno mogućnostima/graničnim kapacitetima postojećih infrastrukturnih sustava. Osim toga, ekološka odgovornost podrazumijeva i primjenu suvremenih tehničko-tehnoloških rješenja u gradnji i opremanju turističko-ugostiteljskih objekata (npr. smanjenje toplinskih gubitaka, korištenje obnovljivih izvora energije ugradnja energetski učinkovitih sustava grijanja/hlađenja i sl.).
- Racionalno i fokusirano financijsko korištenje proračunskih prihoda, bez obzira na to radi li se o sredstvima namijenjenim za kulturni ili turistički razvoj, raspoloživi gradski (županijski) proračuni uvijek su ograničeni i manji od stvarnih potreba. Fokusirano ulaganje implicira pojačano ulaganje u razvoj za tržište najspremnijih projekata. Drugim riječima, prioritet u korištenju proračunskog novca trebali bi imati: (i.) projekti koji će trajno štititi spomeničku baštinu i povećavati joj vijek trajanja, (ii.) projekti koji će se što je moguće prije financijski efektuirati te koji će, već u najkraćem roku, polučiti konkretnе gospodarske učinke, odnosno, (iii.) projekti koji će povećavati kapacitet vitalnih gradskih infrastrukturnih sustava (na zadovoljstvo kako turista, tako i poduzetnika i građanstva).

Kad je riječ o kriterijima, sve četiri skupine ispitanika suglasne su oko očuvanja kulturne i prirodne baštine, te ekološke prihvatljivosti što pokazuje visoki stupanj prihvaćenosti kriterija socio-kulturne i ekološke održivosti, koja se danas nameće kao standardni zahtjev u procedurama razvoja. U odnosu na te kriterije, oni iz ekonomskog sektora pokazuju se kao drugorazredni. Zanimljivo je istaknuti i relativno nizak status ideje o “totalnoj zaštiti jezgre” koja u svom značenju sugerira neku vrstu petrifikacije ili muzealizacije gradskog tkiva. Sve skupine ispitanika su ovakvim rangiranjem pokazale da su se u razma-

tranju kriterije vodile predodžbom o dugoročnim interesima grada i njegovom održivom razvoju. Razlike među njima češće su u intenzitetu nekog stava, nego u njegovom smjeru.

Stoga nije neočekivana ni suglasnost oko poželjnih djelatnosti u povjesnoj jezgri. Ona se kod svih skupina doživljava kao mjesto gdje se afirmira kultura, ali i mjesto iz kojeg nije isključena gradska svakodnevica (stanovanje, opskrba), dakle kao živo srce grada. Te dvije uloge jezgre kod svih ispitanika imaju prednost pred njenom turističkom funkcijom koja, sudeći po odgovorima, nipošto nije uključena, već svedena na mjeru koja joj "pripada" u odnosu na gradsku baštinu i gradski, svakodnevni ritam života.

Vizija turističkog razvoja Grada Dubrovnika i cijelogra njemu gravitiranog prostora treba snažno upućivati na činjenicu da i cjelokupna resursno-atrakcijska osnova, uključujući i razne oblike kultiviranog krajobraza, trebaju dugoročno biti sačuvani i zaštićeni od degradiranja, pri čemu valja naglasiti potrebu osiguranja ne samo ekološke, nego i društvene i ekonomске razvojne održivosti.

Svi navedeni elementi su sažeto izraženi u zajednički formuliranoj viziji turističkog razvoja Grada Dubrovnika koja glasi:

Grad Dubrovnik (i njemu gravitirajuća okolina) trajno će predstavljati živu, vibrantnu i autohtonu mediteransku kulturno-turističku (makro)destinaciju, ali i suvremeno, svjetski prepoznatljivo mondeno odredište koje se opetovano posjećuje i doživljava.

Osim po univerzalnom kulturno-povijesnom značaju povijesne jezgre pod zaštitom UNESCO-a, cijela (makro)destinacija Dubrovnik bit će prepoznata i po inovativnoj prezentaciji raznolike, svjetski relevantne materijalne i nematerijalne baštine, kao i po brojnim kulturno-zabavnim i stručnim događanjima međunarodnog značaja, vrhunskoj hotelskoj ponudi, kvaliteti lokalne eno-gastronomiske ponude te visokoj ekološkoj svijesti svih razvojnih dionika.

Dinamičan turistički razvoj (makro)destinacije Dubrovnika bit će rezultat strateški promišljene valorizacije i kreativne interpretacije resursno-atrakcijske osnove cijelogra Gradu Dubrovniku gravitirajućeg prostora, ciljno osmišljenog sustava promidžbe, odgovornoga destinacijskog menadžmenta te uspješne suradnje javnog i privatnog sektora.

CJELOVITI PRISTUP PLANIRANJU

Jedna od tema koja se konstantno pojavljuje u literaturi o planiranju u turizmu potreba je sveobuhvatnog planiranja difuznih aktivnosti na način kojim se integrira planiranje turizma s drugim srodnim sektorima. S obzirom na rasprostranjenost poveznica i raznolike utjecaje koje turizam teži stvoriti, jasno je da postoji prednost kod pristupa planiranju koji je sveobuhvatan, ali i koji dozvoljava potrebu za redovitim prilagođavanjima u procesu prostornog razvitka, pružanja usluga i upravljanja posjetiteljima.

Sustavni pristup zasniva se na prepoznavanju međusobne povezanosti elemenata unutar sustava, na takav način da promjena jednog čimbenika dovodi do posljedične i predvidive promjene na drugim mjestima unutar sustava. Dakle, kako bi se anticipirala (ili planirala) promjena, potrebno je potpuno razumijevanje strukture i funkcioniranja sustava te ih uzeti u obzir prilikom donošenja svake odluke... Prednost sustavnog pristupa je sveobuhvatno, fleksibilno, integrativno i realistično planiranje, kao i mogućnost implementacije na velikom broju geografskih razina. Međutim, postoji i negativna strana sustava, a ta je da iziskuje usvajanje iznimne količine informacija prije nego se shvati kako zapravo funkcionira; planiranje zahtijeva veliku razinu stručnosti te je, stoga, implementacija vrlo skupa. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 128–129.

TURISTIČKA INDUSTRIJA KAO DIO LOKALNE KULTURE

"Umjesto što se doživljavaju kao vanjska sila koja se u vrlo posjećenim destinacijama nameće na inače neokaljani lokalni stil života... turisti i turistička industrija mogu postati integralni dio lokalne kulture. Suvremenim se istraživanjima turistički razvoj postavlja u odnos s poveznicom između lokalnog i globalnog te se pokazuje da su posljedice postkolonijalnih odnosa i kontinuiranih interakcija s turistima postale još kompleksnije zbog međusektorskog umrežavanja i posredništva, kao i globalnog koljnja simboličkog, kulturnog i ekonomskog kapitala" → Naomi Leite i Nelson Graburn; *Anthropological Interventions in Tourism Studies*, u Mike Robinson i Tazim Jamal (urednici), *The Sage Handbook of Tourism Studies*, Sage, London, 2009., str. 40.

FRAGMENTACIJA I PLANSKI SUSTAVI

S obzirom na prirodne obrasce fragmentacije u turizmu, vjerojatno će od ključne važnosti postati bilo koji sustav koji dozvoljava koordinaciju aktivnosti za razvitak potencijala industrije. Fragmentacija se odražava u mnogostrukim elementima koje je potrebno okupiti unutar turističkog plana, uključujući smještaj, atrakcije, prijevoz, marketing i niz ljudskih resursa te, s obzirom na različite obrasce vlasništva i kontrole u većini destinacija, očitu vrijednost ima sustav planiranja koji omogućuje i integraciju i strukturu tih različitih elemenata. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 129.

3.11. MODELI PARTICIPACIJE I KOLABORATIVNO PLANIRANJE

PAR 147. Treba ukratko podsjetiti zašto je važno govoriti o participaciji kada su u pitanju planerske prakse. Ideja se intenzivno razvija 1980-ih i 1990-ih kada dolazi do uspostave novoga društvenog konteksta i društvenih promjena u suvremenom svijetu. Zajedno s promjenama u društvenim teorijama mijenja se i paradigma teorije planiranja, pri čemu se oslanja na nova, tzv. postmoderna promišljanja koja se pojednostavljeno mogu opisati kao odustajanje od objektivne spoznaje dok se istina stvara kroz komunikaciju, putem stvaranja konsenzusa.

Najznačajnija je pri tome Habermasova teorija komunikacijskog djelovanja prema kojoj se građanska javnost opisuje preko skupina zainteresiranih aktera, a društvo je komunikacijska zajednica u kojoj se odluke donose interdisciplinarno kroz komunikaciju, pregovaranje, interakciju. Ovaj pomak prema participaciji značio je uključivanje većeg broja građana u politiku, ali i veći broj političkih pitanja koja se otvaraju prema građanima i javnosti.

Na području planerskih praksi, participativni proces povezan je s konceptom kolaborativnog planiranja koju artikulira Patsy Haley⁵⁵, pri čemu je važno istaknuti da kolaborativno planiranje ne predstavlja teoriju nego oblik djelovanja koji je teorijski utemeljen.

Pitanja koja su usko povezana s metodom kolaborativnog planiranja i danas su u prvom planu: pojam zajednice, odnosi moći, odnos globalnih ekonomskih utjecaja i lokalnog / regionalnog konteksta, odnos prema prirodnom okolišu, kultura i sustavi upravljanja / vodenja, dizajn institucija, tehnokratska kontrola i priroda ekspertiza, medijacije i rješavanje konflikt-a, prostorno planiranje. Može se sažeto reći da je kolaborativno planiranje usmjereno na promišljanje o demokratskom upravljanju, kontroli urbanog i regionalnog okoliša te, u odnosu prema zajednici, oblikovanju manje "nasilnih" mehanizama planiranja.

Uloga građana u upravljanju baštinom oblikuje se kao pozicija aktera koji u dijalogu s drugima doprinose rješenjima. Upravo preko njih ostvaruje se ovaj poželjni, kako je to naša sugovornica rekla, "široki konzultacijski proces" donošenja odluka i potvrđuje njihova uloga korektiva i u odnosu na struku i njezine često parcijalne uvide koji svoj kontekst doživljavaju tek u "svijetu života".

Uspješni destinacijski menadžment u suvremenim uvjetima pretpostavlja i stvarnu implementaciju tzv. *community based planninga* na razini ne samo Dubrovnika u užem smislu, već i cijelog mu gravitirajućeg prostora⁵⁶. Riječ je o pristupu razvoju koji će osigurati ne samo povećani kreativno-stvaralački naboj i maksimalnu uključenost svih bitnih razvojnih dionika u ključne projekte od interesa za dubrovački turizam (u užem i širem smislu), već i maksimalnu posvećenost pronalaženju

⁵⁵ Vidi: Patsy Healey: Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies, 2nd Edition, Palgrave Macmillan, 2005.

⁵⁶ Riječ je o, u svijetu sve raširenijem, obliku participativnog planiranja kojim se potiče aktivnost lokalnih razvojnih dionika, a koji, između ostalog, omogućava ne samo da se sagledaju razvojni i / ili životni interesi svake interesne skupine, već i da se bolje uoče potencijalna ograničenja o kojima valja voditi računa.

najboljih implementacijskih rješenja od slučaja do slučaja. Nadalje, na taj će se način, uz maksimalnu transparentnost tijekom svih faza razvojnog procesa, osigurati i brza i učinkovita realizacija svih, za Grad i njegovu okolinu, bitnih razvojnih projekata.

PAR 103. Niže navedeni citati jasno ocrtavaju aktualne linije konflikt-a (Grad – Društvo prijatelja dubrovačke starine), ali i suradnje medu akterima koja može biti pozitivnog (javno-privatno partnerstvo), no i negativnog predznaka (politika – kapital).

"Što se tiče političara, tu sam vrlo rezerviran... nevladine udruge su jedine pokazale da su braniči gradskih interesa..." (VL)

"U prvom redu arhitekti i to oni koji su stručni na području urbanizma i planiranja, razvoja prostora... povjesničari umjetnosti odmah iza njih, krajobrazni arhitekti, restauratori, geografi, kemičari, biolozi... ekonomisti... jedna široka lepeza ljudi koji su stručni" (DK)

"Primijenjena grana znanosti, ljudi s velikim iskustvom na međunarodnoj razini, ljudi bez većih političkih i ideoloških opterećenja..." (AŽ)

"Možda kombinacija svega... u prvom redu struka, nevladine udruge... gradanske inicijative... možda bi u svakom od tih segmenata trebao bit netko iz struke tko bi mogao doprinijeti da se stvari razvijaju kako bi trebale..." (SD)

Iz citiranih odgovora može se izvesti nekoliko zaključaka. Prvi je da se akteri koji sudjeluju u upravljanju baštinom doživljavaju vrlo široko i da ih ispitanici prepoznaju u različitim društvenim skupinama: od građana, profesionalaca različitih profila do znanstvenika, ali i vlasti i političara. Drugo, medu njima se ističe imperativ uključivanja "strukue" koju podupire većina ispitanika (s manjim ili većim ogradama), a treće zapažanje govori nam da su političari akteri koji su shvaćeni u najmanju ruku kao "nužno zlo" i ujedno oni koji su prvi na listi isključenih. Negativno su ocijenjeni i poduzetnici, no spomenuti su u manjoj mjeri. Razlika u konačnoj ocjeni poželjnosti svakako se temelji i na stavu da se od političara očekuje rad u interesu najšire javnosti, dok se poduzetnicima već po definiciji pripisuje rad u interesu vlastitog probitka na tržištu. Stoga je i krimen koji se pripisuje političarima – veći.

Mišljenja ispitanika potvrđuju važnost uključivanja građana u participativne procese, ali u jednom, manjem dijelu i sumnju u adekvatnost takvog pristupa i to zbog nedovoljne zainteresiranosti, stručnosti i motivacije građana. Naglašena je i važnost implementacije građanskih zahtjeva i kritika, kao i dosadašnja iskustva da se participacijski proces simulira na formalnoj razini dok stvarni rezultati dijaloga s građanima u pravilu izostaju.

"Ono što izostaje u tim akcijama (građana)... u njihovom traženju vlastitog mjesta, da se zastupa ipak i njihovo mišljenje jest: a) nedostatak dijaloga – to su jednosmjerne komunikacije javnih tijela prema 'vani' i 'vani' prema

javnim tijelima... b) što Dubrovnik takav, opterećen jednom stravičnom kolektivnom nostalgijom prema prošlim vremenima, još uvijek nije našao svoju suvremenost, pa kao takav nikad nije formirao vlastiti realitet... i gradani se u zahtijevanju svojih prava vraćaju ‘unatrag’ što je automatski promašeno...” (AŽ)

“To je ključ svega, uključiti građane. E sad, kako to riješiti kao mehanizam, tko su ti zainteresirani građani, kako se do njih dode... čini mi se da bi se građane najviše uspjelo uključiti baš tamo gdje su najviša žarišta turističkog kaosa, znači u Starom gradu, gradskoj jezgri i okolnim dijelovima koji od gužve ne mogu živjeti... poanta je na nekom neposluhu i na nekom ustrajavanju u pravdi, a ne u pravu...” (LJG)

Prihvatljivost bilo kojega razvojnog projekta ili aktivnosti u budućnosti valjalo bi prosudjivati u odnosu na korisnost ili štetnost određenog TUR 42. zahvata kako na prostor, tako i na društvene odnose. U tom smislu, ključno je utvrđivanje remeti li neki zahvat ravnotežu prirodnih uvjeta ili im daje novu vrijednost, ali isto tako, remeti li on socijalni život Grada i građana, ili ga obogaćuje.

KONFLIKTI U BAŠTINSKOM TURIZMU

Često se baština tumači kao spoj neotudive vrijednosti i posebne vrste upravljanja. Percipirane neotudive kvalitete baštinskih objekata i praksi dovele su do viđenja baštine kao neobnovljivih i često neponovljivih resursa. Ovakva viđenja su vrlo česta pri likom suparništva koja niču kada komercijalizacija prijeti potpunim uništenjem mjesta i stvari, koji se iz bezvrijednih brzo promiču u vrijedne. Pojam vrijednosti uvelike utječe na upravljanje, što je drugi čimbenik u kontekstu konflikta u baštinskom turizmu. Ako je baštinska građa rijetka i neponovljiva, tko ima pravo upravljati tako dragocjenim resursima? Želje dionika za upravljanjem svojom baštinom ne znače nužno da oni i ostvaruju pravo nadzora nad njima. Dionici često voljno ili nevoljno predaju odgovornost za razvitak i upravljanje vladinim organizacijama, zajedno s privilegijom stvaranja javnog imidža lokaliteta. Kada dionici ne čine nadzorno tijelo, baština koju smatraju neotudivom poprima značenja koja nadilaze njihovu kontrolu i ograničava ih u mogućnosti sudjelovanja u zamisli za koju smatraju da je samo njihova. Kada je vrijednost neproporcionalno visoka u usporedbi s ulogom dionika u nadzoru, dolazi se do pred sam rub konflikta u baštinskom turizmu. → Benjamin W. Porter i Noel B. Salazar: Heritage Tourism, Conflict, and the Public Interest: An Introduction International Journal of Heritage Studies, Vol. 11, No. 5, December 2005, str. 363.

3.1. INTEGRALNO PLANIRANJE I TRAŽENJE BALANSA

3.1. INTEGRALNO PLANIRANJE I TRAŽENJE BALANSA

3.1. INTEGRALNO PLANIRANJE I TRAŽENJE BALANSA

3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA

3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA

3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA

3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA

3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA

3.2. KARAKTERIZACIJA, VREDNOVANJE I STRATEGIJE ZAŠTITE KRAJOLIKA

3.4. ANALIZA ODNOSA PPDNŽ PREMA KRAJOBRAZNIM VRIJEDNOSTIMA

3.4. ANALIZA ODNOSA PPDNŽ PREMA KRAJOBRAZNIM VRIJEDNOSTIMA

3.4. ANALIZA ODNOSA PPDNŽ PREMA KRAJOBRAZNIM VRIJEDNOSTIMA

4. NAZNAKE POŽELJNOG RAZVOJA DUBROVNIKA

277 — 281

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

281 — 306

4.2. UNAPREĐIVANJE ZAŠTITE
I UPRAVLJANJA BAŠTINOM

281 — 284

4.2.1. Revidiranje postojećeg
nacionalnog rješenja o zaštiti
povijesne cjeline grada
Dubrovnika s prijedlogom nove
zaštitne zone oko povijesne
cjeline grada

284 — 285

4.2.2. Prijedlog nove deklaracije
o iznimnoj univerzalnoj
vrijednosti (OUV) i nove granice
kontaktne (*buffer*) zone

285 — 290

4.2.3. Integralna deklaracija
o iznimnoj univerzalnoj
vrijednosti (OUV)

290 — 306

4.2.4. Smjernice za mjere
zaštite i regulacije prirodne
i kulturne baštine

306 — 313

4.3. ODRŽIVI RAZVOJ
TURIZMA I NAČELA
NJEGOVOG OBOGAĆENJA

313 — 319

4.4. TURISTIČKA POLITIKA

U diskusije o razvojnim procesima redovito se uključuje pojam "održivosti". Ma koliko koncept održivosti bio nužan i koristan, on je i nedovoljno stratificiran i precizan. Na koga i što se "održivost" odnosi, tko od "održivosti" profitira, tko je odgovoran za provođenje modela "održivosti"? Prema arhitektu i teoretičaru Mohsenu Mostafaviju, dosadašnji arhitektonski odgovori na pitanje održivosti bili su limitirani na mjerilo pojedinačne zgrade, dok urbanizam tek treba iznaći odgovore na izazove suvremenosti. "Urbano, kao mjesto složenih odnosa (ekonomskih, političkih, društvenih, kulturnih) zahtijeva jednak složen raspon perspektiva i odgovora koji će moći adresirati i aktualno stanje i buduće mogućnosti."⁵⁷ Dakle, i sama urbanistička disciplina zahtijeva naglašeno proširene metode djelovanja, kao što i druge discipline zagovaraju integrativni pristup. U situaciji resorne rascjepkanosti i izostanka koordiniranog djelovanja u Hrvatskoj, ti izazovi su još više urgentni.

S obzirom na ovisnost Dubrovnika o monokulturi turizma, k tome još i predominantno podžanru baštinskog turizma, grad i regija izloženi su globalnim fluktuacijama u toj ekonomskoj grani koja je do sada pokazivala razmjerno stabilan razvojni trend. No, iako se ne očekuju skore radikalne promjene, monokulturne ekonomije ipak su snažno izložene globalnim tendencijama, kao što su i njihovi eko-sustavi posebno osjetljivi. U takvim sredinama razvojni scenariji trebaju biti dinamični sustavi sposobni prilagoditi se novim okolnostima, te osmišljavati i poticati alternativne pravce razvoja. Takvi dinamički sustavi traže čvrsta i dobro argumentirana vrijednosna uporišta koja će sprječiti da se svaka novodošla situacija rješava paušalno, *laissez-faire* metodama. S obzirom da se dugoročni planovi suočavaju s problemom neoperativnosti, potrebno je postaviti razmjerno jasne kriterije temeljem kojih se pojedinačne odluke oblikuju na način koji vodi prema poželjnoj budućnosti.

U pokušaju da se uspostavi smisleni odnos između globalnih tokova i fizičkog prostora, korisno je vratiti se na pojam reterritorializacije. Francuski poststrukturalistički filozofi Gilles Deleuze i Felix Guattari još 1970-ih analiziraju dinamičke procese teritorijalizacije, deteritorijalizacije i reterritorializacije ispitujući odnose moći, značenja i teritorija. Brojni drugi istraživači poput Richarda Senetta također se bave odnosima imedu teritorija i identiteta u vremenu ekstremne mobilnosti u kojem se kidaju pravocrtne, čvrste i dugotrajne veze između socijalnih odnosa i fizičkog teritorija. U kontekstu ove rasprave, reterritorializacija cilja na afirmaciju integralnog iskustva određenog teritorija u kojem će se povezati haptički doživljaj prostora i složene

⁵⁷ Mohsen Mostafavi: Preamble, u Mohsen Mostafavi, Gareth Doherty: Ecological urbanism, Harvard University Graduate School of Design, Lars Mueller Publishers, 2010., str. 13.

identitetske odrednice koje uvažavaju i lokalnost i njihovu mrežnu uvjetovanost, kao i odnose između svih entiteta u okolišu. Proces deteritorijalizacije, koju je proizveo porast utjecaja virtualnog i medijatizacije, otvorio je priliku za uspostavljanje novih čitanja i veza, dok se reterritorializacija vraća fizičkom prostoru, ali ga promatra relacijski te uvažava dinamične komponente kretanja i tokova. Riječima Deleuzea i Guattarija, reterritorializacija vodi prema reutjelovanju starih entiteta u novim situacijama. Značajni neiskorišteni baštinski i drugi potencijali Dubrovnika i dubrovačkog teritorija pružaju priliku za nova čitanja i izgradnju novog – starog identiteta, ali i za uspostavu snažnije mreže čvrstih fizičkih točaka koja bi mogla postati svojevrsni "skupljač", filter koji će iz visokog intenziteta tokova izlučiti nove vrijednosti.

Sam Dubrovnik traži i urbanu i identitetsku reinveniciju koja će održati i unaprijediti socijalnu i kulturnu vitalnost Grada, te preoblikovati trendove turistifikacije, komodifikacije i gentrifikacije povjesne jezgre. Jednako je važno iskazati osjetljivost i empatiju prema "periferiji" i konurbacijama, te ponuditi razumne metode njihove konsolidacije i artikuliranog razvoja, uključivo i vrlo pažljivi pristup novim intervencijama. Štoviše, upravo u "periferiji" leži i socijalni, ali i prostorni potencijal za novi razvoj. Upravo u naizgled neostvarivoj ambiciji sanacije deprivilegiranih ambijenata leže i nove mogućnosti, primjerice kroz uvođenje novih javnih prostora i sadržaja koji će potencijalno podići i njihove turističke i druge ekonomske potencijale. Jedno je od ključnih pitanja u kojoj se mjeri razvoj bazira na daljnjoj ekspanziji, a koliko na rekonfiguraciji postojećih resursa. U tom smislu bi procesi reterritorializacije imali višestruke pozitivne učinke. Brojni vrijedni baštinski resursi smješteni na "periferiji" blisko su povezani s ikoničkom jezgrom Dubrovnika. Reaktivacija te mreže otvorila bi nove mogućnosti i scenarije korištenja prostora, pri čemu bi vrijedilo ispitati mogućnosti suvremenijeg pristupa restituciji baštine koja dozvoljava unošenje novih fizičkih i programskih slojeva, ali takvih koji odgovaraju kriteriju dosizanja kulturne i socijalne relevantnosti izvornika.

Na planu integralnog planiranja otvaraju se nova pitanja. Osiguravanje snažnijih institucionalnih, prostornih i drugih preduvjeta za razvoj sinergijskog odnosa suvremenosti i baštine mogao bi otvoriti i nove perspektive. Graeme Evans precizno dijagnosticira obrat turističkih paradigma: "Ako je u 90-im godinama 20. stoljeća naglasak bio na ekspanzivnom razvitku kulturnog turizma, tada je 21. stoljeće više usmjereni na takozvani kreativni grad, spoj proizvodnje i potrošnje pri čemu se nagovještava puknuće pasivnoga turističkog balona kozmopolitskim sudjelovanjem. Tako kreativni turisti koji su, tehnički i ekonomski gledano, i dalje turisti, ali isto tako i *insajderi*, te kreativni poslovni turisti i obrazovni turisti označavaju rastuću pojavu u kulturnom

turizmu koji je motiviran transferom ekonomije znanja".⁵⁸ Respektabilne institucije s međunarodnom reputacijom poput Sveučilišta, Dubrovačkih ljetnih igara i druge predstavljaju dobru osnovu za mogući zaokret od baštinskog turizma prema kreativnim gradovima.

Kakva god budućnost Dubrovnika bila, ona će ovisiti o sposobnosti političkih institucija, ali i aktivnih građana da osmisle i provedu smislene i racionalne razvojne scenarije koji neće biti rezultat pritiska "turističkog pogleda", oblikovanja sebe prema pretpostavljenoj slici tudiš i parcijalnih predodžbi, nego će izvirati iz autentičnih potreba i aspiracija. Prijedlog nove zaštitne zone oko povijesne cjeline Grada, prijedlog nove deklaracije OUV, te niz mjera koje se odnose na čitav teritorij dubrovačke regije donose vrlo konkretnе smjernice očuvanja postojećih vrijednosti te skladnog usmjeravanja daljnje razvoja. Ulog je znatan. Dubrovački skrbe za Dubrovnik koji je njihov neposredni habitat, ali Dubrovnik je i dio hrvatske, europske i svjetske kulturne baštine, a odgovornost za budućnost grada i regije daleko nadilazi samo lokalne okvire i interes.

4.1. RETERRITORIJALIZACIJA

Ono što je neupitno i vjerojatno nepovratno izmijenjeno u načinu na koji komuniciramo s identitetom određenog prostora jest opća i stalna pokretljivost na svim razinama. Ako je 'mreža' sustav u kojem se danas odvija većina kulturno-socijalnih, ali i ekonomsko-političkih kretanja i razmjena, vrijednosti mrežnog promišljanja identiteta valja transponirati s globalnoga, turističkog na lokalni kontekst. Umjesto da dubrovačku povijesnu jezgru tumačimo kao romantičnu točku u globalnoj mreži vizualnih atrakcija, nju treba sagledati kao jednu od točaka različitih mreža koje se protežu kroz čitavu dubrovačku regiju. Prepoznavanjem tih mreža i njihovih odnosa krećemo se prema stvaranju starog – novog identitetskog teritorija u kojem se preklapaju vrijednosti i simboličke značajke urbane i prirodne okoline. Samo takva, teritorijalna, identitet-ska logika može relativizirati dubrovačke zidine, nipošto kao vrijednu kulturnu baštinu, već ponajviše kao rigidni okvir unutar kojeg je sapet, sabran i muzealiziran čitav identitetski potencijal Grada. Na taj način, Dubrovnik i regija mogu se ponovno reterritorializirati te se iz domene

⁵⁸ Graeme Evans: Creative spaces, tourism and the city, Greg Richards i Julie Wilson (urednici): Tourism, Creativity and Development, Routledge, London, 2007., str. 57.

slike, proizvedene kroz turistički pogled, vratiti u domenu cjelovitih i životnih identiteta s održivim razvojnim potencijalima.

Uspostava mrežnog pristupa u kontekstualiziranju i reterritorializaciji identiteta Dubrovnika proizlazi iz raspoznavanja sljedećih bitnih činjenica:

1. Dubrovnik se povjesno razvija kao dio mreže transregionalnog mjerila i globalnog značaja. Ta mreža uključuje imperijalne centre Veneciju, Carigrad/Istanbul te mediteranske gradove-države poput Pise, Genove i drugih, kroz koju se odvijaju kulturne, pa time i identitetske razmjene. Druga mreža odnosi se na gradove istočne obale Jadrana: Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Korčulu i Kotor, ali i njegovog zaleđa poput Mostara koji formiraju širi regionalni kontekst Dubrovnika. Ta je mreža već prepoznata u turističkim itinerarima koji nude posjete bližim dubrovačkim lokacijama. Ona je, ujedno, i dio urbanističkog i povjesnog identiteta Dubrovnika, naročito kad se radi o Korčuli i Kotoru, gradovima usporedive povijesti i urbane fizionomije. Kao što je nekada odnos između tih gradova bio baziran na dinamici kompeticije, konflikata i pregovora, danas ta mreža ima sinergijski potencijal i za turističke i za lokalne identitete.

Osnovnoj mreži gradova treba pridružiti kultivirani krajolik, kao i mreže vojne, vjerske i civilne infrastrukture, pri čemu su se neke od tih funkcija preklapale. Konačno, moderne intervencije, naročito turistička infrastruktura, čine najmlađi sloj mreže. Međusobno preklapanje svih mreža i njihov koordiniran razvoj pretvara cjelokupni gravitirajući prostor Dubrovnika iz današnjeg prostora s jednim naglašenim centrom (dubrovačka jezgra), u produktivan i umrežen teritorijalni grad.

2. Za reterritorializaciju dubrovačkog identiteta posebno je važna re-aktualizacija mreža koje proizlaze iz urbanizacijskih aktivnosti Dubrovačke Republike i osnivanje planiranih gradova Stona i Cavtata. Ston je naročito zanimljiv jer transpozicija urbanog modela povjesne jezgre Dubrovnika u drugačiji, također vrlo složeni prirodno-topografsko-infrastrukturni kontekst i s drugačjom, naglašenije utilitarnom ulogom.

Iako Ston ima manju urbanu gustoću, manje konvencionalnih arhitektonskih spomenika i manji intenzitet dogadanja, riječ je o složenom i internacionalno jedinstvenom urbanom sustavu u kojem su dva urbana nukleusa smještena na krajevima dvaju zaljeva i međusobno povezana zidinama koje obujmaju planinu. Takva prostorna konfiguracija sačinjava jedinstveni sustav koji povezuje topografiju, specifičnu prirodu, više tipova kultiviranog krajolika i arhitekturu. Tako su na relativno mali prostor supraponirane različite geometrijske povjesne matrice: matrice grada, matrice solana i matice stonskog polja, kao primjeri kultiviranog krajolika. Tim matricama danas treba dodati i matricu marikulture: uzgajališta školjaka, zbog čega i more također postaje

produktivni kultivirani krajolik. S obzirom na malo mjerilo samoga grada i na dramatično posvajanje topografije, u Stonu su priroda i urbane strukture u bližem, neposrednjem odnosu, iako je dužina zidina više nego dvostruko veća od onih dubrovačkih. Utoliko je Ston jedan od važnih elemenata identiteta Dubrovnika čiji model preuzima i testira u drugim uvjetima te ga, na neki način, proširuje. Povjesno tretiran kao prirodnji resurs moćnog Dubrovnika, danas je, posebno nedavnom obnovom zidina, tek manjim dijelom uključen u identitetsku mrežu jedinstvenoga kulturnog teritorija.

Cavtat, s druge strane, pokazuje izuzetan senzibilitet i logiku odabira mjesta za grad. Smješten na uskom poluotoku, po svojoj fizionomiji razvučenoj uz obalu, ali i uslijed činjenice da ima dugačku rivu (pristan – šetnicu), vjerojatno je najbliži arhetipskoj predodžbi o hrvatskome mediteranskom gradu koji živi neposredno uz more. Lučica postavljena s druge strane vrlo uskog spoja poluotoka s kopnom formira lijepu urbanu formu kojoj je kontrapunkt ozelenjeni brežuljak na kraju poluotoka, s čuvenim Meštrovićevim mauzolejom obitelji Račić.

3. Složene, ali i vrlo homogene i čitljive mreže i sustavi koji su u različitim periodima povijesti Dubrovačke Republike odigrale važne uloge na urbanizacijskom, ekonomskom, infrastrukturnom i kulturnom planu su: (i.) opsežna vojna infrastruktura iz različitih razdoblja, (ii.) niz franjevačkih samostana, (iii.) sustav ladanjskih imanja kao i (iv.) sustav turističkih sadržaja.

Navedene mreže su izuzetno čitljive i danas, usprkos tome što su djelomice integrirane i "upotpunjene" u novonastale konurbacije i subrubijjska širenja. Njihov identitetski potencijali su izuzetni i oni mogu postati čvrsta mjesta, odnosno reperi reterritorializacija i redistribucije suvremenih identiteta Dubrovnika i regije.

Za kritičku diskusiju o razvojnim procesima te odnosima između novih intervencija i postojećih kontekstualnih datosti, potrebno je izraditi, doraditi i usustaviti mape svih značajki teritorija, ali i simboličkog prostora dubrovačke regije.

Iako nema sumnje da stara povjesna jezgra i sve što se u njoj dogada i dalje trebaju biti okosnica i kamen temeljac cjelokupnog sustava turističkih doživljaja Dubrovnika i njegove povjesne okoline, aktiviranje gravitirajućeg prostora podrazumijeva osmišljavanje cijelog niza dodatnih, posebno tematiziranih vizitacijskih iskustava koja su ne samo komplementarna osnovnom sustavu doživljaja, već ga i dodatno razraduju, kreativno interpretiraju i kvalitativno nadopunjuju. U tom smislu, sve veći naglasak valja postupno stavljati i na tematizirane ture i obilaske (fortifikacijske građevine, ljetnikovci i vile, sakralne građevine i groblja, pomorske bitke, etnografske zbirke, arheološki lokaliteti i sl.). Tu su i proizvodi temeljeni na tržišnoj komercijalizaciji tzv.

nematerijalne kulturne baštine, odnosno na lokalnoj gastronomiji, s naglasom na tisućljetu tradiciju uzgoja školjkaša u malostonskom zaljevu i proizvodnju soli na tradicionalni način. Zatim tu ulaze i proizvodi temeljeni na lokalnoj kulturi života i rada, ali i sustavu doživljaja, od noćnog ribarenja "uz svicu" (cijeli prostor DNŽ, a posebno Elafiti), preko održavanja vinograda i proizvodnje vina (Pelješac, Korčula, Konavle), uzgoja maslina i proizvodnje maslinovog ulja (cijeli prostor DNŽ) i sl.

BIOTIPI BAŠTINE

Proces turistifikacije ne može se u potpunosti shvatiti bez pregleda više dimenzijskog konteksta i referenci na teritorijalnu paradigmę u razvoju turizma, što podrazumijeva promatranje baštine unutar njezina biotopa odnosno habitata. Procjenjivanje uloge kulturnih dobara u procesu teritorijalne kohezije i izgradnje identiteta zasigurno je postalo glavni izazov. To ne predstavlja u potpunom smislu povratak regionalnoj geografiji prošlosti, već pokušaj oživljavanja teritorijalne povezanosti između mjesta i ljudi koji tamo žive, njihove povijesti, habitata i baštine u globaliziranom svijetu i kozmopolitskoj zajednici. → Myriam Jansen-Verbeke: The Territoriality Paradigm In Cultural Tourism, Tourism, vol 19, issue / 1–2, Versita, Varšava, 2009., str. 26.

KREATIVNI TURIZAM

Potrebno je osvrnuti se izvan samoga kulturnog turizma, kojemu je u fokusu prošlost i sadašnjost, i pogledati "kreativni turizam": On je povezan s prošlosti, sadašnjosti i budućnost, te se prije svega odnosi na iskustva. Bez obzira jesu li ciljevi kreativni turizam ili restrukturiranje masovnog turizma, sve je veći izazov s kojim se suočavaju mesta u nastojanju da ostvare te ciljeve. → Gareth Shaw, Allan M. Williams, Tourism and Tourism Spaces, Sage publications, London, 2004., str. 274.

Vjerojatno će dugoročno gledajući više uspjeha polučiti razvitak endogenih modela kreativnosti i autohtone kreativne klase nego one uvezene. (...) Kreativnost nedvojbeno može proširiti pojam turističkog pogleda prema novim osjetilnim i kreativnim sferama u kojima odnosi moći nisu toliko utvrđeni. Recentne studije ukazuju na ulogu drugih osjetila osim vida, kao na primjer njuha i okusa. → Greg Richards i Julie Wilson: Creativities in tourism development, u Greg Richards i Julie Wilson (urednici): Tourism, Creativity and Development, Routledge, London, 2007., str. 256, 262.

Do sada se kreativnost u turizmu shvaćala na dva načina. Prvo, ljudi su danas mnogo odlučniji oblikovati osobne narative, što je pojавa koja se dominantno razvija u slobodno vrijeme i turizmu. Rezultat toga su brojne priče pune sve originalnijih turističkih doživljaja. Drugo, kreativnost uključuje "stvaranje" na destinaciji... Uistinu raste zanimanje za kreativnim iskustvima tijekom provođenja odmora. → Esther Binkhorst: Creative tourism in Sitges, u Greg Richards i Julie Wilson (urednici): Tourism, Creativity and Development, Routledge, London, 2007., str. 131.

4.2. UNAPREĐIVANJE ZAŠTITE I UPRAVLJANJA BAŠTINOM

4.2.1 Revidiranje postojećega nacionalnog rješenja o zaštiti povjesne cjeline grada Dubrovnika s prijedlogom nove zaštitne zone oko povjesne cjeline grada

Dana 10. rujna 2008. Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, donijelo je rješenje kojim se uskladjuje rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu broj: UP/I-86/1969 od 25. lipnja 1969. godine, s odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara te utvrđuje se da Povjesna cjelina grada Dubrovnika i njena neposredna okolina, upisana u Registar nepokretnih spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu (pod registerskim brojem RST 1301), unutar redefiniranih prostornih međa, ima svojstvo kulturnog dobra.

Unutar navedenog područja određene su zone te je Povjesna cjelina grada Dubrovnika i njena neposredna okolina podijeljena na: zonu "A" (potpuna zaštita povjesnih struktura), "B" (djelomična zaštita povjesnih struktura) i "C" (ambijentalna zaštita).

Potpuna zaštita povjesnih struktura (zona A) – Odnosi se na kulturno-povjesnu cjelinu ili njezine dijelove koji sadrže dobro očuvane osobito vrijedne povjesne strukture, upisane u UNESCO-ov Popis svjetske baštine (Povjesna jezgra Dubrovnika 1979. i dopuna iz 1994. god. O proširenju zone zaštite na njenu neposrednu okolicu pod istim brojem: HR-95).

Sustavom mjera zaštite u ovoj zoni uvjetovat će se cijelovita zaštita i očuvanje svih kulturno-povjesnih vrijednosti uz najveće moguće poštivanje tradicije i funkcija prostora i sadržaja. Na području ove zone strogo se kontrolira unošenje novih struktura i sadržaja stranih ili neprikladnih sačuvanim kulturno-povjesnim vrijednostima. Prilagodavanje postojećih povjesnih funkcija i sadržaja suvremenim potrebama može se prihvati uz minimalne fizičke intervencije u povjesne strukture.

Sustavom mjera zaštite u zoni B (djelomična zaštita povjesnih struktura) uvjetuje se zaštita osnovnih elemenata povjesne planske matrice i karakterističnih skupina gradevina, pojedinih posebno zaštićenih gradevina i drugih, za ukupnost određene kulturno-povjesne cjeline važnih vrijednosti, a prije svega oblika gradevina i sklopova, gabarita i povjesnih sadržaja. Na području ove zone uvjetuju se intervencije u smislu prilagođavanja funkcija i sadržaja suvremenim potrebama, ali bez bitnih fizičkih izmjena sačuvanih elemenata povjesnih struktura. Prihvatljive su metode konzervacije, rekonstrukcije, interpolacije, rekompozicije i integracije u cilju povezivanja

povijesnih s novim strukturama i sadržajima koji proizlaze iz suvremenih potreba.

Na području zone C (ambijentalna zaštita) prihvatljive su intervencije uz pridržavanje osnovnih načela zaštite kulturno-povijesne cjeline. Pri rado-vima na uređenju prostora prihvatljive su metode obnove postojećih struktura i izgradnja novih uz uvjet očuvanja ambijentalnih karakteristika kulturno-povijesne cjeline, napose tradicijskih oblika, krajobraznog karaktera i harmoničnog sklada cjeline. Nova izgradnja može se provesti samo u skladu s detaljnim urbanističkim planom prema konzervatorskom elaboratu uskladenom sa smjernicama nadležnoga konzervatorskog odjela.

Pojedinačna kulturna dobra upisana u Registr kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara:

Redni broj/Zaštićeno kulturno dobro/Broj Registra

1. Gradske zidine i utvrde RST 1218
2. Otok Lokrum RST 1211
3. Tvrđava Lovrijenac RST 1197
4. Tvrđava Revelin RST 1183
5. Samostan sv. Katarine RST 1272
6. Crkva i samostan franjevaca RST 1231
7. Ruševine samostana sv. Marka RST 1182
8. Bivši samostan sv. Klare RST 1233
9. Bivši samostan sv. Marije od Kaštela RST 1226
10. Dominikanski samostan s crkvom sv. Dominika RST 1221
11. Ruševine samostana sv. Tome RST 1180
12. Ruševine samostana sv. Andrije RST 1254
13. Katedrala Gospe Velike RST 1235
14. Crkva sv. Vlaha RST 1236
15. Crkva Domino – Svih Svetih RST 1245
16. Crkva sv. Roka RST 1244
17. Crkva sv. Spasa RST 1232
18. Crkva sv. Margarite RST 1250
19. Crkva sv. Josipa RST 1249
20. Crkva Gospe od Karmena RST 1225
21. Crkva Navještenja RST 1247
22. Crkva sv. Luke RST 1248
23. Crkva sv. Ignacija RST 1229
24. Crkva sv. Jakova na Pelinama RST 1246
25. Crkva sv. Sebastijana RST 1222
26. Crkva Rozario RST 1224

27. Crkva sv. Nikole RST 1223
28. Ruševine crkve sv. Lucije RST 1181
29. Crkva Sigurata RST 1271
30. Ruševine crkve sv. Stjepana RST 1267
31. Sponza RST 1237
32. Knežev dvor RST 1243
33. Soba u Kneževu dvoru RST 1251
34. Dubrovački kolegij RST 1228
35. Orlandov stup RST 1238
36. Glavna straža RST 1240
37. Gradski zvonik RST 1242
38. Luža zvonara RST 1241
39. Muzej Rupe RST 1227
40. Onofrijeva fontana – mala RST 1239
41. Onofrijeva fontana – velika RST 1230
42. Mali arsenal RST 1252
43. Biskupska palača (Palača Sorkočević) RST 1234
44. Gundulićeva palača I. RST 1266
45. Palača Gundulić II.-Stay RST 1214
46. Palača Gundulić III.-Stay RST 1275
47. Palača na Gundulićevoj poljani, Gozze-Bassegli-Katid RST 1299
48. Palača Skočibuha-Bizzaro RST 1253
49. Palača Ranjina RST 1213
50. Kuća rektora kompleksa Domino RST 1256
51. Zgrada bivšeg ureda "Blaga djela" RST 1198
52. Lazareti na Pločama RST 1217
53. Barokna kuća pokraj Tri crkve RST 1294
54. Villa Banac na Pločama RST 798
55. Kompleks Vidaković-De Giulli P–1719
56. Ljetnikovac Marina de Pozza-Bijelić P–1683
57. Vila Adonis, Gornji Kono Z–927
58. Stambeni kompleks Jelić na Konalu Z–1748
59. Ljetnikovac Rešetar-Jakovljević-Miš, Gornji Kono Z–1794
60. Kompleks crkve sv. Marije od Milosti na Dančama sa samostanom i grobljem P–3099
61. Ljetnikovac Rubrizius-Galjuf-Doršner na Pilama P–1772

Današnja konzervatorska praksa u Hrvatskoj počiva na valorizaciji svih povijesnih slojeva do Drugoga svjetskog rata, a odnedavno se valoriziraju te konzerviraju ili restauriraju i spomenici nastali poslije Drugoga svjetskog rata.

Dubrovnik je zgusnut u svojim zidinama, ali je na posve rahli način, ladanjskom izgradnjom, već od kraja srednjeg vijeka zahvaćao svoju okolicu. Tijekom stoljeća ta je gradnja postajala sve gušća i urbaniziranija, prometno međusobno povezana, tvoreći tako tkivo modernog Dubrovnika. Zoran primjer je Gruž gdje se među ljetnikovcima gradi prva industrijska zona. Probijanje ceste uz obalu Rijeke dubrovačke krajem 19. i na samom početku 20. stoljeća tragičan je događaj po jedinstveni ugodaj ovog prostora kojem se pristupalo ponajprije brodicom, no isto tako je medašnik u podizanju modernog Dubrovnika kojim je prostor obala Omble povezan u cjelinu s Gradom.

Stoga smatramo da se sukladno hrvatskoj konzervatorskoj praksi zaštićena zona kulturno-povjesne cjeline Dubrovnika treba znatno proširiti. Unutar zone A osim grada u zidinama s Lokrumom treba biti uvršteno i priobalje od hotela Belvedera do Boninova jer se tu radi o prostoru vrtnog grada, naselja čiji je potku isplela ladanjska izgradnja već od kraja srednjeg vijeka. Upravo zbog iznimne urbanističke vrijednosti ovaj prostor zavreduje potpunu zaštitu.

Zona B zahvatila bi prostor Gruža, poluotoka Lapad, obronaka Srđa do hrabata visoravni kojom je zaključen, te prostor desne i lijeve obale Omble s njenim izvorom čime bi povjesni prostor Dubrovnika bio povezan u zaštićenu cjelinu.

Pored navedenog valja napomenuti da u postojećem rješenju zone B i C ne pokrivaju kontaktну (*buffer*) zonu prema rješenju o zaštiti UNESCO-a. Predlažemo stoga nove granice zona A i B.

4.2.2. Prijedlog nove deklaracije o iznimnoj univerzalnoj vrijednosti (OUV) i nove granice kontaktne (*buffer*) zone

Funkcija kontaktne zone dobra svjetske baštine je postaviti prioritetne i integralno upravljati zaštitom i razvojem područja. Područje projene utjecaja u obzir mora uzeti cjelinu krajobraza Dubrovnika, tj. puno šire područje od sadašnje kontaktne zone⁵⁹ dobra svjetske ba-

⁵⁹ Zaštitna kontaktna zona služi za dodatni sloj zaštite za lokalitet svjetske baštine. Koncept zaštitne zone je prvi put uključen u Operativne smjernice za provedbu Konvencije o svjetskoj baštini 1977. U najnovijoj varijanti Operativnih smjernica iz 2005. uključivanje zaštitne zone u priključenje lokaliteta na Popis svjetske baštine se preporuča, ali nije obavezno. Mnogi WHS, (World Heritage Sites) se suočavaju s problemima koji izravno ili neizravno proizlaze iz situacije u njihovoj kontaktnoj zoni. Nove konstrukcije unutar kontaktne zone mogu imati utjecaj na WHS odnosno mogu ugroziti njegovu OUV; pravni status tampon-zone može uvelike utjecati na očuvanje i zaštitu, odnosno upravljanje samim lokalitetom.

štine. Vrijednosti kontaktne zone jačaju vrijednost dobra svjetske baštine (OUV) i bitne su za očuvanje njegove autentičnosti i cjelovitosti. Kontaktne zone pruža temelj za formalno usvajanje politika i zakonskih mjera na nacionalnoj i lokalnoj razini kako bi se osigurala njena učinkovitost.

Krajolik nije samo okolina u koju se uklapa dubrovačka svjetska baština, on je i bitan dio cjelokupne funkcije povijesnoga gradskog sklopa srednjovjekovnoga utvrđenog grada. Tu je povijesni urbani krajolik ljetnikovaca dubrovačke aristokracije, urbana infrastruktura s akvaduktom i gospodarenjem vodama, funkcija urbane agrikulture, prometna infrastruktura s prilaznim putovima i pomorskim pravcima te cijeli obrambeni sustav na Srdu i otocima. Sve to traži pojačanu zaštitu okoliša i krajolika. Kontaktne zone imaju stratešku ulogu u održivom razvoju spomeničkog dobra i očuvanju njegovog OUV-a. To obuhvaća cjelovitu vizualnu i perceptivnu sliku Dubrovnika.

Promjene i pritisci izvan sadašnje kontaktne zone prijete integritetu i autentičnosti, a sve su jače na širem planu i izvan samog dobra. Sadašnje projene bave se uglavnom samo vizualnim utjecajem na samu povijesnu jezgru. Prijedlog proširenja kontaktne zone obuhvaća sve aspekte koji podržavaju OUV spomeničkog dobra, njegov funkcionalni i povijesni krajolik, odnosno aspekte koji imaju ključnu ulogu u očuvanju OUV-a spomeničkog dobra. To podrazumijeva cjelovitu vizualnu i asocijativnu sliku Dubrovnika kakvu nalažimo na likovnim djelima i ilustracijama od Srednjeg vijeka do današnjih dana.

Zaključak opsežne baštinske studije *Identifikacija i valorizacija prirodne i graditeljske baštine područja Dubrovnika u prostornom kontekstu* sažet je kroz zahtjev za još jednom korekturom granica UNESCO-ove zaštite, ovog puta samo prema zapadu – kojom bi se unutar nje našao čitavi prostor gradskog predgrada zajedno s grobljima na Boninovu i sklopom Čingrija. Razmatrajući pak pitanja procjene utjecaja na baštinu (HIA) za dobro svjetske baštine, “*buffer zona*” bi trebala sezati skroz do hrpta Srđa, jer se na slicu grada reflektira baš sve što se u tom prostoru događa, a osobito na padinama Srđa. Prijedlog nove zone obrazlaže se kroz reviziju izjave o iznimnoj univerzalnoj vrijednosti (OUV).

4.2.3. Integralna deklaracija o iznimnoj univerzalnoj vrijednosti (OUV)

Dubrovnik, izuzetno dobro očuvan primjer kasno-srednjovjeknog i ranog modernog planiranja, leži na hrvatskom jugu, gdje završava dugi niz dalmatinskih otoka, a otvara se pučina otvorenog mora, na mjestu

izuzetno povoljnom za razvitak prekomorskih veza i prometa s kopnenim zaledem.

Do pojave velikih parobroda glavni plovidbeni prolaz između istočno – jadranskog arhipelaga i kopna izlazio je kod Dubrovnika na pučinu. Povijesna jezgra izrasla je na grebenu podno brda Srđa (412 m). Hrvatsko ime grada izvedeno je od riječi dubrava (dub = hrast, dubrava = šuma), a romansko Ragusa od Rausa (imena grebena na kojem je, prema legendi, osnovano prvo naselje – Lausa).

Razvio se prvotno na tjemenu strme morske hridine koja je vjerojatno bila ilirska prapovijesna i protopovijesna gradina, u čijem se podnožju tijekom prvih stoljeća poslije Krista oblikovalo romanizirano naselje. U vrijeme bizantsko-gotskih ratova izgrađen je kastrum koji će u doba sloma antičke civilizacije sredinom 7. stoljeća postati refugij okolnog stanovništava, prije svega iz obližnjeg Epidaura (današnjeg Cavtata). Grad je nastao u nekoliko proširenja prema sjeveru i istoku, bonifikacijom nekadašnje uvale (na mjestu srednjovjekovne Place) koja se duboko uvlačila u kopno.

Preuzevši ulogu koje su u antičkim vremenima držali obližnji Epidaur i Narona na ušću Neretve (koji se nisu obnovili nakon sloma rimske civilizacije), Grad je postupno izgrađivao vlastitu samoupravu, okrunjenu formiranjem slobodne države (Republika Ragusina), razvijajući se na "oranju mora", odnosno trgovačkom i diplomatskom posredništvu između balkanskog zaleda i Mediterana. Brojne kolonije dubrovačkih trgovaca u balkanskom zaledu formirale su razgranatu dubrovačku mrežu povezanu sa snažnim prekomorskim prometom. Sredinom 16. stoljeća dubrovačko pomorstvo nosivošću brodova je treće na svijetu, s rasponom kretanja do Indijskog oceana i Atlantika. U renesansno i barokno doba Dubrovnik je i žarište humanizma, umjetnosti i znanosti. Sam grad, kao dragocjeno kolektivno dostignuće, doprinio je širenju kulture u širem jadranskom prostoru, koliko i jezik kojim su pisali pisci tamošnje književne republike na čijim tradicijama je u preporodno vrijeme 19. stoljeća oblikovan suvremeni hrvatski književni standard.

Premda možda nije ostavio antologische građevine, ostvario je estetski poredak neusporedive homogenosti unutar grada i čitava svog teritorija. Slika Dubrovnika, koju se uzima za arhetip sredozemnoga grada, proizvod je višestoljetnoga, kumulativnoga gradotvornog osmišljavanja modificiranog postupnom asimilacijom novih stilskih oblika i novih funkcionalnih zahtjeva, arhitektonskom koherentnošću koja je prednost davala ljepoti cjeline – ukazujući uvijek na značenje mira i skladnosti (što su i najkarakterističnije dubrovačke riječi) kao ideale zajednice.

Skladnost društvenog ustroja s političkom porukom o sretnom gradu na najsvetičniji način se isticala čašćenjem državnog parka, na godišnjoj proslavi sv. Vlaha, uz strogo razrađen službeni ceremonijal, što će stoljećima biti

temeljni čin okupljanja svih gradskih staleža u solidarnu, ali iznutra jasno uslojenu cjelinu.

Današnji oklop Grada, učvršćen trima kružnim i 14 četverokutnim kula, s pet bastiona i dvjema ugaonim utvrdama, te velikom tvrđavom sveti Ivan, doima se nastalom u jednom dahu, premda je rastao u više izboja. Među kулама najznačajnija je Minčeta, stožer čitavoga obrambenoga gradskog sustava, izgrađena sredinom 15. stoljeća prema najsvremenijim fortifikacijskim standardima. Najznačajnija dubrovačka javna zgrada i državna institucija bijaše gotičko-renesansni Knežev dvor koji je današnji oblik dobio nakon eksplozije u skladištu baruta 1462. godine. Katedrala (1672. – 1713.) podignuta je u stilu zreloga rimskog baroka na mjestu romaničke srušene u potresu 1667. godine. Arheološka istraživanja poduzeta nakon potresa 1979. otkrila su postojanje triju ranijih katedrala, pod današnjom – iz ranokršćanskog, ranosrednjovjekovnog i romaničkog doba. Od brojnih ostalih sakralnih sklopova najvažniji su samostani franjevaca Male braće, dominikanaca i isusovaca.

Premda u fondu stambene arhitekture dominiraju renesansne i barokne kuće i palače, Dubrovnik po karakterističnoj urbanističkoj uličnoj mreži predstavlja jedinstveni primjer europske srednjovjekovne gradogradnje, što je rezultat višestoljetnoga urbanističkog planiranja i održavanja urbanog tkiva.

Gradski statut iz 1272. donosi precizne smjernice za planski urbani razvoj baziran na visokom stupnju racionalnosti korištenja prostora i dobro promišljenoj gradskoj strukturi koja je strogo propisala širinu ulica, raspored stanovanja i javnih prostora, građevne materijale (kamen umjesto drva), popločanje ulica i trgova, i naprednu komunalnu infrastrukturu. Građenje stambenih zgrada moralo se uskladiti s pravilnom blokovskom strukturom koja je bila specifična karakteristika gradske arhitekture. Središnja arterija, Placa, oduvijek bijaše glavna regulacijska linija Dubrovnika. To je jedinstvena "ulica – salon", s tipiziranim pročeljima kuća oblikovanih nakon Velike trešnje 1667. godine, na mjestu srednjovjekovnih koje su mahom imale trijmove, poput onoga pred palačom Sponza na istočnom kraju Straduna. Sponza (Divona) građena je 1506.–1522., izvorno za fontik, voštarnicu, skladišta i urede za kontrolu robe, i kao carinarnica, kovnica novca i državna riznica, ali i sjedište humanističke Akademije složnih (druga polovica 16. stoljeća). Danas je tu Državni arhiv Republike sa oko 2 700 000 stranica raznih dokumenata Dubrovačke Republike od 13. stoljeća do pada Republike (1808.).

Niz javnih ustanova svjedoči o visокоj razini komunalne skrbi: već je srednjovjekovni Dubrovnik bio opremljen javnom kanalizacijom i vodovodom, žitnicom, karantenom, zdravstvenom službom, apotekama, bolnicama – hospicijima i sirotištem. Ukorak s uređenjem čitavog teritorija grada išlo je pokretanje prve moderne tekstilne industrije u predgradima i metalurških

radionica unutar zidina. Svojim industrijskim potrebama i rezidencijalnom izgradnjom prekoračio je zidine prema zapadu i istoku već u srednjovjekovno i u rano moderno doba. Posebno nakon Velikog potresa 1667. godine postupno se oblikuje kao svojevrsni vrtni grad, a tijekom 19. i 20. stoljeća povezat će se u cjelinu s ranijim predgradem u Gružu, zapadno od grada, gdje će se – u većem, dubljem i sigurnijem gruškom zaljevu – formirati nova glavna gradska luka.

U predjelima Pile i Kono, zapadno od grada, planski osmišljenom mrežom ulica formirale su se inzule unutar kojih se od 15. stoljeću do između dvaju svjetskih ratova u 20. stoljeću podiglo stotinjak prigradskih ljetnikovaca, vila i kuća najčešće hortikultурno uređenih na specifičnom iskustvu dubrovačkih renesansnih vrtova. Tu je više ljetnikovaca iz 16. i 17. stoljeća koji su (uz brojne druge na širem dubrovačkom prostoru) iznimna pojava po načinu povezivanja arhitekture i prirode. Ljepota dubrovačke prirode osobito elokventno govori na Lokrumu, šumovitom otočiću na pola milje od Grada, na kojem je 1023. utemeljen benediktinski samostan, a tijekom 19. stoljeća bio je transformiran u dvorac nadvojvode Maksimilijana Habsburškog, koji je oko njega uredio park s egzotičnim supropskim raslinjem te krasne šetnice i vidikovce.

Nije do kraja objašnjeno kako je baš Dubrovnik, među svim srednjovjekovnim embrionalnim republikama (jer dalmatinski gradovi su bili jednom republice), uspio ostvariti attribute suvereniteta i pretvoriti se u kontinentalnu državu s primorjem i otočjem, te potom na širokom regionalnom planu ostvariti trgovinsku i moralnu ulogu koja je u potpunom nesrazmjeru s njegovom veličinom. Tijekom šest stoljeća postupno je brusio vlastiti društveni, politički, kulturni i moralni identitet i integritet, nikad ne prešavši 6000 stanovnika unutar grada i 30 000 na teritoriju. Dubrovnik je nastojao izbjegći svaku teatralnost svoje povijesti. Višestoljetno diplomatsko balansiranje između mnogo većih agresivnih susjeda i geografska usamljenost dali su mu i crtu stanovite samoživosti. Ona je duž čitava Sredozemlja zasijala svoj kapital, premrežila ga svojim putovima, trgovačkim enklavama, diplomatskim poslanstvima.

Povijest Dubrovnika rezultat je termitskog rada čitavog društva i anonimne oportunističke politike, kroz tisuće naoko neznatnih odluka i dogadaja, koje su bile sve s mjerom i skromnošću, autodisciplinom i radišnošću vodene istim ciljem: ne demokracijom i jednakošću nego slobodom (LIBERTAS – imenica koja je lepršala na zastavama njihove mornarice i na zidinama), te umijećem dobrog življenja.

Kontaktna (*buffer*) zona obuhvaća glavno povjesno područje Dubrovnika. Krajolik nije samo okolina u koju se uklapa dubrovačka svjetska baština, on je i bitan dio cjelokupne funkcije povijesnoga gradskog sklopa srednjovjekovnoga utvrdenog grada. Tu je povjesni urbani krajolik ljetnikovaca dubrovačke aristokracije, urbana infrastruktura s akvaduk-

tom i gospodarenjem vodama, funkcija urbane agrikulture, prometna infrastruktura s prilaznim putovima i pomorskim prvcima te cijeli obrambeni sustav na Srđu i otocima. Sve to traži pojačanu zaštitu okoliša i krajolika.

Promjene i pritisci izvan sadašnje kontaktne zone prijete integritetu i autentičnosti, a sve su jače na širem planu i izvan samog dobra. Sadašnje procjene bave se uglavnom samo vizualnim utjecajem na samu povijesnu jezgru. Prijedlog proširenja kontaktne zone obuhvaća sve aspekte koji podržavaju OUV spomeničkog dobra, njegov funkcionalni i povijesni krajolik, odnosno aspekte koji imaju ključnu ulogu u očuvanju OUV-a spomeničkog dobra.

To podrazumijeva cjelovitu vizualnu i asocijativnu sliku Dubrovnika kakvu nalazimo na likovnim djelima i ilustracijama od srednjeg vijeka do današnjih dana.

Kontaktna zona treba:

- štititi i jačati cijeli sklop povijesne jezgre Dubrovnika
- održavati prostorne i vizualne odnose na njegovu teritoriju
- štititi od degradacije zbog postojećih i potencijalnih većih opasnosti.

Kontaktna zona ima stratešku ulogu u održivom razvoju spomeničkog dobra i očuvanju njegovog OUV-a. To obuhvaća cjelovitu vizualnu i perceptivnu sliku Dubrovnika. Predložena kontaktna zona daje dodanu vrijednost i jača razumijevanje OUV-a.

Kriteriji

- Dubrovnik predstavlja “jedinstveno umjetničko dostignuće, remek-djelo ljudskog kreativnog genija”
- “jedinstvenost, izuzetna rijetkost i drevnost”
- “jedan od najkarakterističnijih primjera tipa strukture, tipa koji upućuje na visoku kulturnu, društvenu, umjetničku, znanstvenu, tehnološku i industrijsku razvijenost”.

Atributi koji prenose OUV

- povijesna arhitektura i urbanizam: povijesni urbani krajolik s naseljima i ljetnikovcima
- sav obrambeni sustav na Srđu i otocima, prilazni i pomorski putovi
- znanstveno-tehnički aspekti: urbana infrastruktura s akvaduktom i gospodarenjem vodama
- ekološki: koncept urbane agrikulture, terasasti eko-kulturni sustav.

Autentičnost

- Dubrovnik je očuvao svoj cjeloviti kasnosrednjovjekovni urbani sklop uključujući urbanizam, arhitekturu i razvijenu urbanu infrastrukturu.
- Čitav obrambeni sustav na strateškom položaju na obali podno Srđa još je čitljiv.
- Visoka svijest stanovnika o vrijednostima i ljepoti njihova grada ogleda se u konzervacijskim radovima i svetkovinama: cijeli procesijski put sv. Vlaha.

Integritet

- Povijesni integritet: srednjovjekovni sklop povijesne jezgre Dubrovnika unutar zidina s njegovim urbano-industrijskim predgradima, vrtnim vilama, ljetnikovcima i urbanom infrastrukturom.
- Politički i gospodarski značaj utvrđenoga grada još se iščitava u svim dijelovima njegova obuhvatnog obrambenog sustava te u njihovu međusobnom odnosu u okolišu: fortifikacije, luke, trgovina i dojmljiv strateški položaj sa Srđem i okolnim otocima.
- Vizualni integritet strateškog položaja povijesne jezgre Dubrovnika očuvan je s kopna i mora, ali ranjiv je na nove zahvate.

4.2.4. Smjernice za mjere zaštite i regulacije prirodne i kulturne baštine

PKK Prirodni i kulturni krajobrazi definirani u PPDNŽ dosta dobro pokrivaju područja kao vrednija ustanovljena u ovom istraživanju. Ipak se 114. predlažu određene promjene i dopune u smislu unapređenja prostorno -planskih informacija i posljedično očuvanja pojedinačnih prostora.

Očito je da se s PPDNŽ ponekad štite ona područja koja nisu dobro zaštićena u drugim dokumentima, što je vjerojatno pragmatično. Ali na taj način su umjesto krajobraznih cjelina definirana manja područja, koja su sama po sebi dosta nelogična. Predlaže se prikazati logične krajobrazne cjeline (iznad kojih se još uvijek može kao dodatni sloj prikazivati područje zaštićeno sektorskim propisima).

Postojeća podjela na kategoriju kulturni i prirodni krajobraz može stvarati neke nelogičnosti u prostoru. Primjerice, terasasti krajobraz iznad Rijeke dubrovačke je definiran kao kulturni krajobraz, stijene kao prirodni krajobraz, a neka manja područja između nemaju nikakve planske kategorije. No zapravo je prostor od granice naselja do grebena jedinstvena krajobrazna cjelina i traži jednoznačno plansko rješenje. U takvim situacijama bi bila smislena udružena

kategorija prirodni i kulturni krajobraz. Druga opcija je da se podjela na kulturni i prirodni krajobraz jednostavno eliminira.

Prijedlozi u nastavku dati su po pojedinačnim područjima definiranim u PPDNŽ (u poglavlju 7. Mjere očuvanja krajobraznih vrijednosti tekstualno dijela i karti 3.2 Područja posebnih ograničenja korištenja).

Akvatorij Rijeke dubrovačke i predio Golubovog kamena

- područje akvatorija Rijeke dubrovačke definirati kao prirodni krajobraz od rta Leandar kod Lozice do Omble;⁶⁰
- područje Golubovoga kamena proširiti do Omble odnosno ujediniti u područje prirodnog krajobraza *Stjenoviti obronci Rijeke dubrovačke* i definirati ga u PPDNŽ;
- područje kulturnog krajobraza po GUP-u koje okružuje obalu Rijeke dubrovačke potrebno smanjiti na područje Golubovog kamena (taj dio postaje dio prirodnog krajobraza), to područje definirati i u PPDNŽ;
- predložiti da se područje značajnog krajobraza kao zaštićenog djela prirode na državnoj razini proširi na način da obuhvati i akvatorij Rijeke dubrovačke i Golubov kamen;
- alternativa je da se područje akvatorija, obale, Omble i Golubovog kamena stave u jedno područje prirodnog i kulturnog krajobraza (na način kako se predlaže u gornjoj alineji);
- zapadni dio poluotoka Lapad – Babin kuk, skupina starih stabala kod kuće starog kapetana;
- međusobno spojiti / proširiti područja, optimalno zajedno s proširenim područjem Babinog kuka (vidi u nastavku).

Spomen-park otočić Daksa

- bez promjene.

Zeleni pojas od rta Mlinac do Orsule uključujući akvatorij

- proširiti područje u PPDNŽ (preuzeti granicu iz GUP-a).

Srd

- definirati područje zaštite od Nuncijate preko Bosanke, Dolića i Žarkovice do Dubca s južne strane i od Nuncijate do Bratitova sa sjeverne

⁶⁰ Granica područja i kategorije na području Omble i ušća Rijeke u GUP i PPDNŽ nisu uskladene (područje Golubovog kamena je u GUP uključeno u područje *Stjenoviti obronci Rijeke dubrovačke* po PPDNŽ).

strane (padine, greben i predjele od hrpta prema unutrašnjosti platoa Srđa) te na Zlatni potok i Orsulu⁶¹.

Akvatorij uvale Lapad s grebenima

- bez promjene.

Prirodni krajobraz na lapadskoj obali

- jasnije definirati što se smatra tim područjem⁶² – predlaže se da obuhvata: zelene padine Kuka⁶³, sjeverne padine Babinog kuka do uvale Solitudo, Velike i Male Petke⁶⁴, zelene padine Montovjerne;⁶⁵
- područje definirati kao prirodni krajobraz;
- područje obale, Gimana i u GUP-u odrediti kategorijom *prostor povijesne vrtne zone*.

Estuarij rijeke Omble

- uključiti u područje akvatorija Rijeke dubrovačke, isto tako i predio Golubovog kamena, kao prijedlog za obuhvat značajnog krajobraza.

Komolačka dolina

- iznova definirati/proširiti područje kulturnog krajobraza na način da zaokružuje terasirani krajobraz i područje Tora;
- područje definirati u tekstu PPBNŽ.

Zelene padine Babinog kuka

- definirati područje kao prirodni krajobraz;
- proširiti područje na sjeverne padine Babinog kuka do uvale Solitudo.

Terasirani krajobraz Rijeke dubrovačke

- područje definirati kao kultivirani krajobraz u PPBNŽ ili zajedno s

⁶¹ Područje Zlatnog potoka je zacrtano u PPBNŽ, u tekstu se ne spominje, te nije preuzeto u GUP-u.

⁶² U GUP-u je pod tim imenom zacrtana obala gruškog zaljeva – kao prirodni krajobraz određen PPBNŽ-om, a u PPBNŽ to područje nije zacrtano.

⁶³ Prema urbanoj legendi je to područje zacrtano u GUP-u kao prirodni krajobraz, ali u PPBNŽ je definiran kao kultivirani krajobraz.

⁶⁴ U PPBNŽ-u je područje zacrtano kao kultiviran krajobraz, u tekstu se ne spominje, a GUP nema reference na PPBNŽ.

⁶⁵ U PPBNŽ-u je područje zacrtano kao kultiviran krajobraz, u tekstu se ne spominje, a GUP nema reference na PPBNŽ.

područjem stjenovitih obronaka Rijeke dubrovačke u jedno područje kao prirodni i kulturni krajobraz.

Smjernice za karakteristične jedinice

Smjernice za karakteristične jedinice – područja krajobraznih, urbanih (funkcionalnih) i povijesnih zaokruženja potrebno je koristiti kod pripreme izmjena i dopuna postojećih režima zaštite i regulacije u prostornim planovima, a uključuju i prijedloge za dodatne studije.

Znakovi koji označavaju nivo zaštite u jedinici su:

- područje vrlo stroge zaštite (područje srži povijesnog krajobraza): bez bilo kakvih novih intervencija koje bi mogle narušiti cjelovitost spomenika svjetske baštine i njegovoga nedjeljivog prirodnog i kulturno-krajobraznog okoliša;
- područje stroge zaštite (područje povijesnog krajobraza): novi zahvati su dozvoljeni, ali se trebaju podrediti očuvanju cjelovitosti šireg područja spomenika svjetske baštine;
- područje manje stroge zaštite (ostala područja u obuhvatu predloženog područja kontaktnih (*buffer*) zona spomenika svjetske baštine): zahvati još uvjek podliježu uvjetima očuvanja cjelovitosti područja.

Sljedeći znakovi označavanju jedinice koje su unutar:

- područja svjetske baštine
- postojeće *buffer* zone svjetske baštine
- prijedloga proširenja *buffer* zone svjetske baštine.

U svim gornjim područjima je za bilo kakav zahvat od mogućeg utjecaja na OUV potrebna izrada HIA-e (popis zahvata od mogućeg utjecaja – opći okvir HIA).

1. Stari grad, Pile, Boninovo, Lokrum

1.1. Povijesna jezgra – Stari grad i predgrade Pile

- stroga konzervatorska zaštita;
- regulacija dopuštene urbane opreme (naročito terasa lokalna na javnim površinama) i opreme za usmjeravanje, označavanje i reklamiranje: prema posebne uredbe/pravilnika ili plana; takvu uredbu/pravilnik ili plan potrebno je pripremiti i za čitavo područje grada (plan upravljanja);
- regulacija instalacija klima-uredaja i ožičenja po fasadama: priprema studije i mogućih rješenja – pozicioniranja, oblikovanja, maskiranja;

- sprečavanje “nagrizanja” povijesnoga vrtnog prostora novom izgradnjom;
- poticanje autentične rekonstrukcije povijesnih objekata i vrtova;
- hitna potreba registracije svih povijesnih objekata u staroj gradskoj jezgri jer i ambijentalno vrijedni objekti zajedno s ostalim objektima veće vrijednosti čine cjelinu grada Dubrovnika koja je svjetski spomenik kulture (Izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti kulturnih dobara pojedinačni objekti unutar svjetski zaštićene cjeline nisu štićeni ako nemaju svoju posebnu registraciju, a s obzirom na to da je unutar svjetski zaštićene spomeničke cjeline grada Dubrovnika registrirano samo 40 objekata, time i zakonski zaštićeno, ostalim objektima prijeti devastacija – preko 1000 objekata);
- stroga kontrola nad rušenjem starih dimnjaka i izgradnjom terasa na krovovima.

1.2. Povijesno predgrade – vrtni grad

- hitna potreba izrade elaborata svih sačuvanih povijesnih objekata s povijesnim vrtovima i prijedlog njihove zaštite i uvjeta sanacije koji dokazano doprinose OUV-u Dubrovnika, a nalaze se u nazujoj *buffer* zoni Dubrovnika;
- očuvanje povijesnih ogradnih zidova bez novih intervencija (rušenja, otvaranje vrata/prozora, dogradnji), održavanje kamenog/oblutičastog popločenja putova;
- održavanje *konala* i provjera mogućnosti *in situ* prezentacije;
- sprečavanje “nagrizanja” vrtnog prostora novom izgradnjom;
- zabrana bilo kakve gradnje unutar obuhvata identificiranih povijesnih kompleksa bez konzervatorske dokumentacije koja ih cijelovito sagledava uz obavezne mjere zaštite svih povijesnih objekata unutar kompleksa, kao i vrtnog prostora i njegovoga ogradnog zida;
- poticanje autentične rekonstrukcije povijesnih objekata i vrtova;
- potrebno je cijelovito istražiti sustav *konala* – vodoopskrbe Grada koji predstavlja temelj urbanističke matrice i mreže povijesnih putova kroz izradu konzervatorske studije koja će dati detaljnije smjernice za očuvanje;

1.3. Gornji Kono – predio oko ulice Gornji Kono, uključivši predio Iza Grada

- hitna potreba izrade elaborata do sada sačuvanih povijesnih objekata s povijesnim vrtovima i prijedlog njihove zaštite i uvjeta sanacije koji dokazano doprinose OUV-u Dubrovnika;
- očuvanje povijesnih ogradnih zidova bez novih intervencija (rušenja, otvaranje vrata/prozora, dogradnji), održavanje autentičnog popločenja

- putova, održavanje konala;
- zabrana bilo kakve gradnje unutar obuhvata identificiranih povijesnih kompleksa bez konzervatorske dokumentacije koja ih cijelovito sagledava uz obavezne mjere zaštite svih povijesnih objekata unutar kompleksa, kao i vrtnog prostora i njegovoga ogradnog zida;
- poticanje autentične rekonstrukcije povijesnih objekata i vrtova;
- potrebno je istražiti sustav *konala* – vodoopskrbe Grada koji predstavlja temelj urbanističke matrice i mreže povijesnih putova kroz izradu konzervatorske studije koja će dati detaljnije smjernice za očuvanje;
- održavanje / razvijanje meke linije granice između naselja i prirodnog krajobraza, odnosno kontinuiranog prelaska gradskog zelenila i vrtova u prirodnu vegetaciju: očuvanje još neizgrađenih zelenih površina ispod JTC (Jadranske turističke ceste), sadjenje više vegetacije u smislu povećanja zelenog karaktera naselja.

1.4. Ploče – iznad ulice Petra Krešimira IV.

- održavanje / razvijanje meke linije granice između naselja i prirodnog krajobraza, odnosno kontinuiranog prelaska gradskog zelenila i vrtova u prirodnu vegetaciju: očuvanje još neizgrađenih zelenih površina ispod JTC, sadjenje više vegetacije u smislu povećanja zelenog karaktera naselja;
- revizija upitne nove izgradnje između ulice K. Strajnića i Zlatnog potoka: ponovno razmatranje prihvatljivosti izgradnje i/ili urbanističkih parametra (uvjet zelenog karaktera naselja, poštivanje mjerila prostora – ograničavanje visine i gustoće, uzimanje u obzir rekonstrukciju kara-vanskog puta); predlaže se odabir rješenja natječajem.

1.5. Povijesno predgrade Ploče – od Grada do Višnjice

- hitna potreba izrade elaborata svih sačuvanih povijesnih objekata s povijesnim vrtovima i prijedlog njihove zaštite i uvjeta sanacije koji dokazano doprinose OUV-u Dubrovnika, a nalaze se u nazujoj *buffer* zoni Dubrovnika;
- očuvanje povijesnih ograda, zidića, povratak željezne kovane ograde sa suncima na svoju prvotnu lokaciju, zadržavanje kamenog popločenja puta iznad kupališta;
- Banje, pažljivo održavanje putova bez novih intervencija, otvora u zidovima uz konzervatorske smjernice;
- očuvanje povijesnih ogradnih zidova bez novih intervencija (rušenja, otvaranja, dogradnji), održavanje autentičnog popločenja putova;
- zabrana bilo kakve gradnje unutar obuhvata identificiranih povijesnih kompleksa bez konzervatorske dokumentacije koja ih cijelovito sagleda-

va uz obavezne mjere zaštite svih povijesnih objekata unutar kompleksa kao i vrtnog prostora i njegovoga ogradnog zida;

- poticanje autentične rekonstrukcije povijesnih objekata i vrtova;
- očuvanje zelenog karaktera naselja, obiteljskih kuća u zelenilu, turističke objekte podrediti tom kontekstu, karakteristikama okruženja;
- očuvanje zelenih vertikalnih cezura;
- revizija upitne nove izgradnje duž Frana Supila: ponovno razmatranje prihvatljivosti izgradnje i/ili urbanističkih parametra (uvjet zelenih vila u zelenilu, poštivanje mjerila prostora – ograničavanje visine i gustoće).

1.6. Lokrum

- stroga konzervatorska zaštita.

2. Srđ

2.1. Južne padine Srđa (od Nuncijate preko Žarkovice do Dubca) uključujući greben Srđa sa zaledem (od Strinčjere i vrha Srđa do Bosanke te greben koji se formira sjeveroistočno od naselja Bosanka Kapela – Dolić Žarkovica do Rude iznad Dubca)

- sprečavanje / zabrana bilo kakve urbanizacije iznad JTC;
- sprečavanje / zabrana bilo kakve izgradnje – na padinama, na grebenu i iza njega (uključujući ugostiteljske terase, krajobrazna uredjenja);
- dopuštanje revitalizacije fizičkih, bioloških te povijesno-kulturnih obilježja – terasiranog krajobraza i starih putova – na način da se očuva prirodni karakter padina s prijelazom u terasirani krajobraz i zelenilo vrtnog predgrada i poštuju povijesne karakteristike (uz pripremu konzervatorske dokumentacije za povijesne putove i njihov upis u Registar nepokretnih kulturnih dobara);
- izbjegavanje aktivnih / autorskih krajobraznih uredjenja koja nemaju povijesnu osnovu, uključivo intenzivna zasadivanja;
- zasadivanje vegetacije samo u funkciji vizualne sanacije postojećih nvodobnih objekata / infrastrukture, osiguranja veće integracije / skrivanja prostornih uredjenja u prirodni krajobrazni uzorak i sprečavanja erozivnih procesa, isključivo uz upotrebu autohtone vegetacije;
- oblikovanje urbane opreme, upotreba kamena i drva, kroz urbanističko-arhitektonsko-krajobrazno-dizajnerski natječaj temeljen na vrsnim programskim podlogama i analizama;
- zamjena telekomunikacijske infrastrukture s prikladno arhitektonski oblikovanim objektom;
- donošenje odluka o rješenjima na osnovi obrade više varijanti.

Za prsten fortifikacijskog krajolika po obodu platoa (u područjima 2.1. i 2.2.) i duž koridora prema Brgatu (u područjima 2.4., 5.4., 6.3., 6.4.i 6.8.) vrijedi:

- priprema konzervatorske dokumentacije odnosno stručnog vrednovanja radi donošenja rješenja i utvrđivanja kulturnog dobra fortifikacijskog krajolika u okviru kojeg će se odrediti sustav mjera zaštite, te će se upisati u Registar, tj. Listu zaštićenih kulturnih dobara i to cjeline fortifikacijskog krajolika Srđa (uključujući utvrde, tvrđave, položaje, bunkere, redute, koridor kružnog puta koji ih povezuje, vizualne komunikacije, topovske bitnice i memorijalne punktovе);
- izrada projekta prezentacije fortifikacijskog krajolika uključivo sve navedene punktove i položaje, vidikovce, koridor kružnog puta koji ih povezuje kao i memorijalna područja tijekom svih epoha nastanka (moguća sanacija, konzervacija, rekonstrukcija, osmišljavanje prezentacije svih slojeva fortifikacijskog krajolika od preistorije i Dubrovačke Republike, preko Francuske, Austrije, Prvog svjetskog rata, Drugog svjetskog te Domovinskog rata) na temelju njihove valorizacije (važi za fortifikacijski krajolik čitavog područja Srđa) – propisati potrebu arhitektonsko-urbanističkog natječaja s prijedlogom prezentacije;
- zaštita i očuvanje svih kulturno-povijesnih vrijednosti uz najveće moguće poštivanje tradicije te funkcija prostora i sadržaja;
- potpuna zaštita prostorne organizacije povijesne matrice utvrda i putova u cjelini i u svim karakterističnim elementima i dijelovima;
- omogućiti ispravnu prezentaciju izvornog stanja pojedinačnih kulturnih dobara, tradiciju gradenja, funkciju i sadržaja;
- respektirati povijesnu parcelaciju i karakterističnu dispoziciju gradevin na parceli;
- čuvati i njegovati kultivirani prirodni krajolik kao izvorni povijesni i prirodni ambijent kulturnih dobara;
- prilikom intervencija poštovati vizualne koridore preko platoa Srđa koji povezuju sve redute s tvrđavom Imperial, Strinčjera i Žarkovica;
- obnova svih utvrda, reduta, poligona i bunkera te bitnica unutar fortifikacijskog krajolika sukladno suvremenoj konzervatorskoj teoriji na način da se ne ugrozi njihova autentičnost i integritet te da se prezentira istinito. Pri tom potrebno je s posebnom pažnjom pristupiti obnovi utvrde Fort Imperial jer ona predstavlja simbol obrane Grada Dubrovnika u Domovinskom ratu. Oko (ne)prihvatljivosti izgradnje / uredenja na Srdu, posebno na položajima koji formiraju fortifikacijski krajolik, treba nastaviti (javnu) raspravu. Rezultati ovog istraživanja i niz drugih studija jasno ukazuju na veliku vrijednost Srđa i posljedično neprihvatljivost njegove izgradnje na predložen način. Ako bi rasprava ipak donijela

odluku o izgradnji, ta bi trebala:

- prihvati karakter obodnoga fortifikacijskog krajolika platoa Srđa, kao podlogu, odnosno polazište za planiranje novih struktura i korištenje prostora – s poštivanjem vizualnog integriteta, brisanim prostorom od minimalno 100 metara širine cijelom dužinom hrpta prema platou te otvaranjem koridora međusobne vidljivosti između reduta i tvrđave Imperial, kao i reduta i utvrde Strinčjera te utvrde na Žarkovici. Time bi se stvorile premise za njihovu zaštitu, očuvanje izvornosti, kao i njegovoga povijesnog i prostornog okoliša s mogućnošću rekonstrukcije na temelju prethodnih istražnih radova i detaljne konzervatorske dokumentacije;
- ne planirati nikakve strukture na položaju grebena (ispred njega, po hrptu, iza hrpta), uključujući greben koji se formira na potezu Kapele – Dolić – Žarkovica – Ruda te blagih padina koje se spuštaju prema jugu da bi istočno od naselja Bosanka prešle u strmiju padinu jer su ove padine okrenute prema Gradu i izuzetno su osjetljive na bilo kakvu izgradnju;
- očuvati vizurne koridore na način da se sačuva slika grada i tako očuva OUV Grada Dubrovnika;
- biti prilagođena smjernicama danima u Studiji vizualnih utjecaja novog sportsko-rekreativskog centra i ostale gradnje na platou Srđa, na prostor i ukupnu sliku Grada Dubrovnika (Jurković S. et al., 2012.);
- uspostavljenu zonu potpune zaštite povijesnih struktura pojedinačnih kulturnih dobara u zoni fortifikacijskog krajolika formiranjem podužnog prstena brisanog prostora oko obodnih putova koji povezuje pojedinačne tvrđave, utvrde, redute, bunkere sukladno prilikama na terenu i položaju utvrda. Strogo kontrolirati unošenje novih struktura i sadržaja stranih ili neprikladnih sačuvanim kulturno-povijesnim vrijednostima.
- Prilagođavanje postojećih povijesnih funkcija i sadržaja suvremenim potrebama može se prihvati uz minimalne fizičke intervencije u povijesne strukture. Prihvatljive su metode sanacije, konzervacije, restauracije, konzervatorske rekonstrukcije i prezentacije.⁶⁶

2.2. Sjeverne i sjeveroistočne padine Srđa (od Nuncijate do Bratitova na Bragu)

- očuvanje homogenog šumskog krajobraza – prirodnog zaleda, sprečavanje bilo kakve izgradnje;

- dopuštanje ograničene turističke / edukativne / rekreativske infrastrukture unutar pojasa fortifikacijskog krajolika (biciklističke staze, pješačke staze);
- za uređenja prstena fortifikacijskog krajolika se koriste smjernice opisane u točki 2.1.

2.3. Put za Bosansku, Bosanka, put za Šumet

- priprema konzervatorske dokumentacije, adekvatne zakonske zaštite i rekonstrukcija puta za Bosanku na osnovi analize njegovih povijesnih karakteristika i principa opisanih u smjernicama za padine Srđa;
- uspostava i revalorizacija povijesnog puta za Šumet;
- izrada studije revitalizacije ruralne cjeline Bosanke: mogućnosti širenja naselja, smjernice za arhitektonsko oblikovanje, uređivanje javnog prostora, uređivanje rubova naselja;
- širenje naselja prihvatljivo samo na način:
- da nova izgradnja (uključujući krovove, terase, krajobrazna uređenja) nije vidljiva iz područja ispod (južno od) tog područja (padina, Starog grada, Pila, Boninova, Lokruma);
- da urbanističko rješenje poštuje mjerilo prostora, nastavlja ruralnu matricu i ruralnih značaj naselja i krajobrazne karakteristike okruženja;
- da čuva okolno područje zaravni u poljoprivrednoj funkciji.

Osigurati zaštitu i očuvanje osnovnih elemenata povijesne planske matrice i karakterističnih skupina građevina, pojedinih građevina i drugih, za ukupnost kulturno-povijesne cjeline važnih vrijednosti, a prije svega oblika građevina i sklopova, gabarita i povijesnih sadržaja.⁶⁷

Saćuvati i održavati evidentirana kulturna dobra u izvornom obliku i namjeni – spriječiti izgradnju građevina neprimjerenih oblika i gabarita na cijelom prostoru naselja.

Spriječiti konflikte u prostoru i čuvati ambijentalne kvalitete; održavati karakteristike tradicijske izgradnje u ruralnim cjelinama; očuvati karakterističnu konfiguraciju terena.

2.4. Karavanski put (od Tabora do granice na Ivanici)

- priprema konzervatorske dokumentacije, adekvatne zakonske zaštite i

⁶⁶ Preuzeto iz studije *Identifikacija i valorizacija prirodne i graditeljske baštine područja Dubrovnika u prostornom kontekstu*, preneseno u poglavlu 4.2.1 Revidiranje postojećeg nacionalnog rješenja o zaštiti povijesne cjeline Grada Dubrovnika s prijedlogom nove zaštitne zone oko povijesne cjeline Grada.

⁶⁷ Preuzeto iz studije *Identifikacija i valorizacija prirodne i graditeljske baštine područja Dubrovnika u prostornom kontekstu*, preneseno u poglavlu 4.2.1 Revidiranje postojećega nacionalnog rješenja o zaštiti povijesne cjeline Grada Dubrovnika s prijedlogom nove zaštitne zone oko povijesne cjeline Grada.

- rekonstrukcija karavanskog puta na osnovi analize njegovih povijesnih karakteristika i principa opisanih u smjernicama za padine Srđa;
- za uredenja prstena fortifikacijskog krajolika (put) se koristi smjernice opisane u točki 2.1.

2.5. *Plato Srđa*

- očuvanje preostale šume povijesnog toponima Dubrava po kojoj je Grad Dubrovnik dobio ime;
- potreba analize i dokumentiranja vegetacije na platu, u slučaju novih uredenja uvažavanje postojećega vegetacijskog karaktera platoa;
- zaštita koridora medusobne vidljivosti između reduta i tvrdave Imperial i reduta i utvrde Strinčjera te utvrde na Žarkovici
- izgradnja je prihvatljiva na području platoa samo pod uvjetom poštivanja smjernica opisanih u točki 2.1.

2.6. *Trasa akvadukta i uskotračne željeznice*

- priprema konzervatorske dokumentacije i adekvatne zakonske zaštite odnosno upis u Registar nepokretnih kulturnih dobara za trasu akvadukta i uskotračne željeznice;
- definiranje načina očuvanja, upotrebe, obilježavanje, informiranja.

3. Gruž, Lapad

3.1. *Velika i Mala Petka*

- sprečavanja bilo kakve izgradnje;
- briga o šumi koja bi postupno vratila vegetaciju u prvobitno stanje – šumu česmine;
- izraditi elaborat korištenja, uredenja, zaštite i upravljanja park šumom.

3.2. *Babin kuk*

- priprema cijelovitog krajobraznog uredenja/koncepta;
- očuvanje zelenog karaktera – ograničiti povećanje turističko-ugostiteljskih kapaciteta na održivu prihvatljivu razinu;
- očuvanje dužobalne šetnice – *lungo mare*, propisati zaštitne mjere radi očuvanja prirodnosti obale duž šetnice i iznad nje, zabrana betoniranja stjenovite obale u očuvanim prirodnim predjelima,
- obnova trim-staze.

3.3. *Babin kuk – hotelsko naselje*

- očuvanje zelenog karaktera – ograničiti povećanje turističko-ugostiteljskih kapaciteta na održivu prihvatljivu razinu, te ograničiti povećanje visine objekata.

3.4. *Daksa*

- očuvanje postojećih karakteristika.

3.5. *Gruški zaljev*

- izrada studije intenzivnije integracije baštinjenih kvaliteta;
- potreba izrade Procjene utjecaja na dobro svjetske baštine (HIA-e) radi ugroženosti baštinskih vrijednosti krajolika povijesnih ljetnikovaca koji doprinose OUV-u Dubrovnika s novim planiranim gradnjama (Luka Dubrovnik, Marina, kompleks Radeljević... i dr);
- potreba izvedbe autentične rekonstrukcije svih povijesnih objekata i vrtova postojećih ljetnikovaca visoke vrijednosti koji dokazano doprinose OUV-u Dubrovnika;
- očuvanje povijesnih ogradnih zidova bez novih intervencija (rušenja, otvaranje vrata / prozora, dogradnji), održavanje autentičnog popločenja putova, održavanje *konala*;
- zabrana bilo kakve gradnje unutar obuhvata identificiranih povijesnih kompleksa bez konzervatorske dokumentacije koja ih cijelovito sagledava uz obavezne mjere zaštite svih povijesnih objekata unutar kompleksa kao i vrtnog prostora i njegovoga ogradnog zida;
- potrebno je cijelovito istražiti sustav *konala* – vodoopskrbe Grada koji predstavlja temelj urbanističke matrice i mreže povijesnih putova izradom konzervatorske studije koja će dati detaljnije smjernice za očuvanje;
- potrebno preispitati planirano prometno rješenje;
- uvodenje zelene infrastrukture.

3.6. *Gruž*

- očuvanje povijesnih ogradnih zidova bez novih intervencija (rušenja, otvaranje vrata / prozora, dogradnji), održavanje autentičnog popločenja putova, održavanje *konala*;
- zabrana bilo kakve gradnje unutar obuhvata identificiranih povijesnih kompleksa bez konzervatorske dokumentacije koja ih cijelovito sagledava uz obavezne mjere zaštite svih povijesnih objekata unutar kompleksa kao i vrtnog prostora i njegovoga ogradnog zida;
- potreba autentične rekonstrukcije povijesnih objekata i vrtova;
- potrebno je cijelovito istražiti sustav *konala* – vodoopskrbe Grada koji

predstavlja temelj urbanističke matrice i mreže povijesnih putova izravnom konzervatorske studije koja će dati detaljnije smjernice za očuvanje.

3.7. *Predio oko Gruškog polja*

- očuvanje povijesnih ogradih zidova bez novih intervencija (rušenja, otvaranje vrata/prozora, dogradnji), održavanje autentičnog popločenja putova, održavanje *konala*;
- zabrana bilo kakve gradnje unutar obuhvata identificiranih povijesnih kompleksa bez konzervatorske dokumentacije koja ih cijelovito sagledava uz obavezne mjere zaštite svih povijesnih objekata unutar kompleksa, kao i vrtnog prostora i njegovoga ogradih zida;
- poticanje autentične rekonstrukcije povijesnih objekata i vrtova;
- potrebno je cijelovito istražiti sustav *konala* – vodoopskrbe Grada koji predstavlja temelj urbanističke matrice i mreže povijesnih putova izravnom konzervatorske studije koja će dati detaljnije smjernice za očuvanje.
-

3.8. *Lapad*

- očuvanje zelenih padina Montovjerne, zabrana svake izgradnje;
- očuvanje zelenog/prirodnog karaktera područja duž obale.

3.9. *Gorica*

- očuvanje vrhova i zelenih padina Gorice i Hladnice;
- očuvanje prirodnog karaktera obale (klifovi);
- zabrana svake izgradnje građevina na vrhovima i padinama Gorice i Hladnice, izuzevši uređenja vidikovaca.

4. Rijeka dubrovačka

4.1. *Obalni pojas Omble, s ljetnikovcima*

- s obzirom na broj pojedinačno zaštićenih spomenika i neprijepornu kulturno-povijesnu i prirodnu vrijednost koju Rijeka posjeduje, prostor se bez obzira na degradaciju brani i čuva kao zasebna cjelina od najvišeg nacionalnog interesa;
- program revitalizacije/rekonstrukcije ljetnikovca;
- potreba izrade autentične rekonstrukcije svih povijesnih objekata i vrtova postojećih ljetnikovaca visoke vrijednosti koji dokazano doprinose OUV-u Dubrovnika;
- potrebno je izraditi cijeloviti program revitalizacije i obnove obalnog dijela i potoka u neposrednoj blizini ljetnikovaca, kao i prostora brodo-

gradilišta uz obaveznu prethodnu izradu urbanističko-konzervatorske dokumentacije;

- uspostavljanje obalne vegetacije;
- izrada studije intenzivnije integracije baštinjenih kvaliteta;
- potreba izrade Procjene utjecaja na dobro svjetske baštine (HIA-e) radi ugroženosti baštinskih vrijednosti krajolika povijesnih ljetnikovaca koji doprinose OUV-u Dubrovnika novim projektima (proširenje ACI Marine, projekti komunalnih vezova...);
- očuvanje povijesnih ogradih zidova bez novih intervencija (rušenja, otvaranje vrata/prozora, dogradnji), održavanje autentičnog popločenja putova;
- zabrana bilo kakve gradnje unutar obuhvata identificiranih povijesnih kompleksa bez konzervatorske dokumentacije koja ih cijelovito sagledava uz obavezne mjere zaštite svih povijesnih objekata unutar kompleksa, kao i vrtnog prostora i njegovoga ogradih zida. (Izmjestiti neprikladne namjene – suhu marinu/brodogradilište iz povijesnog vrta ljetnikovca.);
- poticanje autentične rekonstrukcije povijesnih objekata i vrtova.

4.2. *Lozica (dijelom)*

- očuvanje prirodnog karaktera područja;
- sanacija degradiranih područja.

4.3. *Pobrežje, Petrovo selo (dijelom)*

- očuvanje područja u aktivnoj poljoprivrednoj funkciji;
- priprema preporuka za saniranje terasa;
- sprečavanje raspršene izgradnje;
- izrada studije revitalizacije ruralnih cjelina: mogućnosti širenja naselja, smjernice za arhitektonsko oblikovanje, uređivanje javnog prostora, uređivanje rubova naselja.

4.4. *Stara Mokošica*

- izrada studije revitalizacije ruralne cjeline Mokošica: mogućnosti širenja naselja, smjernice za arhitektonsko oblikovanje, uređivanje javnog prostora, uređivanje rubova naselja.

4.5. *Nova Mokošica*

- novelacija prostorno planske dokumentacije na način da se ubuduće bar djelomično sačuvaju vertikalne cezure kulturnog i/ili prirodnog krajobraza;
- uređivanje javnih zelenih površina.

4.6. Rožat

- sprečavanje izgradnje na padinama ispod crkve.

4.7. Terasirani krajobraz iznad Rijeke dubrovačke

- revitalizacija terasa u funkciji urbane poljoprivrede (provodenje medijacije između vlasnika i stanovnika Nove Mokošice koji bi željeli obrađivati vrt);
- studija revitalizacije i obnove napuštenih ruralnih cjelina uz obavezne mjere zaštite krajolika, obnove i održavanja povijesnih putova;
- osiguranje periodične košnje i čišćenja makije na način da se očuva vidljiv krajobrazni uzorak terasa.

4.8. Stjenovite padine (dijelom)

- potpuno očuvanje prirodnih karakteristika.

5. Komolačka dolina**5.1. Polje i terase Komolačke doline**

- revitalizacija terasa u funkciji urbane poljoprivrede;
- studija revitalizacije i obnove napuštenih ruralnih cjelina uz obavezne mjere zaštite krajolika, obnove i održavanja povijesnih putova, smjernice za arhitektonsko oblikovanje, uređivanje javnog prostora, uređivanje rubova naselja;
- osiguranje periodične košnje i čišćenja makije na način da se očuva vidljiv krajobrazni uzorak terasa;
- sprečavanje raspršene izgradnje;
- očuvanje grupe čempresa;
- na području Vida u Šumetu očuvanje šumskog karaktera;
- zaštita specifičnog krajobraza na području Tora.

5.2. Podgaj (poslovna zona, kamenolom)

- izrada sanacijskog plana (krajobraznog uređenja oboda područja).

5.3. Stjenovite padine

- potpuno očuvanje prirodnih karakteristika.

5.4. Trasa uskotračne željeznice (dijelom)

- priprema konzervatorske dokumentacije i adekvatne zakonske zaštite odnosno upis u Registar nepokretnih kulturnih dobara za trasu usko-

tračne željeznice;

- definiranje načina očuvanja, upotrebe, obilježavanje, informiranja.

6. Brgat**6.1. Padine ispod JTC – od Orsule do Dubca**

- zabrana gradnje.

6.2. JTC za Čavtat

- očuvanje prirodnog karaktera područja duž puta.

6.3. Kamenolom na Dubcu

- izrada sanacijskog plana, definiranje buduće namjene prostora;
- za uređenja prstena fortifikacijskog krajolika (uništena reduta na kamenolomu – područje vrlo stroge zaštite) koriste se smjernice u točki 2.1.

6.4. Brgat Gornji, 6.5 Brgat Donji

- očuvanje područja u aktivnoj poljoprivrednoj funkciji;
- sprečavanje raspršene izgradnje;
- izrada studije revitalizacije ruralnih cjelina: mogućnosti širenja naselja, smjernice za arhitektonsko oblikovanje, uređivanje javnog prostora, uređivanje rubova naselja;
- za uređenja prstena fortifikacijskog krajolika (utvrda Tomba, Fort Delgogue – područje vrlo stroge zaštite) koriste se smjernice u točki 2.1.

6.6. Terasirani krajobraz Donjeg Brgata

- očuvanje područja u aktivnoj poljoprivrednoj funkciji;
- priprema preporuka za saniranje terasa.

6.7. Padine iznad Donjeg Brgata, 6.8 Padine pod Brgatom

- očuvanje šumskog karaktera;
- za uređenja prstena fortifikacijskog krajolika (reduta Barbara – područje vrlo stroge zaštite) koriste se smjernice u točki 2.1.

4.3. ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA I NAČELA NJEGOVOG OBOGAĆENJA

Neobjektivno bi i neznanstveno bilo decidirano ustvrditi kako je postojeći model razvoja turizma u Dubrovniku dugoročno neodrživ te 62. kako će Dubrovnik kao turistička destinacija, ako se taj model nastavi i u budućnosti, postupno privlačiti sve manji broj gostiju i ostvarivati manje prihode od turističke potrošnje. Na takav zaključak upućuje, manjim dijelom teškoča s jedinstvenim razumijevanjem pojmove 'dugoročno' i 'neodrživ', a znatno više činjenica da "svaki proizvod ima svog kupca", pri čemu se pad kvalitete doživljaja i prosječne potrošnje može nadomjestiti rastom broja dolazaka i noćenja. Uostalom, i neki drugi povijesni gradovi, usprkos svojoj prekomjernoj turistifikaciji i/ili muzealizaciji, još su uvijek vrlo privlačne turističke destinacije koje bilježe više nego dobre ekonomske rezultate, no uz određene, manje prihvatljive, socio-kulturne i ekološke posljedice.

Drugim riječima, o održivosti ili neodrživosti postojećeg modela turističkog razvoja Dubrovnika u svjetlu njegovih dobrih i loših strana, ponajviše u kontekstu kvalitete i broja gostiju, dugoročne socio-kulturne prihvatljivosti modela i/ili popratnim učincima na javnu komunalnu infrastrukturu i sl. mogu odlučivati samo stanovnici Dubrovnika na temelju svojih životnih preferencija i temeljnih vjerovanja.

Mišljenja smo da je postojeći razvojni model moguće znatno unaprijediti. Na takav stav upućuju sljedeće bitne činjenice:

- Današnji imidž Dubrovnika u svijetu uvelike odražava činjenicu da je globalizirana turistička industrija danas izuzetno moćna u proizvodnji prepoznatljivih identiteta turističkih destinacija, uslijed čega se Dubrovnik na međunarodnoj razini prepoznaće danas ponajviše kroz nekoliko sveprisutnih standardiziranih slika.
- Standardizirane slike Dubrovnika odražavaju očekivani (instant) način na koji turistička industrija sugerira posjetitelju kako ga valja doživljavati i konzumirati kao turistički proizvod. Prilikom posjeta Dubrovniku nastoji se uhvatiti neki od najkvalitetnijih vanjskih pogleda, posjetiti udarna mjesta interijera te, ako to vrijeme i fizička kondicija turista dozvoljavaju, prošetati zidinama. Sve ostalo i u Gradu i izvan njega svodi se na nebitno i/ili fakultativno.
- Turistička industrija uspjela je nametnuti svoj identitetski sustav kao općeprihvaćeno mjerilo vrijednosti i nositeljima izvršne vlasti u Gradu. Ponajviše uslijed toga, prostor unutar zidina i doživljaj koji on nudi doživljava se autentičnim i izrazito vrijednim, dok se cijeli okolni grad-

ski (regionalni) prostor, uključujući i prirodni krajobraz, smatra manje vrijednim i nedovoljno bitnim te ga se, prema potrebi, može žrtvovati za potrebe daljnje ubrzane turistifikacije. Kultivirani krajobraz predstavlja rezultat smislenih ljudskih aktivnosti u prirodi. Riječ je o zahvatima poduzimanim u cilju formiranja produktivnog prostora, a koji su na različite načine integrirani u život urbanih centara. Čak i kada su napušteni, kultivirani krajolici zadržavaju svoju kulturnu, povjesnu i turističku relevantnost. Iako je na širem dubrovačkom području tradicija kultiviranja krajolika tijekom povijesti bila intenzivna (Konavosko polje, Šipansko polje, područje Stona), danas joj se posvećuje izrazito malo pažnje te je, zbog toga, na niskoj razini.

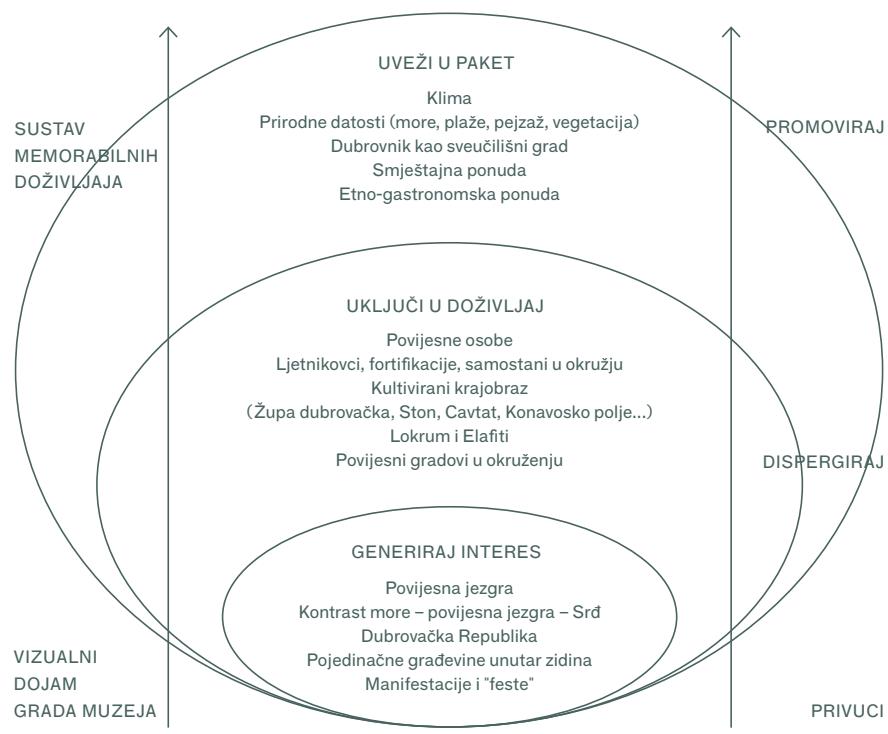
– Umjesto da se dubrovačka povjesna jezgra doživljava i koristi samo kao kulisa i muzejski prostor koji se jednokratno dolazi posjetiti i kratko doživjeti, nju treba sagledati ponajviše kao ishodište cjelovitog turističkog doživljaja Dubrovnika i njegove šire okolice. U tom smislu, izuzetno je važno ne samo revitalizirati autentični duh mesta, odmaknuti doživljaj od puke slike te omogućiti skladno prožimanje između turističke i domicilne populacije na cijelom prostoru Grada, već i prepoznati i turistički aktivirati cijeli niz sekundarnih turističkih atrakcija na prostoru nekadašnje Dubrovačke Republike te ih uvezati u cjelovite, samostalne ili komplementarne, sustave autonomnih ili dopunskih autentičnih doživljaja. Prepoznavanje tih mreža potencijalnih atrakcija / doživljaja i njihovih međuodnosa omogućit će kreiranje uravnoteženog identitetskog teritorija u kojem se skladno i održivo preklapaju vrijednosti urbane i prirodne okoline. Samo takva, teritorijalna, identitetska logika može donekle negirati i/ili relativizirati dubrovačke zidine, nipošto kao izuzetno vrijednu kulturnu baštinu i srž identiteta cijelog ovog područja, već ponajviše kao rigidni okvir unutar kojeg je sabran i muzealiziran čitav identitetski potencijal Grada i njegove povijesti. Konačno, samo će u takvim uvjetima biti moguće donekle rasteretiti pritisak na povjesnu jezgru te omogućiti njeno potpunije i kvalitetnije korištenje i od lokalne populacije.

Razvoj treba temeljiti na sustavu vrijednosti koji nudi konkretne odgovore na tri bitna pitanja: (i.) kakav bi turizam na području Dubrovnika (u užem i širem smislu) trebao biti, (ii.) kako bi turizmom na tom području (u užem i širem smislu) valjalo upravljati, te (iii.) čime će se turizam na području Grada Dubrovnika (u užem i širem smislu) diferencirati od konkurenčije i trajno privlačiti turističku potražnju.

Takav, slojovit pristup razvoju i brendiranju Dubrovnika i cijelog njemu gravitirajućeg područja trebao bi:

- osigurati djelomično rasterećenje ionako izrazito skušenog i turistički već prenapučenog prostora unutar gradskih zidina
- proširiti inicijalni površni/plošni, ponajviše, vizualni dojam Dubrovnika kao svojevrsnoga “grada muzeja”
- omogućiti brži turistički/gospodarski razvoj dubrovačke periferije, produljiti prosječno trajanje boravka u Gradu, ali i na cijelom, njemu povijesno i civilizacijski gravitirajućem području
- stvoriti pretpostavke za dublji i višeosjetilni doživljaj dubrovačke povijesti i civilizacije kao i njenoga kulturnog koda kroz aktivno konzumiranje različitih, autentičnih i po mjeri krojenih proizvoda vjekovne dubrovačke kulture života i rada, ali i
- omogućiti kvalitetniji i socio-kulturno prihvatljiviji suživot turista i lokalne populacije.

SL. 9. PROGRAMSKA KONCEPCIJA POŽELJNOG TURISTIČKOG RAZVOJA GRADA DUBROVNIKA I NJEMU GRAVITIRAJUĆEG PODRUČJA

SL. 10. SUSTAV VRIJEDNOSTI NA KOJEM POČIVA VIZIJA RAZVOJA TURIZMA GRADA DUBROVNIKA

KAKAV BI TURIZAM U GRADU DUBROVNIKU TREBAO BITI?	KAKO BI TURIZMOM U DUBROVNIKU VALJALO UPRAVLJATI?	ČIME ĆE DUBROVNIK PRIVLAČITI TURISTIČKU POTRAŽNJU?
ciljno orijentiran	sukladno jasnoj razvojnoj viziji	jedinstvenošću povijesne jezgre (UNESCO imidž)
po mjeri čovjeka	racionalnim korištenjem razvojnog prostora	materijalnom i nematerijalnom baštinom
iznad očekivanja gostiju	transparentnim donošenjem razvojnih odluka	bogatstvom doživljaja u svim dijelovima godine
ekološki održiv i sociokulturalno prihvatljiv	u interesu i građana i investitora	vrhunskom kvalitetom usluge
ekskluzivan	poticanjem suradnje javnog i privatnog sektora	ambijentalnom autentičnošću
cjelogodišnji	u skladu s očekivanjima UNESCO-a	toplom i gostoljubivosti

Studija "Utjecaj promjene autentičnog kulturnog krajobraza Grada Dubrovnika kao važnog elementa identitetskog sustava na brand i imidž Grada te na uspješnost turističke destinacije"

Poželjni koncept turističkog razvoja, umjesto na stalno rastućoj potražnji jednodnevnih kruzer-posjetitelja povijesne jezgre i vizualnom doživljaju, valja u budućnosti sve više bazirati na pojačanom privlačenju različitih segmenta cjelogodišnje *lifestyle* boravišne potražnje koja će Dubrovnik i njegove atrakcije konzumirati ne samo jednodimenzionalno (fotoaparatom) i jednokratno, već svim osjetilima i višekratno. Viziju i koncepciju razvoja turizma cijelog projektnog područja u vremenu koje dolazi valja temeljiti ponajviše na načelima povezanim s dalnjim obogaćivanjem sustava doživljaja i povećanjem kvalitete integralnog destinacijskog proizvoda, te načelima povezanim s načinom upravljanja i efikasnosti provođenja ključnih odrednica budućega turističkog razvoja destinacije.

Načela obogaćivanja sustava doživljaja i povećanja kvalitete integralnoga destinacijskog proizvoda:

- Turizam ne samo u centru, nego i na periferiji – kvaliteta materijalne i nematerijalne resursno-atrakcijske osnove, ali i prirodne značajke šireg prostora Grada Dubrovnika nameću potrebu uspostavljanja većeg broja još uvijek nekomercijaliziranih turističkih doživljaja i iskustava koja bi se mogla/trebala sadržajno i konceptualno nadovezivati na posto-

jeći destinacijski turistički proizvod te ga dodatno obogatiti i oplemeniti. Cijelu ideju valjalo bi operacionalizirati na principu "privuci (u Dubrovnik) pa dispergiraj (u okolinu)", pri čemu bi stara povijesna jezgra i njene vedute trebali imati ulogu magneta za inicialno privlačenje potražnje, nakon čega bi se ta potražnja dispergirala na širi prostor županije. Na taj bi se način turizmu Dubrovnika udahnula nova doživljajna komponenta, a što bi bilo u funkciji ne samo proširivanja baze potencijalnih tržišnih segmenata, već i produljenja prosječnog trajanja boravka. Konačno, na taj bi se način, kroz ponudu različitih dopunskih aktivnosti, prilagođenih dobu godine, a u poticajnom prirodnom okolišu autentičnog i kultiviranog krajobraza, omogućilo značajno produljenje sezone.

– Turizam prilagođen globalnim kvalitativnim megatrendovima –gospodarski razvoj, rastuća razina obrazovanja i općenito rast blagostanja, posebice u razvijenim zemljama svijeta, pridonose tranziciji prema posmatraničkim društvenim vrijednostima i jačanju ekonomije doživljaja. Uz ovu temeljnju vrijednosnu promjenu od koncepta "imati" prema konceptu "činiti i doživjeti", paralelni procesi, uključujući urbanizaciju, labavljenje tradicionalnih odnosa prema obitelji i poslu te demografske trendove, a prije svega starenje populacije te stasanje mlade, tehnološke generacije, generiraju ne samo novog kupca, već i sve veći broj novih obrazaca ponašanja. Odluke o putovanju sve se više donose temeljem emotivne vrijednosti, putovanje postaje potreba i sastavni dio života te se više ne smatra luksuzom.

– Turizam po mjeri čovjeka – upravljanje turističkim razvojem nikako se ne bi trebalo rukovoditi isključivo logikom maksimiranja profita. Razvoj turizma u budućnosti valja promišljati ponajviše u kontekstu kontinuiranog i održivog rasta kvalitete integralnog turističkog doživljaja, a što je, uz očuvanje i prezentabilnost glavnih atrakcija, velikim dijelom rezultat i (i.) uravnoteženosti vitalnih gradskih infrastrukturnih sustava s brojem stalnih i povremenih korisnika, (ii.) raspoloživosti i načinu korištenja ukupnog prostora pogodnog za razvoj, (iii.) kvalitete interakcije turista i lokalnog stanovništva.

– Turizam s lokalnim karakterom, ali s međunarodnim standardima kvalitete.

– Od pukog razgledavanja kulturno-turističkih atrakcija do kreativne ponude turističkih doživljaja-turizam na području Grada Dubrovnika u užem, ali i širem smislu, temelji se još uvjek ponajviše na obilasku i razgledavanju, odnosno na vizualnim senzornim percepcijama. Prezentaciju Grada i njegovih kulturno-turističkih atrakcija trebalo bi

usmjeriti od faktografskog nabranja činjenica prema kreiranju memorabilnih doživljaja kroz individualizaciju pristupa i pretvaranju turista iz pasivnog objekta u aktivni subjekt. To je moguće postići ponajviše kroz tematiziranje obilaska kao i kroz slojevitu interpretaciju atrakcija na način da njen sadržaj bude pomno prilagođen različitim interesnim, demografskim i / ili psihografskim skupinama.

– Od turizma baštine prema kreativnom turizmu – buduće tržišno pozicioniranje Grada Dubrovnika, ali i cijelogravirajućeg mu područja županije moralo bi se, uz ostalo, dobrim dijelom temeljiti i na, Dubrovniku imanentnom, povijesno-kulturnom kodu čija se evolucija manifestira ne samo kroz materijaliziranu kulturno-povijesnu baštinu nego i kroz običaje, svetkovine te svekoliku kulturu života i rada koja ju je proizvela. Drugim riječima, dobitno tržišno pozicioniranje Grada, ali i šireg prostora županije kao svjetski relevantne kulturno-turističke destinacije moralo bi se, znatno više nego je to danas slučaj, temeljiti i na prezentaciji dubrovačke plemićke i / ili pučke tradicije kroz raznoliku ponudu dobro osmišljenih proizvoda tzv. kreativnog turizma, koji bi bili kompatibilni s vjekovima oblikovanom modalitetima života i rada na ovim prostorima. Za razliku, naime, od sve prisutnijeg trenda muzealizacije stare povijesne jezgre i njenih ikona, a što ima za posljedicu plošno i površno doživljavanje Grada kao svojevrsne razglednice, riječ je o potrebi tržišnog aktiviranja brojnih proizvoda kulture života i rada za kojima je potražnja, u globalnim okvirima, u stalnom porastu. Razlog za to zasigurno se krije u tome da je riječ o proizvodima koji nadilaze samo promatranje i dokoličarsku edukaciju, pri čemu se temelj doživljaja stavlja na vlastito sudjelovanje. Naime, iako gradske zidine djeluju kao magnet i žarište turističke potražnje, valja imati na umu da je riječ isključivo o tzv. vizitacijskim turističkim atrakcijama. Drugim riječima, njihov obilazak traje nekoliko sati, a jednom kad su posjećene, pružaju malo razloga za ponovni posjet. Za razliku od toga, a uz to što će dodatno potaknuti privatnu poduzetničku inicijativu, stvaranje raznolike ponude proizvoda kreativnog turizma oživjet će i animirati i nematerijalnu spomeničku baštinu što će cijelom doživljaju Grada i gravirajućeg mu prostora dati novi, dublji smisao.

NOVE SOCIJALNE KLASE I KULTURNI TURIZAM

Kolektivno slabljenje tradicionalne radničke klase u mnogim zapadnim zemljama... svoju protutežu ima u pojavi novih profesionalnih i kvazi-profesionalnih uslužnih klasa čiji su životni stilovi i težnje mnogo više uskladeni s užitkom doživljaja kulturnih ili baštinskih atrakcija. → Stephen Williams: Tourism Geography, Routledge, London, 1998., str. 185.

SOCIO-KULTURNA AUTENTIČNOST KAO ALTERATIVA GLOBALNOJ UNIFORMNOSTI

Uistinu, sa sve globaliziranim i uniformiranim suvremenim stilovima života u razvijenim zemljama iz kojih još uvijek dolazi većina svjetskih međunarodnih turista, sve primamljivije postaju strane kulture, sa svojim specifičnim tradicijama, odjećom, jezikom, rukotvorinama, hranom, glazbom, umjetnosti i arhitekturom. Kultura i društva koja je stvaraju postaju središnjim objektom turističkog pogleda... Međutim, odnosi između turizma i kulture ne uspostavljaju se tek na temelju kulture kao predmeta turističke pažnje, već obuhvaćaju širok raspon društveno-kulturnih utjecaja koji se mogu promicati kontaktima između domaćina i posjetitelja. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 150.

KVALITETA SVAKODNEVICE NADILAZI NORMATIVNO

U diskusiji odnosa između turizma i lokalnog konteksta, fundamentalno pitanje kvalitete života lokalnog stanovništva učestalo se ponavlja. No, određenje tih kvaliteta definira se prilično normativno i taksativno, ne uzimajući u obzir fluidnost, dinamičnost i neuhvaljivost(?) svakodnevice, na što upozorava Henri Lefebvre, ističući da se ta kvaliteta ne može ostvariti isključivo administrativnim metodama. Sve dok svakodnevni život robuje apstraktnom prostoru, sa svojim vrlo konkretnim ograničenjima, do tada će jedino poboljšanje biti tehničko poboljšanje detalja (primjerice, učestalost i brzina prometnih veza, relativno bolje usluge). Ukratko, sve dok se jedina veza između radnih prostora, prostora slobodnog vremena i životnih prostora pruža putem aktera političke moći i njihovih mehanizama nadzora, do tada projekt "životne promjene" mora ostati tek politički poklič koji se preuzima ili napušta prema raspoloženju koje vlada u određenom trenutku. → Henri Lefebvre, *Production of Space*, Basil Blackwell, Oxford, 1991., str. 60.

DOPRINOSI PERIFERIJE KULTURNOM KAPACITETU GRADA

Stanovnici ubranih periferija također mogu pridonijeti "kritičnoj masi" kreativnosti u pogledu kulturne nosivosti i privlačne snage grada, čak i ako nisu stvarno uključeni u kreativnu ekonomiju ili kozmopolitska gradska područja. → Greg Richards i Julie Wilson: *Creativities in tourism development*, u Greg Richards i Julie Wilson (urednici): *Tourism, Creativity and Development*, Routledge, London, 2007., str. 259.

MOTIVACIJE TURISTA

Brojne studije turizma istraživale su motivacije za putovanja koje su složene i bitno određene socijalnim i društvenim kontekstom turista. Osmišljavanje turističkih razvojnih scenarija trebalo bi uzeti u obzir tu višeslojnost, te baratati mogućnošću ispunjenja kontradiktornih motiva. Beard i Ragheb (1983.) utvrdili su četiri motivacijske komponente: 1. Intelektualnom komponentom procjenjuje se stupanj motiviranosti pojedinaca prema uključivanju u učenje i sl. za vrijeme odmora. To može biti specifično obrazovno-kulturno putovanje ili tek posjet kulturnim lokalitetima za vrijeme (godišnjeg) odmora. 2. Društvena komponenta tiče se stupnja angažiranosti pojedinca u aktivnosti iz društvenih razloga, odnosno druženje i prestiž. Potonje se može odnositi na osnaženje ega kada netko o sebi, primjerice, stvara dojam iskusnog putnika. 3. Ovladavanje kompetencijom komponenta je koja se tiče stupnja angažmana pojedinca u aktivnosti / godišnjem odmoru u svrhu postignuća. 4. Izbjegavanje stimulansa komponenta je koja se odnosi na nagon za izbjegavanjem pretjerano podražajnih situ-

acija ili kako bi se pronašao odmor i samoča. → Gareth Shaw, Allan M. Williams: *Tourism and Tourism Spaces*, Sage publications, London, 2004., str. 142.

POJEDNOSTAVLJUJUĆI UČINAK TURISTIČKOG POGLEDA

Turizam je naglašeno vizualna praksa... Međutim, cijeli proces vizualizacije, iskustva i prisjećanja je društveno konstruiran i izrazito posredovan "kulturnim filtrima". Gledamo mjesta i bilježimo ih na vrlo selektivan način, neka mjesta potpuno zanemarujemo, a iz preostalih otklanjamo ona koja su neprivlačna ili nezanimljiva. Pri tome uobličavamo ili preobličujemo mjesta prema vlastitim potrebama. Turistički pogled je također zaseban i površan proces. Tom se površnosti u procesu kreiranja i konzumiranja turističkih mjesta pojačava uloga kulturnih znakova – ne shvaćenih doslovno kao smjera kretanja, nego znakova u prenesenom značenju: mjesta ili aktivnosti koje u simplificiranom obliku predstavljaju mnogo kompleksnije koncepte i prakse. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 173–174.

4.4. TURISTIČKA POLITIKA

Turizam nas je potakao na komuniciranje s višim konzervatorskim, urbanističkim, općenito gospodarskim standardima; na razumijevanje drugih; nagnao nas je na potrebu da se vidimo u pravom svjetlu i da se pokušamo predstaviti s distinkтивnim crtama vlastita kulturnog identiteta. Prihod koji je došao u ruke većem broju domicilnog stanovništva omogućio je stanovitu demokratizaciju luksuza, ali i otvaranje posnovnih horizontata obrazovanja, putovanja, osobne slobode. Turizam nas je, pored svega drugoga, izvukao iz čahure, otkrio naše mogućnosti i nemogućnosti komuniciranja sa svijetom. O turizmu se govori najčešće općenito, bez preporuka o potrebi njegova redefiniranja (recimo po mjeri trendova "city breaks turizma"). Ovdje bismo rekli najkraće: za dubrovački turizam i turiste bit će najbolje ono što u urbanističkom planiranju može biti dobro za same gradane Dubrovniku.

Umjesto otkrivanja autentičnih i dugoročno poželjnih strategija koje bi na racionalan način proširivale i razvijale postojeće potencijale povezujući ih u širi kulturni teritorij, nude se tek globalni poslovni paketi koji su uvjetovani naivnim pretpostavkama o tome što investitora zanima. Potencijali turizma u otvaranju prema drugim kulturama i identitetima te formiranje novih tipova stalnih ili privremenih zajednica u Dubrovniku (primjerice, postupni prijelaz turističkog u stalni boravak i slično) ostaju neiskorišteni.

Iako ovdje nije riječ ni o novim, ni o lokalno-specifičnim procesima, već o procesima koji karakteriziraju gotovo sve mediteranske povijesne gradove pod UNESCO-ovom zaštitom, činjenica je da se oni upravo danas približavaju

BAŠ
12.TUR
61.

kritičnoj točki u kojoj bi se prihvatljiva društvena ravnoteža između uloge turizma kao eksternog promotora kulture i internog problema razvoja grada mogla drastično narušiti. Identitetom koji je prepušten slobodnoj dinamici globalnih turističkih tokova i kapitala gotovo je nemoguće upravljati. Samim tim, turističke i urbane tendencije koje identitetski podržavaju nekriticu multiplikaciju broja kruzera, gostiju i smještajnih kapaciteta, predstavljaju svojevrsno kratkoročno zanemarivanje odgovornije, a time i dugoročno održive razvojne strategije.

U uvjetima, naime, prevladavajuće orientacije na generiranje što je moguće viših prihoda (za Grad), maksimalna se pažnja posvećuje komercijalizaciji javnoga gradskog prostora, osobito unutar stare povjesne jezgre.

Usprkos pokušaju da se dio povećanih prihoda Grada od turističke potrošnje suvislo kanalizira, postojeći razvojni model generira ne samo niz javno-komunalnih problema, već i prebrzo trošenje raspoloživoga razvojnog prostora, uključujući i profaniranje te postupnu degradaciju vjekovima oblikovanoga kulturnog krajobraza. Rezultat tog procesa svakako je i rastući disparitet u vizualnom identitetu između gradskog centra i njegove periferije, a što bitno utječe na cjelokupni imidž Grada na tržištu turističkih destinacija.

U uvjetima izrazito dinamičnih i sve teže predvidivih globalnih promjena, za očekivati je da će ključni činitelji uspjeha kako u gospodarsko-političkom, tako i u resursno-okolišnom, pravno-regulatornom, sociokulturnom i tehničko-tehnološkoj okolini u budućnosti biti bitno drugaćiji ne samo od onih u prošlosti, već i od onih koji obilježavaju postojeće stanje. Sukladno tome, može se očekivati da ono što je bilo dovoljno za uspjeh Dubrovnika na tržištu turističkih destinacija danas, vjerojatno neće biti dovoljno za uspjeh u vremenu koje dolazi. U takvom makrookruženju, nositelji turističke politike na području Dubrovnika u užem i širem smislu bit će prisiljeni kontinuirano osmišljavati novu i ili inovirati postojeću strategiju turističkog razvoja Grada i njemu gravitirajućeg prostora kako bi zaštitili postojeće, ali i stvorili dodatne konkurenntske prednosti u odnosu na stalno rastući broj potencijalnih takmaka. Osmišljavanje novih kao i inoviranje postojećih strategija tržišnog profiliranja Dubrovnika na tržištu turističkih destinacija podrazumijeva sve veću sadržajnu, tematsku i proizvodnu diferencijaciju. To neće biti moguće postići bez jasne, od svih ključnih razvojnih dionika podržavane, razvojne vizije, ali i bez sustavnog pristupa problematici destinacijskog menadžmenta.

Drugim riječima, turistička politika kako na području Grada Dubrovnika, tako i na širem, njemu gravitirajućem području, mora se fokusirati na stvaranje institucionalnog okvira koji će moći istodobno osigurati kvalitetu integralnoga turističkog doživljaja, učinkovitost turističkoga gospodarstva, ali i zaštitu kulturnog krajobraza i imidža cjelokupnoga projektnog područja.

Samo će na taj način biti moguće dugoročno sačuvati unikatan i autohton, a time i globalno prepoznatljiv destinacijski identitet kao preduvjet za trajno osiguranje međunarodne konkurentnosti Dubrovnika na tržištu sve brojnijih i sve profilirajih turističkih destinacija.

Strategiju razvoja turizma u Dubrovniku (i na cijelom njemu gravitirajućem prostoru) trebali bi osmišljavati i kontrolirati ključni destinacijski razvojni dionici⁶⁸, dok bi njena operativna provedba trebala biti u ingerenciji nositelja izvršne vlasti, pri čemu oni, u cilju očuvanja unikatnoga kulturnog krajobraza Grada kao temeljnog činitelja njegove uspješne diferencijacije, imaju složen zadatak uskladivanja interesa privatnih poduzetnika i turističke industrije s društvenim i civilizacijskim potrebama lokalne zajednice. Pritom će se proces prevodenja poželjne budućnosti (vizija razvoja turizma) u stvarnost odvijati to uspješnije, što je veća podudarnost u promišljanjima ključnih destinacijskih razvojnih dionika, odnosno što je veći broj zajednički dogovorenih i poduzetih aktivnosti koje će provocirati ostvarenje željene budućnosti. Drugim riječima, samo pod uvjetom da se svi relevantni razvojni dionici slože oko ključnih pitanja poželjnog modela turističkog razvoja Grada Dubrovnika (u užem i širem smislu), bit će moguće međusobno koordiniranim djelovanjem usmjeravati razvojni proces u želenom smjeru te efikasno zaštititi prepoznatljivi imidž povjesne jezgre, ali i vjekovima izgrađivani duh mjesta, identitet i kulturni krajobraz Grada i njemu, povjesno i gospodarski, gravitirajući prostor Županije. Konačno, a kad je riječ o konkretnim prioritetnim aktivnostima u funkciji efikasne zaštite kulturnog krajobraza, očuvanja poželjnog duha mjesta i stoljećima izgradivanog identiteta Dubrovnika kao turističke destinacije, a kojima bi se, u kontekstu strateški promišljenoga destinacijskog menadžmenta u budućnosti, trebala posvetiti maksimalna pažnja, posebno valja istaknuti sljedeće aktivnosti / pravce djelovanja:

1. Budući da imidž Dubrovnika i cijelog mu gravitirajućeg prostora presudno ovisi ne samo o očuvanosti spomeničkog *hardwarea* unutar stare povjesne jezgre, već i o njenoj životnosti i prisustvu lokalnog kolorita, od izuzetne je važnosti zaustaviti proces depopulacije / gentrifikacije/muzealizacije povjesne jezgre kako bi se sačuvala njena vjekovima uspostavljana vibrantnost, vitalnost i ambijentalna autohtonost, a time i punoča i ili modaliteti njezinog doživljavanja kako za turiste i posjetitelje, tako i za lokalno stanovništvo. Istodobno, osiguranjem lokalnog kolorita unutar gradskih zidina, Dubrovnik će se dodatno diferencirati od većine mediteranskih, povjesnih gradova pod

⁶⁸ Uz neposredne nositelje izvršne vlasti, riječ je o turističkim zajednicama, raznim institucijama javnog/kulturnog sektora, privatnim poduzetnicima, civilnim udruženjima i lokalnom stanovništvu.

zaštitom UNESCO-a koji nisu u stanju "isporučiti" životnost i lokalni kolorit, čime će se još više naglasiti njegova socio-kulturna i civilizacijska posebnost na tržištu univerzalno poznatih turističkih destinacija. Kako je riječ o izuzetno kompleksnom zadatku, njegova će provedba iziskivati maksimalnu kreativnost i inovativnost ponajviše nositelja izvršne vlasti, ali i svih drugih dionika u procesu destinacijskog menadžmenta. Neovisno o tome, međutim, iskustva nekih drugih kulturno-turističkih mediteranskih destinacija, a poglavito Ibize, ukazuju na činjenicu da nije riječ o nemogućoj misiji i unaprijed izgubljenoj bitci.

2. Kako se turistički doživljaj Grada Dubrovnika temelji još uvijek uglavnom samo na obilasku, razgledavanju i pokušaju memoriranja faktografije vezane uz pojedine njegove vedute, prezentaciju i interpretaciju spomeničkog *hardwarea* valja kreativno začiniti i osuvremeniti kroz uvlačenje gostiju u priču na način da ih se od relativno pasivnih slušatelja/promatrača pretvara u aktivne sudionike. Uz po mjeri krojenu i personaliziranu uslugu, memoriabilni doživljaj povjesne jezgre i njenih veduta podrazumijeva i podrobnije upoznavanje vrijednoga kulturnog krajobraza na dubrovačkoj periferiji kako bi se stekao potpuniji uvid u širi kulturni i civilizacijski kontekst života u vrijeme Dubrovačke Republike. Preduvjet za to je cjelovita i sustavno osmišljena interpretacija koja podrazumijeva da su disperzirani lokaliteti tematski povezani kroz jedinstvenu priču s kojom se posjetitelji mogu osobno poistovjetiti i suživjeti. Drugim riječima, kroz ponudu dobro osmišljenih i cjelovitih tematskih doživljaja, a ne seriju međusobno nepovezanih i suhoparno prezentiranih lokaliteta i dogadanja, stvarat će se ne samo jača potreba za duljim boravkom, već će se i pojačati potreba revitalizacije nekih objekata spomeničke baštine koji su, još uvijek, nedovoljno turistički spremni. Time će se, nadalje, postojeći kulturni krajobraz i vizualni identitet Grada (u užem i širem smislu) dodatno unaprijediti, a što će se pozitivno odraziti i na imidž cijelog projektnog područja na turističkom tržištu. Iako je riječ o aktivnosti koja je znatno manje zahtjevna od zaustavljanja procesa depopulacije/gentrifikacije/muzealizacije povjesne jezgre, riječ je također o projektu koji zahtijeva izuzetnu kreativnost, maksimalno uključivanje i suradnju s regionalnim/lokalnim kulturnim institucijama kao i suradnju većeg broja razvojnih dionika. S druge strane, riječ je o aktivnosti/aktivnostima koja/koje će još više istaknuti svu posebnost dubrovačke povjesno-arhitektonske i socio-kulturne baštine, ali koja će i osigurati i primjenu tzv. *cutting edge* procedura u procesu upravljanja razvojem turizma na cijelom projektnom području.

3. U odnosu na obje prethodne aktivnosti, u cilju ne samo povećanja kvalitete turističkog doživljaja i životnosti same povjesne jezgre i osobito lokaliteta / atrakcija na periferiji Grada i u njegovoj gravitirajućoj okolini, statičnu ljepotu spomeničke baštine valjalo bi dodatno dinamizirati i produžovati

kroz ponudu cijelog niza, lokaciji/atrakciji primjerenoj, proizvoda kreativnog turizma (od pomorstva i brodogradnje, preko uzgoja školjkaša i branja soli, do proizvodnje vina i maslinovog ulja). Na taj će se način, umjesto da se razgledava ljepota praznog kazališta, moći uživati i u doživljaju predstave.

Izuzetno je važno ne samo revitalizirati autentični duh mjesta, odmaknuti doživljaj od puke slike te omogućiti skladno prožimanje između turističke i domicilne populacije na cijelom prostoru Grada, već i prepoznati i turistički aktivirati cijeli niz sekundarnih turističkih atrakcija na prostoru nekadašnje Dubrovačke Republike te ih uvezati u cjelovite, samostalne ili komplementarne sustave autonomnih ili dopunskih autentičnih doživljaja. Prepoznavanje tih mreža potencijalnih atrakcija/doživljaja i njihovih međuodnosa omogućit će kreiranje uravnoteženoga identitetetskog teritorija u kojem se skladno i održivo preklapaju vrijednosti urbane i prirodne okoline. Samo takva, teritorijalna, identitetska logika može donekle negirati i/ili relativizirati dubrovačke zidine, nipošto kao izuzetno vrijednu kulturnu baštinu i srž identiteta cijelog ovog područja, već ponajviše kao rigidni okvir unutar kojeg je sabran i muzealiziran čitav identitetski potencijal Grada i njegove povijesti. Konačno, samo će u takvim uvjetima biti moguće donekle rasteretiti pritisak na povjesnu jezgru te omogućiti i lokalnoj populaciji njenu potpunije i kvalitetnije korištenje.

Posebno valja istaknuti i činjenicu da uspješni destinacijski menadžment u suvremenim uvjetima prepostavlja i stvarnu implementaciju tzv. *community based planninga* na razini ne samo Dubrovnika u užem smislu, već i cijelog mu gravitirajućeg prostora. Riječ je o pristupu razvoju koji će osigurati ne samo povećani kreativno stvaralački naboј i maksimalnu uključenost svih bitnih razvojnih dionika u ključne projekte od interesa za dubrovački turizam (u užem i širem smislu), već i maksimalnu posvećenost pronalaženju najboljih implementacijskih rješenja od slučaja do slučaja. Nadalje, na taj će se način, uz maksimalnu transparentnost tijekom svih faza razvojnog procesa, osigurati i brza i učinkovita realizacija svih, za Grad i njegovu okolinu, bitnih razvojnih projekata.

Sažimajući sve prethodne konstatacije, može se reći kako poželjniji, odgovorniji i primjereni razvoj identiteta Dubrovnika, umjesto uključivanja romantiziranog identiteta povjesnoga grada u globalne turističke tokove, podrazumijeva uključivanje globalnih tokova u sam Grad koji ne bi trebao i ne bi smio biti ograničen samo na staru gradsku jezgru i njenu ikoničku sliku. To prvenstveno podrazumijeva osnaživanje lokalnih suvremenih identiteta i reaktiviranje širih teritorijalnih mreža i njihovih odnosa. U tom smislu, Dubrovnik i njegovu povjesnu, civilizacijsku i gospodarsku okolinu treba promatrati ponajviše kao slojevit i osjetljiv prostor u kojem produktivni suodnos lokalnoga,

povijesnog i turističkog identiteta tek treba biti uspostavljen. Drugim riječima, efikasno upravljanje identitetom Dubrovnika podrazumijeva svojevrstan suživot, odnosno konvergenciju njegovoga lokalnog, kulturno-povijesnog i turističkog identiteta. Samo će u takvim uvjetima biti moguće efikasno upravljati brendom Dubrovnika na zadovoljstvo kako turista, tako i lokalnih razvojnih dionika, ali i stanovništva u cjelini. Konačno, samo će u takvim uvjetima biti moguće prepoznavati neželjene scenarije (turističkog) razvoja Grada, ali i stvoriti preduvjete za postupno širenje gradskog identiteta od povjesne jezgre (nukleusa) prema rubnim dijelovima Grada i širem prostoru Županije (periferije).

KONSTRUIRANI IDENTITETI I DRUŠTVENA STVARNOST

Možda iznenađuje relativno malo radova koji se bave ulogom oglašavanja u kulturnoj reprezentaciji turističkih mesta, unatoč podužoj, iako ne uvijek poštovanja vrijednoj, povijesti oglašivačke prakse. (...) Problem onih koji pružaju turistička iskustva jest taj što, nakon što su radi privlačenja posjetitelja stvorene specifične predodžbe o ljudima i mjestima, destinacije moraju uskladiti s projiciranim predodžbama. Turist mora potvrditi svoja očekivanja, inače se neće dogoditi ponovni posjet ili posjet drugih na temelju nečije preporuke (što je jedna od važnih oblika širenja znanja o turističkim mjestima). Na taj način turističke predodžbe ponavljaju i pojačavaju same sebe uz dodatni rizik da će tijekom vremena turistička iskustva postati sve više artificijelna. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 175, 178.

INERTNOST TURIZMA NA MEDITERANU

Prvo, još uvijek se suočavamo s neselektivnim politikama masovnog turizma koje služe prvenstveno ispunjavanju kratkoročnih ekonomskih potreba, prije negoli dugoročnih strukturnih i međugeneracijskih zahtjeva razvijajućeg sektora slobodnog vremena. Drugo, zbog svoje nacionalne i međunarodne sveprisutnosti mediteranski turizam, posebice na otocima, teži učvrstiti mnoge interese lokalnih političara koji čekaju izbore i funkcioniраju po modelu „sve po starom“, zatim lokalnih vlasnika zemljišta koji žele kratkoročan profit i mnoštva drugih aktera u građevini, uslugama i prometu čije je bogatstvo usko povezano s turističkom sezonom. S druge strane, interesi međunarodnih avionskih i brodskih kompanija, hotela i putničkih agencija fokusirani su na intenzivno korištenje dostupnih objekata i usluga velikih razmjera. Obje skupine zajedno doprinose politici koja teži prilagodljivom kratkoročnom rastu, bez obzira na izglede u budućnosti. Ta orijentiranost prema masovnom u mediteranskim turističkim politikama dodatno ograničava promjenu smjera i kvalitetu u turističkom sektoru. → Pier Giovanni d'Ayala: Foreword, u Yorghos Apostolopoulos, Philippou Loukissas i Lila Leontidou (urednici): *Mediterranean Tourism, Facets Of Socioeconomic Development and Cultural Change*, Routledge, London, 2001., str. xv–xvi.

POTRAGA ZA RAZLIČITOSTI

Potraga za različitosti postaje jedan od nekoliko smjerova u kontekstu pojave novoga turističkog obrasca – alternativne turističke geografije koje se različito označavaju kao „postindustrijske“, „postmoderne“ ili „postfordističke“. Novu turističku industriju obilježava fleksibilnost, segmentacija i razvitak novih formi korisniku prilagođenih iskustava

koje turistima pružaju mnoštvo izbora te tako tvore znatnu opreku masovnim, standardiziranim formama i paket-aranžmanima kao oblicima „starog“ turizma. → Stephen Williams: *Tourism Geography*, Routledge, London, 1998., str. 179.

PROIZVODNJA KULTURE NASPRAM POTROŠNJE KULTURE

Konzumacija kulture više nije dovoljna za garanciju uspjeha – gradovi također moraju postati središta kreativne produkcije. Kreativna produkcija privlači poduzeća i pojedince iz kulturnog sektora te tako generira važne višeslojne učinke u lokalnoj ekonomiji i podiže estetsku vrijednost mjestima kreativne produkcije. → Greg Richards: *The market for cultural attractions*, u Greg Richards (urednik): *Cultural Attractions and European Tourism*, Wallingford: CAB International, 2001., str. 64.

TURIZAM I EUROPSKI IDENTITET

U dosadašnjim diskusijama i istraživanjima nedovoljno je preispitana veza između dubrovačkog i hrvatskog identiteta s identitetom EU. Turizam i veze koje on uspostavlja mogao bi pomoći u uspostavljanju jasnijeg odnosa između lokalnog, nacionalnog i transnacionalnog identiteta. U današnjim preinakama društvenog identiteta i promjena u odnosima između mesta, nacija i Europe, putovanje može činiti važan element konstrukcije/ojačanja novih identiteta. Nemoguće je raspravljati o razvitu mogućega europskog identiteta bez promišljanja načina na koje masivni obrasci kratkotrajnih mobilnosti mogu preobraziti dominantne društvene identitete... No ovdje postoji zanimljiv paradoks. Kako bi veći i manji gradovi postali europski, između ostalog trebaju pokazati barem neke znake lokalne osobitosti. Robins o tome govori kao o „važnosti marketinga mesta u bezmjesnim vremenima“... Uvijek će postojati prijepori oko toga čija se baština zaštićuje i kako se to odnosi na lokalnu zajednicu i njezin osjećaj za važnost pamćenja određenih elemenata. → John Urry: *Consuming Places*, Routledge, London, 1995., str. 169–170.

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

4.1. RETERITORIJALIZACIJA

4.3. ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA I NAČELA NJEGOVOG OBOGAĆENJA

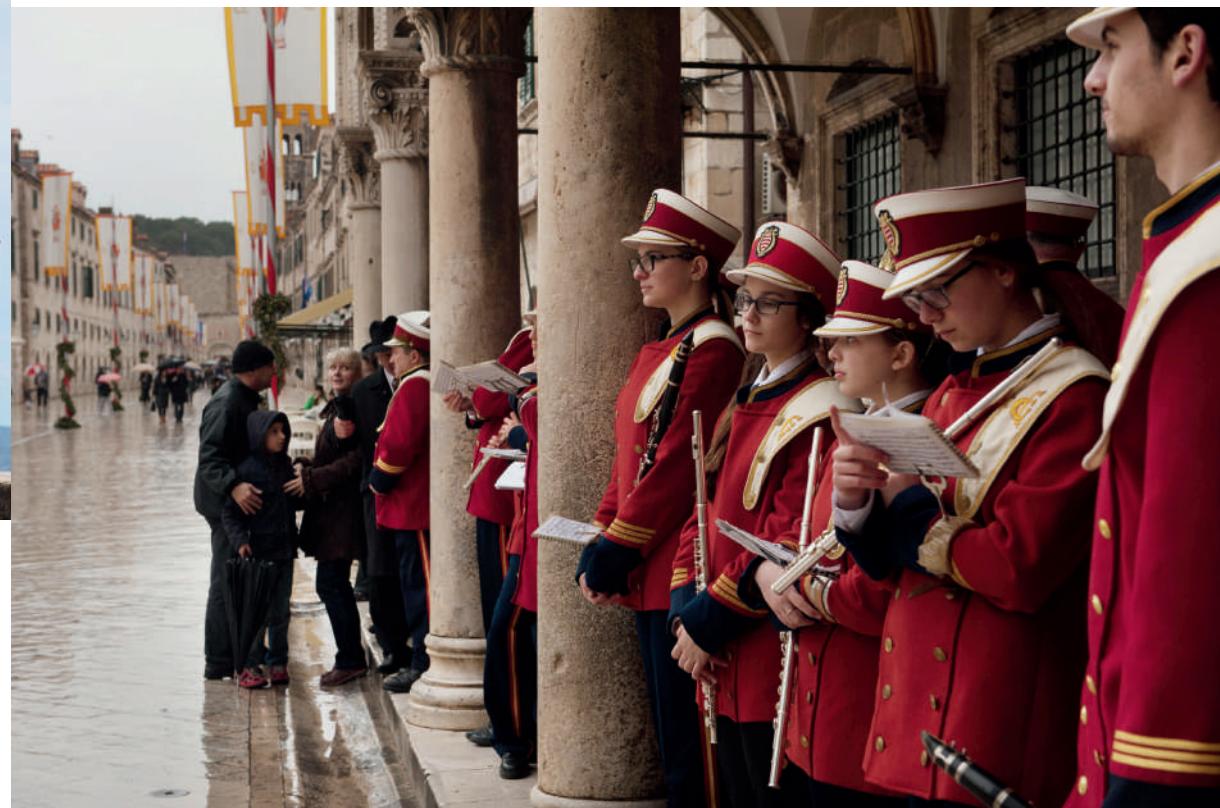
4.3. ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA I NAČELA NJEGOVOG OBOGAĆENJA

4.2.1. REVIDIRANJE POSTOJEĆEG NACIONALNOG RJEŠENJA O ZAŠTITI POVIESNE CJELINE GRADA
DUBROVNIKA S PRIJEDLOGOM NOVE ZAŠTITNE ZONE OKO POVIESNE CJELINE GRADA

4.3. ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA I NAČELA NJEGOVOG OBOGAĆENJA

4.3. ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA I NAČELA NJEGOVOG OBOGAĆENJA

4.3. ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA I NAČELA NJEGOVOG OBogaćENJA

4.4. TURISTIČKA POLITIKA

4.4. TURISTIČKA POLITIKA

4.4. TURISTIČKA POLITIKA

4.4. TURISTIČKA POLITIKA

4.4. TURISTIČKA POLITIKA

KAZALA

A	AFIRMATIVNI UTJECAJ TURIZMA NA BAŠTINU	74
B	BIOTOPI BAŠTINE	280
	BROJ STANOVNIKA U DUBROVAČKOJ JEZGRI	33
C	CJELOVITI PRISTUP PLANIRANJU	248
Č	ČITANJE PRIRODE	30
D	DEFINICIJE NASLJEDA OBUVATNOŠĆU I ZNAČENJEM	74
	DINAMIČNOST KULTURNE SREDINE	45
	DINAMIKE POVIJESNOGA URBANOGRADSKOG KRAJOBRAZA	216
	DOPRINOSI PERIFERIJE KULTURNOM KAPACITETU GRADA	312
	DVORSTUKI EFEKT TURISTIČKE FOTOGRAFIJE	27
	DVOSTRUKE KULISE I PITANJE AUTENTIČNOSTI	67
E	EKONOMIJA DOŽIVLJAJA	44
F	FRAGMENTACIJA I PLANSKI SUSTAVI	249
G	GRADSKOST / CITYNESS	73
H	HOLISTIČKI PRISTUP ODRŽIVOSTI	215
I	IDENTITETSKI SUSTAV GRADA	32
	INERTNOST TURIZMA NA MEDITERANU	318
	INTERAKCIJE DOMAĆINA I GOSTA	167
	ISPREPLETENOSTI KULTURNIH I TURISTIČKIH POLITIKA	60
K	KOMODIFIKACIJA SOCIO-KULTURNE BAŠTINE	166
	KONFLIKTI U BAŠTINSKOM TURIZMU	252
	KONSTRUIRANI IDENTITETI I DRUŠTVENA STVARNOST	318
	KRATKOROČNE PERSPEKTIVE: TAKTIČKO UMJESTO STRATEŠKOG	66
	KREATIVNI TURIZAM	280
	KREATIVNI TURIZAM I RURALNI KONTEKST	245
	KRITIČKE STUDIJE TURIZMA	32
	KULTURE MASOVNOG TURIZMA I DESTABILIZACIJE IDENTITETA	45
M	KVALITETA SVAKODNEVICE NADILAZI NORMATIVNO	312
	MITOVI I NARATIVI TURISTIČKIH PREDODŽBI	81
	MJERILA PLANIRANJA	221
	MOTIVACIJE TURISTA	312
	MUZEALIZACIJA	45
N	NAPREDNE METODE MAPIRANJA TURISTIČKIH TOKOVA	142
O	ODGOVORNOST ZA MASOVNI TURIZAM	215
	ODRŽIVOST RESURSA I UPRAVLJANJE	67
P	POJEDNOSTAVLJUJUĆI UČINAK TURISTIČKOG POGLEDA	313
	POTRAGA ZA RAZLIČITOSTI	319
	PRISTISAK TURIZMA NA OKOLIŠ U GLOBALNOM MJERILU	220
	PROIZVODNJA KULTURE NASPRAVNOSTI	319
	PROJEKTIRANI IDENTITETI I IDENTITETSKI SUSTAVI	72

PROSTORI TOKOVA	26	SL.1. STANOVNI KOJI SE NE KORISTE ZA STALNO STANOVANJE, PO OBALNIM ŽUPANIJAMA, BROJ 2001. I 2011. GODINE.	40
PROSTORNO-VREMENSKO SAŽIMANJE	26	SL.2. STANOVNI KOJI SE NE KORISTE ZA STALNO STANOVANJE	41
PROŠIRENJE INTERESA TURISTA	142	SL.3. USPOREDBA TREDOVA PROMJENE BROJA STANOVNIKA I RASTA GRAĐEVINSKIH PODRUČJA	41
R RAZLIČITOST ODNOSA PREMA TURIZMU	68	K.1. PROSTORNI RAZVOJ DUBROVNIKA	48
REPRODUKCIJE TURISTIČKOG POGLEDA	73	K.2. PROSTORNA DISTRIBUCIJA PROCESA STARENJA I PROMJENE BROJA STANOVNIKA I STANOVA U MEDUPOPISNOM PERIODU 2011. I 2001. GODINE	50
ROMANTIČNI TURISTIČKI POGLED	74	SL.4. ČINITELJI IDENTITETA GRADA DUBROVNIKA	58
S SOCIO-KULTURNA AUTENTIČNOST KAO ALTERNATIVA GLOBALNOJ UNIFORMNOSTI	312	SL.5. INTEGRALNI IDENTITETSKI SUSTAV GRADA DUBROVNIKA	60
SPECIFIČNOSTI LOKALNIH EKONOMIJA	67	SL.6. PRIMJER HIA: KOJI FAKTORI SU SU RELEVANTNI ZA PROCJENU?	236
STROJ ZA RAST NASUPROT RAZVOJNOM UPRAVLJANJU	42	SL.7. PRIMJER HIA: UTJECAJ NA SVAKI ATRIBUT	237
T TRI EKOLOGIJE	225	SL.8. PRIMJER HIA: ATRIBUT, KRATAK OPIS I OCJENA	238
TRI PRISTUPA KONZERVACIJI	30	SL.9. PROGRAMSKA KONCEPCIJA POŽELJNOG TURISTIČKOG RAZVOJA GRADA DUBROVNIKA I NJEMU GRAVITIRAJUĆEG PODRUČJA	308
TURISTIČKA INDUSTRIJA KAO DIO LOKALNE KULTURE	249	SL.10. SUSTAV VRIJEDNOSTI NA KOJEM POČIVA VIZIJA RAZVOJA TURIZMA GRADA DUBROVNIKA	309
TURISTIČKI UČINCI	54		
TURIZAM I EUROPSKI IDENTITET	319		
TURIZAM I INTEGRACIJE MEDITERANA U GLOBALNE TOKOVE	81		
U UNESCO WORLD HERITAGE SITES I PRAGMATIČNI DOBICI	42		
URBANOST	38		
UVJETOVANOST GLOBALNOG LOKALNIM	66		
“UDOMAĆENJE” SUVREMENE ARHITEKTURE	151		
V VIŠEOSJETILAN DOŽIVLJAJ	76		
VIŠESLOJNOST ODRŽIVOSTI	38		
VITALNOST KULTURA	166		

84-85

86

87

88

114

115

116

117

89

90

91

92

118

168-169

170

93

94

95

96

171

172-173

174

175

97

98-99

100-101

102-103

176

177

178-179

180

104

105

106

107

181

182-183

184

185

108-109

110-111

112

113

186

187

188

189

190

191

192-193

194

266-267

268

269

195

196-197

198-199

200

270-271

320-321

322

201

202

203

204

323

324

325

326

205

206

207

327

328

329

330-331

254

255

256-257

258

332

333

334

335

259

260-61

262-263

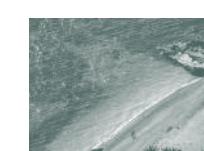
264

336

337

338

339

Naziv projekta	Suradnici u projektu	Koordinator provođenja projekta	Predavači, voditelji radionica, autori brošura, izložbi, video filma i podrška	Izrađene studije	Identifikacija i valorizacija prirodnih i kulturnih krajolika pilot-područja grada
Baština – Pokreć razvoja, područje Dubrovnika i Boke kotorske – zajedničke aktivnosti u primjeni novih metodologija u zaštiti i upravljanju prirodne i kulturne baštine	Konzervatorski odjel u Dubrovniku za područje Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska	Silvana Taslaman	Laurence Feveile, Katri Lisitzin, Biserka Bilušić-Dumbović, Mirna Bojić, dr. sc. Jadran Antolović, dr. sc. Aleksandar Toskić, mr. sc. Vesna Koščak-Miočić-Stošić, mr. sc. Martina Baučić, Xavier Sabate Rotes, Luc-Emile Bouche-Florin, Miomirka Lučić, Marko Peterlin, Tatjana Marn, Marija Nikolić, Sandra Kapetanović, Jasminka Grgurević, Davor Mojaš, Mašo Čekić, Nora Mojaš, Željko Šoletić, Daniel Pavlinović, Zlatko Barać, Boris Bašić, Hrvoje Marargaretić, udruga Art format (Oliver Pezo i Mario Bukvić), Nedjeljka Bobanović, Branka Martinović-Vuković, Klapa Kaše, Teatar Lero, Jovanka Laličić, Dirk Gotzman, Maguelonne Dejant-Pons, Milena Filipović, Pere Sala i Marti, Gojko Berlengi, Aleš Mlakar, Tamara Brajović, Sandra Lješković, Anka Mišetić, Geran Marko Miletić, Ivo Kunst, Sanja Buble, Katarina Lisavac, Dragan Roganović, Igor Belamarić, Josip Belamarić, Anita Penović, Maroje Mrduljaš	Komparativna analiza zakonskog okvira na polju zaštite i upravljanja prirodnog i kulturnog krajolika hrvatske s preporukama, ARHIKON d. o. o. Zagreb, Biserka Bilušić Dumbović	Dubrovnik: Katri lisitzin, ASR/MSA, mr. sc. Katri Lisitzin, dr. sc. Aleš Mlakar, mr. sc. Gojko Berlengi, mr. sc. Maja Nodari. Kartografija: Nika Cigoj Sitar; Autorica dijela o povijesnom razvoju Dubrovnika: Maja Nodari
Vodeći partneri	Ustanova Centar za Regionalne aktivnosti programa prioritetnih akcija, Split, Zagreb	Projektni tim Zavoda	Pridruženi pojedinci zaslužni za rezultate projekta	Provedba participacijskog procesa na pilot-području Dubrovnika: Institut Ivo Pilar, Zagreb, dr. sc. Anka Mišetić, dr. sc. Geran-Marko Miletić	Utjecaj promjene autentičnoga kulturnog krajobraza grada Dubrovnika kao važnog elementa identitetskog sustava na brand i image grada te na uspješnost turističke destinacije: Institut za turizam, Zagreb, dr. sc. Ivo Kunst, dr. sc. Neven Ivandić, mr. sc. Neda Telišman-Košuta, Maroje Mrduljaš, Nikola Bojić
Partneri u projektu	Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Podgorica, Crna Gora	SEE Heritage mreža (Mreža za nasljeđe Jugoistočne Europe), Kotor, Crna Gora	Partneri i suradnici	Analiza katastra Dubrovnika 19. stoljeća s transkripcijom upisnika građevinskih čestica te izradom baze podataka Područje grada Dubrovnika u franciskanskom katastru: Neir d. o. o. Split, mr. sc. Sanja Buble	
DUNEA – Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije i Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska			Melanija Milić Helena Kangjera Iva Pozniak Marožica Radonić Marijana Miljas Marija Crnčević Nikolina Đangradović Zehra Lazníbat Sanja Radović Antun Baće Nikša Božić Nada Bakula Marko Prem		Identifikacija i valorizacija prirodne i graditeljske baštine područja Dubrovnika u prostornom kontekstu: Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, dr. sc. Joško Belamarić, Igor Belamarić, dr. sc. Darka Bilić, dr. sc. Ana Šverko, dr. sc. Ambroz Tudor
EXPEDITIO Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor, Crna Gora					
Kulturno zavičajno udruženje "Napredak", Gornja Lastva, Tivat, Crna Gora					

